

ZBIRKA ŠALEŠKI RAZGLEDI
Sedemnajsti zvezek

ZBORNİK 2020

Uredil Silvo Grmovšek

Knjižnica Velenje

Velenje 2020

VSEBINA 17. ZVEZKA

Silvo Grmovšek VODNIK PO RAZGLEDIH	5
VELENJE NA RAZPOTJU	10
Vlado Vrbič, intervju z ekonomistom Bogomirjem Kovačem OD PROLETARSKE DO KITAJSKE ZVEZDE	11
David Bole, Jani Kozina, Jernej Tiran INDUSTRIJA IN SOCIALIZEM: OVIRI ALI GONILI PRIHODNJEGA RAZVOJA VELENJA	33
Saša Piano, Aleksandra Dolenc Gojević POGOVARJAMO SE O VELENJU	69
Peter Rezman (NE)ORGANIZIRANOST EKOLOŠKIH PROTESTNIH GIBANJ (pričevanje opazovalca in nekdanjega aktivista ekoloških gibanj v Velenjski kotlini 1985–2020)	123
Maja Pan SREČANJA PIONIRJEV TITOVIH MEST	155
Andreja Ažber INKARNACIJE VELENJSKE KUNIGUNDE	193
Mateja Kumer PAUL SCHMIDTBAUER – ISKALEC ZVEZD	210
Mateja Kumer DUNAJSKA DVORNA KRALJEVA TOVARNA »IG. GRIDL« IN NJENA ZAPUŠČINA V VRTNI ARHITEKTURI DVORCA GUTENBUCHEL	221

Aleksandra Gačič	235
ODZIVI ŠALEŠKE DOLINE NA KOROŠKI PLEBISCIT IN USODO PRIMORSKE	
Mateja Medved	253
O PROSVETNEM DRUŠTVU ŠMARTNO PRI VELENJU IN DRUŠTVENEM PRAPORU	
Mateja Medved, Damijan Kljajič	283
KULTURNO DRUŠTVO MOŠKI PEVSKI ZBOR KAJUH VELENJE: 100 LET DELOVANJA	
Ambrož Kvartič	311
DOPOLNITEV ČLANKA »LOV NA ŠALEŠKE ZAKLADE«	
Rok Poles	315
VELIKA LESENA STAVBA S SEDEMDESETIMI SOBAMI; PRISPEVEK K POZNAVANJU ŠOŠTANJSKEGA TRŠKEGA DVORCA	
Miran Aplinc	355
SOTESKA PENK	
David Vidmar Čeru	397
VALVASORJEVE OMEMBE ŠALEŠKE DOLINE V SLAVI VOJVODINE KRANJSKE	
Silvo Grmovšek, intervju z Emilom Hofingerjem	423
EMIL HOFINGER ALI ERICH THORWALD: Danec, Nmec, Slovenec, Velenjčan	
POVZETKI	433
DO SEDAJ IZŠLO	449

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

908(497.4Šaleška dolina)(082)

94(497.4Šaleška dolina)(082)

308(497.4Velenje)(082)

ZBORNİK 2020 / uredil Silvo Grmovšek.
- Velenje : Knjižnica, 2020. - (Zbirka Šaleški
razgledi ; zv. 17)

ISBN 978-961-94634-2-0

1. Grmovšek, Silvo

COBISS.SI-ID 35292419

Za vsebino odgovarjajo avtorji. Povzemanje in reprodukcija celote
ali delov brez dovoljenja založbe in avtorjev je prepovedano.

© Knjižnica Velenje

Silvo Grmovšek

VODNIK PO RAZGLEDIH

Obuditev skoraj klinično mrtvih Šaleških razgledov v življenje je uspela. Po dolgoletnem mrku je pred vami tretja zaporedna številka, pri čemer so razgledi od leta 2016 izhajali vsako drugo leto. Ko je bilo videti, da bodo zaradi pomanjkanja denarja ponovno opešali, je velenjska Mestna občina denarno v celoti podprla njihovo izhajanje, vključno s honorarji avtorjem. Potreba po humanistično-družboslovni knjižni zbirki, ki se tematsko navezuje na Šaleško dolino, in želja šaleških avtorjev po objavi raziskovalnih člankov imata zdaj vse pogoje za vsakoletno redno izhajanje Šaleških razgledov.

Podobno kot prejšnje tudi pričujoča številka orje ledino v neznane in neraziskane teme iz preteklosti Šaleške doline, le da se tokrat ne ukvarja

le z minulostjo, ampak usmerja pogled tudi v sedanjost in prihodnost.

Slednjima smo namenili tematski blok **Velenje na razpotju**, ki se prične z intervjujem Vlada Vrbiča s priznanim slovenskim ekonomistom in kolumnistom Mladine Bogomirjem Kovačem. Tema intervjuja z naslovom **Od proletarske do kitajske zvezde** je tovarna Gorenje in kritičen pogled na njegovo pot od kovaške delavnice do okrilja kitajske multinacionalke Hisense. Mimogrede pa še o digitalni in zeleni transformaciji industrije kot alternativni za izgubljanje šaleškega industrijskega primata.

Nadaljuje se s člankom **Industrija in socializem: ovi-ri ali gonili prihodnjega razvoja Velenja?**, v katerem David Bole, Jani Kozina in Jernej Tiran raziskujejo kulturno-družbene dimenzije industrijske in socialistične dediščine Velenja ter njun potencialni vpliv na bodoči razvoj tega mesta. Avtorji raziskave niso ostali pri splošnem sklepu, da je industrijsko tradicijo mogoče uporabiti za razvoj tehnoloških in družbenih inovacij, ampak so v sodelovanju z lokalnimi udeleženci oblikovali konkretne družbeno inovativne storitve.

Tematski blok se nadaljuje s prispevkom Aleksandre Dolence Gojević in Saše Piano z naslovom **Pogovarjamo se o Velenju**, ki je povzetek okrogle mize s podobnim naslovom. V dialogu z razpravo na okrogli mizi nato v nadaljevanju kritično pretresa preteklo in aktualno urejanje prostora v Velenju in Šaleški dolini. Članek je orožje, vzemi ga v roke, bi lahko parafrazirali Brechta za namene opisa tega prispevka, ki izjemoma krepko presega zapovedani obseg člankov v Šaleških razgledih in se zavzema za aktiven odnos šaleške javnosti do lokalne arhitekturne politike in urejanja prostora. Z drugimi besedami, za enakovredno težo javnosti v trikotniku, katerega druga in tretja stranica sta politika in stroka.

Zadnji prispevek v tematskem bloku je **(Ne)organiziranost ekoloških protestnih gibanj** avtorja Petra Rezmana, ki ni le pričevanje nekdanjega aktivista in opazovalca, ampak

je tudi refleksija družbenih razmerij in okoliščin, v katerih se je prebivalstvo Šaleške doline pričelo upirati škodljivim posledicam kopanja in kurjenja lignita za pridobivanje električne energije. Hkrati je dobro izhodišče za morebitno interdisciplinarno raziskovanje zgodovine civilnodružbenega in političnega ekološkega gibanja v Velenjski kotlini.

Srečanje pionirjev Titovih mest avtorice Maje Pan v esejističnem slogu obuja spomine na otroštvo, ki je v zadnjem desetletju jugoslovanskega socializma rastlo v duhu bratstva in enotnosti. Pred bralstvo postavlja vprašanja: kakšen je izkupiček vrednot teh otrok po jugoslovanskih vojnah? Kakšna je potemtakem njihova identiteta?

V **Inkarnacijah velenjske Kunigunde** Andreja Ažber raziskuje ozadje nastanka konstrukcije te arhetipske čarovnice in lokalno inačico te izmišljene legende, ki je brkljarija dejstev in izmišljij. Od privlačne čarovnice s stekleno kroglo, ki se v drugi inačici ukvarja s črno magijo in konča v grajskem vodnjaku, do festivalske Kunigunde, ki je privlačna vizionarka in glasnica svobode in drugačnosti.

Povsem novo odkritje o vrhunski stavbni in vrtni zapuščini šoštanjskih Vošnjakov v dveh člankih predstavi Mateja Kumer. **Paul Schmidtbauer – iskalec zvezd** je naslov prispevka o pomembnem avstrijskem slikarju, ki je med bivanjem v Gutenbuchlu, v tem dvorcu iz Raven pri Šoštanju in v stanovanju nad hlevi narisal vrsto poslikav na stenah in stavbnem pohištvu. Ta biser šaleške kulturne dediščine zasveti tudi ob odkritju izjemne arhitekture steklenjaka na vrtu Gutenbuchla. O tem piše ista avtorica tudi v članku **Dunajska dvorna kraljeva tovarna Ig. Gridl in njena zapuščina v vrtni arhitekturi dvorca Gutenbuchel**, v katerem predstavi tega pionirja in vrhunskega dunajskega mojstra jeklenih konstrukcij, ki je med drugim izdelal izjemni steklenjak Palmhouse v vrtovih dunajske palače Schönbrun.

V **Odzivih Šaleške doline na Koroški plebiscit in usodo Primorske** Aleksandra Gačić najprej predstavi splošno sliko predplebiscitnega dogajanja na Koroškem in oko-

liščine, ki so na pariški mirovni konferenci leta 1919 vplivale na izgubo Koroške in Primorske. Večji del članka pa je namenjen predstavitvi prizadevanj Šalečanov za podporo koroških in primorskih Slovencev in vključitev ozemlja, na katerim živijo, v Kraljevino SHS.

Novi mozaik v razmeroma dobro raziskani zgodovini čitalnic in bralnih društev v Šaleški dolini je članek Mateje Medved z naslovom **Prosvetno društvo Šmartno pri Velenju in njegov prapor**, ki ima predhodnika v leta 1871 ustanovljenem Katoliškem slovenskem političnem društvu za Šaleško dolino.

Društvena zgodovina, le da gre tokrat za šaleške pevske zборе, je raziskana tudi v članku **Kulturno društvo Moški pevski zbor Kajuh Velenje**, avtorjev Mateje Medved in Damijana Kljajiča. Zbor s prvotnim imenom Pevsko društvo Velenje je bil ustanovljen daljnega leta 1920. Med svojim stoletnim obstojem je ime nekajkrat spreminjal, od začetka šestdesetih let prejšnjega stoletja pa nastopa z imenom Moški pevski zbor Kajuh.

Razprava Roka Poleša **Velika lesena stavba s sedemdesetimi sobami** o izginulem šoštanjskem trškem dvorcu, ki ga je v 18. stoletju uničil požar, se loteva doslej nerešenega vprašanja o tem, kje je ta dvorec stal. Avtor z analizo dose-danjih spoznanj in na osnovi novih podatkov, do katerih se je dokopal, argumentirano dokazuje, da je dvorec ležal nad šoštanjskim trgom in ne znotraj njega.

Sicer redke **Valvasorjeve omembe Šaleške doline v Slavi Vojsvodine Kranjske** so, kot piše avtor David Vidmar Čeru, eden od pomembnejših členov za historiografijo našega okoliša v zgodnjem novem veku, ki lahko razširijo znanje o Šaleški dolini, mogoče celo odprejo nekatera nova vprašanja.

V članku **Lov na šaleške zaklade**, ki je pred tremi leti izšel v 15. zvezku Šaleških razgledov, je Ambrož Kvartič iskanje zakladov umestil v prehod iz devetnajstega v dvajseto stoletje. V kratki dopolnitvi omenjenega članka pojasnjuje, kako je nedavno v avtobiografski pripovedi satiričnega pisca

in časnikarja Jakoba Aleševca naletel na podatek, ki kaže, da so šaleške zaklade iskali že skoraj pol stoletja prej, torej v šestdesetih letih 19. stoletja.

Miran Aplinc v članku **Soteska Penk** v širokem zgodovinskem loku predstavi manj znane posebnosti tega zahodnega dela Šaleške doline: od izvora imena soteske Penk, gradnje ceste in železnice do rudnika in topilnice svinca in cinka.

Tokratna številka Šaleških razgledov se konča z intervjujem, ki ga je Silvo Grmovšek opravil z Velenjčanom Emilom Hofingerjem. Prispevek z naslovom **Emil Hofinger ali Erich Thorwald: Danec, Nmec, Slovenec, Velenjčan** je prvi v načrtovani rubriki intervjujev z naslovom *Nomen est omen*, v katerih bomo poskušali v pogovorih s Šalečani, ki niso slovenske narodnosti, obravnavati njihove osebne izkušnje s fenomenom tujstva. Odgovoriti bomo poskušali na vprašanje, kaj je bilo tujstvo nekoč in kaj je danes, ali je to zgolj ena od številnih identitet ali pa več kot to.

To bo le eno od tem nove rubrike intervjujev z naslovom *Spomini, pričevanja, tujstvo*, v kateri bodo sogovorniki obujali spomine na osebno in kolektivno preteklost ter tudi sedanjost.

VELENJE NA RAZPOTJU

Obdobje prosperitete velenjskega gospodarstva, ki je temeljila na rudarstvu in industriji bele tehnike, je nepreklicno končano. Velenje izgublja svoj industrijski primat. Po kateri poti bo šlo mesto v prihodnje? Ali bo to pametna reindustrializacija – digitalna in zelena transformacija velenjske industrije, kot to predlaga v prvem prispevku ekonomist Bogomir Kovač, ali pa kaj drugega?

Šaleški razgledi negotovi prihodnosti Velenja nameenjajo v tem zvezku štiri prve prispevke, ki vsak s svojega vidika obravnava lokalno preteklost v luči odprte prihodnosti. Razmislek avtorjev prispevkov razumemo tudi kot odlično iztočnico za javni dialog o prihodnosti Velenja, kot premislek o novi poti.

V naslednjem zvezku Šaleških razgledov želimo takšne razmisleke nadaljevati, zato vas pozivamo k sodelovanju v naši rubriki Velenje na razpotju.

Vlado Vrbič

Intervju z ekonomistom Bogomirjem Kovačem

OD PROLETARSKE DO KITAJSKE ZVEZDE

Zgodovina podjetja Gorenje se začne v vasi Gorenje leta 1950, ko je bila pet let po drugi svetovni vojni – v ognju uveljavljanja novega družbenega reda – podržavljena kovaška delavnica in preoblikovana v Okrajno kovinsko podjetje Gorenje. Podjetje je izdelovalo predvsem sadne mline in mlatilnice. Ko je bil za direktorja tri leta po ustanovitvi imenovan Ivan Atelšek, je bilo zaposlenih vsega osem delavcev. Po tem se je leta 1958 začela proizvodnja štedilnikov, selitev proizvodnje v prostore Rudnika lignita Velenje in leta 1964 izgradnja prve svoje tovarne, začetek izvoza in leta 1965 še začetek proizvodnje pralnih strojev. Sledi strma rast podjetja, vzponi in padci in končno prodaja podjetja kitajskemu velikanu Hisense. Simbolno je tako Gorenje prehodilo pot od proletarske do kitajske zvezde.

Foto: B. Krajnc

O tej poti smo se pogovarjali s priznanim ekonomistom in dobrim poznavalcem Gorenja dr. Bogomirjem Kovačem. Diplomiral in doktoriral je na Ekonomski fakulteti v Ljubljani, kjer je od leta 2005 zaposlen kot redni profesor za ekonomiko okolja in ekonomsko filozofijo. Ukvarja se predvsem s teorija podjetništva, širši javnosti je znan kot kolumnist Mladine in pisec političnoekonomskih komentarjev za Delo in Finance.

Je avtor številnih monografij in ekonomskih učbenikov, znan tudi kot luciden kritik neoliberalnega kapitalizma.

Kaj je v bistvu razlog za tako hiter vzpon podjetja do sredine šestdesetih let? Je to močna voditeljska osebnost Ivan Atešek? Ali močno zaledje delovne sile – žene rudarjev? Kako je na razvoj vplivala vsaj delna liberalizacija jugoslovskega gospodarstva?

Podjetniški razvoj in vzpon podjetja v petdesetih in šestdesetih letih moramo tesno povezati z razvojnimi ambicijami tedanjega socialističnega gospodarstva. Za socialistično gospodarstvo je bila hitra industrializacija ključni vzvod gospodarske rasti in zaposlovanja ljudi. Nova komunistična oblast je iskala vse možne vzvode, od izhodiščnega podržavljanja obrti in tovarn do vsestranskega spodbujanja industrijske proizvodnje. Razvoj Gorenja je odličen primer takšnega pristopa. Zgodovinska pot podjetja je dejansko samo druga

podoba povojne gospodarske zgodovine v socialistični državi. Vendar bodimo pozorni na tri posebnosti, ki so bile odločilne za uspešen vzpon Gorenja.

Prvič, Gorenje se je razvilo v zaledju tradicionalne obrtne kulture Šaleške in Savinjske doline, rudarstvo je tod utrdilo industrijsko tradicijo in razvilo potreben trg dela. Drugič, Rudnik lignita je bil pomemben razvojni inkubator podjetij, nanj so vezani lokacija, kadri in izbira izhodiščnega programa Gorenja. In tretjič, kadrovska politika je bila tedaj edino znano menedžersko orodje, izbira direktorjev je bila za začetni razvoj socialističnih podjetij ključna in z Atelškom so zadeli v črno. Sedmi kongres ZKJ (Zveze komunistov Jugoslavije) leta 1958 v Ljubljani je promoviral družbene spremembe, toda samoupravno gospodarstvo je v začetku šestdesetih prvič zašlo v krizo. Od tod pripravljenost na spremembe. Svojevrstna deregulacija in liberalizacija sta odprli pot »socialističnemu« podjetništvu, celo drugačni vlogi in pomenu kapitala. Kraigherjeva gospodarska reforma leta 1965 velja za najpogumnejši poizkus ekonomske liberalizacije tedanje Jugoslavije. Vse se je poklopilo. Oblasti so bile naklonjene lokalnim podjetniškim podvigom, imeli smo dobro industrijsko zaledje in karizmatičnega Atelška. Ta je imel vse: politično pokritje, neverjeten podjetniški naboj in socialni kapital, ki ga ni dosegel nihče za njim. Gorenje je imelo v šestdesetih letih odprto pot razvoja.

Sestavljena organizacija združenega dela Gorenje je bil izjemno velik poslovni sistem s tovarnami iz različnih okolij. Do sredine sedemdesetih let je Gorenje močno razširilo proizvodni program, fizično proizvodnjo, močan poudarek je na oblikovanju in inovacijah, število zaposlenih v tovarnah po vsej Jugoslaviji se je izredno povečalo, na vrhuncu razvoja je štelo že okoli 20.000 zaposlenih. Gorenje je delovalo v razmerah »dogovorne ekonomije«, začeli so se kazati znaki ekonomske krize v državi, prihajalo je do vse večjega vmešavanja politike v delo velikih poslovnih sistemov. Kako se je to odražalo na poslovanju Gorenja v sedemdesetih letih?

GORENJE NA SEJMU TEHNIKE V BEOGRADU

Gorenje je dobro izkoristilo obdobje podjetniške liberalizacije. Zanimivo, razvoj podjetja je v drugi polovici šestdesetih let dobil nasproten predznak od splošnih politično-ekonomskih razmer. Kraigherjeva reforma je politično propadla, država se je znašla v tretji ekonomski recesiji, Gorenje pa je razvojno napredovalo. Ta razkorak med hitro rastočimi socialističnimi podjetji in ponavljajočimi se ekonomskimi težavami države je postal stalnica tedanje Jugoslavije. Dobili smo dobra socialistična podjetja in ponavljajoče se krize države z večnimi ekonomskimi reformami. Najbolj so sijale izvozne zvezde in Gorenje je bilo med njimi. V Gorenju so pod Atelškom zgodaj sprejeli dve najpomembnejši poslovni odločitvi, proizvodnjo bele tehnike in izvozno usmeritev v Zahodno Evropo. Bela tehnika je veljala za enega od stebrov porajajoče se potrošniške družbe v svetu, Zahodna Nemčija je veljala za ekonomski čudež porajajoče se EU. Socialistične ekonomske reforme sredi sedemdesetih so znova usodno vplivale na razvoj Gorenja. Namesto ekonomske liberalizacije so komunisti posegli po delavskem samoupravljanju kot

vseobsegajoči paradigmi prevratnih družbenih sprememb. Podjetja so postala delovne organizacije, združeno delo mehko tkivo prežemanja trga in države. Samoupravni sporazumi in družbeni dogovori so odprli vrata poslovnemu združevanju in prevzemanju podjetij. Gorenje je v tem obdobju postalo ogromen poslovni konglomerat, t. i. sestavljena organizacija združenega dela (SOZD). Podjetje je v slabih dvajsetih letih od nekaj desetih zaposlenih postalo poslovna družba s skoraj 20.000 zaposlenimi. Tako vratolomnega razvojnega preskoka preprosto ni moglo poslovno normalno preživeti.

Venomer opozarjate na povezanost sprememb družbeno-ekonomskega sistema in podjetniškega razvoja, toda ali je prva velika poslovna kriza Gorenja rezultat sistemskih protislovij socialističnega samoupravljanja ali napačnih poslovnih odločitev vodstva podjetja? Gorenje je bilo izrazito izvozno usmerjeno podjetje, temu je moralo vsaj deloma podrediti svojo organizacijo. Na eni strani torej prodor v svet kapitalizma, po drugi strani pa omejitve samoupravnega socializma.

Velika družbena inovacija samoupravnega socializma je fascinirala svetovno javnost od Zahodne Evrope do ZDA, doma pa je vodila v nov politično-ekonomski polom države in tudi pomembnih podjetij. Gorenje in še mnogi drugi so postali žrtev te politične in poslovne megalomanije. Podjetja so prvič resno zašla v krizo vodenja prav v tem obdobju, tudi Gorenje ni bilo izjema. Preprosto, z relativno skromnim menedžerskim znanjem in orodji je bilo težko voditi tako razvejano mrežo raznorodnih podjetij, in to v okviru revolucionarnega samoupravnega sistema, brez prave ekonomske logike in jasnih meril poslovne učinkovitosti. Zato je bila v takšnih razmerah odločitev za nakup nemškega Koertinga izjemno tvegana in usodna poteza.

V Sloveniji so bili v sedemdesetih letih poskusi povezovanja Iskre in Gorenja, predvsem v informatiki. Gorenje je v skladu z vizijo razvoja kupilo nemško podjetje Koerting, podpisalo je pogodbo o sodelovanju z ameriškim računalni-

škim gigantom Burroughsom. Vse te stvari so se izjalovile, Gorenje Koerting je končal v stečajju, sodelovanje z Burroughsom je propadlo, tudi sodelovanje z Iskro se je končalo dokaj neslavno. Koliko je imela pri tem prste vmes republiška politika? V kakšnem položaju sta bila sicer Iskra in Gorenje v republiki? Komu je bila politika bolj naklonjena?

gorenje

**to je pravo rijošenje!
dva plinska plamenika
i dvije električne ploče**

KOMBINOVANI ŠTEDNJACI: STRUJA - PLIN

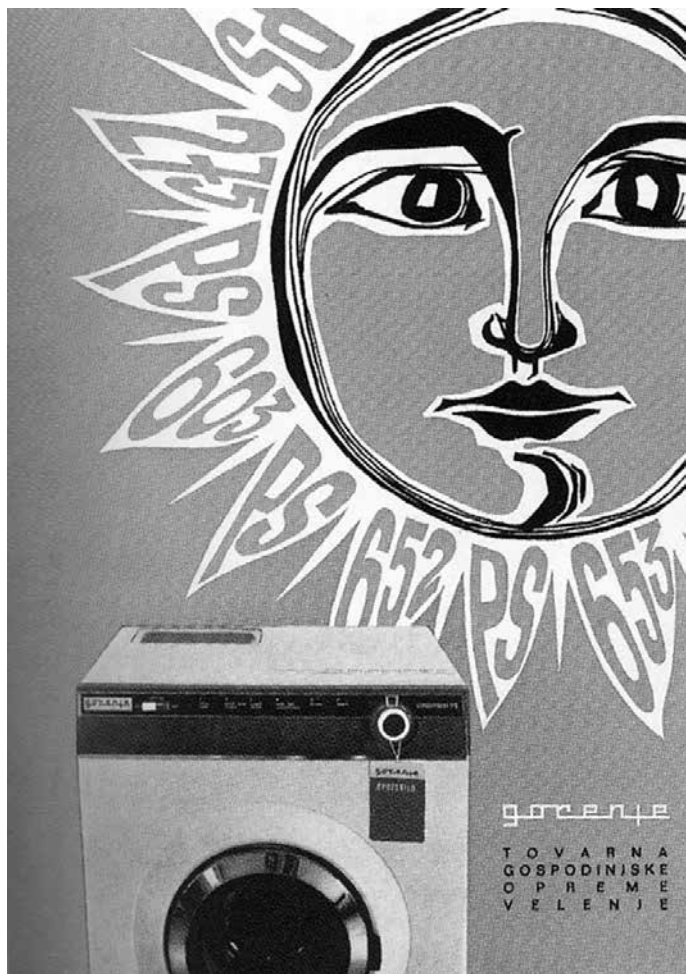

Pri tem gre za nekaj pomembnih ločenih vprašanj, toda pojdimo po vrsti. Povezovanje Iskre in Gorenja na posameznih področjih je del ambicioznih zgodb tedanjega samoupravnega socializma. Razvoj računalništva je postal strateški cilj tedanjih političnih oblasti, zlasti v RS. Politično so spodbudili združitev informacijskih delov obeh podjetij, tako je nastala Iskra Delta. Konec sedemdesetih so razvili prve računalnike z ameriškimi procesorji in domačo tehnologijo. Kot zanimivost naj povem, da je v okviru Iskra Delt nastal znameniti projekt s Kitajsko, ki je vzbudil veliko mednarodno pozornost. V osemdesetih letih smo v Sloveniji dejansko razvijali njihovo prvo medmrežje, ki ga je najprej uporabljala kitajska policija. Slovensko visoko tehnologijo smo torej v času socializma izvažali in z njo razvijali Kitajsko, danes pa so poti obratne. Seveda, preplet informacijske tehnologije, politike in tudi tajnih služb je bilo vedno strateško vprašanje. ZDA so zaradi Kitajske v drugi polovici osemdesetih začele sistematično blokirati Iskra Delta, podobne bitke veliko večjega obsega imajo danes okoli 5G in Huawei. Jugoslavija in še manj Slovenija temu ni bila kos, po smrti Tita niti politično in zaradi lastne krize tudi ne ekonomsko. To je tudi eden od bistvenih razlogov, zakaj je padlo sodelovanje z Burroughsom tudi pri Gorenju. Sodelovanje Iskre in Gorenja je bilo torej politično zapleteno in poslovno omejeno. Hkrati pa se znajdeti v osemdesetih oba poslovna sistema v krizi vodenja, oba imata težave s poslovanjem zaradi protislovij samoupravnega sistema in ekonomskih kriz. Odločitev slovenske politike, CK in IS RS, da rešuje Gorenje in ne večje Iskre, je bila pomembna, za Gorenje celo odločilna. Koertingova zgodba pa je bolj poslovna kot politična. Ni toliko del političnih igrac kot poslovnih napak tedanjega vodstva.

Menda naj bi Koerting propadel zato, ker je matično podjetje hotelo počasi ukiniti proizvodnjo in ohraniti razvojni del, vendar naj bi bilo odpuščanje delavcev v nasprotju s samoupravnim sistemom, ki je terjal kvečjemu še povečanje proizvodnje?

To so domače bajke, ki so v Gorenju napravile več škode kot koristi. Poslovno odpuščanje delavcev v »kapitalistični« Nemčiji ne more biti domači »socialistični« problem. Odisejada s Koertingom je bila vedno zavita v meglo, sporni nakup ni bil nikoli do kraja pojasnjen, ostal je tudi brez odgovornosti vpletenih. Koerting je bilo sicer podjetje s stoletno tradicijo, v tridesetih letih 20. stoletja, torej v času nacistične Nemčije, je bilo eno vodilnih nemških radiofonskih podjetij s sedežem v Lepzigu. Po drugi svetovni vojni so se preselili v Grassau (Chimgeau) na severu Bavarske, ob izdatni pomoči države in deželnih bank. Podjetje je na vrhuncu štelo 2300 zaposlenih, s 40 odstotki izvoza in prometom nad 320 milijonov DEM. Koerting je bil tehnološko uspešen, poslovno pa veliko manj. Čeprav so imeli z Neckermannom dve desetletji uspešen poslovni model prodaje aparatov, so se težave kopičile. Gorenje je z njimi tehnološko sodelovalo od začetka sedemdesetih, leta 1978 pa so družbo spektakularno prevzeli. Socialistično državno podjetje prevzema znano nemško družbo – česa podobnega zahodni svet do takrat še ni videl. Toda novi Gorenje Koerting Electronic GmbH je v petih letih končal v stečaju, doma pa je Gorenje zabredlo v fatalno finančno krizo. Celotna prevzemna zgodba je bila velika napačna, vodstvo Gorenja je bilo nesposobno izpeljati zahtevno poslovno integracijo. Ta poteza je leta 1979 politično in poslovno odnesla Atelška, tudi zaradi prikrivanja pravih informacij o nakupu.

Ko je generalni direktor Atelšek konec leta 1979 odstopil, se je na čelu podjetja v naslednjih treh letih zamenjalo kar nekaj direktorjev, Koerting je posloval z zelo veliko izgubo in leta 1983 končno šel v postopno likvidacijo. Gorenje je bilo nelikvidno, pojavljale so se težave v proizvodnji, ni bilo vlaganj v razvoj. Kriza je bila tako velika, da je zazvonil rdeči alarm in v reševanje Gorenja se je vključila politika, bančništvo. Kaj je tisto bistveno, kar je leta 1983 pripeljalo Gorenje do njegove največje krize?

Po odstopu Atelška, ki je takrat plačal politično ceno za svoj morda osebni poslovni uspeh, se je začela kriza vodenja in poslovanja Gorenja. Razlogi so kompleksni, mednarodni in domači, recesija v tujini, kriza doma. Ekonomske zablode socializma so se prvič pomešale s tveganimi poslovnimi odločitvami podjetja. Poslovne razmere so postale

preprosto vedno manj obvladljive, improvizirana poslovodstva SOZD-ov pa nedorasla za poslovni preobrat. Dejansko bi moralo Gorenje konec sedemdesetih konsolidirati notranjo poslovno strukturo SOZD-a. To pomeni, da bi Atelškova ekipa morala trdneje povezati upravljanje in vodenje povezanih in odvisnih družb. Racionalizirati bi morala stroške poslovanja, konsolidirati finančno poslovanje v inflacijskih razmerah, povečati produktivnost in razvoj produktov, izboljšati tržne pristope ... Tako pa so veliko moči in sredstev namenili za prevzem Koertinga. Gorenje organizacijsko, tržno in poslovno nikoli ni uspelo povezati poslovnih funkcij dveh pomembnih podjetij. Mimogrede, nemško blagovno znamko uporabljajo v Gorenju še danes, toda za najcenejše proizvode in na obskurnih trgih, namesto da bi jo imeli na vrhu trženjske in tržne piramide. Tragedija nerazumevanja spodletelega prevzema traja torej že desetletja. Tudi novi prevzemi dobrih trideset let kasneje so doživeli podoben epilog.

Krmilo podjetja, ki je bilo sicer v tistem času kljub krizi za jugoslovanske razmere zgled proizvodne in poslovne organiziranosti, tako rekoč pravo »zahodno« podjetje, je prevzel dokaj avtorski Herman Rigelnik, ki je imel močno podporo slovenske politike in bančništva. Sanacija je nekako v treh, štirikih letih uspela. Kaj je bilo bistvo te sanacije? Znižanje režije, finančne injekcije, boljša organizacija dela ...?

Gorenje kot SOZD je sicer imelo fasado t. i. »zahodnega podjetja«, toda to podobo so imela tudi druga velika izvozna podjetja. Navznoter pa so te organizacije bolehale domala v vseh strateških vprašanjih in poslovnih funkcijah. Preprosto, SOZD-i niso bili niti holdingi niti koncerni, samoupravni organizacijski kaos »združenega dela« se je v njih povsem razgalil. Toda Gorenje je bilo zaradi svoje velikosti preveč pomembno, da bi lahko socialistične oblasti tvegale njegov poslovni polom. V sodobnem korporativnem kriznem žargonu bi rekli »To big to fail!«. Dejansko bi njegov poslovni stečaj pomenil bankrot samoupravnega socialističnega podjetja in morda bi ogrozil tedanji politični sistem. Zato je

leta 1983 republiško vodstvo imenovalo začasni kolektivni poslovni organ za sanacijo družbe pod vodstvom Rigelnika. Ta »ukrep družbenega varstva« je bil nenavadna, domala revolucionarna vodstvena poteza. Poslovno reševanje Gorenja je postalo osrednji republiški politični projekt. Z Rigelnikom so v Gorenju postavili povsem nove okvire »socialističnega« kriznega menedžmenta in uspeli. Gorenje se je ob izdatni pomoči države in njenih bank v dobrih sedmih letih preoblikovalo v sodobno mednarodno korporacijo. Rigelnikov pristop je bil analitičen, vodenje avtokratsko in hkrati vendarle navdihujoče za celotno novo poslovodstvo in kolektiv Gorenja.

Oprostite, kakšno vlogo so imele pri tem vrednote, pripadnost podjetju. Poziv vodstva delavcem se je takrat glasil: trdo delo – pošteni odnosi – znanje!

Gorenje je v vseh letih svojega obstoja razvilo svojevrstno notranjo kulturo. Bolj ko je bil poslovni sistem ogrožen navzven, večja je bila notranja povezanost in kolektivna odgovornost zaposlenih. Tako je bilo vedno, ne glede na značaj krize ali usoden dogodek, kot je bil recimo požar v Galvani. Pripadnost podjetju je ključna in Rigelnik je uspel ravno na tej točki. Zaposlene je njegova ekipa prepričala, da lahko prihaja rešitev samo znotraj sistema, da potrebujejo zaupanje vseh in vsakogar. Preprosto, Rigelnik je najbrž bolj nevede kot vede v Gorenju preslikal model Jacka Welcha pri sanaciji GE v ZDA. Vrstni red sanacije je nasproten od običajnih poti, ključna je sprememba vrednot, nanjo vežete politične poslovne odločitve in na koncu je spremenjena podjetniška ekonomika rezultanta prvih dveh. Zaupanje, kadri in triada razvoj – proizvodi – trg so del te zgodbe.

Ali ni bila morda ravno v tem obdobju zamujena priložnost, da se Gorenje vsaj delno preusmeri v dejavnosti, ki zahtevajo več znanja in manj fizičnega dela, kar bi pomenilo boljšo perspektivo za podjetje in zaposlene ter zanesljivejšo prihodnost za Velenje? O tem je sicer v času sanacije zavedanje

bilo, o tem se je govorilo, narejenega pa ni bilo nič ali skoraj nič. Podjetje se je sicer izvleklo iz izgub, postalo je spet močno in stabilno. A vendar: ali lahko rečemo, da je sanacija dejansko uspela?

Težko bi v okviru sanacije izpeljali tudi temeljito prestrukturiranje, in to v času, ko je Jugoslavija v hudi ekonomski krizi, z visoko inflacijo, tečajnimi razlikami, fatalne ekonomske reforme zvezne vlade v Beogradu pa si sledijo druga za drugo, od Mikulićeve do Markovićeve. Preprosto, makroekonomski pogoji niso dopuščali veliko manevrskega prostora za prava poslovna prestrukturiranja in preboje, negotovost poslovanja je bila izjemna. Ko je država v takšni politični in ekonomski krizi, gre samo še za preživetje podjetij. V Gorenju bi zato konec osemdesetih težko pričakovali kaj več, kot je takrat storila Rigelnikova ekipa. Gorenje je imelo vodilni položaj na jugoslovanskem trgu bele tehnike, zanj pa je bila pomembna mednarodna konkurenčnost, ki pa so jo krojili nemogoči domači pogoji poslovanja. Zato je sanacija uspela, želeno globalno prestrukturiranje pa ne. Toda krivda tokrat ni tičala toliko v podjetju kot v njegovem širšem poslovnem okolju.

Naslednji izziv oziroma kriza je Gorenje po uspešni sanaciji v začetku druge polovice osemdesetih let doletela z razpadom Jugoslavije, ko je izgubilo skoraj 40 odstotkov svojega trga. Takrat se je moralo podjetje praktično čez noč še močnejše usmeriti na tuje trge. Prišlo je do prestrukturiranja nekdanj »jugoslovanskega« podjetja, ob začetni globalizaciji so se že ukvarjali z iskanjem strateškega partnerja, procesi lastninjenja so trajali kar do sredine devetdesetih let ... Kakšno je Gorenje ob prelomu tisočletja?

Gorenje je v začetku devetdesetih sicer poslovno sanirano, toda doživelo je tržni šok z razpadom Jugoslavije in njenega notranjega trga. Balkanske vojne so bile zgolj vrhunec teh prelomov, toda Gorenje je poslovno dovolj močno, da je preživelo. Iskra, največje, najmočnejše in tehnološko najrazvitejše slovensko podjetje je na primer razpadlo,

Gorenje je obstalo kot celota in to je morda največji dosežek prve polovice devetdesetih let. Preusmeritev na tuje trge je bila edina možna rešitev. Toda prav mednarodna usmeritev je dejansko izpostavila temeljno strateško vprašanje družbe, kako iz tehnološko proizvodnega podjetja preiti v bolj izpostavljeno tržno marketinško globalno družbo. Prav tako se je v ozadju neprestano preigravalo vprašanje, kako družbo

organizirati na sodoben, koncernski način, kar je želel že Rigelnik, a mu ni uspelo. Gorenje je preprosto prišlo do meje, ko bi moralo znati odgovoriti na nekatera temeljna razvojna vprašanja – kot v Atelškovih časih sredi sedemdesetih. In v tem se je zapletlo.

Leta 2003 se v Gorenju zamenja vodstvo, za Jožetom Staničem, ki je vodil Gorenje več kot deset let, je krmilo prevzel Franjo Bobinac. Kako se je Gorenje znašlo pod njegovim vodstvom, kako je preživljalo prvi dve desetletji tega stoletja? Ali je razvojno napredovalo, ali je uspelo s kakršnimi koli preusmeritvami v tehnološko zahtevnejše in donosnejše programe?

Staničeva era je bila izjemno pomembna in to danes morda mnogi pozabljajo. Gorenje je njegova ekipa prevzela po Rigelniku. Stanič je podjetje vodil z izkušeno finančno roko, obvladovanje tveganj je bilo najpomembnejše vodilo, nobenih nepotrebnih poslovnih eksperimentiranj ni bilo. Toda to ne pomeni, da ni Gorenje v tem času imelo nekaj neverjetnih prebojev. Morda največjega opisuje še ena od neuspešnih Gorenjevih zgodb. Sloviti pralni stroj Simple&Logical, narejen leta 1995, je bil v oblikovalskem smislu, tehnoloških rešitvah in v funkcionalnosti prelomni izdelek, kakršnega Gorenje nikoli prej in ne pozneje ni imelo. Gorenje je takrat z njim pometlo s konkurenco. Spominjam se sramežljive prve sejemske predstavitve v Parizu, brez prave promocije, ker v ozadju še ni bilo serijske proizvodnje. Leto dni kasneje, v Koelnu na Domotechniki, pa so veliki igralci s podobnimi rešitvami Gorenje prehiteli. Profesor Smrdelj je z razvojno ekipo naredil izjemen izdelek, ki pa preprosto ni dobil ustreznih poslovnih podpor. Gorenjeva blagovna znamka je bila preprosto zanj prešibka, proizvodnja, trženje in prodaja niso bili pravočasno usklajeni. Gorenju je vedno manjkal kakšen člen v verigi vrednosti, vedno znova se je zapletlo pri obvladovanju poslovnih procesov, povezovanju proizvodno tehnološke in tržno marketinške poslovne politike. To je bil nekakšen temeljni Bobinčev izziv, kako prestrukturirati družbo iz pretežno proizvodno tehnološke v tržno marketinško, iz sle-

dilca proizvodnih in tržnih trendov v njihovega ustvarjalca. Inovativnost, dizajn in preprosta uporabnost naj bi bili novo tehnološko vodilo, osredotočanje na dom in tržno globalizacijo pa drugo. Bobinac je vnesel širino v poslovnem razmišljanju. Toda v primerjavi s Staničem je bilo sedaj veliko več eksperimentiranja, iskanja različnih poslovnih rešitev, drznih in tveganih potez, manj pa jasnih in fokusiranih sprememb. Težave z notranjim menedžerskim odkupom (po sedmih letih je leta 2014 v stečaju končal Ingor) so v zadnjem desetletju porušile tudi legendarno zaupanje med menedžmentom. Ingor je bil svojevrstno ogledalo in napovednik Gorenjevih težav. Velika svetovna kriza leta 2008–2009 je dokaz, da se je neoliberalni model poslovne globalizacije izpel, korporacije so morale v začetku tega desetletja na novo zastaviti svoje poslovne modele. Skupina Gorenje je to poizkušala v svoji strategiji 2011–2015.

Z mislijo na močnega strateškega partnerja se je Gorenje ukvarjalo že v začetku devetdesetih let, ko so se dogovarjali z Electroluxom, potem je trajalo kar nekaj let do dokončnega spoznanja, da bo preživelo le, če se proda eni od velikih multinacionalk ... Ali je bil to v resnici edini izhod?

Bela tehnika je stara in zrela panoga, z veliko koncentracijo in centralizacijo družb, nizkimi maržami in potrošniškim trgom, ki ga najbolj ubijajo dolgoročne recesije. In to v EU imamo. Ob petih velikih, BSH, Elektrolux, Indesit, Whirlpool in Arcelik, ki obvladujejo skoraj 70 odstotkov trga EU, je Gorenje pri tem majhen igralec z dobrima dvema odstotkoma tržnega deleža. Gorenje je preživelo in ohranilo svojo samostojnost v prelomnih postsocialističnih časih, toda poslovna globalizacija in ekonomske krize so ga poslovno hudo načele. Velikost podjetja ni usodna, če ima jasno razvojno strategijo, konkurenčne proizvode, dobre kadre in če obvladuje tržne niše. Nemški Miele je dober in poučen primer, ki je za Gorenje kakopak nedosegljiv, toda dovolj pomenljiv. Skupina Gorenje bi torej lahko shajala tudi pri tem obsegu poslovanja, če bi vodstveni menedžment našel prave poslovne rešitve. Vsa menedžerska vodstva v Gorenju so vztrajala, da bi ostali samostojna korporacija. Tudi ko so razmišljali o povezovanju z drugimi, so želeli ohraniti svoje konkurenčne prednosti in določeno poslovno avtonomijo. To velja za vsa pogajanja z velikimi, z mogočnim Electroluxom, pred leti z evropskim Panasonicom, in to je bila pogajalska poanta celo ob sedanjem kitajskem prevzemu. Nikoli izpeljano povezovanje s Fagorjem, največjim španskim proizvajalcem in hkrati delavsko kooperativo, bi morda omogočilo drugačen pristop, toda leta 2013 je Fagor tudi sam končal v stečaju. Na drugi strani pa imamo v teh prelomnih časih zopet drage in slabo izpeljane prevzeme, od najmanj problematične češke More do nizozemskega Ataga in švedskega Aska. Tu je bila še selitev proizvodnje v srbsko Valjevo. Skratka, družba se je v usodnih časih velike tržne, poslovne in finančne krize vse bolj ukvarjala sama s seboj, z notranjo reorganizacijo, selitvami, združevanji in vse manj s trgi in proizvodnimi progra-

mi. Zaplet je postal vse bolj podoben tistemu s Koertingom v začetku osemdesetih. Toda RS kot suverena država sedaj ni znala in zmogla pomagati. Politično so nove oblasti glede industrijske politike žal veliko manj sposobne od komunistov sredi osemdesetih. Skupina Gorenje je tako ostala na čistini in finančno potonila.

Leta 2018 Gorenje kupi kitajska multinacionalka Hi-sense. V simbolnem smislu je »proletarsko zvezdo« maleda podjetja v vasici Gorenje po skoraj sedmih burnih desetletjih zamenjala »kitajska zvezda«. Šele ta nakup potem razkrije, v kakšnih težavah je bil v resnici nekdanji paradni konj jugoslovske industrije ob prodaji. Kaj vse se je pokazalo oziroma razkrilo v času po prevzemu Gorenja? Slabo vodstvo, slab kader, napačne poslovne odločitve, zastarela proizvodnja, velike zadolžitve ... ?

Gorenje preprosto ni zmoglo premagati zunanje globalne finančne in ekonomske krize po letu 2009, pa tudi ne notranjih poslovnih protislovij, ki so se kopičila namesto razreševala. Družba je živela na račun poglobljanja zadolževanja, tržne razmere so bile vedno težje, proizvodi vedno manj konkurenčni. Poslovna kriza družbe je vedno kompleksna, težko je izločiti posamezne faktorje, običajno je usodna njihova povezanost. Vsekakor je bila družba sredi tega desetletja zrela za krizni menedžment, finančno sanacijo in trdo prestrukturiranje. Toda vodstvo družbe ni šlo po tej poti, ni uporabilo metod iz osemdesetih let, verjelo je v način reševanja iz devetdesetih. Toda iskanje tujega partnerja ni bila več strateško razvojna usmeritev, temveč vprašanje poslovnega preživetja, edini možni izhod za ohranitev Gorenja, zlasti na lokaciji v Velenju. Našli so ga na Kitajskem, ki je ravno v tem času v okviru svoje svilne poti z državnimi in zasebnimi podjetji začela svoj zmagoslavni pohod po EU. Slovenija in Gorenje sta bila za njih zanimiva zaradi svoje lege, vpetosti v evropske integracije in Gorenjeve izvozne poslovne mreže. Kitajci so plačali pošteno tržno vrednost, toda predstave, pričakovanja in sposobnosti na obeh straneh so bile očitno zelo

različne. Vodstvo Gorenja je želelo ohraniti čim več avtonomije, vodilni na Kitajskem so Gorenje videli kot del globalnega korporativnega sistema Hisense. Gorenje si je desetletja prizadevalo za preobrazbo iz proizvodnega v globalno tržno družbo, globalni Hisense ga vrača na izhodišče proizvodno-razvojnne lokacije. Gorenje ni bilo pripravljeno na metode kriznega menedžmenta, hkrati pa je to postala edina možna kitajska metoda. Gorenje bi bilo bolj sposobno izpeljati finančno sanacijo in prestrukturiranje, obstoječa kitajska ekipa okoli Lan Lina teh izkušenj in znanja nesporno ni imela. Poleg tega strah zaposlenih in nezaupanje med menedžmentom ne moreta biti lepilo kriznega menedžmenta in pika. Vmes je zamudilo tudi mesto Velenje, ki bi v povezavi s Konfucijevim Inštitutom iz Ljubljane lahko bolje pripravilo okolje za prihod kitajskih menedžerjev in njihovih družin. Težave so torej v trku dveh poslovnih kultur, različnih strategij in operativne usposobljenosti tistih, ki so še ostali v Gorenju. Vse strani si morajo naliti čistega vina. Očitno je bila poslovna in finančna slika Gorenja ob prevzemu slaba, stara vodstvena ekipa je prikrivala dejansko stanje družbe. Hkrati kitajsko poslovodstvo ni bilo pripravljeno deliti Gorenjevih izkušenj in ne obvladuje položaja. Toda sedaj so vsi na skupni ladji, ki ne sme postati Titanik, ker s tem izgubljajo vsi déležniki. In tako smo zopet pri stari Welchovi triadi kriznega menedžmenta. Usoda Gorenja je danes povsem odprta in morda je še sreča, da kitajske lastnike pri tem ne vodijo zgolj kratkoročni poslovni interesi.

Gorenje je od ustanovitve dalje dajalo močan poudarek pripadnosti zaposlenih podjetju in posledično vlagalo velika sredstva v njihovo »zadovoljstvo«, tako na delovnem mestu kot tudi v družbenem standardu – izobraževanju, kulturi, prostem času, stanovanjih ... V vseh dosedanjih sanacijah je bila pripadnost zaposlenih podjetju dokaj močan adut. Se je to s spremembo družbenega sistema bistveno spremenilo? Kako je z »vrednostjo« človeka danes? Ali zaposleni ob novem lastniku še čutijo pripadnost podjetju?

Foto: Milan Marič

Moja stara teza o prodornih korporacijah slovenske polperiferije, kot je bila na primer nekdanj Mura, pa paradna Krka in tudi Gorenje, temelji na prevladi človeškega in socialnega kapitala nad proizvodnim in finančnim. Od tod njihova poslovna prodornost, trdovratno zoperstavljanje krizam, pa tudi svojevrstna domačijska notranja kultura. Tu so zaposlene cele družine, generacije so povezane z razvojem podjetij. V takšnih razmerah so bolj uporabni japonski menedžerski modeli kot ameriški, ki jih povzemajo tudi Kitajci. V Gorenju so poznali kaizen, sistem nenehnih izboljšav, decentraliziranega pristopa in sprememb hierarhije vodenja od spodaj navzgor, toda teh sprememb nikoli niso resno izpeljali. Desetletja je Gorenje veljalo za enega najboljših domačih zaposlovalcev, spodbujevalcev kariernih poti mladih, toda zadnja leta so prinesla drugačna dejstva. Sposobni ljudje so začeli zapuščati Gorenje, če so imeli alternative, negotovost je bila prevelika in najhitreje so odhajali kadri v mednarodni prodajni mreži. Toda Gorenje je v izobraževanju in razvoju kadrov imelo več kot zgledno tradicijo in končajmo z novim primerom. Gorenjeva Korporativna univerza (CUG) je bila vzorčni primer v svetovnem merilu, več kot trideset let je delovala njihova menedžerska akademija (MAG) z edinstveno poslovno metodo izobraževanja. CUG je recimo pred nekaj leti povezal v izobraževalni cikel kreativne akademije tri

univerze: v Sloveniji, na Nizozemskem in Švedskem. In še bi lahko naštevali. Izhodišče intelektualnega kapitala podjetja je njegov socialni, identitetni kapital. Zaupanje, sodelovanje in pripadnost družbi so njegovi gradniki. Tega kitajski lastniki ne razumejo. Čeprav prihajajo iz uradno socialistične države s komunisti na oblasti, so promotorji ameriških metod poslovanja in globalnega kapitalizma. Tudi to je v tradicionalnem »rdečem« Velenju videti kot narobe svet.

Kakšna prihodnost se obeta Gorenju po doseganju razpletu dogodkov in razmerah na svetovnem trgu?

Napovedi so nehvaležna reč. Preteklost in prihodnost družbe si ta hip izmenjujeta odlike in slabosti. Preteklost se zdi v prednosti, ker je do sedaj upanje v rešitve vedno premagovalo razočaranja, prihodnost je danes na slabšem, ker se zdijo reči vse manj obvladljive in nevredne zaupanja. Morda zveni vse skupaj preveč abstraktno, toda občutek izgube in izkoreninjenosti sta slaba popotnica dobrih sprememb. Nostalgija je nevarna bolezen sedanjosti. Ljudje se bodo vedno bolj ljubeče vdajali kolektivnim spominom, kaj je Gorenje nekoč bilo, težko pa se bodo spopadli s kritičnim razmišljanjem in bojem za preživetje. Razmere na svetovnih trgih, zlasti v beli tehniki, se v tem desetletju ne bodo bistveno spremenile. Toda zagotovo je pred nami obdobje deglobalizacije, ki jo nakazuje tudi sedanja pandemija Covida-19 in njena politično ekonomska kriza. Oboje je dvorezen meč, toda negotovost je velika in lahko ohromi spremembe. Ekonomski in politični spopad med ZDA in Kitajsko je neizbežen, kaj bo pri tem storila EU in za njo Slovenija, ostaja povsem odprto strateško vprašanje. Umik globalnih korporacij in velikih držav je lahko hipen, Gorenje in Velenje pa sta tukaj. Za sedaj lahko pričakujemo, da bo kitajski krizni menedžment bolj postopen, da bo Gorenje vsaj v Velenju ohranilo proizvodnjo in razvoj, da bo morda tod zrasla še kakšna dodatna proizvodnja. Hkrati pa bo Gorenje v vseh drugih poslovnih funkcijah izgubilo avtonomijo in tudi dejavnost. V Hisensu bodo zagotovo poizkusili temeljito poslovno integracijo v globalni

sistem, kar v Gorenju nikoli niso obvladali. Preselitev dvesto ali tristo vodilnih menedžerjev v Ljubljano je svojevrsten napovednik novih časov, ki prihajajo.

Vemo, da Gorenje posluje v skladu z zahtevami svetovnega kapitala in njegov obstoj ni sam po sebi umeven; vemo, da je zapiranje Termoelektrarne Šoštanj neizbežno in posledično opuščanje kopanja premoga dejstvo. Gre za veliko človeškega potenciala, ki lahko tako rekoč čez noč ostane brez možnosti zaposlitve. Kaj je alternativa za Velenje in Šaleško dolino?

Velenje izgublja svoj industrijski primat in gre po poti velike deindustrializacije, propad je običajno hiter in komaj dojemljiv. Spomnimo se samo na ameriški zlom industrij v Pittsbourgu ali Detroitu, pa na domače propade pomembnih industrij v Kranju ali Kamniku ... Velenje svojo zgodbo razvoja začne z rudarstvom, vodilno panogo 19. stoletja, doseže svoj vrhunec z industrijo bele tehnike v Gorenju, prihodnost pa ni v deindustrializaciji, temveč pametni reindustrializaciji. EU poudarja v tem desetletju digitalno in zeleno transformacijo industrij, temu bi morala slediti RS in tudi na lokalni ravni Velenje s svojim zaledjem. Preprosto, Kitajci bodo morda odšli, mi ostajamo, ker nimamo druge alternative. Ali kot pravimo, skrivnost preživetja ni v zvezdah, temveč v nas samih.

David Bole, Jani Kozina, Jernej Tiran

David Bole je diplomiral in doktoriral iz geografije na Univerzi v Ljubljani, zaposlen pa je na Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografskem inštitutu Antona Melika kot višji znanstveni sodelavec. Raziskuje predvsem družbeno-kulturne in gospodarske vidike razvoja manjših industrijskih krajev po Evropi in Sloveniji.

Jani Kozina je diplomiral in doktoriral iz geografije na Univerzi v Ljubljani, prav tako je zaposlen kot znanstveni sodelavec na Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografskem inštitutu Antona Melika. Njegova področja zanimanja se navezujejo zlasti na industrijski in postindustrijski družbeno-gospodarski razvoj mest in regij.

Jernej Tiran je diplomiral in doktoriral iz geografije na Univerzi v Ljubljani in je tudi zaposlen kot znanstveni sodelavec na Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografskem inštitutu Antona Melika. Njegova raziskovalna področja obsegajo zlasti urbano geografijo, trajnostno mobilnost in politično geografijo.

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika

INDUSTRIJA IN SOCIALIZEM: OVIRI ALI GONILI PRIHODNJEGA RAZVOJA VELENJA

Uvod

Velenje lahko brez večjih zadržkov označimo za industrijsko in premogovniško mesto. Marjan Tamše¹ je leta 1994 zapisal, da je bil »... Rudnik lignita Velenje v celotnem obdobju svojega obstoja neposredno povezan z razvojem Šaleške doline, ne glede na to, kako želimo ta razvoj prikazovati.« Čprav ima mesto srednjeveške korenine še vedno zaznavne vsaj s tlorisno zasnovo Starega Velenja,² pa sta ga premogovništvo in kasneje industrija močno zaznamovala in predstavljata njegov *raison d'être*. Mesto je po zaslugi premogovnika po drugi svetovni vojni zraslo in se preobrazilo iz pretežno agrarno-obrtniškega v industrijski kraj s slovesom, ki je presegal Šaleško dolino in je ob svojem sodobnem nastanku dobilo naziv »socialistični čudež«.³ Otipljiv vpliv premogovnika in industrije se ni izkazoval zgolj s prostorskim širjenjem mesta in gradnjo spremljajoče infrastrukture, temveč tudi spreminjanjem pokrajine.⁴ Najbolj vidne spremembe so ugrezanje površja in nastanek nove jezerske pokrajine, zaradi katere je izginilo kar nekaj okoliških vasi, površinski premiki in plazenje zemlje, podnebne spremembe

¹ Marjan Tamše, »Perspektiva razvoja Šaleške doline«, v: Šaleški razgledi 11, Zbornik 1994/95, ur. Ivo Stropnik (Velenje, 1994), str. 126.

² Maja Topole, »Vpliv geografskih razmer na poselitev in promet v Mestni občini Velenje«, v: Velenje, industrijsko mesto v preobrazbi, CAPACities 4, ur. David Bole (Ljubljana, 2020), str. 28.

³ Jože Hudales, »Življenje v novem mestu: Velenje in njegove urbane identitete 1945–1960«, (Ljubljana, 2015), str. 19–20 (dalje: Hudales, 2015).

⁴ Matija Zorn, Jernej Tiran, Mateja Breg Valjavec, »Pokrajinska preobrazba Velenjske kotline zaradi pridobivanja lignita«, v: Velenje, industrijsko mesto v preobrazbi, CAPACities 4, ur. David Bole (Ljubljana, 2020), str. 202–212.

zaradi vpliva površinskih vod ter onesnaženje zraka zaradi bližnje termoelektrarne.⁵

Podobno izrazite so bile tudi družbeno-kulturne in politične spremembe, saj se je začela ustvarjati povsem nova krajevna identiteta. To je sicer splošna značilnost mest, ki temeljijo na premogovništvu ali izraziti ikonični industrijski panogi. Premogovniška ali industrijska mesta po svetu so si po določenih značilnostih presenetljivo podobna, ne glede na lokacijo. Manjša premogovniška in industrijska mesta iz oddaljene Japonske⁶ ali Avstralije⁷ imajo nenavadno veliko stičnih točk z Velenjem, od hitre rasti iz kmečkih v pomembna proizvodna središča do razvoja specifične industrijske identitete. Ta identiteta običajno vključuje elemente,⁸ kot so močna pripadnost določenemu poklicu ali družbenem razredu (npr. rudarjem), podjetju (npr. rudniku ali tovarni) in lokalni skrupnosti, ter poudarjene vrednote, kot so solidarnost in občutek za pravičnost, po drugi strani pa tudi odvisnost od toge družbene hierarhije v teh skupnostih. Tradicionalna industrijska mesta po svetu nadalje družijo tudi sorodne razvojne težnje. Številna so prešla podobne razvojne faze, od veličastnih začetkov, ko so bila sinonim razcveta in svetovljanstva, do stagnacije in krčenja zaradi okoljskih vprašanj, globalizacije in tehnoloških sprememb. Na nek način so tradicionalna industrijska mesta zlasti v Evropi postala živi spomeniki, ki pa se težko vklapljajo v sedanje razvojne paradigme.

---

⁵ Miran Lukaček, »Premogovniška dejavnost in njen vpliv na površinsko območje Šaleške doline«, (Velenje, 2019), 307 str.

⁶ Regine Mathias, »Regional identity in the making? Industrial heritage and regional identity in the coal region of Northern Kyūshū in Japan«, v: *Industrial Heritage and Regional Identities*, ur. Christian Wicke, Stefan Berger, Jana Golombek (2018), str. 136.

⁷ Hannah Della Bosca, Josephine Gillespie, »The coal story: Generational coal mining communities and strategies of energy transition in Australia Energy Policy«, št. 120 (2018), str. 734–740.

⁸ Alexia Sanz-Hernández, »How to change the sources of meaning of resistance identities in historically coal-reliant mining communities«, *Energy Policy*, št. 139 (2020), 11 str.

Ko govorimo o razvoju tradicionalnih industrijskih mest, obstajata v ekonomskogeografski literaturi dva koncepta, ki sta pomembna tudi za razmišljanje o prihodnosti Velenja. To sta koncepta učinka zaklepanja (angl. lock-in effect) in iskanja nove poti (angl. path renewal).⁹ Prvi predstavlja bolj negativen, drugi pa pozitiven razvojni koncept. Učinek zaklepanja se na gospodarski ravni izkazuje s prevlado ene same dejavnosti (premogovništvo ali ena industrijska panoga), ki »zaduši« ostale dejavnosti in jim onemogoča razvoj. Učinek zaklepanja se izkazuje tudi na politični in družbeno-kulturni ravni, ko se ozek krog političnih elit poveže z glavno gospodarsko aktivnostjo in onemogočijo pluralnost oziroma skušajo ohraniti obstoječa družbena razmerja in kulturno hegemonijo v skupnosti. Na dolgi rok tovrstni model razvoja vodi k počasnemu nazadovanju, saj duši nove družbene in gospodarske pobude in zmanjšuje odpornost na globalne krize. Na žalost je v evropskih tradicionalnih industrijskih mestih učinek zaklepanja pogost razvojni model.

Obstaja pa tudi pozitivnejša plat razvoja, ki jo razložimo s konceptom iskanja novih poti. V tem primeru postane tradicionalna industrija osnova za ustvarjanje novega gospodarskega pa tudi širšega družbenega razvoja. Iz premogovništva se lahko razvije na primer trajnostna energetika, industrijska dediščina in kultura pa postaneta sestavini, na katerih temeljijo nove inovacije, na primer v gospodarstvu, turizmu, kulturnih ali prostovoljnih dejavnostih ... Ustvarjanje novih poti iz obstoječe industrijske je prav tako dokumentirano, na primer v premogovniškem in industrijskem mestu Zwickau v Nemčiji.¹⁰ Prvi pogoj zanje je odprtost gospodarstva in celotne skupnosti ter pripravljenost na sodelovanje med

---

⁹ Geoff Willson, »Community resilience: path dependency, lock-in effects and transitional ruptures«, *Journal of Environmental Planning and Management*, št. 57-1 (2014), str. 1–26.

¹⁰ Franziska Görmar, Jörn Harfst, »Path Renewal or Path Dependence? The Role of Industrial Culture in Regional Restructuring«, *Urban Science*, št. 3–4 (2019), str. 106.

prevladujočo industrijo in raziskovalno-izobraževalnimi institucijami v mestu.

Kljub vsemu pa je Velenje nekoliko drugačno od zahodnih industrijskih mest. Njegov nastanek je resda povezan z lignitom in industrijo, a hkrati je to tudi posledica socialistične industrializacije in ideologije izgradnje »utopične« delavske družbe.¹¹ Zato v resnici industrializma in socializma v Velenju ne moremo obravnavati ločeno, saj sta zapisana v DNK mesta. Pina Špegel¹² si je zgodovinski razvoj mesta zamislila skozi posamezne problemske osi in identificirala ideologijo socializma kot dejavnika zgodovinskega razvoja mesta: od »Žgankovega rudarskega mesta« v 50. in 60. letih do »Titovega mesta« v 80. letih prejšnjega stoletja. Industrija in socializem sta dejavnika nastanka, rasti in ustvarjanja pozitivnih vrednot prebivalcev mesta, hkrati pa sta ustvarila mnoge krivice in v sedanosti lahko predstavljata oviro novim idejam in novemu razvoju. Zato je potrebno poudariti, da oba omenjena dejavnika ne smemo omejevati zgolj na gospodarsko ali ideološko razsežnost, temveč moramo poudariti tudi njun vpliv na kulturno in družbeno stvarnost mesta.

Po kateri poti bo šlo mesto v prihodnje? Ali bo ustvarjalo nove poti iz tradicije industrije in socializma ali pa se bo zapiralo in omejevalo raznolikost in ustvarjalnost? Kako lahko uporabi pozitivne vidike, povezane z dominantno industrijo in vrednotami iz obdobja nastanka mesta v prihodnjih razvojnih strategijah in inovacijah? Navedena vprašanja so pomembna za sodobno Velenje, saj se zdi, da je na nekakšnem razpotju. Tradicionalna industrijska baza se ruši, napovedujejo se odpuščanja delavcev,¹³ prav tako so na tnalu

---

¹¹ Hudales 2015, str. 19–20.

¹² Pina Špegel, »Družbena transformacija Velenja iz industrijskega mesta v kulturno središče Šaleške doline«, diplomsko delo Fakultete za humanistične študije Univerze na Primorskem (Koper, 2011), 153 str.

¹³ V času pisanja prispevka je Gorenje napovedalo odpuščanje 2000 delavcev, od tega 1000 v Velenju (glej: Delo, 24. 4. 2020: Ali Gorenje napoveduje val odpuščanj?).

vrednote mestnega prebivalstva, kot so medetnično sožitje¹⁴ ali solidarnost v primeru epidemije Covid-19.¹⁵

V prispevku predstavljamo rezultate raziskave, ki je potekala v letih med 2017 in 2020 v okviru mednarodnega projekta Svetla prihodnost za temna mesta. Glavni namen je bil raziskati omenjena vidika Velenja – tradicionalno industrijo in premogovništvo ter socialistično dediščino – ter kako ju uporabiti na način, da omogočata nove razvojne poti (path renewal) in ne vodita v negativne učinke zaklepanja (lock-in effect). To smo naredili s tremi raziskavami.

Prva je raziskava vidnih simbolov industrije in socializma v mestu, s katero lahko ocenimo današnji odnos prebivalcev mesta do njiju. Zanima nas, kaj nam ti simboli govorijo, kaj želijo z njimi prebivalci sporočiti »svetu« oziroma ali se sramujejo ali so ponosni na svojo industrijsko in socialistično dediščino.

Druga je analiza zgodb oziroma pripovedi prebivalc in prebivalcev o pretekli in današnji vlogi industrije in socializma v mestu. Pripovedi so primerno raziskovalno orodje, saj so interpretacije zgodovinskih dogodkov, ki poustvarjajo današnje vrednote in percepcijo lastne zgodovine oziroma »so spoj med osebno zgodbo posameznika in širšo družbeno strukturo«. ¹⁶ Analiza pripovedi nam tako omogoča vpogled v pozitivne in negativne vrednote industrializma in socializma v mestu.

Tretji raziskava skuša ugotoviti, kako sta industrializem in socializem vplivala na zgodovino družbenega inoviranja v mestu in kako bi lahko unovčili njune pozitivne plati za ustvarjanje novih razvojnih poti. Ta del je potekal s sode-

---

¹⁴ Velenje je leta 2018 postalo središče medijskega zanimanja zaradi t. i. »plakatne afere«, ko so se pojavili plakati z nacistično vsebino, katerih avtorstvo in namen je še vedno kamen spotike (glej: RTV Slovenija 24. 6. 2018: V Velenju plakati z nacističnimi simboli).

¹⁵ Zaradi sprva odklonilnega mnenja občanov se je zdelo, da ti odrekajo solidarnost z osebami v karanteni v hotelu Paka (glej: Delo, 27. 3. 2020: Dogovor v Velenju: za nastanjenje v hotelu Paka bo skrbela občina).

¹⁶ Catherine Kohler Riessman, »Narrative Analysis«, v: Narrative, Memory and Everyday Life, ur. Nancy Kelly in ostali (2005), str. 6.

lovanjem domačinov kot soraziskovalcev (tako imenovano participativno raziskovanje) in ima tudi praktično vrednost.

S tem želimo pokazati na edinstvenost tradicionalnih industrijskih krajev,¹⁷ ki jih ne prikazujemo zgolj kot »problemska« ali »statična« območja, temveč kot družbeno-kulturno živahne skupnosti, ki nosijo velik potencial za prihodnost.

Zasnova raziskave

Raziskavo simbolov v mestu smo zasnovali tako, da smo popisali vse vidne in tudi nevidne simbole industrije (k njej prištevamo tudi premogovništvo) in socializma v mestu – ne le spomenikov, napisov, zgradb, ampak tudi zvokov, strokovnih besedil, strategij, razstav in podobno. Leta 2018 smo tako popisali vse simbole v mestu s pomočjo terenskega dela, jih fotografirali in nato določali njihovo sporočilnost – torej kaj »prišlekom« omenjeni simboli želijo sporočiti. Pri tem smo ocenjevali, ali se ti simboli pojavljajo večkrat, kako so ohranjeni, kakšen je odnos prebivalcev do njih in podobno.

Analiza pripovedi temelji na intervjuvanju 23 ključnih udeležencev s področij gospodarstva (13), znanosti in kulture (4), občine (3) in civilne družbe (3). Izbor področij se nanaša na model četverne vijačnice (angl. quadruple helix model), ki je pogosto uporabljen koncept vključevanja relevantnih udeleženihih v urbani in regionalni razvoj.¹⁸ S pomočjo zbranih pripovedi smo želeli prikazati kolektivno znanje, spomine, čustva in razmišljanja, ki oblikujejo in razkrivajo družbeno-kulturne posebnosti mestnega razvoja v navezavi na industrializem, socializem in novejši razvojne paradigme.¹⁹

---

¹⁷ Velenje označujemo kot industrijski kraj, kamor poleg klasične proizvodnje uvrščamo tudi premogovništvo in ostale rudarske dejavnosti.

¹⁸ Simona Cavallini, Rossella Soldi, Julia Friedl, Margherita Volpe, »Using the Quadruple Helix Approach to Accelerate the Transfer of Research and Innovation Results to Regional Growth«, Committee of the Regions, (2016), 158 str.

¹⁹ David Bole, Primož Gašperič, Jani Kozina, Peter Kumer, Primož Pipan,

V raziskovanje lokalnih družbenih inovacij smo se najprej poglobili sami: prepoznali smo nove prakse, storitve, proizvode, pravila, predpise ali organizacijske oblike iz preteklosti in sedanjosti, ki vsaj deloma ustrezajo novodobnim definicijam družbenih inovacij. Nato pa smo na drugi od skupno treh delavnic, ki smo jih izvedli med novembrom 2018 in aprilom 2019, ugotovitve delili z domačini, ki so seznam dopolnili. Nadalje smo se poglobili v štiri izbrane inovacije in s pomočjo prebivalcev skušali doumeti, zakaj so bile uspešne. V drugem delu te delavnice smo prepoznavali ključna razvojna vprašanja mesta. Pri tem smo izhajali iz ocene družbene trajnostnosti, ki smo jo oblikovali na prvi delavnici, in udeležencem dali nalogo, da v več krogih (najprej v parih, nato v skupinah, potem pa vsi skupaj) razvrstijo 10 slabosti oziroma težav mesta od najmanj do najbolj pereče. Na zadnji, tretji delavnici pa smo za 3 najbolj pereče težave iskali praktične rešitve po vzoru družbenih inovacij. Udeležence smo razdelili v 3 skupine, postopoma opredelili srž problema in pričeli razvijati ideje s pomočjo predhodno pripravljenih delovnih listov.

Analiza simbolov industrije in socializma v Velenju

Analiza simbolov je pomembna, saj nam simbolična pokrajina sporoča kolektivno identiteto skupnosti. Vidni in nevidni, otipljivi in neotipljivi simboli imajo pomembno funkcijo v prostoru: so sredstvo za sporočanje in utrjevanje prevladujočih vrednot in zgodovine med prebivalci skupnosti, hkrati pa so sredstvo za sporočanje teh vrednot zunanjim obiskovalcem.²⁰ V preglednici 1 so glavni rezultati pregleda

---

Jernej Tiran, »Locals' narratives: case study town of Velenje, Slovenia«, spletni vir: https://giam.zrc-sazu.si/sites/default/files/t3.3_report_venenje_final_en.pdf (2018) (dalje: Bole in sodelavci, 2018).

²⁰ Miroslav Šifta in Pavel Chromý, »The Importance of Symbols in the Region Formation Process«, *Norsk Geografisk Tidsskrift - Norwegian Journal of Geography*, št. 71.2 (2017), str. 98–113.

simbolov industrije in socializma v mestu, ki je bila opravljena leta 2018²¹ po postopku, opisanem v 2. poglavju.

Preglednica 1: Simboli industrije ter socializma v Velenju.

Tip simbolov	Primeri simbolov	Glavne ugotovitve v Velenju
mestna pokrajina (angl. <i>townscape</i>)	<ol style="list-style-type: none"> 1. zgradbe industrije in premogovništva 2. tloris, značilna arhitektura 3. antropogene pokrajinske oblike 4. spominska obeležja na javnih prostorih 5. grafiti, murali 	V mestni veduti so simboli industrije dobro vidni, tako z obstoječimi stavbami (Gorenje, Premogovnik) kot opuščeni. Pokrajinski elementi (jezera, erozijska žarišča) so del mestne pokrajine. Spominska obeležja (Tito, Rudar, Žgank) so vzdrževana in dobro vidna.
dediščinske ustanove	<ol style="list-style-type: none"> 6. muzeji in razstave 	Sedem razstavnih prostorov, ki so neposredno in posredno vezani na industrijo in socializem, med drugim Muzej premogovništva in Muzej Velenje (stalna zbirka).
turistične in gostinske aktivnosti	<ol style="list-style-type: none"> 7. turistični paketi 8. spominki 9. kulinarika 	Turistična ponudba je močno vezana na socializem (»socialistična tura po mestu«, sladoled Tito), spominki in kulinarika dodatno še na premogovništvo (Lignit burger).

²¹ David Bole, Primož Gašperič, Drago Kladnik, Jani Kozina, Peter Kumer, Primož Pipan, Jernej Tiran, "T 3.2: Industrial town semiotics: case study town of Velenje, Slovenia," ZRC SAZU (Ljubljana, 2018), 11 str.

kulturne aktivnosti	10. ustvarjalna uporaba proizvodnih stavb 11. glasba in literarna besedila 12. popularna kultura 13. festivali	Deloma se stari proizvodni objekti uporabljajo za ustvarjalne in kulturne dejavnosti (Stara pekarna), deloma pa je uporaba še na idejni ravni (Klasirnica). Festivali so zgolj posredno povezani z vrednotami industrije in socializma (praznovanje dneva mladosti). Zlasti premogovništvo je močno izraženo v popularni glasbi in leposlovni literaturi (pisatelj Peter Rezman).
mestni simboli in krajevna imena	14. grb, zastava in himna 15. krajevna imena	Mnoga imena športnih klubov (NK Rudar, RK Gorenje Velenje) in ulic (Rudarska cesta) so povezana z industrijo. Himna občine (Graditeljem Velenja) slavi nastajanje mesta.
strokovna besedila	16. strategije, dokumenti, prostorski in drugi načrti občine	Strateški, razvojni in sektorski dokumenti skoraj ne omenjajo industrije ali socializma. Izjema je strategija turizma.

Velenje s pomočjo snovnih in nesnovnih simbolov sporoča, da je industrijsko mesto, ki je nastalo v obdobju socializma. Ločimo lahko dve glavni pripovedi. Prva pripoved, ki se odraža s simboli, je povezana s časom izgradnje mesta in jo lahko poimenujemo »socialistična nostalgija«. Sodobno mesto je bilo zgrajeno na ideološki osnovi kot socialistična utopija v značilni modernistični obliki. Mesto je polno dobro ohranjenih in arhitekturno kakovostnih modernističnih zgradb in spomenikov, čeprav so bili deloma spremenjeni.²² Ta nostalgija se s povzdigovanjem simbolov socialistične preteklosti prenaša na mlajše generacije tudi s priljubljenimi kulturnimi simboli v kavarnah, restavracijah in razstavah

²² Rok Poles, »Z radirko skozi mesto: kaj je še ostalo od mesta moderne?«, v: Velenje, industrijsko mesto v preobrazbi, CAPACities 4, ur. David Bole (Ljubljana, 2020), str. 81–98.

Tudi lokalna kulinarična ponudba kaže na odnos do polpretekle zgodovine. (Foto: Primož Gašperič).

Simboli socialistične nostalgije, namenjeni obiskovalcem Velenja. (Foto: Peter Kumer)

Simbol premogovništva, ki nas pričaka ob prihodu v mesto. (Foto: Jernej Tiran)

Tudi na nesnovni ravni so simboli socializma izraziti, saj se v besedilih razstav in turistične ponudbe v ospredje postavlja ideale, ki izvirajo iz socialistične preteklosti, kot so solidarnost, prostovoljno delo in krepitev skupnosti (Slika 2).

Druga pripoved je industrijska, v resnici pa je neločljivo povezana s prvo. Gradnja »socialističnega čudeža« namreč temelji na ustvarjanju idealne industrijske (proletarske) družbe. Industrijsko bistvo mesta predstavljajo spomeniki (Slika 3), arhitektura in pop kultura, deloma se pojavlja v muzejih in na razstavah, tudi v zemljepisnih in krajevnih imenih. Industrija in premogovništvo sta bila dolga leta razlog za priseljevanje številnih družin v mesto, zato njuni simboli sporočajo ponosno držo.²³ Nekoliko kontradiktorno je, da uradni dokumenti MOV ne uporabljajo omenjenih simbolov. Čeprav se zdi, da ti pridejo prav uveljavljenim političnim strukturam za utrjevanje svoje pozicije na levem političnem polu, želijo mestne strategije sporočiti bolj »sodobno« post-industrijsko zgodbo Velenja in ga predstavljajo kot odprto, inovativno mlado mesto. Možno je, da želijo občinske oblasti s tem ustvariti novo »tržno znamko«, da bi bilo mesto bolj privlačno za mednarodne investitorje.

Raziskava simbolov torej odseva kolektivno identiteto skupnosti: videti je, da je Velenje mesto, ki je ponosno na svoje korenine industrializma in socializma. A potrebno je opozoriti, da gre pri tem za prikaz prevladujoče pripovedi, ki ni nujno povezana z vrednotami vseh skupin prebivalcev. Običajno namreč obstajajo tudi alternativne ali skrite pripovedi, ki stežka pridejo v ospredje, a nudijo dodaten, bolj objektivni in pester pogled na identiteto mestnega prebivalstva. Tem posvečamo več pozornosti v nadaljevanju.

---

²³ Peter Kumer, »Znaki in simboli socializma in industrije v Velenju«, v: Velenje, industrijsko mesto v preobrazbi, CAPACities 4, ur. David Bole (Ljubljana, 2020), str. 123–135.

Pripovedi udeležencev o preteklem, današnjem in prihodnjem razvoju Velenja

Pripovedi na osnovi intervjuvanja urbanih udeležencev z različnih področij gospodarskega in družbenega življenja lahko v grobem razdelimo na prevladujoče in alternativne, ki jih lahko dodatno razdelimo na ključna obdobja preteklega, sedanjega in prihodnjega razvoja (preglednica 2). Prevladujoče pripovedi v diskurzu javnega življenja vsebujejo pretežno pozitivno konotacijo, medtem ko alternativne pripovedi zaradi manjše pozornosti ali zavedanja vodilnih struktur uživajo skrit in negativen značaj. Pomembno je, da se mesto zaveda obeh plati medalje in za svoj prihodnji razvoj tako maksimizira prednosti kot minimizira slabosti.

Preglednica 2: Prevladujoče in alternativne pripovedi o temeljnih obdobjih razvoja Velenja.

Izgradnja sodobnega socialističnega in industrijskega mesta (1945–1991)	
Prevladujoča pripoved	Alternativna pripoved
☐ vrednote socializma (udarništvo, tovarištvo, enakost, večkulturnost, medsebojno spoštovanje in solidarnost)	☐ udarniško delo kot (ne) prostovoljna dejavnost
☐ sodobne družbene prakse, ki temeljijo na vrednotah socializma (prostovoljstvo, društveno udejstvovanje ter občinska podpora storitvam in družbenim dejavnostim)	☐ razlaščenje lastnikov zemljišč zaradi ugrezovanja tal ali širitve mesta
☐ socialistična jugonostalgija	☐ politična ideologizacija
☐ dejaven mladinski sektor	
☐ učinkovito, inovativno in družbeno odgovorno gospodarstvo	
Družbeno-gospodarska tranzicija in okoljska sanacija (1991–2020)	

Prevladujoča pripoved	Alternativna pripoved
<ul style="list-style-type: none"> ☐ propad socializma in vnašanje zahodne kapitalistične miselnosti ☐ okoljska sanacija in zviševanje kakovosti življenja 	<ul style="list-style-type: none"> ☐ napetosti med domačini in prišleki (zlasti čedalje številnejšimi albansko govorečimi priseljenci) ☐ napetost med tujimi oziroma neavtohtonimi lastniki in menedžerji večjih industrijskih podjetij in lokalno skupnostjo (zmanjševanje družbene odgovornosti podjetij)
Negotova (post)industrijska prihodnost	
Prevladujoča pripoved	Alternativna pripoved
<ul style="list-style-type: none"> ☐ prestrukturiranje gospodarstva, modernizacija industrije (industrija 4.0) in prihod novih podjetij ☐ krepitev zelene energetike in industrije ☐ razvoj turizma (usposabljanje in privabljanje kadrov ter izgradnja infrastrukture) ☐ kakovostno bivalno okolje 	<ul style="list-style-type: none"> ☐ pomanjkanje bolj specifične razvojne vizije ☐ »knapovska« mentaleta

Rezultati kažejo, da kolektivni spomin ohranja socializem in industrializem v obdobju 1945–1991 v pozitivni luči predvsem z vidika vrednot, ki so tedaj krepile družbeno kohezijo.²⁴ To so vrednote tovarištva, enakosti, večkulturnosti, medsebojnega spoštovanja in solidarnosti, ki imajo po mnenju intervjuvancev ideološko ozadje, povezano z delom kot temeljno vrednoto in kulturno prvino tedanjega časa. Združe-

²⁴ Jani Kozina, »Vrednote industrijskega mesta v postsocialističnem kontekstu«, v: Velenje, industrijsko mesto v preobrazbi, CAPACities 4, ur. David Bole (Ljubljana, 2020), str. 111–122.

valna nota dela in medsebojna pomoč ter »ščitenje hrbta« se je iz rudniških rovov prenesla tudi na površje in se zažrla v ostale pore družbeno-gospodarskega življenja. Velik del Velenja je bil v duhu tistega časa zgrajen na temelju udarnišтва in samoprispevkov, pri čemer je šlo za zavestno dejanje samoodpovedi dela osebnega standarda v korist skupne solidarnosti za dvig družbenega standarda. Ob močno poudarjenem in prisotnem medgeneracijskem dialogu so omenjene vrednote v mestu v veliki meri prisotne še danes in se prevajajo v sodobne družbeno-kulturne prakse, kot so institucionalizacija določenih prostovoljnih aktivnosti in nevladnega sektorja ter občinska podpora družbenim dejavnostim, kot so prostovoljstvo, skrb za starejše ali gibalno ovirane in počitniško dnevno varstvo otrok.²⁵ Zlasti med starejšim prebivalstvom, ki je socializem dejavno izkusilo v času svoje mladosti, je zaznati nostalgичno naklonjenost do nekdanjih časov, medtem ko mlajši nadaljujejo kulturo dejavnega družbenega sodelovanja. Po besedah mnogih intervjuvancev mesto omenjene vrednote v duhu socialistične nostalgije zavestno neguje in je nanje zelo ponosno.

Do pozitivnega družbenega razvoja v Velenju pa je lahko prišlo le s preoblikovanjem starega premogovniškega gospodarstva v napredno industrijo, ki temelji na inženirskih praksah in skitem znanju (angl. tacit knowledge). Gonilni sili razvoja sta bila ves čas premogovnik in Gorenje. Premogovnik je bil nekoč preizkusni kamen za najnovejše tehnike izkopavanja lignita v Evropi, Gorenje pa je vseskozi uveljavljalo nove pristope in eksperimentiralo z inovacijami. Poleg tega je predvsem premogovnik kot družbeno odgovorno podjetje spodbujal družabno življenje z gradnjo kulturnih, športnih in rekreacijskih objektov ter podpiranjem družbenih programov v mestu, kar je bil tako kot v drugih industrijskih mestih eden od načinov za privabljanje potrebne delovne sile

---

²⁵ Claire Gordon, »Identifying social innovations in industrial towns: a comparative perspective« (London, 2019), 41 str.

od drugod.²⁶

Ob vseh pozitivnih plateh nekdanjega razvoja pa je treba navesti, da v mestu obstajajo tudi nekatere manj vidne pripovedi, ki predstavljajo negativne vidike izgradnje mesta v obdobju pred osamosvojitvijo. Te se nanašajo predvsem na naravo udarniškega dela in razlaščenja zemljišč zaradi ugrezanja tal in širitve mesta za potrebe gospodarskih in negospodarskih dejavnosti. Po mnenju intervjuvancev naj sicer ne bi bilo nobenega dvoma, da je udarniško delo opravljalo vlogo družbenega veziva in da so ga ljudje z veseljem in ponosom opravljali. A se je treba tudi zavedati, da je bilo po pričevanjih nekaterih tudi nekakšen »prostovoljni ‚muss‘«, saj je pripomogel k pridobitvi delavskih in socialnih ugodnosti (na primer upravičenost do stanovanja). Prisilno razlaščenje zemljišč in preseljevanje lastnikov pa je pri mnogih Velenjčanih pustilo še danes prisotne čustvene posledice, ki terjajo epilog od odgovornih in vodilnih struktur mesta. Te pripovedi je moč povezati s tedanjim totalitarnim načinom vladanja. Tako je ena od skritih zgodb tudi politična ideologizacija, ki korenini v nedemokratični preteklosti in se še danes kaže v prepredenosti politike z ideološkimi vprašanji in pretirani politizaciji družbenega življenja.

Propad socializma je poleg sprememb družbeno-gospodarske ureditve prinesel tudi izzive na okoljskem področju, saj je intenzivna industrializacija povzročila degradacijo okolja in zmanjšano kakovost bivanja. Pod vplivom širokega družbenega in okoljskega gibanja, ki se je začelo že konec 80. let, se je začela sanacija Šaleške doline, ki velja danes za zgled tovrstne ureditve v svetovnem merilu. Vnašanje zahodne kapitalistične miselnosti je imelo tako v obdobju tranzicije številne pozitivne vplive na gospodarstvo in okolje, vendar pa je s tem vplivala tudi na razkroj nekoč močnejših družbenih vezi. Obstaja nevarnost, da načela strpnosti,

---

²⁶ Leen Beyers, »From Class to Culture: Immigration, Recession, and Daily Ethnic Boundaries in Belgium, 1940s–1990s«, *International Review of Social History*, št. 53-1 (2008), str. 37.

večkulturnosti, solidarnosti in družbene enakosti, na katerih je mesto nastalo, bledijo zaradi vse večjega poudarjanja individualizma in konkurenčnosti, pa tudi zaradi vse manjše vloge javnega sektorja ter liberalizacije in privatizacije gospodarstva. Predstavniki civilne družbe so prepričani, da so bili velenjski ljudje nekoč bolj povezani in nagnjeni k solidarnosti. Izpostavljajo, da je bilo za »malega človeka« v socialističnih časih bolje poskrbljeno, s tem ko so jim bila zagotovljena velika, prostorna in svetla stanovanja, dopustovanje in delo. To je bil pogled oblasti na izboljšanje življenjskih razmer rudarjev, ki veliko časa preživijo pod zemljo.

Družbeni izzivi se danes kažejo v napetostih med različnimi skupinami, kot so domačini in prišleki (predvsem novejši albansko govoreči priseljenci) ter tuji oziroma neavtohtoni industrialci in lokalna skupnost. Ti izzivi kažejo na slabitev socialističnih vrednot, na katerih je mesto nastalo. Konflikte sprožata predvsem porast nestrpnosti do priseljencev in zmanjševanje družbene odgovornosti podjetij. Po mnenju nekaterih intervjuvancev napetosti med lokalnim prebivalstvom v veliki meri izhajajo iz dožemanja domačinov, da prišlekom pripada nesorazmerno visok delež socialnih ugodnosti. Večina težav se nanaša predvsem na sodobno integracijo čedalje številnejših albansko govorečih priseljencev, ki obenem govorijo »drugačen« jezik. Intervjuvanci poudarjajo, da naj bi bili na novo priseljeni Albanci težko dostopni. Delujejo kot zaprte skupine, ne znajo slovenskega jezika ter so dojeti kot breme lokalnemu okolju. Ob tem naj bi bila krivda predvsem na državi, ki nima integracijske politike, odgovornost pa prelaga na pleča občin in nevladnih organizacij.

Druga prepoznana družbena napetost se nanaša na lokalno skupnost in tuje oziroma neavtohtone lastnike oziroma menedžerje večjih industrijskih podjetij. V časih tega konflikta ni bilo, saj je bila povezanost med gospodarstvom in lokalno skupnostjo zelo močna. Na čelu industrijskih gigantov so bili še do nedavnega vseskozi domačini, ki so ob vodenju podjetij skrbeli tudi za kakovost življenja v mestu. S prihodom novih lastnikov oziroma menedžerjev iz drugih delov

Slovenije ali celo iz tujine se zmanjšujeta vloga in pomen družbene odgovornosti podjetij, še zlasti, ko gre za vprašani skrbi za okolje in razvoja izobraževanja.

Pogled v prihodnost kaže, da se mesto zaveda, da bodo razmere po zaprtju premogovnika bistveno drugačne. Prišlo je tudi že do sprememb v poslovanju Gorenja, ki ga je leta 2018 kupilo kitajsko podjetje Hisense. Sogovorniki poudarjajo, da se mora Velenje pripraviti na dolgoročno prestrukturiranje in industrijsko posodobitev. Prihodnost vidijo zlasti v krepitvi zelene energetike in industrije, razvoju turizma ter nadaljnji skrbi za kakovost bivalnega okolja.

Kljub globokemu zavedanju o omejenih možnostih obstoječe industrije in vse bolj pereči potrebi po gospodarskem prestrukturiranju je v mestu zaznati pomanjkanje bolj specifične razvojne vizije. Lokalne oblasti se zavedajo, da proces preobrazbe identitete mesta v 21. stoletju še zdaleč ni končan. Eden od omejujočih razvojnih dejavnikov v Velenju je »knapovska mentaliteta«, ki jo na eni strani označujejo elementi klientelizma, nepotizma in korupcije, na drugi strani pa neambicioznost in resigniranost. Po mnenju nekaterih intervjuvancev menedžerji v podjetjih niso izbrani po svojih sposobnostih, pač pa ti pridejo do svojega položaja s poznanstvi. Vendar pa »knapovska mentaliteta« ni značilna samo za velika podjetja. Lahko jo najdemo tudi v drugih sferah političnega, družbenega in gospodarskega življenja. Poleg tega tovrstnih težav ni mogoče zaznati le v vodilnih krogih, temveč tudi med ostalimi prebivalci Velenja, za katere se velikokrat zdi, da sledijo enaki inerciji in niso dovolj ambiciozni.

Iz pripovedi intervjuvancev je moč ugotoviti, da so v mestu ponosni na dosežke socializma in industrijske tradicije, ki bi jih bilo mogoče uporabiti za razvoj tehnoloških in družbenih inovacij. Zavedajo se pozitivnih vidikov preteklega razvoja, ki jih v prilagojeni obliki ohranjajo in razvijajo tudi sedaj. Obenem se zavedajo njihove krhkosti, ki pod vplivom neoliberalizma v nekaterih primerih izgubljajo veljavo in predstavljajo izziv prihodnjega razvoja mesta.

Pretekle in sedanje družbene inovacije v mestu

Na osnovi omenjenih analiz smo se lotili participativne raziskave, v kateri smo iskali pretekle in nove družbene inovacije, ki bi lahko dosegle pozitivne učinke za lokalno skupnost. Družbene inovacije so nove ideje, proizvodi, storitve in modeli, ki zadovoljujejo družbene potrebe in ustvarjajo nove družbene odnose in oblike sodelovanja. Družbene inovacije niso dobre le za družbo, ampak izboljšujejo tudi njeno zmogljivost, da ukrepa in jo tako opolnomoči.²⁷ Zanje je značilno: 1) sodelovanje in kompleksnost razmerij med vpletenimi akterji, 2) da gre za proces oblikovanja rešitev za najbolj pereča družbena vprašanja ter 3) da družbene inovacije izhajajo iz specifičnega geografskega, političnega, kulturnega in zgodovinskega konteksta.^{28, 29} Koncept družbenih inovacij je v zadnjem času postal zelo popularen tako med akademiki kot med praktiki tudi v Sloveniji. Razloge zato lahko iščemo v naraščajočih družbeni neenakosti in socialni izključenosti ter krepitvi pomena družbenih vidikov trajnostnega razvoja.

Z vidika družbenih, gospodarskih in političnih okoliščin ter posledičnega spreminjanja potreb mesta smo preučili odzive lokalne skupnosti nanje v štirih, deloma prekrivajočih se zgodovinskih obdobjih. Skupno smo prepoznali 21 novih storitev, praks, proizvodov, organizacijskih oblik ali pravil ali

---

²⁷ Empowering people, driving change: Social innovation in Europe, (Luxembourg, 2011), str. 9, spletni vir: <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/13402/attachments/1/translations/en/renditions/native>

²⁸ Taco Brandsen, Sandro Cattacin, Adalbert Evers, Annette Zimmer, »Social Innovation: A Sympathetic and Critical Interpretation«, v: Social Innovations in the Urban Context, ur. Taco Brandsen, Sandro Cattacin, Adalbert Evers, Annette Zimmer (e-book, 2016): str. 8.

²⁹ Jean-Marc Fontan, Juan-Luis Klein, Diane-Gabrielle Tremblay, »Social Innovation at the Territorial Level: from Path Dependency to Path Building«, v: The Challenge of Social Innovation in Urban Revitalization, ur. Paul Drewe, Juan-Luis Klein, Edward Hulsbergen (e-book, 2008): str. 18.

predpisov, ki vsebujejo elemente družbenih inovacij (preglednica 3).

Za najpomembnejšo družbeno inovacijo v obdobju socializma (1945–1991) smo prepoznali udarniško delo (slika 4), ki se je v Jugoslaviji prvič pojavilo v prvih mesecih po koncu 2. svetovne vojne. Potekalo je v obliki prostovoljnega neplačanega fizičnega dela ob sobotah in nedeljah kot posnemanje ruske pooktobrske revolucionarne tradicije. Do leta 1951 je bilo udarniško delo večinoma omejeno na premogovnik v obliki tekmovanja za povečanje proizvodnje. Po prihodu Nestla Žganka na čelo premogovnika konec leta 1950 pa se je udarniško delo razmahnilo tudi »zunaj jame« in z njim se je v naslednjih dobrih desetih letih zgradila večina objektov družbene infrastrukture nastajajočega mesta (kompleks Turističnega jezera, ceste, otroška igrišča, osnovne šole, Sončni park, regulacija reke Pake itn.).³⁰

Osrednja korist udarniškega dela je bila poleg finančno ugodne fizične izgradnje novega mesta v novem družbeno-političnem sistemu predvsem v vplivu, ki ga je imelo na zavest tedanje in prihodnjih generacij Velenjčanov. Graditelji novega mesta, ki so se tudi sami udeleževali udarniških akcij, so bili prepričani, da udarniško delo spodbuja pristnejše medsebojne odnose, povezovanje, brisanje socialnih razlik, solidarnost in utrjevanje kulta dela. Prebivalci so se sčasoma povezali v enotno skupnost z močno lokalno identiteto in občutkom osebne odgovornosti za skupne zadeve. Po drugi strani pa je udarniško delo spodbujala močna in dobro pripravljena propaganda, ki je vršila politični, moralni in socialni pritisk. Prisotna je bila tudi materialna stimulacija, saj je bilo določeno število udarniških ur pogoj za pridobitev stanovanja.³¹ Ko je udarniško delo drugod po Sloveniji in Jugoslaviji po letu 1950 že zamiralo, so ga v Velenju nadaljevali; vanj je bilo vključenih več kot 70 %, po nekaterih podatkih pa celo

---

³⁰ Jože Hudales, 2015, str. 99–120.

³¹ Hudales, 2015, str. 118–126.

87 % za delo sposobnega prebivalstva.³²

Ne glede na ideološki prizvok in potek akcije »od zgoraj navzdol«, lahko velenjsko udarniško delo zaradi številnih pozitivnih dolgoročnih družbenih učinkov, oprijemljivih rezultatov in specifičnega lokalnega konteksta označimo za družbeno inovacijo. Tradicija udarniškega dela je v mestu živa še dandanes in odseva v zelo razvitem in formaliziranem prostovoljstvu, ki je tudi dediščina močne kolektivne zavesti prebivalstva. To dokazuje tudi naziv Prostovoljstvu prijazno mesto, ki ga je Mestna občina Velenje prejela že sedmo leto zapored. Ena najodmevnejših sodobnih udarniških akcij je bila obnova letnega kina ob Škalskem jezeru leta 2009, ko je bilo opravljenih več kot 1500 ur dela.³³

Slika 4. Z udarniškim delom so v Velenju zgradili veliko objektov družbene infrastrukture, kot na primer kotalkališče v Sončnem parku (avtor neznan, gradivo hrani Muzej Velenje).

Drugo pomembno obdobje z vidika družbenih inovacij je okoljska kriza v 80. letih prejšnjega stoletja. Posledice intenzivnega izkopavanja premoga in proizvodnje električne

³² Hudales, 2015, str. 122–123.

³³ Dimitrij Amon, Obnova letnega kina ob Škalskem jezeru (osebni vir).

energije so se čedalje bolj začele kazati v čezmerni onesnaženosti pokrajinskih sestavin: zraku, vodah, prsti in rastju, ki so močno načele kakovost življenjskega okolja.^{34,35} Na degradacijo okolja so leta 1986 prve začele opozarjati kulturne skupine v obliki kulturno-umetniških akcij, ki jim je junija istega leta sledila javna tribuna o varstvu okolja.³⁶ Množično mobilizacijo lokalne skupnosti pa je spodbudila informacija, da bo v Šaleški dolini postavljeno odlagališče radioaktivnih odpadkov. Protestni shod na Titovem trgu 8. novembra 1987,³⁷ ki naj bi se ga udeležilo okrog 15.000 ljudi, simbolizira začetek ekološkega gibanja (Slika 5), ki je odločno nasprotovalo nadaljnjim okolju škodljivim posegom, zahtevalo temeljito ekološko sanacijo termoelektrarne in povzročilo daljnosežne okoljske, politične in gospodarske spremembe. Gibanje je zaslužno za prvi ekološki referendum v Jugoslaviji, na katerem je več kot 80 % volivcev podprlo zahtevo po ekološki sanaciji Termoelektrarne Šoštanj. Leta 1988 so v Zavodnjah ustanovili Šaleško ekološko društvo, leto pozneje pa občinski odbor stranke Zeleni Slovenije. Gibanje je s svojimi jasnimi in strokovno podprtimi zahtevami in pritiski na oblasti prispevalo k okoljski sanaciji³⁸ in prehodu na čistejše

---

³⁴ Ivan Kolar, »Umiranje smreke v gozdovih Šaleške doline,« Zbornik gozdarstva in lesarstva (1989), str. 121.

³⁵ Natalija Špeh in Dušan Plut, »Sustainable landscape management in Slovenia: Environmental improvements for the Velenje coal mining community 1991–2000,« GeoJournal 54 (2001): str. 570.

³⁶ Peter Rezman, »Ekološko protestno gibanje Velenjske kotline,« v: Velenje, industrijsko mesto v preobrazbi, CAPACities 4, ur. David Bole (Ljubljana, 2020), str. 152–153.

³⁷ Pri organizaciji shoda so dejavno sodelovali tudi predstavniki velenjske občine, Zveze socialistične mladine Slovenije in sindikatov ter celo predstavniki podjetij, ki so bila takrat med največjimi onesnaževalci okolja (Mojca Ževart in Emil Šterbenk, Zeleno Velenje. 30 let po ekološki revoluciji (Velenje, 2017), str. 17.
Spletni vir: <http://arhiva.velenje.si/0-www-4/Datoteke/Bro%C5%A1ure,%20dokumenti/MOV%20-%20ekorevolucija%20www.pdf>

³⁸ Sanacija se je pričela že dva meseca pred protestnim shodom s pripravo Ekološkega sanacijskega programa za TEŠ. V prvi polovici 90. let sta ji

tehnologije, nakopičeno lokalno znanje pa je prispevalo tudi k ustanovitvi Visoke šole za varstvo okolja. Velenje je dandanes v evropskem prostoru prepoznaven primer uspešne okoljske sanacije.³⁹

Zaradi opolnomočenja lokalne skupnosti, usklajevanja interesov med številnimi akterji in uspešne sanacije okolja je šaleško ekološko gibanje retrospektivno prepoznano kot družbena inovacija. Primer nas uči, kako pozitivne in daljnosežne spremembe je mogoče doseči pod vodstvom naprednih, ambicioznih in odločnih posameznikov z uspešno mobilizacijo celotne lokalne skupnosti ter sodelovanjem med različnimi akterji (podjetji, kulturniki, civilno družbo, sindikati, lokalno oblastjo).

Slika 5. Nezadovoljni in zaskrbljeni prebivalci na velikem ekološkem shodu na Titovem trgu niso skoparili z zahtevami. (Foto: Lojze Ojsteršek, gradivo hrani Muzej Velenje)

sledila sanacijska programa za zrak in vode (Ževart in Šterbenk, 2017, str. 38–41). Sanacijo okolja v Šaleški dolini sta izvajali lokalni podjetji Esotech in Erico, nekoč del velenjskega Premogovnika, ki sta primer uspešne osamosvojitve od nekdanje matice.

³⁹ Ževart in Šterbenk, 2017, str. 51.

Obdobje tranzicije po letu 1991 ni bistveno prizadelo velenjskega gospodarstva, so se pa s postopnimi družbenimi in gospodarskimi spremembami, kot sta terciarizacija in razvoj malih in srednjevelikih podjetij, razgalile določene potrebe. Ena od teh je bila pomanjkanje ustreznih prostorov za mlade, v katerih bi se lahko socializirali in ustvarjali. Občina je potrebam prisluhnila in mladim leta 1996 odstopila prostore današnjega Kluba eMČe plac pri Rdeči dvorani. Istega leta je bil ustanovljen Mladinski center Velenje, eden prvih v Sloveniji, in pričel razvijati programe na področjih mednarodne mobilnosti mladih in socialne varnosti. V istih prostorih je izvajal tudi kulturne, izobraževalne in zabavne prireditve⁴⁰ (Slika 6). Nekaj let pozneje je bilo uvedeno počitniško delo za dijake, ki uspešno poteka še danes. Vse to je prispevalo k slovesu mesta z zelo aktivnim mladinskim delovanjem in zelo angažirano mladino.⁴¹ V prvih letih po vstopu Slovenije v Evropsko unijo pa so se v Velenje prenesle nekatere dobre prakse mikropodjetništva: med njimi prednjači Saša inkubator, ustanovljen leta 2007 po vzoru tujih podjetniških spodbujevalcev.⁴² Namen inkubatorja je zadržati mlade talente v regiji, spodbujati zagon novih podjetij ter nuditi podporo pri njihovem hitrejšem razvoju in rasti.⁴³

Leta 2008 je v svetu nastopila finančna in pozneje še gospodarska kriza. V Velenju zaradi usmerjenosti v energetski sektor in uspešne preobrazbe Gorenja v inovativno in globalno konkurenčno podjetje razen stečaja Vegrada ni pustila večjih posledic. Vseeno pa je mesto v zadnjih letih vse bolj vpeto v širše družbeno-gospodarske in politične tokove, ki jih zaznamuje neoliberalizem, s prihodom novih lastnikov

---

⁴⁰ Zgodba eMČe placa. Spletni vir: <https://emcplac.si/zgodba/>

⁴¹ Jernej Tiran, David Bole, Primož Gašperič, Jani Kozina, Peter Kumer, Primož Pipan, »Vrednotenje družbene trajnostnosti malega industrijskega mesta: primer Velenja«, Geografski vestnik 91, št. 2 (2019), str. 80. (dalje Tiran s sodelavci).

⁴² Leta 2017 so ustvarili 23 novih delovnih mest (Tiran s sodelavci, 2019).

⁴³ Tiran s sodelavci, 2019, str. 81.

Slika 6. Računalniško tekmovanje v prostorih eMČe placa na prelomu tisočletja. Velenje je danes širše znano po razviti mladinski politiki in številnih prireditvah, namenjenih druženju, ustvarjanju in izobraževanju mladih. (Avtor neznan, fotografijo hrani Arhiv MC Velenje)

oziroma menedžerjev iz drugih delov Slovenije (Termoelektrarna Šoštanj) ali celo iz tujine (Hisense) pa se zmanjšuje družbena odgovornost podjetij.⁴⁴ Prožnost mesta v razmerju do izzivov, ki jih prinašajo vzorci neoliberalnega razvoja, lahko merimo s številnimi novimi praksami, storitvami in organizacijskimi oblikami, ki so se od začetka krize razvile v socialni dejavnosti, izobraževanju, mobilnosti, informiranju, participaciji in urbani regeneraciji (Slika 7). Skupno jim je, da so prebivalcem večinoma namenjene brezplačno⁴⁵ ter močno spodbujajo socialno vključevanje ter medgeneracijski in medkulturni dialog. S tega vidika v veliki meri temeljijo na vrednotah socializma in industrializma, ki so v mestu prisotne še dandanes.

⁴⁴ Bole s sodelavci, 2018.

⁴⁵ Veliko teh inovacij je financiranih pod okriljem projekta Socialna košarica, ki obsega še številne druge zakonsko neobvezne oblike pomoči (zavetišče za brezdomce, enkratna izredna denarna pomoč, brezplačno pravno svetovanje itn.).

Slika 7. Velenje je družbeno inovativno tudi v izobraževanju: leta 2018 je zaživel projekt Vzorčno mesto, zasnovan kot živi laboratorij, ki obiskovalcem s pomočjo interaktivnega učenja spodbuja radovednost in približuje znanost. (Foto: Vzorčno mesto)

Preglednica 3: Seznam prepoznanih družbenih inovacij v Velenju.

Tip	Družbena inovacija	Čas nastanka
nova praksa	udarniško delo	1945
nova praksa	izgradnja novega mesta	1945
nova pravila/predpisi	krajevni samoprispevek	1970
nova praksa	dobre prakse urbanega vrtičkarstva	1974
družbeno gibanje	ekološko gibanje konec 80. let	1987
nova storitev	Pikin festival	1989
nova organizacijska oblika	mladinski klub eMCe Plac	1996
nova praksa	počitniško delo za dijake Čisto moje Velenje	2002
nova organizacijska oblika	SAŠA inkubator	2007
nova storitev	brezplačni javni prevoz Lokalc	2008

nova storitev	Mestna blagajna	2010
nova praksa	revitalizacija prostorov Stare pekarnice	2012
nova storitev	brezplačno drsališče	2013
nova praksa	Hiša bendov	2014
nova storitev	sistem izposoje koles Bicy	2014
nova organizacijska oblika	Udarnik MC Velenje	2015
nova storitev	inovativni izobraževalni programi Ljudske univerze: Planet generacij, Vzorčno mesto	2017
nova praksa	počitniško varstvo za otroke	2018
nova storitev	brezplačni prevozi Kamerate – za starejše in gibalno ovirane	2018
nova storitev/proizvod	spletni portal za pobude meščanov Sooblikujmo Velenje	2018
nova praksa	brezplačni prostori za društva	neznano

Kot smo omenili, smo v projektu skupaj z domačini prepoznavali lokalne razvojne težave in izzive in iskali rešitve zanje. Razvrščanje težav po pomembnosti je dalo zanimive rezultate, saj so se v javnosti pogosto omenjane težave z albansko skupnostjo znašle povsem na dnu seznama, na vrhu pa so pristala vprašanja, povezana z gospodarstvom in njegovimi družbenimi učinki (preglednica 4). Za tri najbolj pereča družbena vprašanja smo na tretji delavnici iskali praktične rešitve po vnaprej pripravljeni metodologiji (slika 8).

Preglednica 4: Najbolj pereča vprašanja v Velenju po mnenju udeležencev delavnic.

1	ranljivo, na dveh podjetjih temelječe gospodarstvo
2	nejasna prihodnost po zaprtju premogovnika
3	izseljevanje izobraženih mladih
4	zmanjševanje družbene odgovornosti podjetij

5	»knapovska mentaliteta«: zaprtost, klientelizem, strah pred inteligenco
6	prevelika vloga politične pripadnosti v odločevalnem procesu
7	prometni sistem, ki temelji na avtomobilu
8	fragmentiranost visokega šolstva
9	naraščajoča nestrpnost proti »neavtohtonemu« prebivalstvu
10	neintegriranost albanske skupnosti

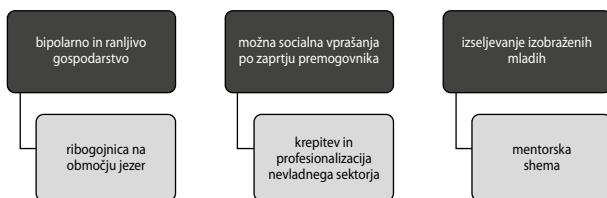
Rešitev prvega vprašanja, tj. ranljivega, na dveh podjetjih temelječega gospodarstva, smo iskali v diverzifikaciji gospodarstva. Udeleženci delavnice so namesto razvoja turizma, ki se je marsikomu zdel nerealen, predlagali postavitve ribogojnice na območju jezer v obliki javno-zasebnega partnerstva, ki bi ga omogočil tudi zakon o zapiranju premogovnika. Ribogojnica bi zaposlovala do 80 ljudi, tako za gojenje rib kot za urejanje prostora, in omogočila tudi zaposlitev slabše kvalificiranim delavcem. Učinkovita raba naravnih virov, ki zaenkrat še niso docela izkoriščeni, bi pomenila nekakšno nadomestilo za izgubljena kmetijska zemljišča in spodbudila razvoj drugih gospodarskih panog.

Pri drugem vprašanju smo se osredotočili na možne socialne težave, ki bi se pojavile po zaprtju premogovnika⁴⁶ (revščina, socialna izključenost, kriminal, zmanjšanje družbene kohezivnosti). Mesto ima sicer dobro razvite socialne mehanizme in programe, vendar ob hujši krizi ti ne bi zadoščali. Udeleženci so zato za rešitev predlagali krepitev in profesionalizacijo nevladnega sektorja. Ta je v mestu sicer prisoten, a finančno in kadrovsko podhranjen. Okrepljen bi bil sposoben razviti inovativne socialne programe in s tem nuditi zaposlitev mladim diplomantom družboslovnih smeri, hkrati pa skrbeti za socialno vključenost brezposelnih prek

⁴⁶ V času delavnic se je zaprtje premogovnika, zlasti zaradi podnebne krize, znašlo v središču javnih razprav. Gorenje je bilo takrat kljub negotovosti in menjavi lastništva razmeroma dobro stoječe podjetje. Če bi delavnice izvedli danes, bi bili zaradi napovedi množičnega odpušcanja v Gorenju rezultati bržkone drugačni.

prostovoljstva, priložnostnega dela in izobraževanja.

Tretje vprašanje, izseljevanje izobraženih mladih, zlasti diplomantov družboslovnih smeri, je med drugim posledica pomanjkanja ustreznih delovnih mest in preskromnega sodelovanja med izobraževalnimi ustanovami in podjetji. Rešitev, ki bi omilila težavo, so udeleženci videli v razvoju mentorske sheme, v kateri bi starejši, izkušeni delavci na mlajše prenašali znanje, jih usmerjali in usposabljali. Za to bi dobili tudi finančno spodbudo, hkrati pa bi se upokojili takoj, ko za to izpolnjujejo pogoje, in s tem svoje mesto prepustili mlajšim. Ti bi lahko uresničili svoj ustvarjalni potencial in ostali v domačem kraju.

Slika 8. Zamisli za reševanje glavnih razvojnih vprašanj v mestu, razvitih v participativnem procesu.

Sklep

V Uvodu smo zapisali, da izhajamo iz dveh konceptov, ki sta značilna za razvoj industrijskih mest po svetu: to sta učinek zaklepanja in iskanje novih poti. Učinek zaklepanja najdemo v Velenju že v analizi simbolov mesta, najbolj očiten pa je v odsotnosti industrijske dediščine v uradnih občinskih dokumentih – kot da bi mestne oblasti skušale »prodajati« investitorjem generično podobo mesta, ki je »zeleno«, »svetlo«, »inovativno«. Vse te oznake sicer lahko pripadajo Velenju, a zgrešijo njegovo bistvo kot mesta z bogato industrijsko dediščino in značilnimi pozitivnimi vrednotami, povezanimi z njo. Tudi iz analize pripovedi lahko izluščimo prvine učinkov zaklepanja. Nekatere prevladujoče pri-

povedi tako omenjajo klientelizem in nepotizem (»knapovska mentaliteta«) in z njim povezanim občutkom družbene in politične hegemonije »elit«, ki izhajajo iz prevladujočih gospodarskih panog v občini. Vsi ti pojavi so zelo značilni za industrijska mesta in lahko vodijo v spiralo nazadovanja, odseljevanja mladih in dušenja ustvarjalnosti.

A hkrati lahko opazimo tudi določene prvine iz drugega koncepta, ki se imenuje »iskanje novih poti«. Zlasti iz analize družbenih inovacij je vidno, da je bilo Velenje vedno ne samo tehnološko, ampak tudi družbeno inovativno. Ne le na lokalni, temveč tudi na nacionalni ravni je mesto nemalokrat izkazalo svojega »pionirskega duha«, na primer z ekološkim gibanjem, znanilcem širših družbenopolitičnih gibanj. Iskanje novih poti na osnovi obstoječe tradicije in vrednot je opazno tudi na simbolni ravni: nekateri stari proizvodni objekti se uporabljajo za novejša ustvarjalna dejavnosti, turistična ponudba vključuje tako dediščino socializma kot industrializma, oboje pa je navdih uspešnim kulturnim ustvarjalcem (pisatelji, glasbeniki). Tudi nekatere prevladujoče pripovedi prebivalk in prebivalcev so optimistične in govorijo o družbeno kohezivnem mestu, v katerem sta prostovoljstvo in družbena zavzetost še vedno pomembni vrednoti, ki se ohranjata iz polpretekle zgodovine, v katerem je lepo živeti zaradi zelenega okolja in možnosti rekreacije, v katerem se na osnovi težavnih preteklih izkušenj razvijajo nova znanja in novi poklici (zeleno energetika, varstvo okolja) ...

V tretjem delu raziskave smo skušali prispevati k iskanju novih poti Velenja na osnovi že omenjenih prednosti in nevarnosti. Menimo, da imajo družbene inovacije, ki smo jih zasnovali v projektu, velik potencial; predlagali so jih lokalni poznavalci, izhajajo iz obstoječe tradicije in, nenazadnje, ponujajo rešitve za najbolj pereča lokalna vprašanja. Ideja o vzpostavitvi ribogojnice, na primer, temelji na naravnih virih, hkrati pa je skladna s težnjami po diverzifikaciji gospodarstva. Ideji o krepitvi nevladnega sektorja in mentorski shemi pa temeljita na družbenem kapitalu, ki odseva v podpori socialni vključenosti, tradiciji prostovoljstva in medgeneracijskega dialoga ter solidarnosti. Mentorska shema je doda-

tno zanimiva z vidika uporabe in ohranitve skritega znanja, enega najpomembnejših elementov industrijske kulture⁴⁷ ter generatorja novih idej, rešitev in znanj.⁴⁸ Omenjene družbene inovacije so potencialno prenosljive tudi v druga mala industrijska mesta. Vendar so zaenkrat še na ravni idejne zasnove, zato je treba preučiti možnost izvedbe in jih nadalje razvijati.

Zdi se, da mesto označuje izrazita dvojnost, da krvari med učinkom zaklepanja na eni in iskanjem novih poti na drugi strani. Ta dvojnost se izkazuje na mnogih ravneh: po eni strani je prevladujoča pripoved intervjuvancev, da gre za ponosno večkulturno mesto, talilnico narodov bivše Jugoslavije, po drugi strani pa obstaja v družbi pripoved o »nevarnosti« in družbeni izključenosti albansko govorečih priseljencev. Po eni strani občina veliko vlaga v delovanje različnih društev in nevladnega sektorja ter spodbuja prostovoljstvo, po drugi strani pa se otepa očitkov o klientelizmu in političnem nepotizmu. Intervjuvanci iz gospodarskega sektorja so omenjali v svet odprto in inovativno gospodarstvo, v katerem so domači lastniki podpirali tudi družbeno-kulturni razvoj lokalne skupnosti, po drugi strani so taisti lastniki prodali Gorenje tujemu lastniku, ki ne slovi po razviti družbeni odgovornosti. V mestu obstajajo parole o »mladem mestu«, a hkrati je Velenje demografsko eno najbolj ogroženih mest v Sloveniji.⁴⁹ Lokalne strategije postavljajo v ospredje kakovostno bivalno in zeleno okolje, po drugi strani se razmišlja o sežigalnici odpadkov in se ne problematizira trase tretje razvojne osi iz okoljskih vidikov. Ta protislovja niso nekaj nujno negativnega: lahko so poligon za široko razpravo o prihodnjem razvoju Velenja in ponovnem ovrednotenju njegovega največjega notranjega vira, to je industrijske tradicije in z njo povezanih pozitivnih vrednot lokalnega prebivalstva.

---

⁴⁷ Görmar in Harfst, 2019, str. 106.

⁴⁸ Ragna Seidler-de Alwis, Evi Hartmann, »The use of tacit knowledge within innovative companies: know-ledge management in innovative enterprises«, *Journal of Knowledge Management* 12, št. 1 (2008): str. 133.

⁴⁹ Peter Repolusk, »Demografska analiza Mestne občine Velenje: »mlado mesto« Velenje, v: Velenje, industrijsko mesto v preobrazbi, CAPACities 4, ur. David Bole (Ljubljana, 2020), str. 213–227.

Zahvala

Prispevek temelji na mednarodnem projektu BRIGHT FUTURE, ki ga sofinancirata Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (H6-8284) in Obzorje 2020 v okviru programa JPI Urban Europe, ter raziskovalnem programu Geografija Slovenije (P6-0101), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Vse zahvale gredo številnim prebivalkam in prebivalcem Velenja, ki so posvetili svoj čas za izvedbo te raziskave.

Viri in literatura

- Beyers, Leen »From Class to Culture: Immigration, Recession, and Daily Ethnic Boundaries in Belgium, 1940s–1990s«, *International Review of Social History*, št. 53-1 (2008), str. 37.
- David Bole, Primož Gašperič, Drago Kladnik, Jani Kozina, Peter Kumer, Primož Pipan, Jernej Tiran, "T 3.2: Industrial town semiotics: case study town of Velenje, Slovenia," *ZRC SAZU* (Ljubljana, 2018), 11 str.
- Taco Brandsen, Sandro Cattacin, Adalbert Evers, Annette Zimmer, »Social Innovation: A Sympathetic and Critical Interpretation«, v: *Social Innovations in the Urban Context*, ur. Taco Brandsen, Sandro Cattacin, Adalbert Evers, Annette Zimmer (e-book, 2016): str. 8.
- Simona Cavallini, Rossella Soldi, Julia Friedl, Margherita Volpe, »Using the Quadruple Helix Approach to Accelerate the Transfer of Research and Innovation Results to Regional Growth«, *Committee of the Regions*, (2016), 158 str.
- Hannah Della Bosca, Josephine Gillespie, »The coal story: Generational coal mining communities and strategies of energy transition in Australia«, *Energy Policy*, št. 120 (2018), str. 734–740.
- Amon Dimitrij, *Obnova letnega kina ob Škalskem jezeru* (osebni vir).

- Empowering people, driving change: Social innovation in Europe, (Luxembourg, 2011), str. 9, spletni vir: <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/13402/attachments/1/translations/en/renditions/native>
- Jean-Marc Fontan, Juan-Luis Klein, Diane-Gabrielle Tremblay, »Social Innovation at the Territorial Level: from Path Dependency to Path Building«, v: The Challenge of Social Innovation in Urban Revitalization, ur. Paul Drewe, Juan-Luis Klein, Edward Hulsbergen (e-book, 2008): str. 18.
- Claire Gordon, »Identifying social innovations in industrial towns: a comparative perspective«, (London, 2019), 41 str.
- Franziska Görmar, Jörn Harfst, »Path Renewal or Path Dependence? The Role of Industrial Culture in Regional Restructuring«, *Urban Science*, št. 3–4 (2019), str. 106.
- Jože Hudales, »Življenje v novem mestu: Velenje in njegove urbane identitete 1945–1960«, (Ljubljana, 2015), str. 19–20.
- Intervjuji z 23 udeleženi v Velenju. Osebni viri, 2018.
- Catherine Kohler Riessman, »Narrative Analysis«, v: *Narrative, Memory and Everyday Life*, ur. Nancy Kelly in ostali (2005), str. 6.
- Ivan Kolar, »Umiranje smreke v gozdovih Šaleške doline«, *Zbornik gozdarstva in lesarstva* (1989), str. 121.
- Kozina Jani, »Vrednote industrijskega mesta v post-socialističnem kontekstu«, v: *Velenje, industrijsko mesto v preobrazbi*, CAPACities 4, ur. David Bole (Ljubljana, 2020), str. 111–122.
- Jani Kozina, David Bole, Primož Gašperič, Peter Kumer, Primož Pipan, Jernej Tiran, »Locals' narratives: case study town of Velenje, Slovenia«, spletni vir: https://giam.zrc-sazu.si/sites/default/files/t3.3_report_venenje_final_en.pdf (2018).
- Peter Kumer, »Znaki in simboli socializma in industrije v Velenju«, v: *Velenje, industrijsko mesto v preobrazbi*, CAPACities 4, ur. David Bole (Ljubljana, 2020), str. 123–135.

- Miran Lukaček, »Premogovniška dejavnost in njen vpliv na površinsko območje Šaleške doline«, (Velenje, 2019), 307 str.
- Regine Mathias, »Regional identity in the making? Industrial heritage and regional identity in the coal region of Northern Kyūshū in Japan«, v: Industrial Heritage and Regional Identities, ur. Christian Wicke, Stefan Berger, Jana Golombek (2018), str. 136.
- Rok Poles, »Z radirko skozi mesto: kaj je še ostalo od mesta moderne?«, v: Velenje, industrijsko mesto v preobrazbi, CAPACities 4, ur. David Bole (Ljubljana, 2020), str. 81–98.
- Peter Repolusk, »Demografska analiza Mestne občine Velenje: »mlado mesto« Velenje, v: Velenje, industrijsko mesto v preobrazbi, CAPACities 4, ur. David Bole (Ljubljana, 2020), str. 213–227.
- Peter Rezman, »Ekološko protestno gibanje Velenjske kotline«, v: Velenje, industrijsko mesto v preobrazbi, CAPACities 4, ur. David Bole (Ljubljana, 2020), str. 152–153.
- Alexia Sanz-Hernández, »How to change the sources of meaning of resistance identities in historically coal-reliant mining communities«, Energy Policy, št. 139 (2020), 11 str.
- Ragna Seidler-de Alwis, Evi Hartmann, »The use of tacit knowledge within innovative companies: knowledge management in innovative enterprises«, Journal of Knowledge Management 12, št. 1 (2008): str. 133.
- Spletni vir: <http://arhiva.velenje.si/0-www-4/Datoteke/Bro%C5%A1lure,%20dokumenti/MOV%20-%20ekorevolucija%20www.pdf>
- Miroslav Šifta in Pavel Chromý, »The Importance of Symbols in the Region Formation Process«, Norsk Geografisk Tidsskrift - Norwegian Journal of Geography, št. 71.2 (2017), str. 98–113.

- Pina Špegel, »Družbena transformacija Velenja iz industrijskega mesta v kulturno središče Šaleške doline«, diplomsko delo Fakultete za humanistične študije Univerze na Primorskem (Koper, 2011), 153 str.
- Natalija Špeh in ^{Jani} Dušan Plut, »Sustainable landscape management in Slovenia: Environmental improvements for the Velenje coal mining community 1991–2000«, *GeoJournal* 54 (2001): str. 570.
- Marjan Tamše, »Perspektiva razvoja Šaleške doline«, v: Šaleški razgledi 11, Zbornik 1994/95, ur. Ivo Stropnik (Velenje, 1994), str. 126.
- Jernej Tiran, David Bole, Primož Gašperič, Jani Kozina, Peter Kumer, Primož Pipan, »Vrednotenje družbene trajnosti malega industrijskega mesta: primer Velenja«, *Geografski vestnik* 91, št. 2 (2019), str. 80. (dalje Tiran s sodelavci).
- Maja Topole, »Vpliv geografskih razmer na poselitev in promet v Mestni občini Velenje«, v: Velenje, industrijsko mesto v preobrazbi, CAPACities 4, ur. David Bole (Ljubljana, 2020), str. 28.
- Geoff Willson, »Community resilience: path dependency, lock-in effects and transitional ruptures«, *Journal of Environmental Planning and Management*, št. 57-1 (2014), str. 1–26.
- Zgodba eMCE placa. Spletni vir: <https://emceplac.si/zgodba/>
- Matija Zorn, Jernej Tiran, Mateja Breg Valjavec. »Pokrajinska preobrazba Velenjske kotline zaradi pridobivanja lignita«, v: Velenje, industrijsko mesto v preobrazbi, CAPACities 4, ur. David Bole (Ljubljana, 2020), str. 202–212.

Saša Piano, Aleksandra Dolenc Gojević

Saša Piano, rojena leta 1961, je univ. dipl. inž. kr. arh., pooblaščenka krajinska arhitektka (KA) in pooblaščenka prostorska načrtovalka (PN); področje dela: prostorsko načrtovanje (planiranje, urbanizem), krajinska arhitektura, pedagoško delo. Je samostojna podjetnica in predavateljica na Visoki šoli za varstvo okolja Velenje (nosilka predmeta uvod v prostorsko načrtovanje).

Aleksandra Dolenc Gojević, rojena leta 1974, je univ. dipl. inž. arh., pooblaščenka arhitektka (A); področje dela – prostorsko načrtovanje (planiranje, urbanizem), arhitektura, oblikovanje, pedagoško delo. Je samostojna podjetnica in učiteljica strokovnih predmetov na Gimnaziji ŠC Velenje, umetniška smer (predmeta bivalna kultura in predstavivene tehnike).

POGOVARJAMO SE O VELENJU

Izhodišče članka je dogodek ob šestdesetletnici Velenja Pogovarjajmo se o Velenju.¹ V pogovoru, ki sta ga v organizaciji Kluba arhitektov Saša regije, KASR², vodili avtorici član-

¹ Vodena okrogla miza, Pogovarjajmo se o Velenju, 21. november 2019, v Galeriji Velenje (v ambientu razstave fotografij Volbenka Pajka, ‚pričevalca modernističnega mesta‘, kot je kustusinja razstave, mag. Milena Koren Božiček zapisala v njeni predstavitvi).

² Klub arhitektov SAŠA regije, kratko KASR, ustanovljen leta 2017 s sedežem v Velenju, združuje arhitekto, krajinske arhitekto, prostorske načrtovalce in urbaniste ter študente teh področij.

ka, smo želeli odpreti razpravo o mestu: kaj so njegove vrednote, kako jih lahko posameznik s svojim strokovnim delom neguje in nadgrajuje ter kakšna bi lahko bila vizija mesta. V njem so sodelovali gostje različnih strokovnih usmeritev³: arheologinja Danijela Brišnik, arhitekti Gregor Gojević, Nande Korpnik in Rok Poles, krajinski arhitektki Darja Matjašec in Tina Trampuš, pisatelj, pesnik in dramatik Peter Rezman, politik in pravnik Iztok Mori, umetnostna zgodovinarica Mateja Neža Sitar, zgodovinarica in geografinja Mojca Ževart ter zgodovinarica in sociologinja kulture Andreja Ažber. Njihova razmišljanja so povzeta, jedro pa tvorijo teme, ki so se pojavile v razpravi, nekatere pogosteje, nekatere le kot medklic, intenzivno dogajanje v času med pogovorom in člankom pa jim je dalo novo težo. Pristop k povedanemu je načrtovalski, zazrt v prihodnost, pa vendar temelječ na sedanosti in preteklosti: kako s tem, kar je izpostavljenega, dobrega in slabega, v prihodnje? Članek v sklepnem delu ne ponuja receptov, ampak prebivalce Šaleške doline, načrtovalce in odločevalce poziva k drži in aktivnostim, ki jih po ocenah avtoric ta čas potrebuje in ki lahko nadgradijo prepoznane vrednote, ne da bi ustavile prepotreben nadaljnji razvoj mesta in doline.

UVOD / NAVDIH

20. septembra 1959 je bil na Titovem trgu svečan dogodek – otvoritev novega mestnega središča⁴, ki pomeni rojstni dan Velenja; pravzaprav ‚Novega Velenja‘. Dolina

---

³ Izhodiščna ideja pogovora je bila izpostaviti, da so pogledi na Velenje in njegov razvoj zelo različni ter da je soočenje različnih mnenj in sodelovanje različnih strok nujno za premišljeno načrtovanje njegovega razvoja. Zato smo na pogovor povabili strokovnjake različnih strok in zanimanj iz različnih okolij, ne le iz Velenja; to je bil osnovni ključ izbora sogovornikov, seveda pa pri tem ni bilo nepomembno osebno poznavanje gostov (navedeni so po abecednem redu profesij).

⁴ Nestl Žgank, Damjan Kljajič, Vlado Vrbič, Spomini rdečega kralja, 1999.

je bila poseljena že prej, sedaj imenovano Staro Velenje je kot trg prvič omenjeno že leta 1264.⁵ Iz perspektive leta 2020 je dogodek, ob katerem je bil še nedokončan osrednji objekt na Titovem trgu prekrit z nepredstavljivo velikim kosom blaga, morda celo spominjal na Potemkinovo vas. A ni bila prevara, prekrit nedokončani objekt je zrasel v še danes arhitekturno izjemen objekt, kulturni dom Velenje⁶, prostor okoli njega pa v modernistično zasnovano mesto. Velenje se je naslednjih deset, dvajset ... let razvijalo izjemno hitro, in kar je zelo pomembno, nastajalo je načrtno. Z vidika urejanja prostora je opisani dogodek skupaj z razvojem, ki je sledil, izjemen tudi zato, ker so njegovi načrtovalci z risanjem načrtov komaj dohajali njihovo izvajanje.

Šestdeset let po opisanem dogodku se je porodila ideja, da mozaiku raznolikih praznovanj tudi cehovsko združenje v dolini doda svoj prispevek – na mesto in njegovo okolico pogledati iz perspektive, ki presega zgolj veselje ob praznovanju. Za ta namen je KASR v sodelovanju s Festivalom Velenje in Galerijo Velenje organiziral dogodek, naslovljen Pogovarjajmo se o Velenju. Kot je bilo zapisano v vabilu in povedano na dogodku, se je po šestih desetletjih 'Novega Velenja' zdel primeren čas za razmislek o njegovih vrednotah in njegovi prihodnosti. Še posebej v kontekstu globalnih in lokalnih razmer. Podnebne spremembe in z njimi povezane težave ter potrošniška miselnost, ki je preplavila svet in vsakdan, zahtevajo resen premislek, kaj, zakaj in kako deluje sodobna globalna družba. Lokalne razmere pa celotno dolino postavljajo pred neznane preizkušnje. Premoga, zaradi katerega je ‚Novo Velenje‘ nastalo, s katerim in zaradi katerega

---

⁵ Register kulturne dediščine, spletni portal Ministrstva za kulturo (gisportal.gov.si), avgust 2020.

⁶ Kulturni dom Velenje, zgrajen leta 1959, avtor arhitekt Oton Gaspari, EŠKD 18.560, profana stavbna dediščina, spomenik lokalnega pomena, razglašen z odlokom (Uradni vestnik Mestne občine Velenje, št. 21/2005-10).

se je in se še spreminja Šaleška dolina, počasi zmanjkuje. Lignit in električna energija, ki sta še do nedavnega bila (vsaj) logično povezana zgodba, nista več soodvisna. Izdelava gospodinjstskih aparatov je prešla v last druge države. Urejanje prostora pa, bolj kot nekdaj in kako ironično, v času, ko je potreba po participaciji javnosti vse večja in glasnejša, postaja predvsem domena politikov in posameznikov.

Namen pogovora o mestu seveda ni bil najti rešitve za vse nastale in bodoče težave, pač pa spodbuditi razmišljanja in morda postavili izhodišča za nadaljnje pogovore ali vsaj dokazati, da se je nujno pogovarjati. Na (prvem)⁷ pogovoru smo želeli predvsem izpostaviti, da so pogledi na Velenje in njegov razvoj lahko zelo različni in hkrati legitimni ter da je soočenje različnih mnenj in sodelovanje različnih strok nujno za premišljeno in uravnoteženo načrtovanje njegovega nadaljnjega razvoja.

Ta članek je nastal na osnovi opisanega dogodka, ni pa zgolj zapis o dogodku, pač pa nadaljevanje razprave s predstavitvijo razmišljanj, izhajajočih iz pogovora, pripovedi in zapisov udeležencev ter kasnejših dogodkov in razmer.

POGOVORJALI SMO SE O VELENJU

O dogodku

Z namenom, da bi pogovor potekal enostavneje, so sodelujoči že pred dogodkom prejeli tri vprašanja: (1) kaj so z vidika vaše stroke in vas osebno vrednote Velenja, (2) kako razvijate ali kako bi lahko pri svojem strokovnem delu te vrednote razvijali, poudarjali, plemenitili, ohranjali ... morda tudi spreminjali, prilagajali ..., ter (3) kakšna je vizija razvoja Velenja. Osnovna vprašanja, ki so bila potem združena zgolj v dve vprašanji, so bila vsakemu smiselno prirejena,

---

⁷ Ideja, da bi podoben dogodek ponovili, je še vedno aktualna.

zavedajoč se, da so udeleženci iz različnih strok in krajev. Vsak je imel priložnost predstaviti svoje poglede na mesto in tako oplemenititi dosedanje védenje o njem. V nadaljevanju je povzetek vsebine pogovora, saj je to tudi hrbtnica nadaljnega razmišljanja.

Prvo vprašanje: prepoznane vrednote

V prvem sklopu vprašanj so bili udeleženci nagovorjeni, da navedejo vrednote, ki jih pripisujejo Velenju. Njihove odgovore povzemamo po vrstnem redu, po katerem so odgovarjali in se navezovali drug na drugega.

Andreja Ažber⁸ je kot avtorica razstave *Preobrazba mojega mesta skozi desetletja – 60 let Velenja* v knjižnici Velenje opisala pristop k njeni zasnovi. Poudarila je, da je v razstavi nekoliko zmaličila čas; dve zadnji desetletji je strnila, več prostora pa namenila veličastnemu zanosnemu začetnemu obdobju. '*Začnem pred 1959, takoj po vojni; že takrat se je postavil temeljni kamen.*'⁹ Poudarila je, da je bila rdeča nit postavitve razstave urbanistična zgodba, sam proces pa tudi osebni izziv; pogled sociologinje kulture in zgodovinarke, ki se po 25 letih vrne iz Ljubljane v Velenje in ga prek delovnega procesa dodobra spozna.

Peter Rezman¹⁰ je že pred okroglo mizo v sklopu dopisovanj poudaril, da razume povabilo k okrogli mizi pred-

---

⁸ Andreja Ažber, zgodovinarica in sociologinja kulture, zaposlena v Knjižnici Velenje, ki je pred kratkim pripravila kronološko razstavo o razvoju Velenja ,Preobrazba mojega mesta'.

⁹ ,Temeljni kamen ,Novega Velenja' so postavili že 1. maja 1946, in sicer med skromno slovesnostjo na mestu, kjer danes stoji prvi desetorček – t. i. konjušnica ob Kidričevi cesti.' <https://www.kamra.si/digitalne-zbirke/item/preobrazbe-mojega-mesta-skozi-desetletja.html>.

¹⁰ Peter Rezman, pisatelj, pesnik in dramatik iz *Šoštanja*, ki je bil več let zaposlen na Premogovniku Velenje, bil aktivno vključen v ekološko gibanje Šaleške doline in bil tudi vodja sekretariata za okolje in prostor na nekdanji Občini Velenje.

vsem kot priznanje svojemu literarnemu opusu. Vrednote mesta Velenje, ki jih je kasneje tudi podrobneje osvetlil, so tudi gonilo njegovega velenjskega literarnega opusa s sklepnim romanom *Mesto na vodi*. Prva vrednota je po njegovem mnenju pozitiven odnos do fizičnega dela; dela za trakom in knapovstva, iz slednjega izpelje tudi vrednoti tovarštva in koln, 'mesto je odvisno od njega.' Druga vrednota je zaupanje v predpostavljene; 'masa zaupa prvopisanemu, štajgerju ... v Gorenju zaupajo mojstru, meščani zaupamo županu.' Tretja vrednota, za katero je pojasnil, da jo je izluščil med pisanjem knjige *Maribor paralaksa*,¹¹ je mladost in neke vrste naivnost: 'Velenje je še vedno v obdobju, ko ga moramo spustiti, da zapusti stajico, varnost, ki jo ponuja premog, da zaživi samo od sebe.'

Rok Poles¹², čigar delovanje sega med drugim tudi na področje zgodovine (prek publikacij jo približuje otrokom in odraslim), je publiko nagovoril s predlogom, da pogovor 's fokusa na mesto razširimo s fokusom na prostor.' Trenutno stanje je opredelil le kot eno njegovih faz, 'Socialistični čudež je tudi Dolina gradov', nadaljeval je s trditvijo 'Arhitekt je človek z Janusovim obrazom, gleda naprej in nazaj, deluje pa v tem trenutku.' 'Če hočemo nekaj narediti, moramo nekaj izbrisati.' Velenje kot vsak drug prostor vidi kot prostor kolektivnega spomina, ki zarisuje, kar se je ljudem zdelo pomembno. Ključno za reagiranje na zapis je po njegovem mnenju poznavanje in razumevanje prostora. 'Novi ustvarjeni prostori so posode za nova dogajanja.' Zaznava pa 'da je modernizem kot likovni presežek že utopljen z novimi plastmi.'

Danijela Brišnik¹³, ki se je že v uvodu opredelila za prebivalko Šaleške doline in ne le Velenja ali Šoštanja, se je kasneje navezala na predhodnika s trditvijo, da je potrebno

---

¹¹ Jerneja Ferlež, Peter Rezman, *Maribor paralaksa*, Beletrina 2019.

¹² Rok Poles, arhitekt, samostojni podjetnik, avtor številnih strokovnih člankov in knjig, živi in dela v Velenju.

¹³ Danijela Brišnik, arheologinja, konservatorska svetnica in direktorica ZVKDS OE Celje.

stvari najprej pravilno ovrednotiti. Jedro konservatorskega izziva v navezavi na modernizem vidi v tem, da ga ne znamo pravilno vrednotiti '... in ga pogledati v luči potreb današnjega časa.' Nadaljevala je z ugotovitvijo, da se konservatorji večinoma ukvarjajo s starimi trškimi jedri, in priznala, da jih stik z modernizmom postavlja pred dilemo. Omenila je tudi težavo s kadri in splošno slabše vrednotenje modernizma v primerjavi z ostalimi obdobji. Zaključila je s prepoznavanjem velikega pomena reagiranja na energijo Velenja in omembo možnosti, da bi v nasprotnem primeru le-to lahko izgubili.

Iztok Mori¹⁴ je bil nagovorjen dvakrat; z vidika njegove vloge v Mestni občini Velenje nas je zanimalo, katere vrednote prepozna MOV in kako jih udejanja s svojimi konkretnimi projekti; ter drugič, intimneje kot posameznik, na štiri oči. Odgovora je strnil v kratko osebno opažanje: prevzema ga navdušenje prišlekov, le-to po njegovem mnenju celo presega navdušenje domačinov. Obiskovalci prepoznajo tovarišstvo, lepo mesto in prijaznost. Ustavil se je ob sloganu *Srečno*, ki ga sliši na ulici, in zaključi, da ta lepa beseda še vedno lepo okarakterizira mesto, na katerega smo lahko ponosni.

Darja Matjašec¹⁵, ki se v svojem delu osredotoča na življenje v mestih predvsem prek prespraševanja pomena javnosti in prostora kot deljene dobrine, v kateri se prepletajo različni interesi, je v tem kontekstu tudi družbeno angažirana: spremlja trende in s študenti krajinske arhitekture sodeluje na natečajih. V pogovoru je preskočila naštevaje vrednot Velenja in se jasno opredelila '... mesta je potrebno opazovati v kontekstu časa, v katerem smo ..., planske dobe je konec, smo v obdobju neoliberalizma' in nadaljevala: 'naše oblasti

---

¹⁴ Iztok Mori, magister civilnega in gospodarskega prava, direktor občinske uprave MOV.

¹⁵ Darja Matjašec, krajinska arhitektka, docentka na Oddelku za krajinsko arhitekturo Univerze v Ljubljani, prej zaposlena na Ljubljanskem urbanističnem zavodu, aktivno spremlja sodobne trende v stroki, v prostem času skrbi za ozaveščanje javnosti o pomenu kakovostnega urejanja prostora.

ne znajo več zagotavljati javnega interesa, ampak tehtajo interes močnejšega.' To se po njenem mnenju zarisuje tudi v prostoru Velenja: 'Mömax ob vstopu v mesto, namesto prvotne vedute gradu.' Opozorila je na neviden in škodljiv fenomen normalizacije le-tega: 'ljudje take pojave v prostoru dojemajo kot normalne. Kvaliteta bivanja v naših mestih se znižuje.' V sklepu pa je pozitivno naravnano povzela, da jo je že branje literature o Velenju napeljalo na ugotovitev, da je to prostor mislečih in izobraženih ljudi; v tem smislu je izpostavila prisotnost protestantske kulture v teh krajih in sodobna prizadevanja, kot je pričujoča okrogla miza.

Mateja Neža Sitar¹⁶ s svojimi interdisciplinarnimi komentarji pogosto razširja pogovore o prostorskem načrtovanju; tokrat se je zazrla na Velenje in njegovo modernistično dediščino ter poskusila izluščiti tisto vrednoto, ki to obdobje najbolj opredeljuje. Izpostavila je osebno izkušnjo z mestom, v katerem spremlja jazz sceno in obiskuje koncerte. 'Sem pa tu še vedno le gostja, kakovosti vsakodnevnega življenja ne poznam.' Za glavno vrednoto modernistične zasnove je navedla identiteto mesta, ki ni le formalna sistemska odločitev: 'Ljudje, ki so to mesto gradili, tu živijo še danes. Ljudje čutijo svoje mesto.' Fascinira jo dejstvo, da Titov kip še vedno stoji, saj je navsezadnje umetniško delo, ki ni podleglo ideološkim trenjem. 'Modernizem ima humano noto, iz katere lahko črpa.'

Gregor Gojević¹⁷ je v govoru o vrednotah mesta kratek in ekonomičen: 's prostorskega stališča so mi v Velenju najbolj všeč drevesa, ne predstavljam si, kako je zgledala prazna grajena struktura.' Ugotavlja, da so drevesa, posaje-

---

¹⁶ Dr. Mateja Neža Sitar, umetnostna zgodovinarica, zaposlena na Zavodu za varstvo kulturne dediščine Slovenije, ki s svojimi interdisciplinarnimi komentarji razširja pogovore o prostorskem načrtovanju.

¹⁷ Gregor Gojević, arhitekt, samostojni podjetnik, ki živi in dela v Velenju, osredotoča se predvsem na kvalitetne prenove obstoječega grajenega tkiva, v prostem času pa je zagovornik ohranjanje zdravega okolja in aktivist za pravice živali.

na v 70. letih, že velika, pisana in lepa. Veliko jih je. 'Lepša so kot grajeno tkivo.' Zaključil je željo, da se razmerje grajeno : zeleno ne bi obrnilo oz. porušilo.

Tina Trampuš¹⁸ je Velenjčanka, ki že 20 let živi ob morju. Prostor in njegove vrednote pa še iz časa bivanja v mestu dobro pozna in lahko primerja stanje nekdanj in danes. 'Odprt prostor in modernistična zasnova sta v mojih genih, v takih prostorih, takem razmerju grajenega in odprtega prostora, kot ga ima Velenje, ki ima odprtega prostora v izobilju, se dobro počutim.' Posebno ljubeznivo kot o osebah je spregovorila o drevesih: 'Velenje ima kar nekaj očakov, na primer hrast pred gimnazijo; opazujem, ali se še ima v redu. Promenada je posegla v njegov življenjski prostor'; svetuje pazljivo ravnanje z njim. Še drugič se je vrnila k odprtemu prostoru in celo praznini; praznina je zanjo vrednota, ki intenzivno vpliva na človekov notranji svet in omogoča odprtost duha. Navedla je konkreten svetel primer: 'prostor Titovega trga je mesto bogatih srečanj in mnogih prireditiv.' Kritično je ovrednotila primere zapolnitev prostora južno od Šaleške ceste z ogromnimi volumni. 'Tadruga Rdeča dvorana (Mercator op. p.) je eden izmed njih'; zanjo je nosilec globokega sporočila o vseprevladujočem potrošništvu. V večjem delu Evrope bi, po njenem védenju, dali vse za to, kar ima Velenje: odprt prostor in zelene površine. Navedene gradnje in njim podobne posege je ocenila kot korak nazaj.

Nande Korpnik¹⁹ je skupaj z Edijem Vučino napisal serijo člankov, ki so iz perspektive tedaj mladih arhitektov razkrivali vrednote Velenja. V dopisovanju pred okroglo mizo je poudaril, da vse z namenom rehabilitacije povojne

---

¹⁸ Tina Trampuš, krajinska arhitektka, zaposlena na primorskem Zavodu Republike Slovenije za varstvo narave; v prostem času se posveča trajni skrbi za drevnino in skrbi za ozaveščanje javnosti o pomenu kakovostnega urejanja prostora.

¹⁹ Nande Korpnik, arhitekt, samostojni podjetnik, profesor na Univerzi v Mariboru, prejemnik vidnih nagrad s področja arhitekture, Velenjčan, ki živi in dela v Celju.

arhitekture ter pravilne ocene slovenskih avtorjev pionirjev slovenske moderne arhitekture v Velenju. Dodal je še, da mu sodelovanje na tem pogovoru pomeni veliko, saj ga je Velenje kot rojstno mesto tudi nazorsko oblikovalo. Začel je z osebno izkušnjo iz časa gradnje: *‘Gledal sem iz petega nadstropja in se spraševal, kdaj bo končna slika? Zrasel sem z drevesi’* ... in nadaljeval, da je med študijem zaznal veliko spremembo klime in ob spremembi sistema celo veliko krizo. Tisti čas zaznava kot obdobje, ko je bilo Velenje najbolj ogroženo, saj se prebivalci iz ruralnih krajev z mestom niso uspeli identificirati, ravne strehe in socialistične bloke je javnost okarakterizirala za ‘grde’. Pojasnil je, da se je njegovi generaciji zdelo ključno, da modernizem predstavi kot internacionalni umetnostni slog, ki ga je treba brati ločeno od politike in režima. *‘Opazili smo, da je v Velenju zapisana vsa slovenska arhitektura, manjka samo Plečnik. Prvo arhitekturo Velenja so delali projektanti, ki so se šolali na Dunaju in v Pragi,’* nadaljeval je z omembo generacije, ki se je prva šolala na ljubljanski fakulteti, tako v času stare kot nove Jugoslavije, do današnjih dni. *‘To me kot ustvarjalca določa.’* Omenil je tudi zmago na urbanističnem natečaju iz leta 1997, v svoji rešitvi so s kolegi ovrednotili obstoječo arhitekturo in predlagali nekaj zaščite. Ugotovil pa je, da se mnoge stvari niso udeležile: *‘ni se vzpostavila Prešernova cesta ...’* Vprašal se je tudi, zakaj se mora za posege v Velenju pridobivati mnenja spomeniškega varstva. *‘Ker jaz mislim, da je Velenje še vedno živo, ni staro ...’* Zaključil je z rezimejem svoje vloge v mestnem dogajanju: *‘Najbolj sem ponosen: da smo dvignili samozavest Velenju; ta je ostala, ampak čisto razumejo ga pa Velenjčani, aktivni Velenjčani, še vedno NE.’*

Drugo vprašanje: osebni predlogi za prihodnost

V drugem sklopu vprašanj so bili udeleženci izzvani k razmisleku ‘kako naprej?’, ne le v smislu splošnega odgovora, ampak usmerjeno, kako bi kot nekdo, ki se tako ali drugače ukvarja s prostorom, pri svojem delu konkretno delovali VI?

Vprašanje je bilo pospremljeno z medklicem, da prihodnosti v teh časih ne le načrtujemo, ampak jo moramo tudi varovati.

Andreja Ažber je bila v tem pogledu nagovorjena predvsem kot sociologinja kulture, ki je s kolegi z delom v knjižnici pomemben soustvarjalec izobražene javnosti. Omenila je, da bo v naslednji številki *Šaleških razgledov* razvojnimi dilemam namenjen tematski blok z naslovom *Velenje na razpotju* (publikacija, ki jo pravkar berete, op. p.). Pripravljajo tudi novo razstavo *Stare hiše*. Ob tem je ponovno poudarila, kako na splošno premalo cenimo modernistično zasnovo: *'racionalne objekte v sozvočju z zeleno okolico.'* Načrtovalcem je vrgla žogico *'O prihodnosti pa vi'*, moderatorka pa jo je takoj vrnila s komentarjem, da prihodnost pomembno sooblikujejo ne le prostorski načrtovalci, ampak tudi vsi, ki izobražujejo o vrednotah, kar med drugim počno v knjižnici. Govornica se je odzvala kreativno in predlagala, da bi lahko bila naslednja okrogla miza na podobno temo v knjižnici pred domoznanskim oddelkom. Z moderatorko sta se strinjali, da je umestitev dogodka v prostorski kontekst izjemno pomemben del sporočila, zato sta družno zaključili, da bi bilo zanimivo enega od njih gostiti še v krajinskem miljeju Letnega kina.

Kako lahko človek mnogih obrazov, elektrotehnik, literarni ustvarjalec, politik, ekološki aktivist in, kot večkrat sam zapiše, samouk, plemeniti prepoznane vrednote Velenja? **Peter Rezman** je bil izzvan, da v luči romana *Mesto na vodi*, ki je bil v času okrogle mize tik pred izidom in zato zavil v skrivnostnost pričakovanj, pojasni svojo vizijo. Podal je svojo pisateljsko zaznavo *'da se bo Velenje moralo odpreti, saj je kot en pralni stroj, en drugega žulimo.'* *'Do sedaj,'* ugotavlja, *'so podobno tekli tudi denarni tokovi, denar se je obdržal v dolini.'* Navedel je, da Velenje potrebuje povezave; te omogočajo razvoj in zagon, in se skeptično izrekel do možnosti, da bomo kdaj reaktivirali železnico do Dravograda. *'Ampak neka povezava vsekakor mora biti, da ne bo kot literarna vizija v romanu ... ko se Velenje potopi na dno jezera.'* Kot

bi iskal rešitev, se vpraša, ali bomo preživelih brez premoga? Razmišljanje je strnil z drznim posegom v veliki velenjski mit o prostovoljnem udarništvu in citiral tovariša iz jame: *„Kurc, magli smo jt delat, či nje, je blo vse narobi.“*

Rok Poles je v prvem krogu navedel nekaj vrednot: večplastnost in zgovornost prostora, različna možna branja, Velenje kot ogledalo časa in polje nešteti možnosti ... Kako jih vpenja v svoje konkretno delo? Navedel je primer uspešnega sodelovanja z Zavodom za varstvo kulturne dediščine pri prenovi dotrajanega objekta vile Bianca. Navzven so konstruirali nekdanjo podobo *„historicistično, našminkano“*, razrušeno notranjost pa svobodneje oblikovali. Ruševino razume kot fascinacijo in vrednoto, zato so se z njo specialno poukvarjali. V pomoč so jim bile stare fotografije. Ključno se mu zdi, da se ohrani nekaj ikoničnih arhitektur, katerih podoba pa že delno odstopa od izvirnega stanja. Kritično je ocenil tudi brisanja *layerja* avtentične urbane opreme in napovedal razstavo s to tematiko na gradu. Zaznal je potrebo po evidentiranju in digitalizaciji podatkov, iz katerih bi lahko črpali vsi, in zaključil z mnenjem, da se je težko ubraniti diktatu kapitala in politike, v tem procesu vidi vlogo arhitekta kot nekoga, *„ki analizira proces, v katerega je ujet, in poskuša narediti čim manj škode.“*

Danijela Brišnik je v uvodu izpostavila največji izziv posegov: *„najti razmerje med zahtevami današnjega časa in ohranjanjem varovanih vrednot Velenja.“* Odzvala se je tudi na komentar sogovornika Korpnika, da mesta ne bi smeli dati spomenišškemu varstvu, ter dodala, da se z veseljem odreče nalogam, pred katere so postavljeni kot *„zadnji branik, ki se bori proti plastičnim oknom, čudnim barvam na fasadi in zapiranju balkonov. To bi moral urejati mestni urad za prostor.“* Zaključila je z besedami: *„ljudje mesto moderne narobe razumejo kot mesto, kjer se lahko vse počne.“* Ključne stvari, pravi *„do njih ne pridejo. Veliko stvari se naredi mimo njih oz. njim navkljub.“*

Iztok Mori kot edini politik med sogovorniki je bil naprošen, če lahko iz prve roke opiše delovanje Mestne občine. Pojasnil je, da se zaveda svoje odgovorne vloge za izpeljavo projektov. V času okrogle mize so bili najbolj vpeti v pripravo OPN.²⁰ *‘Ta dokument in dogodki, kot je pričujoča okrogla miza, sooblikujejo stališča Občine, preden v mestu karkoli naredijo.’* Omenil je tudi, da so z njim med poslušalci vsi arhitekti z Urada za okolje in prostor MOV. Ključno za nenatančen odnos do prostora vidi v prešibkem nadzoru in kaznih, *‘ozaveščenost ljudi je nizka, odnos do merodajnih dokumentov ni adekvaten. Ljudi je potrebno ozavestiti, kaj je mesto moderne, to je naša naloga.’* Preskočil je na primer dobre prakse, projekt, ki ga pripravljajo z arhitektom Polesom – *Prireditveni prostor ob jezeru*, opisal je turbulenten proces izbire med več možnostmi in finančnim vidikom, ki je pogosto glavna točka odločitve. Ne glede na vse pa je zaključil, *‘da bo objekt končan v veselje in zadovoljstvo nas in prihodnjih rodov.’* Izkoristil je tudi priložnost in pokritiziral vprašanje onesnaževanja z oglaševanjem: *‘to je nekaj najgršega v mestu, kar poznam.’* Optimističen pa je glede prehoda v zeleno prihodnost in se zaveda *‘da bomo kot ekipa vse popeljali v neko čisto novo dimenzijo; imamo priznanje Slovenija Green.’* Na dodaten impulz moderatorke, kako se *Prireditveni prostor* ujema z vizijo, pa je dodal, da lahko o sami funkciji objekta več povedo drugi, on pa bi poudaril, da je posebnost objekta predvsem njegova izjemnost v bližnji in daljni okolici; pričakuje, da bo imel podobno vlogo kot Vinarium v Lendavskih Goricah.

Darja Matjašec je bila povabljen, da navede, katere stroke in kakšne osebne lastnosti bi sestavljale tim, ki bi sestavljal vizijo Velenja, in kako naj bi bil videti proces snovanja. V odgovoru je bila kratka in jedrnata in je zatrdila, da

---

²⁰ Občinski prostorski načrt Mestne občine Velenje, ki je v času oddaje članka že sprejet, odlok je objavljen v Uradnem vestniku Mestne občine Veleje, št. 2/2020.

‘ena stroka ne more rešiti mesta,’ in stopnjevala do izjave, da ‘v velike vizije ne verjamem več, današnji čas tega ne dopušča. Lahko imamo velikega investitorja, a v tem primeru ne govorimo o veliki viziji, ampak veliki moči udejanjanja svojege partikularnega interesa.’ Fokus in izziv številka ena je po njenem mnenju mesto javnega interesa, prostori za skupnost. Sledila je misli Richarda Sennetta in nadaljevala, da so največji izzivi sobivanje ekonomsko, etnično in versko različnih skupin. Ponovila je tudi misli Grete Thunberg: ‘Poslušajte znanstvenike, ki govorijo o podnebnih spremembah.’ Pojasnila je, da so mesta veliki toplotni otoki, lokalne mikroklime, ki se pogosto ne ohlajajo več niti preko noči. Zaključila je s sistematično navedbo štirih ključnih izzivov: ‘Javni prostor zaseda promet – vrniti ga je potrebno pešcem, promet pa premakniti na periferijo, Mesto mora regulirati komercializacijo javnega prostora’ in v tem se sklicuje na oglaševanje, ‘nujno je zagotoviti dobro stanovanjsko politiko,’ saj je dostopnost stanovanja eden glavnih kriterijev segregacije – ne-imeti stanovanja je tudi ne imeti lastnine, financ ... – začaran krog; za četrti izziv pa je poudarila pomen javne službe, ki skrbi za kvaliteto mestnih zelenih površin in mestnih dreves – inštitucijo lokalnega vrtnarja; te funkcije so bile po osamosvojitvi po mestih praviloma ukinjene. Strnila je: ‘Občina mora delovati v dobro več interesnih skupnosti – in te interese mora zaznati sama, sposobnost zaznavanja in varstva javnega interesa, vezanega na javni prostor, je sposobna stroka: arhitekti in krajinski arhitekti.’

Mateja Neža Sitar je ocenila prostor Velenja z vidika koncepta zasnove kot zagrajeno, zasičeno, omejeno z dolinami in industrijsko cono. Dodala je, da se moramo ustaviti znotraj obstoječega in raziskovati možnosti s humanističnega vidika – v besednjaku posegov je to po njenem poseg v obstoječe tkivo; izboljšati in dati novo življenje že obstoječim objektom. V nadaljevanju se obrne od materije k pomenu. Zaznava, da se prebivalci zavedajo svoje dediščine, ob dodatnem izobraževanju pri stroki vidi to kot močan aktivator zadovoljstva bivanja. ‘Zgodba je sidro, prebivalci se prek nje na

svoj dom še tesneje navežejo. 'To je gradil dedek – dediščina je dom.' 'Skrbnik dediščine ne more biti samo stroka, ampak vsi.' Pojasnila je svoje zavedanje, da je konservatorska stroka trenutno preobremenjena z birokracijo. Jasna je bila z izjavo 'od modernih mest ne odstopajmo' in jo stopnjevala, 'da je treba žive mestne organizme razumeti in celo sodelovati pri novih zasnovah.' Zaključila je z informacijami, da merila za vrednotenje arhitekture 20. stoletja že obstajajo in da imajo nekatere izpostave že specialiste za moderno arhitekturo, da pa so ti, logično, preobremenjeni.

Gregor Gojević je bil v pogovor napeljan s pohvalo za delo, ki ga je opravil pri prenovi Galerije Velenje, predvsem z občutljivostjo do avtorske zasnove arhitekta Adija Miklavca. Konkretno pa je bil izzvan z vprašanjem, da naj podrobneje pojasni, kako naj se novo podredi staremu, kako naj se od njega loči, ga neguje, popravlja. Kako naj se novo v Velenju spaja s starim. V odgovoru se je navezal na dve izjavi predhodnikov, ki sta bili po njegovem edini izstopajoči v tem pogovoru; prva je dvom Petra Rezmanu v sposobnost Velenja, da preživi brez Premogovnika, sam pa je tej zgodbi dodal še pomen Gorenja. Povedal je, da upa na pozitiven scenarij, da pa se zaveda možnosti negativnega izhoda, podobnega literarizirani zgodbi *Piknika na robu ceste bratov Strugacki*. Drugo svetlo točko pogovora je zaznal v izjavi Darje Matjašec, ki jo je parafraziral z izjavo 'da ni čas za velike zgodbe, ampak za drobne vsakodnevne prijaznosti. Osredotočimo se na manjše posege za življenje 24 ur tu in zdaj. Kotičke, ureditve, prenove ...' Izjemno kritičen je bil tudi do turizma, po njegovem mnenju pustoši ta planet.

Tina Trampuš, ki pogosto poudarja pomen praznine, je tudi vneto zagovornica principa, ki varstvo vpne že v sam razvoj. 'Gradnja ni edini možni razvoj. Trdim nasprotno; nov objekt ni nujno razvoj, ta objekt je lahko prazen, ne zaživi.' O turizmu pa je sledila kritični misli predhodnika 'Velenju želim nekaj, kar bodo ljudje počeli zase, ne za turiste.' Navedla je svoje izkušnje z Izolo, kjer turisti pravzaprav povsod

hrepenijo po avtentičnih doživetjih, ko opazujejo, da domačini nekaj počno zase. Jezero je zanjo identiteta Velenja, namenila bi ga njim. Prešla je k temi pomena lokalne oblasti pri prostorskem načrtovanju; tokrat je navedla primer občine Ankaran, ki je varstvo vpelo že v OPN (Občinski prostorski načrt). *‘Zablokirali so vso turistično gradnjo, ki je bila načrtovana prej.’* Na primeru Debelega Rtiča pa nas je poučila o usodnem pomenu pravih pobud *‘če ne bi naravovarstveniki zaščitili klifa, bi že 30 let imeli tam plinski terminal.’* Zaključila je z nujnostjo dialoga pred posegi, stroki je po njenem treba dati prostor in moč. *‘Oblast mora reči oglaševalcu ali prodajni verigi – Stop!’*

Nande Korpnik je omenil, da se mu zdi zanimivo, *‘da pa v drugem krogu vsi opažamo probleme.’* Dejstvo, ki ga je poudaril, je, da je Velenje v 2. fazi. Modernizem je imel za ideal *‘zgraditi novega človeka’*, ki velja po vsem svetu, v Velenju pa se je uresničil, *‘ker ni bilo drugega, bila je praznina in bila je odmaknjena.’* Določen zagon posegu je dalo tudi takrat veljavno mnenje, da je staro manj vredno. Ubeseditil je svoje opažanje, *‘da smo družba skrajnosti: prej promet povsod, sedaj nikjer... realnost pa ni skrajna, ampak pisana. Mesto je kot živo bitje, bolj pisano, bolj zdravo.’* Spomnil nas je, da je bila v Velenju leta 2001 delavnica, na kateri je imel predavanje *Arhitekturna pripoved Velenja*; v njem je ponudil vizijo: rudnik naj se zapre. Moment je bil ključen; *‘takrat so se meni vsi arhivi zaprli; kar naenkrat je vse voda odnesla’* (arhivi rudnika, op. p.). Nadaljeval je s predstavitvijo svojega drugega takratnega predloga: narediti bi morali državni center moderne arhitekture. *‘Imam zgodbo o Velenju, pogovarjal sem se z Žgankom in Trenzem’*, dotaknil se je inženirjev Filipskega in Strmeckega in relativno nezainteresiranost stroke, da bi ju podrobneje raziskala. *‘Izoliranost, ki je Velenje omogočila, je trenutno njegov problem. Manjka nekaj funkcij. Mesto mora rudnik kot otroka spustiti iz rok.’* Ne strinja se z malimi zadevami *‘Čas je za paniko in za velike projekte.’* Še vedno je po njegovem največje obdobje Trenza, današnje Velenje pa potrebuje delovna mesta in sodobne tehnologije.

‘Ljudje bodo imeli radi svoje mesto, če bodo v njem dobro živeli.’

Dodatek

Mojca Ževart²¹ se je kljub temu, da se dogodka ni mogla udeležiti, prijazno odzvala in napisala nekaj misli. Za dogodek je ocenila, da je prišel ob pravem času, in ga pospremila s komentarjem *‘Dobro bi bilo, če bi bil nocojšnji dogodek ‘le’ prvi v nizu pogovorov o Velenju ...’*, po njenem mnenju bi tovrstni pogovori *‘oblikovali širšo zainteresirano javnost in dvignili splošno zavest o pomenu kvalitet prostora ...’* V sklepu pa je podelila verodostojnost in kreativno moč laičnemu in strokovnemu spektru sogovornikov: *‘Z združevanjem občutenj, pogledov, mnenj in strokovnih dognanj lahko oblikujemo trajnostne principe na področju ravnanja z naravnim in grajenim okoljem, katerih pozitivni učinki bodo slej ko prej gotovo občutni na različnih poljih in ravneh.’*

RAZMIŠLJANJA POTEM

Med dogodkom in člankom

Opisani pogovor se je zgodil 19. novembra 2019. V obdobju, krajšem od enega leta,²² se je v dolini, Sloveniji in svetu zgodilo toliko novih, v času pogovora še nepredstavljenih in prelomnih stvari, ki so povzročile nova razmišljanja in porajanje dvomov, ki so in (ali) bodo spremile mesto, dolino, državo in svet ter naša življena ... Nekatere med njimi za vedno (zanimivo bi bilo krog zavrteti in se še enkrat pogovarjati z istimi sogovorniki):

---

²¹ Mojca Ževart, zgodovinarica in geografinja, prej zaposlena na raziskovalnem inštitutu Erico, sedaj pa kot direktorica Muzeja Velenje širi njegovo dejavnost.

²² Članek je nastajal v poletnih mesecih leta 2020.

- 1) pretresi v celotnem gospodarstvu doline – nekdanji slovenski in jugoslovanski gigant gospodinjske opreme se je iz Gorenja spremenil v Gorenje Hisens; Premogovniku Velenje se izteka življenjska doba, saj zaloge lignita kopnijo, javnost pa še vedno ne ve, kakšna bo njegova usoda;
- 2) posledično (tudi zaradi usmeritve EU k zmanjševanju uporabe fosilnih goriv) se tudi elektrarna bori za obstanek in išče nove vire za podaljšanje svoje življenjske dobe; TEŠ, ki je vse manj povezan z lokalnim okoljem, kot del HSE skupaj z državo načrtuje sosežig odpadkov oz. za šoštanski kotel tehnološko primerno predelanih izbranih odpadkov (strokovno SRF), ki bo, če bo do njega res prišlo, ponovno za vedno zaznamoval dolino; očitno (spet) prevlada ekonomskega vidika (denar) nad okoljskim (škodljivi vplivi sežiganja odpadkov);
- 3) kot odziv na načrte TEŠ je bilo decembra 2019 pod geslom ‚Ne sosežig‘ ustanovljeno Šaleško EKO gibanje, ki je januarja 2020 organiziralo okroglo mizo; razprava je razburkala lokalno javnost in odmevala še nekaj časa; nasprotniki sosežiga so bili jasni, sklicevali so se na ugotovitve zdravstvene stroke²³ in okoljevarstvenih organizacij; zagovorniki pa so bili relativno slabo pripravljene, ad hoc nastop direktorja HSE, ki je občinstvo opredelil kot sovražno okolje, pa primer podcenjevanja poslušalcev;²⁴ Gibanje je pripravilo številne pobude, ki jih je naslovlilo na varuha človekovih pravic, zagovornika enakih možnosti in Ministrstvo za okolje in prostor; izvedbo že pripravljene okrogle mize z medicinsko stroko je preprečila svetovna pandemija, aktivnosti pa predstavila predvsem na

---

²³ 8. Srečanje o kemijski varnosti: vpliv sežiganja odpadkov na okolje in zdravniška konferenca, november 2019, <http://ktf.si/dogodki/8-srecanje-o-kemijski-varnosti-vpliv-seziganja-odpadkov-na-okolje-in-zdravje/>, 2020.

²⁴ Posnetek na spletnem naslovu <https://www.facebook.com/%C5%A0ale%C5%A1ko-EKO-gibanje-104588521074807/videos/naj-vas-spomnimo-na-podcenjujo%C4%8D-nastop-magnikoli%C4%87a-generalnega-direktorja-hse-n/2519195181744686/>.

družbena omrežja; želimo si, da bo novodobno ekološko gibanje uspelo ponoviti uspeh ekoloških aktivnosti v 80. letih prejšnjega stoletja;

- 4) decembra 2019 je izšla knjiga Petra Rezmanca Mesto na vodi, v začetku leta 2020 pa v Galeriji izveden pogovor o njej;²⁵ pretres preteklega dela številnih, ki v dolini domujemo in delujemo – drobci resničnih dogodkov in značajev resničnih akterjev, spretno prepleteni, razkrivajo drugačen – nov pogled na preteklost in prihodnost doline; ‚Futuristična zgodovinska zgodba / fantastika,‘ ob branju katere na koncu sledi vprašanje, kaj pa če je vse res?;
- 5) marca 2020 je bila razglašena svetovna pandemija koronavirusa (COVID-19); življenje na svetu se je ustavilo, planet si je hitro, a (žal) na kratko opomogel; karantena v Sloveniji nas je vse, vsaj v začetnih tednih, postavila pred neznane poklicne in zasebne izzive ter povzročila veliko negotovosti;
- 6) začeli so izdelovati strategijo opuščanja premoga kot osnovo za črpanje sredstev iz EU, namenjenih prestrukturiranju premogovnih regij Zasavja in Šaleške doline;²⁶ seveda je pametno izkoristiti razpoložljiva sredstva, narobe pa je, da celovitega načrta, kakšen bo razvoj Šaleške doline (družbeni, okoljski, prostorski in gospodarski) po prenehanju izkopavanja lignita, nimamo še pripravljene; že leta 1987 je bila podana pobuda za preveritev razmišljanj o obdobju ‚po premogu‘ (Zavod za urbanizem Velenje),²⁷ leta 2001 pa je bil podan predlog o zaprtju

---

²⁵ Predstavitev knjige s pogovorom z avtorjem je bila izvedena v več krajih Slovenije, omenjena pa je povezana z dogodkom Pogovarjamo se o Velenju.

²⁶ Nacionalna strategija za opuščanje rabe premoga in prestrukturiranje regij v skladu z načeli pravičnega prehoda, Kdaj bomo opustili šaleški premog, bo predlagal Deloitte, Borut Hočevar, Finance, 24. junij 2020.

²⁷ Leta 1987 je po naročilu sedanjega Premogovnika Velenje Zavod za urbanizem Velenje začel pripravljati Krajinske zasnove ugrezninskega polja (Marjana Kopitar, Saša Piano in sod., Krajinske zasnove območja ugrezninskega polja, 1., 2., 3., 4. faza, od 1987 – 1995) in želel vanje

rudnika (Korpnik);²⁸ če bi tovrstnim pobudam vsaj prislunili, bi lahko pravočasno začeli resno pripravljati razvojne načrte, kako potem. Sedaj bo to izdelal Deloitte.²⁹ Seveda je nujno vključiti ‚svež in neobremenjen pogled od zunaj‘; zamujena pa je bila priložnost, ko bi lahko s premišljenim pristopom, dovolj razpoložljivega časa,³⁰ na izkušnjah preteklih praks in načel vzdržnega razvoja ter z vključevanjem prebivalcev nastal morda edinstven model prestrukturiranja; tako kot je bil edinstven nastanek ‚Novega Velenja‘ in edinstven njegov razvoj (novi čudež).

- 7) 3. razvojna os je spet zelo aktualna in se vse hitreje približuje; način, kako bo Velenje prerezala na dvoje oz. ločila objezerski prostor od mesta, še ni jasen – dvignjena ali vkopana (načrtovani vkop se spreminja v nadvoz, četudi to ni skladno z veljavnim DPN³¹), torej bolj ali manj vidna, bolj ali manj hrupna, bolj ali manj agresivna do obstoječega prostora in obstoječih interakcij; zagotovo pa je, da bo za vedno spremenila prostor, mesto in način bivanja v njem in morda tudi kakovost, saj nove ceste vedno generirajo številne spremembe, ne nujno samo dobre;

---

vključiti analizo, kakšna je razvojna vizija podjetij in institucij za obdobje ‚po premoğu‘. Prvi korak je bila priprava vprašalnika za vsa takratna podjetja in institucije o tem, kakšna je njihova razvojna vizija za obdobje, ko premoğa ne bo več; odgovorili so redki.

- ²⁸ V okviru delavnice Arhitekturna pripoved Velenja leta 2001 je Nande Korpnik predlagal, da se Premogovnik zapre, a je bila takrat to, po njegovih besedah, nesprejemljiva ideja.
- ²⁹ Kdaj bomo opustili šaleški premoğa, bo predlagal Deloitte, Borut Hočevar, Finance, 24. junij 2020.
- ³⁰ ‚Do konca leta mora vlada predložiti državnemu zboru časovni okvir in pravičen prehod za zaprtje Premogovnika Velenje in opustitev rabe premoğa v Termoelektrarni Šoštanj. To je osrednji namen ... Predlog strategije bo pripravila družba Deloitte. Izbrala jo je evropska komisija, pogodba je bila podpisana 29. maja. Prvi osnutek strategije bo pripravljen okvirno do septembra.‘, Kdaj bomo opustili šaleški premoğa, bo predlagal Deloitte, Borut Hočevar, Finance, 24. junij 2020.
- ³¹ Državni prostorski načrt za državno cesto od priključka Velenje jug do priključka Slovenj Gradec jug, uredba objavljena v Uradnem listu RS, št. 72/13 in 3/17.

- 8) umrl je župan Mestne občine Velenje Bojan Kontič, verjetno zadnji, ki izhaja iz Premogovnika in je v Velenju ohranjal duha socializma in tovarštva (,zadnji rdeči knapovski župan‘); kdo ga je nasledil, je razkrila jesen.

Izpostavljene teme in njihov odmev

Pogovor je tekel o prostoru (mestu, dolini, jezerih ...), o življenju v njem in medsebojnih odnosih. Izpostavljene, a tudi pozabljene so bile različne teme, včasih kot vrednote, včasih kot problemi ali kot oboje hkrati (modernizem, identiteta, dediščina, drevesa, urbanizem, razumevanje, nerazumevanje, tovarštvo, udarnišтво, zaupanje, knapovstvo, konservatorstvo, napredek, razvoj, jezera, koln, mesto v parku, urbana oprema, mladost, praznina ...). Udeleženci so na pogovoru in tudi v svojih zapisih pred njim izpostavili iste ali podobne ter hkrati tudi raznolike in nasprotujoče si vrednote in (ali) vprašanja, npr.:

- tovarštvo in udarniško delo, a hkrati obveznost nabiranja delovnih ur kot pogoj za pridobitev osnovnih dobrin (stanovanja);
- zavedanje pomena dreves za življenje v mestu kot pomembnega oblikovalskega in naravnega elementa ter videnje odraslih dreves kot motečih elementov, ki s svojimi volumni zakrivajo in spreminjajo podobo mesta in negirajo njegovo zasnovo;
- razmišljanje o vrednotah obstoječega (modernizem, mesto v parku) in ideja ustvarjanja ali vnašanja atrakcij z namenom promocije mesta;
- razumevanje modernistične zasnove mesta in hkrati negiranje njegove vrednosti kot kulturne dediščine;
- konflikt, ki ga je vzpostavilo ,Novo Velenje‘ s ,Starim Velenjem‘;
- pomen praznine pri načrtovanju mesta in njegovega razvoja ter nepremišljeno zapolnjevane praznin;
- varovanje kulturne dediščine kot priložnost ali varovanje

kulturne dediščine kot omejitve razvoja;

– ...

Četudi je raznolikost razmišljanj ponekod na videz nezdržljiva, ni nihče od sodelujočih podvomil v Velenje ali bolje Šaleško dolino kot vrednoto. Raznolikost, a hkrati enakost samo potrjujeta, da je razpravljanje o mestu nujno, da ni zgolj ene in edine ‚prave‘ resnice ali ‚prave‘ rešitve. Največjo težo pa je pogovoru dalo število poslušalcev, ki je že s svojo prisotnostjo potrdilo, da je tema aktualna in zanimiva in da prebivalci želijo biti soustvarjalci razvoja mesta.

Kaj je vzbudilo pozornost, kaj je izzvalo razmišljanja, kaj je pomembno izpostaviti, pa tudi, na kaj s(m)o pozabili; kaj je podobno in kaj raznoliko, o čem bi bilo vredno ali celo nujno še razpravljati, kaj je in (ali) kaj bo usodno zaznamovalo razvoj mesta in doline – nekaj tega je opisanega v nadaljevanju.

TOVARIŠTVO ali ZAUPANJE

Rezman je izpostavil pomen tovarištva in zaupanja v predpostavljene, pozitiven odnos po horizontali in vertikali. Izjave kot npr. *‘pokazali smo, da znamo stopiti skupaj,’* *‘naslonili se bomo na tiste, ki so fleksibilni,’* so še danes del mestnega besednjaka. Sorodni pojem tovarištvu je predpisano udarništvo; nekoč praktičen pripomoček za aktiviranje množic, danes pa močna zgodba, del nematerialne dediščine, točka, preko katere se ljudje z mestom poistovetijo in ga aktivneje dojemajo še sedaj. Tovarištvo je poleg pozitivne občeloveške drže odsevalo tudi razumevanje duha tedanjega časa; brez njegovih učinkov bi bila gradnja mest in družbe otežena.

Vprašanje je, kakšno držo potrebuje današnji čas; udarnik je postal potrošnik, čas je, da to vlogo preseže. Če smo včasih gradili za vse, je danes lahko vodilo ‚reciklirajmo in ohranjajmo za vse, in to skupaj‘. Zaupanje v predpostavljene, odločevalca, zahteva dodaten napor, ne sme biti

slepo, ampak aktivno in argumentirano. Ne gre za poziv k večni skepsi ali upor, temveč za poziv k aktivnemu spremljanju dogajanja in odzivanja nanj: udeleževanja volitev in predstavitev prostorskih posegov, dajanje smiselnih pripomb in sodelovanje v prostovoljnih aktivnostih. Zdrava skepsa do odločevalcev in kritičen pristop do posegov sta proaktivna: zahteve po participaciji javnosti so del predpisov, čas je, da se ponotranjijo in preidejo v prakso: aktiven in soudeležen meščan je za odločevalce koristen, saj je vir mnenj, možnih rab in informacija o potrebah ... Odločevalci morajo soudeležbo meščanov omogočiti ne le s predstavitvijo rezultatov (obveščanje o končnih dejstvih), ampak z vključevanjem v času snovanja.

ŠOŠTANJ IN VELENJE, ŠOŠTANJ ALI VELENJE

Tekmovalnost in nasprotovanje med Velenjem in Šoštanjem je vseskozi prisotno, a ga vsi zanikajo. To vprašanje izhaja iz zgodovinskih dejstev, da je Šoštanj naselje, ki je bilo *‚politično, upravno in gospodarsko središče Šaleške doline‘*, ko *‚Novega Velenja‘* še ni bilo; z njegovim nastankom pa je to vlogo izgubilo (leta 1963 je bil prenesen sedež občine v Velenje).³² Odločitev o intenziviranju pridobivanja lignita po drugi svetovni vojni in posledični izgradnji novega mesta je Šoštanj potisnila na rob, ga opredelila kot industrijsko območje in določila, da vse, kar je severno od železnice a skupaj z Družmirjem potone. Šoštanj, razumljivo, tega ni nikoli sprejel, kar potrjuje med drugim tudi veselje odločevalcev na obeh straneh ob nastanku novih občin – ena dolina se je razdelila med dve občini in dve mesti. Tudi urejanje prostora je nekakšno tekmovanje v iskanju čim bolj atraktivnih, ne pa celovitih rešitev; vsak *‚lastnik‘* načrtuje v svojem prostoru na svoj način in išče rešitve, ki sledijo njegovemu interesu. Nobena institucija v dolini nima pregleda nad celoto (kakšni

---

³² Spletna stran Občine Šoštanj, <https://www.sostanj.si/objave/175>.

načrti in raziskave so že bili narejeni, kakšni nastajajo in ali so uporabni, jih je smiselno upoštevati ali ne, koliko diplomskih nalog mladih se je (bo) ukvarjalo z dolino?). Posledično nastajajo posamezne rešitve (ureditve), ki četudi so morda celo zanimive, dobre ali celo poslovno uspešne, ostajajo parcialne; nejasno je tudi, kdaj in kako (če sploh) se bodo sestavile v celoto.

Nastala dva dela doline sta družbeno, politično, okoljsko in gospodarsko razdvojena in pozabljata, da sta še vedno le ena dolina, s skupnimi ugrezninami in skupnimi vodnimi površinami, številnimi skupnimi službami (komunala), težavami (ekološkimi, prostorskimi), medsebojnimi vplivi delovanja gospodarskih družb in obeh občin ... ter najpomembnejše: s (številnimi) prebivalci, ki oboje sprejemamo kot celoto. Na pogovoru se je Danijela Brišnik opredelila kot Šalečanka in tako izpostavila nesmiselnost delitve na dve entiteti. Zagotovo ni edina! Prepletenost ljudi v prostoru je velika – dnevne migracije v mladosti zaradi šole, kasneje zaradi dela ..., pogoste so tudi trajnejše selitve znotraj doline; verjetno ni ne Šoštanjčana ne Velenjčana, ki ne bi imel vsaj znanca v Velenju ali Šoštanju. Zato bi se morali odločevalci kljub formalni ločenosti iskreno povezovati – raznolikost (morda predvsem politično) pa razumeti kot prednost, ne kot omejitev. Morda pa je nasprotovanje in tekmovanje med Šoštanjem in Velenjem zgolj fasada, za katero se skriva skupen interes odločevalcev (deli in vladaj)?

NEKOČ JE BILO JEZERO³³... DANES SO ŠALEŠKA JEZERA³⁴

Podzemno pridobivanje lignita, ki se razteza od Velenja do Šoštanja in povzroča pogrežanje nadzemnih površin,

---

³³ Uporabljen naslov knjige: Gustav Šilih, Nekoč je bilo jezero.

³⁴ Večji del teksta povzet po Saša Piano, Ugrezninsko območje – krajina, ki povezuje in ločuje Velenje in Šoštanj, predavanje na strokovnem posvetu v organizaciji DKAS, Vse krajine štejejo, del 2, srečanje KPK, Primestne krajine, Ljubljana 2019.

se je začelo na ‚velenjski‘ strani doline in se postopoma seli proti ‚šoštanjski‘; v isti smeri poteka tudi nastajanje jezer, umirjanje terena in posledična sanacija. Jezera mesti prostorsko ločujejo, a so hkrati skupaj z obvodnim prostorom primerna krajina obeh in povezovalni element njunih prebivalcev. Pomembno sooblikujejo podobo doline in predstavljajo identiteto Šaleške doline, Šoštanja in Velenja (na ta pomen jezer je v pogovoru opozorila tudi Tina **Trampuš**). To je prostor, ki smo ga domačini posvojili, prostor, kjer na različne načine, v različnih delih dneva in ob različnem vremenu vsak najde kaj zase.

Kljub temu pa je ugrezninsko območje še vedno aktivno industrijsko območje. Škalsko, Velenjsko in Družmirsko jezero so nastajala (še nastajajo) postopoma, ko ugrezninske kotanje polnijo zaledni vodotoki; številna manjša jezera (nekdanji tajhti) so izginila oz. so zasuta. Če bi se eksploatacija povsem podredila razpoložljivim virom lignita, ne bi bilo novega Velenja in večjega dela Šoštanja, vodne površine pa bi segale od Šaleka do Topolšice (obsegale bi blizu 7 km²).

Jezera skrivajo glavno zgodbo doline. Območje je doživelo velike spremembe; intenzivnejše, kot je bilo odkopavanje, hitreje se je spreminjal prostor. Starejše generacije so lahko opazovale spremembe iz kmetijske v degradirano ugrezninsko krajino, do jezer in ‚sonaravno sanirane‘ objezerske krajine. Potopljene njive in domovi so v ljudeh, predvsem starejših, še živi. Mlajše generacije so z jezери rastle.

Kljub številnim dobrim idejam, uspešnim dogodkom in privlačnosti prostora, v katerega prihaja vse več zunanjih obiskovalcev, se razdeljenost na dve lokalni skupnosti najbolj odraža na območju jezer. Manjka skupen prostorski načrt celotnega objezerskega prostora. Nepovezano, parcialno, zgolj tehnično in sanacijsko ali zgolj atraktivno in populistično načrtovanje vsake občine posebej lahko vodi tudi v ‚trajno izgubo‘ iz degradacij nastale skupne vrednote – dragocenosti obeh mest. Kot da dejstvo, da je prostor živ, zelen in dostopen vsakomur, nima prave vrednosti (kot da dolina že ni plačala preveč s svojim prispevkom k velikemu ogljičnem odtisu).

Nekoč je bilo jezero. Danes so spet jezera. Gledano iz perspektive zemeljskih let je to korak nazaj k prakrajini, je izhodišče nastajanja novih fosilnih goriv. Ali bo nekje na tej poti ta jezerska krajina povsem urbanizirana? V tem smislu ne moremo mimo idej o razvoju turizma. Nazoren primer je Velenjska plaža; četudi voda formalno ni kopalna, se je pokazal pomen jezera s kopalščem, ki je vsako leto množično obiskano in je Velenje postavilo na turistični zemljevid. Je krepitev turizma res strateška odločitev? In kaj to pomeni za domačine? Kot navaja Tina **Trampuš**, bi jezera ‚namenila predvsem Velenjčanom‘ – je to le skepsa, osebni, parcialni, celo egoistični pogled ali modra odločitev? Kaj pa poselitev – se bo začela približevati vodnim površinam z željo po privilegiju razgleda na sanirana jezera? Ali pa bo urejena sonaravno (z enostavnimi, a estetskimi posegi in premišljeno dodanimi vsebinami, z nizkim ogljičnim odtisom in ugodno okoljsko bilanco) kot protiutež vsem preteklim in sedanjim negativnim vplivom ter prepoznana kot dragocena vrednota – Narava.

Odločitev med eno ali drugo (skrajno) vizijo naj bo odvisna od vseh udeležencev urejanja prostora, nikakor pa naj ne bo podvržena moči kapitala in parcialnim interesom (da le ne bi potonila kot Rezmanovo Pozojvelenje).

ZASNOVA VELENJA – MODERNISTIČNI URBANIZEM – VREDNOTE ZA DANAŠNJI ČAS

Na okrogli mizi je bilo izrečenih veliko pohvalnih besed o modernistični zasnovi mesta. V čem je njegova formula za današnji čas?

Mesto sestavlja velika količina odprtega prostora in specifičen razpršen način umestitve objektov, alternativa robni pozidavi, kakršna tvori večino evropskih mest. Takšna zasnova omogoča luksuzne pogoje osvetljenosti, prezračenosti in bližine zelenja – kvalitete, ki se jim sodobne urbanistične zasnove pod diktatom kapitala in donosne izrabe prostora le redko približajo.

Coniranje omogoča koncentriranje sorodnih dejavnosti in njihovo nemoteče sobivanje. Prometna mreža vzpostavlja veliko količino površin, namenjenih pešcem. Odprti prostori brez ograj vzpostavljajo specifičen odnos med zasebnim in javnim; obe entiteti se prelivata in že desetletja vzpostavljata uspešno sobivanje, kar je jedro sodobnega pristopa k javnim površinam, namenjenih vsem. V odprtem prostoru nastanejo površine različnih možnih rab, prostori dogovora.

Arhitekturna vrednost posameznih objektov variira; tkivo sestavljajo arhitekturni presežki in elementi dediščine (npr. kulturni dom) ter anonimno tkivo, ki lahko zlahka prenese nove kvalitetne adaptacije, med drugim tudi zato, ker se zaradi razmaknjenosti posameznih volumnov njihov moteči medsebojni vpliv zmanjša.

Drevesa v modernistični zasnovi prevzemajo najširši spekter vlog, njihov delež pri soustvarjanju prostora je z arhitekturnega vidika ključen. S svojo obliko in podobo, spremenjanjem skozi letne čase in rastjo vnašajo v mesto dinamiko in mehko, z vidika uporabnika pa še poudarjajo kakovostno zasnovo mesta, saj se prebivalci v njem z njimi vse bolj počutimo.

Modernistično zasnovo lahko pojmujeemo kot likovni presežek, dediščino ali kot prostor, zasnovan v preteklosti, ki pa dobro deluje še danes; s tem nosi nematerialno vrednoto: mesto, v katerem bivamo in čutimo njegove pozitivne učinke, lahko deluje kot model bivanja, ki ga ob načrtovanju lahko smiselno povzameš in dopolniš.

DREVESA IN MESTO V PARKU

Okrogla miza se ni dotaknila le zelenih površin, ampak tudi konkretno dreves; debata se je razširila in se v času do oddaje članka prenesla na splet in pogovore ob 'nedeljskem kosilu'.³⁵ V čem je sploh njen vzrok in smisel? Sprožajo jo

---

³⁵ '... a dejansko so se zakoni začeli spreminjati šele, ko je ... postala tema pogovorov pri družinskih kosilih ...', Dolenc, Sašo. Od genov do zvezd, osupljive zgodbe iz sveta znanosti. Društvo Bralna značka. Ljubljana. 2017

primeri nestrokovnega obrezovanja, t. i. obglavljanja, sajenje neprimernih drevesnih vrst in v zadnjem času odstranitve dreves ob gradnji kolesarskih stez. Oglašajo se strokovnjaki in laiki. Mesto se je zganilo.

Spekter meščanov, ki govore v prid dreves, je pisan, nekateri so do njih brezbrizni, nekatere drevesa motijo; listje se jim nabira v žlebovih, 'veter jim ga nosi v hišo.' Kar je za nekatere stres, je za druge poezija. Stopimo korak nazaj. Zakaj so sploh tako pomembna?

Začnimo tiho, pri sebi: drevo je spomin ('zrasel sem z drevesi,' **Korpnik**), cvet, sad, šumenje, pesem ptic ... Rado sti ne le nas, ampak je dom veliko živim bitjem.

Skozi prizmo našega udobja je drevo v mestu senca, kisik, čistilec prahu in skladišče vlage. Gledano s tehničnega vidika zahteva oskrba drevesa v mestu od pristojnih vztrajno pozornost in vzdrževanje, v pomoč pa jim je dejstvo, da drevo primerne vrste, umeščeno ali puščeno na pravem mestu, v primerjavi s stavbo odlično skrbi samo zase: je nahranjeno, osončeno, statično ustrezno in relativno dolgoživo. Dreves ni treba siliti, da so lepa, to jim moramo le omogočiti.

Drevesa soustvarjajo arhitekturno podobo mesta. O teži te trditve so mnenja arhitektov, tudi udeleženi na okrogli mizi, deljena: nekateri so njihovi močni zagovorniki (**Gojčević**, ki meni, da njihova lepota presega lepoto mestnega grajenega tkiva, in **Trampuševa**, ki pozorno spremlja dobrobit največjih očiakov); večina pa je zmernih vključevalcev: ti sicer drevo vidijo kot vitalen in estetski del prostora, ki pa je po potrebi zlahka odstranljiv ter zamenljiv z mlajšo različico. So pa tudi taki, ki menijo, da drevesa stavbe nekako zakrivajo.

Vloga dreves v Velenju je presežna vsemu naštetemu, v modernistični zasnovi omogočajo tvorbo urbanistične entitete 'mesto v parku' in delujejo celo na arhitekturni ravni. S tem se približajo močni teoretski referenci: Laugierjevi koč

zgodnjega človeka (1753),³⁶ ki v likovni upodobitvi prikaže arhetipsko povezavo stavbe in drevesa kot izvor arhitekture. V zasnovi, ki združuje preprogo zelenja in preproste kubične objekte modernistične estetike, vnašajo drevesa bogato paleto prostorskih učinkov. V horizontalnem smislu ustvarjajo dodatno plast in globino. Pogled do objekta se lahko sprehodi skozi zelenje, kar bogati zaznavni vidik prostora, še več: strukturi kubičnih objektov dodajajo učinek ‚manjkajočih‘ nadstreškov, kolonad in polzaprtih prostorov, ti višino stavb približajo merilu človeka. Kar občudujemo v kolonadah italijanskih renesančnih mestnih rešitev, v Velenju zagotovijo drevesa. Ustvarjajo strukturiranost prostora in bogastvo telesnih zaznav; človeka, ki živi v civilizaciji prevlade pogleda³⁷ (ekrani, telefoni ...), vrača z vsemi čuti v konkreten prostor. Drevesa mora umeščati v prostor stroka, krajinski arhitekti in arhitekti z roko v roki. Pomembno je povedati, da drevesa ne sesuvajo avtorskih poetik graditeljev, avtor mora biti sposoben vplesti stavbne kvalitete dreves v svojo zamisel.

Navedimo dva konkretna primera: namesto paviljona za koncerte imamo pred kulturnim domom magnolijo, pred gimnazijo nimamo velikega nadstreška, imamo pa hrast. Drevo je lahko tudi zaščitna znamka in sidrišče identitete (#hrastpredgimnazijo#, #koncertipodmagnolijo#).

MESTO V PARKU – POVRŠINE – TRAJNOSTNA MOBILNOST – HOJA – KOLESA – IGRA

Tina **Trampuš** je opozorila na razkošje velike količine odprtih in zelenih površin, kvaliteto, ki si jo večina evropskih mest lahko samo želi. Površine v modernističnih zasnovah in

---

³⁶ Laugier, Marc Antoine: *An Essay on Architecture*, Hennessey-Ingalls, Los Angeles 1977.

³⁷ Palaasma, Juhani. *Oči kože. Arhitektura in čuti. Studia humanitatis*, Ljubljana 2007.

v določeni meri tudi Velenju veže vsaj troje lastnosti: velik delež je zelenih, velik delež je namenjenih pešcem in kolesarjem, posamezne površine niso ločene z ograjami. Posledica je množica površin različnih rab in značajev, rabe niso strogo usmerjene, zapovedane ali prepovedane. Pred bloki še vedno vztrajajo vrtilčki brez ograj, na utrjenih površinah se prepletajo hoja, umirjeno kolesarjenje, igra, počitek ... Bivanje na njih je sproščujoče in vključujoče, potrebuje pa družbo dogovora. Koliko časa še? Površine sporazumne rabe nosijo sporočilo o stanju duha v kraju.

Darja **Matjašec** je izpostavila enega glavnih izzivov sodobnega načrtovanja: snovanje površin za vse, ne glede na njihovo starost, socialni status, izobrazbo ... V Velenju take površine že imamo, od tod tudi občudujoč odnos večine strokovne javnosti do lokalnega tkiva ter poziv sokrajanom, da se tega zavemo. Pomembno je, da se ta lastnost ohranja in pravilno usmerja, v teh naporih je tudi sidrišče najnovejših javnih in zasebnih debat na temo kolesarskih poti in dreves. Prehod na kolesarjenje je velik civilizacijski korak k ohranjanju zdravega okolja in zdravja ljudi, pa vendar lahko ob neprimerni zasnovi poseže v druge elemente, ki imajo enak cilj: zelenice, drevje in površine za hojo. Kolesarjenje je alternativa avtomobilu, kolesarske steze morajo jemati površine cestam. Vsako načrtovanje, ki si vzame čas in vključi strokovno znanje, potrebno za ta poseg, ter kolo umesti tako, da ne zaje zelenih površin in dreves, je dragoceno.

STARO VELENJE : NOVO VELENJE

Kot je spomnila Darja **Matjašec** na prisotnost protestantske kulture, ali je izpostavil **Poles**, da je Velenje tudi ‚dolina gradov‘, ali nenazadnje navedla **Brišnikova**, da se konservatorji večinoma ukvarjajo s starimi trškimi jedri, je očitno, da ni vrednost le v novem. Staro Velenje je pomemben del mesta, ki ga je hitro nastajajoči socialistični čudež v duhu

časa negiral.³⁸ Po **Korpniku** se je ideal modernizma, *„zgraditi novega človeka“*, v Velenju realiziral, *„ker ni bilo drugega, bila je praznina in bila je odmaknjena“*; zagon tej realizaciji pa je dalo v tistem času veljavno prepričanje, *„da je staro manj vredno“*. Za odnos *„Novega Velenja do Starega Velenja“* to zagotovo drži; novo je nastalo ločeno od starega, a blizu njega. Dolgo časa je bila med njima velika zelena površina; z umestitvijo Foitove ceste in blokov ob njej sta se stari in novi del fizično dotaknila, a sta zaradi ene najbolj prometnih mestnih ulic še vedno povezana le vizualno in prometno. Prihodnji izziv je, kako ju tudi vsebinsko in funkcionalno povezati; to pomeni, da je potrebno povezati dve zaključeni celoti. Ker se Staro Velenje ponovno intenzivno obnavlja (večje preнове je bil deležen v zadnji četrtini prejšnjega stoletja), se s tem v zvezi porajajo vprašanja: Ali to napoveduje oblikovanje dveh centrov? Ali morda Titov trg z okolico izgublja to vlogo? Že v preteklosti so bili namreč prisotni očitki načrtovalcem in upravljalcem, da mesto nima zasnovanega pravega centra; tako Pogačnik navaja: *„Velenje je poleg Nove Gorice naš edini primer naenkrat zgrajenega mesta. ... Velenje ... je s svojim zelenjem, pešpotmi, zračnostjo in komunalno urejenostjo predstavljalo za tisti čas pomemben urbanistični dosežek, ki pa mu je tudi manjkal intimen, v sebi zaključen center, „duša mesta“, s katero bi se prebivalci identificirali ... center naselja s programom, brez katerega mesto ne more živeti.“*³⁹ Predvsem meščani, ki so se v Velenje preselili iz večjih mest, so v preteklosti temu pritrjevali. Toda ta, po Pogačniku *„nerazviti center“*, je prostor, s katerim se številni prebivalci identificiramo, in kot izpostavlja Tina **Trampuš**, *„je mesto bogatih srečanj in mnogih prireditiv.“*

³⁸ Kot navajajo mnogi, je modernizem negiral staro, npr. Zdravko Mlinar, O prostorsko-časovnem (ne-)redu ob „koncu velikih zgodb“, v Ilka Čerpes in Miha Dešman, O urbanizmu, Kaj se dogaja s sodobnim mestom, 2007, str. 341–369.

³⁹ Andrej Pogačnik, Urbanizem Slovenije, Oris razvoja urbanističnega in regionalnega prostorskega načrtovanja v Sloveniji, Ljubljana, 1983.

Še vedno imamo težavo dveh centrov; oba se tudi programsko praznita, raznolikost dejavnosti se manjša (nakupovalni centri ob vpadnicah in na robu mesta, prenos mnogih aktivnosti na svetovni splet). Če bodo s Titovega trga na jezero predstavljene številne množične prireditve, bo pestrost ponudbe še manjša. Nedavno pa se je center z novo promenado celo razširil tudi preko Pake. Nastajajo trije centri? Če se vsi povežejo v enega, bo njegova velikost nesorazmerna z velikostjo mesta. Za Velenje je to težko rešljiva urbanistična zagata. Posledično in nenazadnje, tudi zagata za prebivalce – iti v soboto na tržnico v center novega Velenja, na kavo v Staro Velenje, na prireditev ob jezero ali enostavneje in že izkušeno – na vse naštetu kar v nakupovalni center?

KULTURNA DEDIŠČINA – DEDIŠČINA MODERNIZMA

Zgodovina Velenja in Šaleške doline je dolga in pisana. Dediščina gradov, grajskih vrtov in meščanskih vil umesti kratko povojno obdobje v trdno zibelko preteklih dob. V času, ko je modernizem že zdavnaj zapustil obdobje deteta in ko se zdi, da se lahko njegovi ostanki hipoma postarajo, ima pogled na prostor kot sestavo izmenjujočih se obdobji neko svežino; nismo le v dobi nostalgije po slavnih gradnjah modernizma, tudi v tem obdobju so možne in nujne dobre rešitve. Če sta z umetnostnozgodovinskega vidika zgodovina gradov in modernizma enakovredni, pa z načrtovalskega dediščina modernizma prvo bistveno prekaša. Modernizem je skupnosten, gradnja gradov in vil pa točke relativno individualnih prizadevanj. In v tem je njihova posebnost: v mrežo modernizma se lahko skupaj z ostalimi kvalitetnimi arhitekturami starejših dob vpnejo kot atrakcija in nosilec programov.

Danijela **Brišnik** je opozorila na vrzel v obravnavanju modernizma; ko se je potrebno objektov lotiti z vidika varstva, je to večinoma še vedno v podrejenem položaju; v primerjavi s starejšimi obdobji je redkeje obravnavan, 'večinoma se ukvarjamo s starimi trškimi jedri.' Na nekaterih

enotah primanjkuje ustrezno izobraženega kadra oz. je ta pogosto preobremenjen (**Sitar**). Hkrati pa realnost kliče k takojšnjemu ukrepanju⁴⁰ in ne dopušča čakanja na kritičen pogled z distance let: mnogi objekti modernizma kljub kvalitetni zasnovi propadajo, saj so bili zaradi specifične gradnje (hitro, poceni) pogosto nekvalitetno izvedeni. V Velenju se posegom v modernistično tkivo ne moremo izogniti. Z vidika teoretske obravnave je to obdobje, ki postavlja Slovenijo in Velenje na poseben zemljevid svetovne arhitekturne zgodovine in sodobnih raziskovalskih praks; raziskovanje modernizma je 'in'. Velenje je leta 2013 sodelovalo pri mednarodnem projektu *„Arhitektura totalitarnih režimov“*,⁴¹ v okviru katerega je nastal tudi arhitekturni vodnik *„Velenje : sprehod skozi mesto moderne“*.⁴² Pomemben delež k obravnavi obdobja je prinesla tudi razstava *Krajinskoarhitekturni elementi prvotne zasnove Velenja*⁴³, s tem da je opozorila na pomen in ogroženost te plasti podobe mesta. Omeniti pa je potrebno še dve razstavi, *Nedokončane modernizacije: Med utopijo in pragmatizmom (MAO Ljubljana)*,⁴⁴ ki obdobje postavlja v

---

⁴⁰ 'Leta 1998 sta študentki Tina Gregorič in Aleksandra Dolenec v okviru seminarske naloge valorizirali objekt Učnih delavnic arhitekta Savina Severja in pripravili predlog njegove prenove ... S pobudo, da se objekt zaščiti in se ga z novo vsebino prenove, smo se obrnili na službi, ki skrbita za prostor (MOL) in kulturno dediščino (LRZVNDK). Naša vloga ni bila uspešna. Učne delavnice so bile porušene v začetku marca 2000, brez opaznejše reakcije strokovne javnosti. Ob soočenju s tovrstno problematiko zaščite moderne arhitekturne dediščine je na pobudo Ministrstva za kulturo RS nastala raziskovana naloga Evidenca in valorizacija slovenske moderne arhitekture med 1945 in 1970.', Maruša Zorec. Uvod k Evidenci (glej sklic 48).

⁴¹ *Architecture of totalitarian regimes of the XX Century in urban management. Različne lokacije. Od januarja 2011 do junija 2013.* <https://www.velenje.si/uprava-organi-obcine/10080>.

⁴² *Velenje : sprehod skozi mesto moderne : arhitekturni vodnik.* Rok Poles. Velenje. Mestna občina, 2013.

⁴³ *Razstava Krajinskoarhitekturni elementi prvotne zasnove Velenja.* Saša Piano, Kaja Flis, Julijana Šumič, Lucija Pečovnik, Linda Sušec. Festival Velenja – Galerija Velenje, MO Velenje. Velenje, 2016.

⁴⁴ *Razstava. Nedokončane modernizacije: Med utopijo in pragmatizmom.* MAO muzej za arhitekturo in oblikovanje, Ljubljana. 3. 12. – 31. 3. 2013.

jasen nepopulistično obravnavan zgodovinski kontekst,⁴⁵ ter razstavo v newyorški MoMi, *Toward a Concrete Utopia – Architecture in Yugoslavia*,⁴⁶ ki je nastala na osnovi fascinacije nad ljubljansko predhodnico⁴⁷ in ki je postavila obravnavano obdobje in duha, ki ga nosijo njegove rešitve ('whose forward-thinking contributions still resonate today'⁴⁸) pred oči širše svetovne javnosti.

Na splošno je skrb za poznavanje obdobja odveč. Poleg navedenih razstav so v Sloveniji v preteklih letih izšle monografije in (ali) potekale razstave o večini modernističnih avtorjev (obravnavani so bili Edvard Ravnikar, Milan Mihelič, Danilo Fürst, Savin Sever, Ilija Arnautović, Stanko Kristl, če naštejemo le nekatere). Že od leta 1990 je aktivna tudi slovenska sekcija DOCOMOMO⁴⁹ (od leta 2005 enakopravna članica mednarodne zveze): '*Zato je delo slovenske sekcije DOCOMOMO⁵⁰ in tudi drugih pobud, med katerimi je treba izpostaviti projekt Evidenca 1945–70⁵¹, eden najdragocenejših in najpotrebnejših segmentov varstva slovenske arhitek-*

---

⁴⁵ Matevž Čelik: 'Jugoslovanska arhitektura je pred dobrimi desetimi leti vse bolj zanimala tuje strokovnjake, kustose, arhitekte. Dojemali in predstavljali so jo kot eksotično arheologijo, brez zgodovinskega konteksta in razumevanja, kako in zakaj so nastali posamezni projekti. Fotografije partizanskih spomenikov in spominskih obeležij so v določenem trenutku preplavile internet. O jugoslovanski arhitekturi so pisali kot o umetnosti civilizacij z drugih planetov,' v: Vesna Milek, Intervju z Matevžem Čelikom, direktorjem Muzeja za arhitekturo in oblikovanje – MAO. Delo. 22. avgust 2020.

⁴⁶ Razstava. *Toward a Concrete Utopia - Architecture in Yugoslavia. 1948–1980.* MoMA, New York. 15. julij, 2018–13. januar 2019.

⁴⁷ 'Arhitektura bo morala postati bolj ponižna, obenem pa politična', v: Vesna Milek, Intervju z Matevžem Čelikom, 2020.

⁴⁸ Moma: <https://www.moma.org/calendar/exhibitions/3931>.

⁴⁹ DOCOMOMO. http://www.docomomo.si/o_nas.html.

⁵⁰ Mednarodni komite za dokumentiranje in varstvo zgradb, lokacij in sosesk modernističnega gibanja.

⁵¹ Evidenca in valorizacija objektov slovenske moderne arhitekture med leti 1945–70. Prof. Vojteh Ravnikar, Maruša Zorec, Tina Gregorič, mag. Nataša Koselj. Ljubljana 1999/2000.

*turne dediščine.*⁵²

Poseben segment dediščine predstavlja v tem pogledu tudi nematerialna dediščina udarništvu. **Sitarjeva** vidi v njej proaktiven segment velenjske mestne zgodovine: ljudje, ki so Velenje gradili, oz. njihovi potomci, so še živi, z objekti se identificirajo in lahko lažje razumejo smisel njihovega ohranjanja.

Sodobni pogledi na varstvo obstoječega in nastajajočega tkiva pa kličejo po vključevanju varstva že v njihove zasnove (**Trampuš**).

VARNOST, KI JO PONUJA PREMOG, IN STRAH, KAKO POTEM

Velenje je nastajalo in raslo še do nedavnega v varnem naročju premoga (prosto po **Rezmanu**). Ta varnost se je in se še odraža na več načinov: kopanje premoga je zagotavljalo ekonomsko varnost posameznika, njegove družine in celotne skupnosti; omogočalo je načrtovanje in razvoj mesta. ‚Črni‘ denar je ‚zakrivil‘ dolga leta brezskrbnosti za prebivalce in lokalno politiko. Danes, ko ga zmanjkuje, pa vizija mesta in doline ni več jasna. Čeprav je pridobivanje lignita in z njim povezane dejavnosti podoba doline povsem spremenilo, ker je povzročilo obsežne in kompleksne vplive (degradiran prostor, onesnažena voda, zemlja in zrak), smo se prebivalci v njej počutili varne; predvsem zato, ker smo za razliko od večine sivih rudarskih in industrijskih mest živeli v svetlem, novem in zelenem mestu. Velenje že plačuje ceno za nadstandard, ki ga živi, še višjo ceno pa plačujejo ali so plačali drugi kraji doline, predvsem Šoštanj, Zavodnje, Škale ..., še najbolj pa Družmirje. In četudi so nekateri načenjali teme o tem, kaj bo potem, ko premoga več ne bo, ‚Dolina‘ o tem očitno zares ni nikoli razmišljala ali pa si je, živeč v lagodnem

---

⁵² OUTSIDER, 19. avgust 2018. Miloš Kosec. <https://outsider.si/konferenca-docomomo-2018/>.

ugodju, zatiskala oči. Danes, ko smo tik pred tem, da premoga zmanjka (podatki o zalogah so zelo različni), vsaj tisti, ki ne delujemo v politiki, še vedno ne vemo, kakšna je razvojna vizija doline. Občutka varnosti premog zagotovo ne zagotavlja več. Kaj to pomeni za Velenje, dolino?

Razpravljalci so se tega vprašanja dotaknili večplastno in posredno nakazali, da je skrb, morda pa tudi strah prebivalcev prisoten in upravičen: **Rezman** je načel temo *„varnost, ki jo ponuja premog.“* **Korpnik** pa nadgradil, da je *„izoliranost, ki je Velenje omogočila, trenutno njegov problem“*; z razmislekom o *„nadejanju pozitivnega, a zavedanju možnosti negativnega scenarija“* razvoja doline pa je dopolnil **Gojević**.

Načrtovani sosežig premoga in predelanih odpadkov v TEŠ vzbuja strah in vse več nezaupanja; mnenja o sprejemljivosti novih okoljskih vplivov, ki bi jih lahko povzročil, pa so različna. Porajajo se tudi vprašanja, kdo bo po eksploataciji financiral ureditev nesaniranih ugreznin. Višinska razlika med jezeri in nenehno pogrezanje zahtevata stalno vzdrževanje predvsem nasipa med Velenjskim in Družmirskim jezerom; strah, da bo ta popustil, je velik. *„Študija o možnosti združitve Velenjskega in Družmirskega jezera“*⁵³ je zaradi skrbi, kaj bi se posledično zgodilo s Pesjem, obležala v predalu; časovno in tehnološko sicer zahtevna združitev bi za stalno zaščitila Šoštanj in razrešila skrbi Šoštanjčanov. Zato tudi strah, kdo in kako bo vzdrževal nasipe med jezeri, predvsem pa, kaj bo naloženo (odloženo) v nasip med Velenjskim in Družmirskim jezerom (predelano blato iz čistilnih naprav, stranski produkti sosežiga v TEŠ)?

---

⁵³ Saša Piano in sod., Študija o možnosti združitve Plevelovega in Šoštanjskega jezera, Zavod za urbanizem Velenje.

GOSPODARSTVO⁵⁴

Na pogovoru ni bilo veliko besed neposredno ali bolj poglobljeno namenjenih gospodarstvu, čeprav je le-to ključni element razvoja, tudi prostorskega (močno vpliva na podobo in urejanje prostora). Zato bi ga bilo vredno postaviti kot osrednjo temo podobnega pogovora. Lahko pa v tem pogledu izpostavimo:

zaskrbljenost **Rezman** (*,koln, mesto je odvisno od njega’*) in **Gojevića** (dvom o sposobnosti Velenja, da preživi brez Premogovnika, pa tudi o pomenu Gorenja);

prisrčnosti **Rezman** in **Korpnika** o Velenju kot otroku, ki ga rudnik še ni izpustil iz rok, stajice;

razmišljanje **Korpnika**, da mestu *,manjka nekaj funkcij’* in da *,današnje Velenje potrebuje delovna mesta in sodobne tehnologije’*, ter

morda nekoliko preveč optimistično videnje **Morija** *,glede prehoda v zeleno prihodnost’* in *‘da bomo kot ekipa vse popeljali v neko čisto novo dimenzijo; imamo priznanje Slovenija Green.’*

Gospodarstvo doline (zelo poenostavljeno) temelji na treh stebrih: premogovniku, elektrarni in tovarni gospodinjskih aparatov. Kot so navedeni, so tudi kronološko nastajali:

Čeprav prve omembe nahajališč lignita segajo v 18. stoletje in je začetek premogovnika leto 1875, se je intenzivno izkopavanje začelo šele v drugi polovici 20. stoletja; takrat so potrebe po premogu skokovito narasle in dosegle vrhunec z izkopom 5 milijonov ton na leto.

Neposredno z odkopavanjem premoga je povezano pridobivanje elektrike. Že leta 1929 je bila v Velenju zgrajena prva TE, leto 1946 pa je začetek TE Šoštanj; danes (v glavnem) obratujeta dva bloka (TEŠ 5, TEŠ 6) in dve plinski turbini; iz lignita in zemeljskega plina pridobijo eno tretjino, v kriznih obdobjih pa tudi polovico električne energije, ki jo

⁵⁴ V tem poglavju se namerno izogneva okoljskim temam, a samo zato, ker o njih razpravlja že v drugih poglavjih.

porabimo v Sloveniji, hkrati pa s toplotno energijo oskrbujejo celotno Šaleško dolino.

Posredno je z rudarjenjem povezana selitev tedaj še Okrajnega kovinskega podjetja Gorenje iz vasi Gorenje v Velenje, ki je bilo leta 1960 *hitro razvijajoči se rudarski kraj, ki je lahko zagotovil tudi ustrezno širitev in razvoj podjetja Gorenje, saj so želeli zaposliti tudi žene rudarjev.*⁵⁵

Spreminjanje pretežnega dela doline zaradi intenzivnega odkopavanje lignita je Premogovnik do nedavnega dokaj uspešno in sproti saniral, a je to zahtevalo velika finančna sredstva. Zaradi izčrpanosti vira premogovnik gospodarsko slabi. Ideje o tem, v kaj in kako se bo prestrukturiral, so različne in še niso dokončne (zadnja je sprememba v podjetje za predelavo blata iz čistilnih naprav). Tega, da bi ga ‚preprosto‘ zaprli, pa se bojijo prebivalci, zaposleni in lokalna oblast (očitno je to še vedno nesprejemljivo). Toda tako kot Premogovnik tudi TEŠ ni več ‚zgolj šaleški‘; prehod pod okrilje HSE spreminja tudi pogled na dolino, njeno gospodarstvo, družbo in prostor. Ker premoga zmanjkuje, elektrarna intenzivno išče druge vire; očitno vse bolj realen vir so odpadki oz. iz njih predelano posebno gorivo. Odločitev o tem, ali bomo sprejeli odpadke ali pa si upali zavrniti mamljivost zlata 21. stoletja, bo odločala, kakšna bo podoba in usoda Šaleške doline, Velenja in Šoštanja – umirjeno razvijajoča se in zelena ali zlata in puščena.

Še nedavno paradni konj slovenskega gospodarstva na področju gospodinjstev je prešel v roke ene od svetovnih gospodarskih velesil, Kitajske – države, ki ima pregovorno (ali pa je to le stereotip?) do vprašanja okolja in delavskih pravic izrazito drugačen odnos, kot ga ima naša (kot bi si želeli, da ga ima). Pretresi v njem so siloviti: kakšna bo njegova prihodnost v dolini z vidika urejanja prostora in razvoja Velenja, pa je še nepojasnjeno vprašanje; ali se bo tovarna v Velenju prostorsko širila ali krčila, je težko predvideti.

---

⁵⁵ Spletna stran Gorenja, <http://www.gorenje.com/highlights/si/zgodovina/sest-desetletij-gorenja>, september 2020.

Nejasno gospodarsko prihodnost doline dodatno meglji očitna nepovezanost nekdanj zelo prepletenih gospodarskih gigantov, pa tudi številne neznanke, povezane s pandemijo koronavirusa. Se podoba doline v prihodnje vse bolj približuje podobi Rezmanovega Mesta na vodi (prelitje Velenjskega jezera in potop Šoštanja, uplinjanje premoga za pogon TEŠ 5, zaprtje TEŠ 6, sežig odpadkov v TEŠ 7, zaprtje Velenja in preselitev prebivalcev na ponton na jezeru, potopitev pontona)?

GRADITI ALI RECIKLIRATI

Če sledimo misli, da je ključno, da arhitekt razume svoj čas, je na dlani, da so v dobi pomanjkanja virov, presežka smeti in globalnega segregiranja aktualni pojmi skromnost, postopnost, reciklaža ter oživljanje obstoječega. Celo velikane, kot je bil Plečnik, merimo s sodobnimi merili: *‘Danes je aktualen kot arhitekt, ki je na izjemno inovativen način prenavljal obstoječe stavbe, kot arhitekt, ki je recikliral, ki je prostor dopolnjeval in nadgrajeval. Aktualen je bil njegov način postopne gradnje velikih potez z majhnimi natančnimi posegi, njegov način oblikovanja javnih prostorov s perspektive pešca’*⁵⁶ (Matevž Čelik). Navedeno je lahko tudi merilo kreativne fleksibilnosti avtorjev. Zmoremo tudi mi?

Pregled stanja ponuja drugačno sliko: najopaznejši v smislu velikosti in vpliva na okolje so trgovski objekti, nastali v zadnjih letih. Končni rezultat ni spodbuden: dejavnosti so se zaradi njih preselile, mnogi lokali v mestu so prazni oz. jih zasedajo dejavnosti, ki bi odlično delovale tudi v nadstropjih, steklene izložbe so zastrte, stik z ulico, radovedneži in potrošniki prekinjen. Paradoksalno pa prav ti trgovski objekti trpijo posledice zaradi svoje nepremišljene umestitve in predimenzioniranosti (neprijetni prazni prostori). Teoretično gledano lahko vse te prostore zapolnimo z nekimi dejavnostmi, zelenih površin, ki smo jih pozidali, pa ne moremo vrniti v njihovo izvorno stanje. V čem je torej glavna zagata teh

---

⁵⁶ ‘Arhitektura bo morala postati bolj ponižna, obenem pa politična’, v: Vesna Milek, Intervju z Matevžem Čelikom, 2020.

velikanov? Umikajo se na prostore, kjer ni grajene okolice in okoliščin, kolateralna škoda je, da zapolnjujejo praznino, ki bi bila lahko zelena, povzročajo mešanje prvotnih rab, privlačijo program iz centra, ta pa se prazni in mrtvi.

‚Praznujmo‘ torej mesto tako, da ga uporabljajmo. Če je Le Corbusier trdil nekako v smislu: ‚*Arhitektura je igra teles v svetlobi*‘,⁵⁷ bi ga lahko danes parafrazirali: ‚igra ljudi v arhitekturi le-tej omogoča, da resnično sveti, zasije.‘

Velike upe polaga mesto v nastajajoči prireditveni prostor ob jezeru. Objekt, ki s svojo maso poseže v jezerski prostor in s katerega lahko zremo na okolico, spremeni značaj jezera iz zelene odprte mestne cone nestrukturiranih prostočasnih rab v relativno pozidano prireditveno rekreacijsko območje na prostem. Na okrogli mizi v okviru festivala Kunigunda⁵⁸ se govorci niso osredotočali na njegovo arhitekturno podobo, ampak na njen potencial, njene možne rabe. Če sledimo misli udeleženca novembrskega pogovora in avtorja omenjenega objekta **Polesa** so ‚*Novi ustvarjeni prostori posede za nova dogajanja*‘; ključno za formalni uspeh objekta bo torej, kako uspešno bo omogočil zamišljeni program in koliko dodatnega programa bo privabil. V luči predhodnih razmišljanj o pomenu obljudenosti za vitalnost mestnih prostorov bo moral biti ta program nov in ne ta, ki trenutno bogati center. **Mori** je pojasnil, da razume nastajajoči objekt kot nekaj posebnega, kar bo Velenje na svojstven način postavilo na turistični zemljevid, podobno kot stolp Vinarium Lendavo. Pomembno pa je omeniti, da je velik del domačinov privlačnost jezera in zelenih objezerskih površin prepoznaval in z veseljem uporabljal že v času njegove manj pozidane različice (**Trampuš**).

---

⁵⁷ ‚L‘architecture est le jeu, savant, correct et magnifique des volumes sous la lumiere‘, Le Corbusier.

⁵⁸ Festival Kunigunda 2020, Kunigundina debata, Nov prireditveni prostor in oder ob jezeru. Letni kino Velenje, 31. avgust 2020. Pogovor je povezovala Tina Felicijan, sodelovali so Drago Martinšek, Franci Lenart, Marko Pritrznik, Matevž Pevc; <https://www.youtube.com/watch?v=AO68IVmoJaY>.

Darja **Matjašec** in Iztok **Mori** sta se strinjala, da je komercializacija javnega prostora, kakršno predstavlja agresivno oglaševanje, velika težava. Odkar je bil sprejet OPN,⁵⁹ te zagate ni več, saj je v njem zapisano, da je potrebno za vse oglaševalske posege pridobiti mnenje Občine. Delna komercializacija se navezuje tudi na prireditveni prostor ob jezeru – tržili bi mega dogodke, ti bi dopolnili vsakodnevne dogodke za meščane in mestno blagajno, kar je smiselno. Na okrogli mizi o prireditvenem prostoru⁶⁰ pa je bilo moč v času debate slišati tudi razmišljanje o obuditvi načrta plavajočih hišic (Peter Dermol) in alternativne rabe naselja Kunta Kinte (Franci Lenart) kot razpršenega hotela za turiste. Ideji vsekakor zahtevata komentar v smislu našega pogovora: z umestitvijo hišic se intenzivno poseže v vodni prostor in spremeni njegov tihi intimni značaj, s potencialnim ponujanjem hišk turistom pa se postavita nasproti koncept zmernih najemnin za lokalne prebivalce in koncept čim višjih najemnin za turiste. Se bo v tem primeru moč upreti logiki boljšega plačnika in njenem vplivu na okolje (gentrifikacija) ter ohraniti javni interes, o kakršnem govori **Matjašeceva**?

Velik projekt, ki bi ga lahko primerno predstavili, je navsezadnje tudi urejanje in vzdrževanje jezerske krajine v podobi, ki posnema naravo, tiho, inteligentno; na izhodiščni ravni lahko, če se v nasipe ne vgrajuje škodljivih snovi, vzpostavlja vrednoto, katere valuta pridobiva vrednost: zeleno zdravo okolje.

Kam torej umestiti graditeljsko nujo? Je možno združiti dve nasprotujoči si varianti pristopa k realnosti (*‘Čas je za velike projekte’* besede **Korpnika**, nasproti *‘Čas je za male prijaznosti’*, kot trdi **Gojević**). Pravzaprav DA: če je ključna beseda revitalizacija in prenova obstoječega tkiva, ta omogoča tako male posege kot velike prenov. Če zmorejo načrtovalci prepoznati veličastnost izziva prenov, se pravzaprav pogovarjamo o isti stvari. Spoznajmo, da je v dopolnjevanju prestižnost (težje je sobivati kot biti sam sebi edino merilo).

---

⁵⁹ OPN MOV, Uradni vestnik MOV, št. 2/2020.

⁶⁰ Festival Kunigunda 2020, Kunigundina debata, Nov prireditveni prostor in oder ob jezeru, 2020.

Bistveno je torej, da veličastnost, ikoničnost in atraktivnost prenov ter zapolnitev in ohranitev obstoječega tkiva ponotranjijo tudi investitorji, predvsem, kadar je investitor javnost in so odločevalci le njeni predstavniki.

PRAZNE IN MERILA

Praznine in odprti prostori predstavljajo na simbolni ravni odprtost duha, v prostorskem smislu pa veliko količino zelenja, svetlobe in svežega zraka. V tem pogledu nas zanima njihov načrtovalski vidik: poznamo primere mestnih zasnov, v katerih so na majhnem prostoru nespretno nakopičene arhitekture različnih obdobj in trendov tako na tesno, da dušijo in motijo druga drugo (npr. Idrija). Vešči arhitekti dosežejo skladnost med tesno staknjenimi objekti različnih dob (npr. Plečnik), praznine in zelenje pa dopuščajo tudi morebitna medsebojna neskladja. V načrtovalskem smislu so torej pomemben korektiv, ki blaži medsebojne vplive med objekti.

Kdo se boji praznine⁶¹? Praznina ni potencial, ki čaka, da se ga zapolni, ampak bogata dediščina, ki naj se ohrani. **Trampuševa** s kritičnimi besedami ovrednoti primere zapolnitev prostora južno od Šaleške ceste z ogromnimi volumni. *‘Ta druga Rdeča dvorana’* (op. p. Mercator) je eden od njih, zanjo je nosilec globokega sporočila o vsepreplavljajočem potrošništvu. *‘V večjem delu Evrope bi dali vse za to, kar ima Velenje: odprt prostor in zelene površine.’* Navedene gradnje in njim podobne posege oceni za korak nazaj. Gradnja ob jezeru krepi značaj mestnega rekreacijsko-dogodkovnega prostora, spremeni pa njen prostorski značaj. Če je prej veljalo: mesto (grajeno) – jezero (prazno), postaja sedaj tudi objezerski prostor vedno bolj zapolnjen. Dodaten poseg v praznino predstavlja vedno bolj visoka trasa 3RO. Razmerja v prostoru se rušijo.

---

⁶¹ Miloš Kosec, Kdo se boji praznine, v *Outsider*, 19. oktober 2018: Nedavna anketa Mestne občine Ljubljana o vprašanju, Kaj storiti s praznino Trga republike se je konča z nadvse razveseljivim sklepom: Čeprav so se občasno pojavljali pozivi k ‚zapolnjenju‘ ‚neizkoriščenega‘ trga sredi Ljubljane s prireditvami, drevesi in klopmi, je tako v stroki kot javnosti prevladalo mnenje, da naj praznina ostane – prazna.‘

Nekritično zapolnjevanje v primarno praznino ne vnese le volumna, ampak tudi sklop okoliških funkcionalnih površin (dovozov, dostopov in parkirišč), ki sesuvajo logiko osnovnega prostora.

VELENJE IN PANDEMIJA – POTREBE DANASNJEGA ČASA

Brišnikova je izpostavila vprašanje: Kako moder- nizem odgovarja na potrebe današnjega časa? Obdobje pandemije predstavlja le enega od vidikov sedanjosti, a tako intenzivnega, da deluje pravzaprav kot stresni model.

V času pandemije, predvsem pa v pomladi, ko smo ostali doma, se je v družbi izostrilo zavedanje o pomenu zdravja, bivanja na prostem, razsežnosti in kvalitete javnih prostorov. Velika tesna mesta, robne zazidave so prebival- cem skopo odmerjala ure za sprehode. Zasnova velenjske- ga centra in velike količine zelenega obmestja pa so vsem omogočile kvalitetno bivanje v zelenem okolju kljub po- trebi po izogibanju stikov. Srečevanje kljub distanci. Za vse enako. Nezamenljivo.

Spoznanja nas naredijo pozorne, opozorijo nas na to, kar imamo, pa smo bili do tega prej brezbržni: imamo velike količine zelenja in objezerske prostore, ki omogo- čajo kopanje. V spoznanju teh trditev postanejo načrtova- ne prakse, ki slabšajo stanje zdravega okolja (sosežig v TEŠ, nepoglobljena trasa 3RO ...), še bolj nesprejemljive.

UDELEŽENCI V PROCESU UREJANJA PROSTORA

Različne vloge udeležencev v procesu urejanja prostora, pa vendar enake

,Za urejanje prostora⁶² smo odgovorni vsi, lastniki zemljišč in nepremičnin, uporabniki prostora, občine in

---

⁶² Urejanje prostora je načrtovanje in upravljanje prostora, več glej Berilo za trajnostni razvoj, IPoP – *Inštitut za politike prostora, Ljubljana, november 2018, poglavje Urejanje prostora.*

država.⁶³ Vsi odgovorni smo hkrati tudi ,*udeleženci pri urejanju prostora*‘ ali, kot pojem natančneje opredeljuje Zakon o urejanju prostora,⁶⁴ so to ,*nosilci urejanja prostora*,⁶⁵ *upravni organi in organizacije, strokovna in interesna združenja ter splošna javnost, ki sodeluje pri postopkih sprejemanja prostorskih aktov in drugih odločitev v prostoru in jih te odločitve zadevajo*.⁶⁶ Poenostavljeno lahko govorimo o trikotniku stroka – politika – javnost. Pri tem so stroka strokovnjaki (v vlogi izdelovalcev prostorskih študij, dokumentov, strokovnih mnenj, projektov), politika so odločevalci (politiki, ki sprejemajo predpise na državni in lokalni ravni, ter upravne in strokovne službe⁶⁷ države in lokalnih skupnosti), javnost pa so uporabniki oz. vsi ostali. Idealno bi bilo, če bi bila aktivna udeležba tega trikotnika v procesu urejanja prostora smiselno uravnotežena in da bi bila tudi stalna praksa. Praviloma žal ni tako, težava je večplastna; primeri:

Mori je v klepetu po pogovoru dejal, da ,*mi delamo marsikaj, a vi tega ne veste*‘. Vprašanje je, kdo je v tej misli ,*mi*‘ (lokalna oblast?) in kdo ,*vi*‘ (strokovna javnost?). Jasno je, da lokalna oblast (politika) marsikaj dela, toda če tega večkrat in na različne načine javno ne predstavi, potem druge (javnost in stroko) prikrajša za informacije; politika si morda, vsaj kratkoročno, ,*olajša*‘ delo, a si ga hkrati (potencialno in dolgoročno) zelo oteži, saj si po nepotrebnem nalaga še odgovornost za netransparentno delo.

Korpnik je poudaril, da kljub dvigu samozavesti v zvezi s pomenom zasnove mesta ,*aktivni Velenjčani mesta še vedno ne razumejo povsem*. ‘ Če predpostavimo, da s(m)o

⁶³ Berilo za trajnostno urejanje prostora, IPoP – Inštitut za politike prostora, Ljubljana, november 2018.

⁶⁴ Zakon o urejanju prostora, v nadaljevanju ZUreP-2, Uradni list RS, št. 61/17.

⁶⁵ ZUreP_2, 3. člen, točka 18.

⁶⁶ ZUreP_2, 3. člen, točka 41.

⁶⁷ Stroka v strokovnih službah države in lokalnih skupnosti sicer opravlja strokovno delo, a je kljub temu v službi politike in zato pri svojem delu razpeta med strokovnim znanjem in strateškimi odločitvami odločevalce države in (ali) lokalne skupnosti.

aktivni Velenjčani politika in stroka, to verjetno drži (aktualno trasiranje kolesarskih poti skozi mesto je tipični pokazatelj nerazumevanja njegove zasnove). Razumeti ga morata stroka in politika, prebivalci pa ga moramo živeti! Kot je nadaljeval **Korpnik**, *„Ljudje bodo imeli radi svoje mesto, če bodo v njem dobro živeli“*; ko ljudje, ki ga živijo, opazijo, začutijo, da nekaj ni v redu, je skrajni čas (lahko pa že prepozno), da jim politika in stroka prisluhneta in ustrezno ukrepata.

Pogosto Občina (ali Država) razgrne prostorski akt in organizira javno razpravo; na razpravi je peščica ljudi, v knjigi predlogov in pripomb morda kakšen zapis; Občina akt sprejme. Ko ga začne uresničevati, pa se oglasi javnost, posameznik ali skupine, ki razočarani ugotovijo, da na uresničevanje načrtovanega ne morejo več vplivati.

*„Za to, da bi se v procesih odločanja o razvoju in usklajevanju razvoja v prostoru lahko čim bolj učinkovito sporazumevali in oblikovali potrebna soglasja, moramo udeleženci v urejanju prostora govoriti skupni jezik,“*⁶⁸ kar pa ni samoumevna in tudi ne enostavna večšina. Eden od možnih načinov iskanja skupnega jezika je pogovor, ki smo ga izvedli. Za kakovostno urejanje prostora je v demokratični družbi pomembno, da se pogovarjamo, poslušamo ... in pri tem vztrajamo tako dolgo, da se najdejo skupne rešitve ali konsenzi. To pa ni enostavno. Zato bi bilo dobro podobna srečanja večkrat ponoviti, saj – kot je zapisala Mojca Ževart – bi tovrstni pogovori *„oblikovali širšo zainteresirano javnost in dvignili splošno zavest o pomenu kvalitet prostora.“*

Četudi *„udeleženci v procesu urejanja prostora“* niso bili posebej izpostavljeni kot vrednota, se je pogovor pogosto vrtel okoli njih (javnost, urad za prostor, stroka ...). Za popotnico načrtovalcem prostorskega, okoljskega,⁶⁹ družbenega

---

⁶⁸ Berilo za trajnostno urejanje prostora, IPoP, 2018.

⁶⁹ Pri razlaganju pojma trajnostnega razvoja se pogosto uporablja t. i. trajnostni trikotnik, ki je v angleščini zapisan s pojmi environment, economy in society, kar bi slovenščino prevedli z okolje, gospodarstvo in družba. Ker pa slovenska zakonodaja loči pojma okolje in prostor, sta na tem mestu zapisana oba.

in gospodarskega razvoja mesta in doline pa je razumevanje njihove vloge ključnega pomena, zato v nadaljevanju drobce razmišljanj o teh različnih in enakih vlogah.

Vloga stroke

Stroke je bila v načrtovanje Velenja in Šaleške doline v različnih obdobjih različno vključena. V začetku gradnje je bila več kot očitno prisotna. *„S preišljenim pristopom in delom je tedanje vodstvo⁷⁰ oblikovalo razvojno vizijo in brez zadržkov k snovanju bodoče podobe mesta povabilo različne urbaniste, arhitekte, krajinske arhitekte, gradbenike ...“⁷¹* A to je veljalo za mesto. Pri urejanju ugrezninskega območja je bilo nekoliko drugače. *„V začetni fazi je bilo samo posledica izvršene eksploatacije; eksploatacija je bila tako intenzivna, da so v ugrezninah dobesedno izginjale cele hiše in drevesa, nastale prostorske probleme pa je reševal rudnik sam. Šele kasneje je skupaj z Zavodom za urbanizem Velenje in tedanjo občino začel načrtovati sanacijo območja. V obdobju sistema družbenega planiranja je bilo načrtovanje sistemsko in celovito, izdelane so bile številne študije, analize in razvojni načrti, med njimi tudi študija ‚Velenje 2000‘ (obsežen raziskovalni projekt, ki je prvi obravnaval vse tri stebre trajnostnega razvoja – prostor, družbo in gospodarstvo). Na njeni osnovi so bili izdelani številni prostorski dokumenti.“⁷²* Nastanek, razvoj in zaton Zavoda za urbanizem Velenje je zagotovo pomembno vplival na vlogo stroke v Šaleški dolini. Kasnejša globalizacija, prehod v neoliberalizem pa sta celotno prostorsko načrtovanje in prakse lokalnih skupnosti postavila na trg in s tem posledično interes kapitala pred javni interes, kar je žal pogosta praksa slovenskih občin.

---

⁷⁰ Predvsem Nestl Žgank, direktor rudnika in župan, imenovan tudi ‚rdeči kralj‘.

⁷¹ Saša Piano, Kaja Flis, Julijana Šumić, Lucija Pečovnik, Linda Sušec, Avtorice o razstavi v zloženki k razstavi Krajinskoarhitekturni elementi prvotne zasnove Velenja, junij 2016.

⁷² Povzeto po Saša Piano, Ugrezninsko območje – krajina, ki povezuje in ločuje Velenje in Šoštanj, 2019.

V demokratični družbi bi moralo biti prostorsko načrtovanje v fazi planiranja in urbanističnega načrtovanja v ‚službi javnosti‘ ter neodvisno od ‚interesov moči‘. Kot je izpostavil **Poles**, pa ‚*se je težko ubraniti diktatu kapitala in politike ...*‘ Seveda, saj tudi stroka dela za preživetje; do kod je v službi kapitala, pa je vprašanje strokovne etike vsakega posameznika. Stroka bi se morala kritično zazreti vase – prav je, da strokovnjak zaupa sebi in svojemu delu; ne sme pa se pri tem precenjevati in drugih v tem procesu podcenjevati. Današnji čas, čas uspešnosti in zmagovalcev, propagira ‚pretirano samozavest‘, a je morda le boljši tisti, ki razume javni interes, ki vključuje druge ter je tudi okoljsko ozaveščen in v skladu s tem tudi deluje.

Seveda ni namen stroki odvzeti njeno vlogo, saj zna in ve, kaj in kako delati. Za dobro delo pa potrebuje tudi zaupanje politike in javnosti. To pa si lahko zagotavlja samo tako, da vsak posameznik pri svojem delu ohranja profesionalnost; da deluje v okviru svojega področja in svojih pooblastil ter hkrati premore tudi širino razumevanja drugih znanj in v svoje delo vključuje strokovnjake različnih strok; samo tako lahko zagotavlja kakovost končnega izdelka, saj, kot pravi **Matjašeceva**, ‚*ena stroka ne more rešiti mesta.*‘

Urejanje prostora pa ni le domena prostorskih strok in presega zgolj načrtovanje, izvajanje, vzdrževanje in upravljanje, saj vključuje tudi ozaveščanje in izobraževanje javnosti o razvoju, vrednotah in zavedanju svojega bivalnega prostora, kot npr. razstave, o katerih sta govorila **Ažberjeva** (*Preobrazba mojega mesta, Stare hiše*) in **Poles** (urbana oprema), ali pa strokovni in poljudni članki, kolumne ali knjige (kolumna Alternator v lokalnem časopisu Naš čas, Šaleški razgledi).

Vloga prebivalcev (javnosti)

Zaupanje v nadrejene, o katerem je v pozitivnem smislu govoril **Rezman**, je bilo predvsem v nevarnem delovnem okolju rudnika nujno za preživetje, v današnjem času pa, tudi z vidika demokracije, ni več. Medsebojno zaupanje je nujno, a ni samoumevno.

Sodobni trendi propagirajo sodelovanje javnosti; demokratska družba zahteva njeno vključevanje v vse procese odločanja; tudi odločanja o razvoju in urejanju prostora. Za takšen način dela pa je potreben čas, pripravljenost sodelovati, zmožnost poslušanja, upoštevanje raznolikosti, kritični dvom in odzivnost, ne pa otopelost, slepo zaupanje ali nasprotovanje vsemu in vsakomur. Komuniciranje z javnostjo je kompleksno opravilo, ki je pogosto zato, da je učinkovito, časovno in vsebinsko omejeno; da pa bi ohranilo verodostojnost, ne sme biti preveč vodeno in mora znati v pravem trenutku preslišati vsiljivost ‚glasnih‘ in (ali) slišati glas ‚tihih‘.

‚Vključevanje prebivalcev v prostorsko načrtovanje izboljša kakovost rešitev in pomembno prispeva k uresničevanju načrtovalskih rešitev v praksi, spodbuja sodelovanje tudi pri gradnji, rabi in vzdrževanju prostora.‘⁷³

Točno to se je dogajalo v Velenju od samega začetka. Četudi ‚prisilno‘ in ‚šele‘ v fazi gradnje, je sodelovanje javnosti pomenilo, da so ljudje razvijali osebni odnos do grajenega ter takšen spoštljiv odnos negovali in ohranjali tudi, ko so ta prostor uporabljali in ga vzdrževali. Da to ni zgolj ‚romantična‘ preteklost, pa tudi, da ni vse povezano samo s predpisi, dokazujejo dunajske pisarne urbane preнове⁷⁴ z dolgoletno tradicijo. Tamara Brajović, ki v eni od takšnih pisarn deluje, je na konferenci o praksah upravljanja javnih zelenih površin⁷⁵ povedala, *‚da je participacija pri ... posegih v javnem prostoru izjemno pomembna, da ima številne funkcije ter prinaša več različnih koristi tako prebivalcem kot mestu ...: krepi socialno integracijo, zmanjšuje vandalizem, spodbuja komunikacijo med različnimi družbenimi skupinami, dopolnjuje predstavniško demokracijo in kompenzira razlike v*

---

⁷³ Berilo za trajnostno urejanje prostora, IPoP, 2018.

⁷⁴ Gebietsbetreuung Stadterneuerung, <https://www.gbstem.at/>, 2020.

⁷⁵ Celje, Nove prakse upravljanja javnih zelenih površin, mednarodna konferenca v okviru Meseca prostora, v organizaciji Ministrstva za okolje in prostor, v sodelovanju z Inštitutom za politike prostora – IPoP v okviru projekta Podpora izvajanju urbane politike in programa URBACT, pri katerem sodeluje tudi Skupnost občin Slovenije; Celje, 25. oktober 2016.

*moči različnih družbenih skupin in posameznikov. Participacijo zato na Dunaju jemljejo zelo resno in sistematično podpirajo delo pisarn urbane prenove ..., v katerih so praviloma povezani arhitekti, krajinski arhitekti, sociologi in socialni delavci ter drugi strokovnjaki, ki si prizadevajo vzpostavljati aktivno interakcijo s prebivalci, vključevati različne skupine prebivalstva, še zlasti najbolj ranljive in izključene, ustvarjati prostor za dialog, spodbujati pogovor z zabavo in se približati ljudem v njihovem vsakdanjem življenju ...*⁷⁶

Odzivi in odmevnost pogovora o Velenju pa tudi pogosta vprašanja, kdaj bo sledil naslednji dogodek, so jasno pokazali, da mora politika – kot tudi stroka, mnogo več in bolj vključevati javnost, a ne zgolj v obliki v naprej pripravljenih, zelo ciljanih delavnic, pač pa tudi s ‚poglobljenim‘ poslušanjem javnosti.

Vloga politike

Prostor je milje, v katerega so politiki že od nekdaj postavljali svoje ‚slavoloke‘, pa naj bo to Sončni kralj v Versaillesu ali Rdeči kralj v Velenju. Četudi je oboje všečno, pa ne opravičuje tovrstnih dejanj v demokratični družbi in politiki ne daje te pravice, saj bi morala biti v ‚službi javnosti‘. Sodobno urejanje mest in tudi sicer urejanja prostora v 21. stoletju ne sme in ne more biti več zgolj domena politike in njenih izbranih načrtovalcev.

Javni interes mora biti pri urejanju prostora postavljen pred zasebnega. Tudi to je ena od izvornih kvalitiet Velenja. Četudi se oblasti v tedanji državi očita avtoritarnost ali totalitarnost, pa je poskrbela za zagotavljanje kakovosti bivanja slehernega občana v Velenju (sodobna svetla stanovanja, velike zelene površine med bloki ...).

Politika je pogosto hkrati naročnik in skrbnik javnega interesa; politiki se morajo zavedati, da tudi, ko odločajo o investicijah, niso investitorji, temveč samo predstavniki

---

⁷⁶ V Celju o novih praksah upravljanja javnih zelenih površin, opis dogodka, spletna stran IPOP, 2020.

javnosti (naročajo v imenu javnosti, za javnost in plačujejo z javnim denarjem!). Kot razlaga Darja **Matjašec** ‘naše oblasti ne znajo več zagotavljati javnega interesa, ampak tehtajo interes močnejšega.’ Vloga politike bi morala biti zaščita interesa vseh (ne le besedno ali kapitalsko agresivnih, pač pa tudi tihih, zadržanih, nemočnih) ter udejanjanje rešitev za vse in vsakogar, v zavedanju, za koga je prostor. Zato ne bi smela v situacijah, ko agresivna pobuda kapitala nastopa v nasprotju z interesom prebivalstva, ta dialog predstavljati kot dialog dveh enakovrednih protagonistov (pro et kontra) ali celo kot politično uravnoveženost. Lokalna uprava mora jasno podpreti prebivalce in ne sme dopustiti, da se morajo prebivalci (katerih pobude praviloma temeljijo le na prostovoljnem delu posameznikov v njihovem prostem času) sami zoperstavljati finančno močno podprtim gospodarskim pobudam in kot Cervantesov don Kihot biti boj z mlino na veter (tak primer v dolini je zavzemanje prebivalcev proti sosežigu odpadkov v TEŠ). Za zastopanje zdravega okolja in ljudi, pravic ranljivih ... politiki ni potrebno čakati na pobude javnosti – ,*Občina mora delovati v dobro več interesnih skupnosti in te interese mora sama zaznati.* ‘ (**Matjašec**)

Kako učinkovita je lahko politika pri uveljavljanju svojih strateških odločitev v postopkih odločanja, ponazarja primer, ki ga je izpostavila Tina **Trampuš** – občina Ankaran je varovanje okolja vpela že v OPN (ker je to njena strateška odločitev, ki jo s sprejetjem OPN, ki je morda celo edinstven v slovenske prostoru, tudi uresničuje, op. p.). Po drugi strani pa, kakšna je lahko ignoranca kapitala – primer vodnih hišic (hotela) na Velenjskem jezeru –, nazorno kaže, kako se potencialni tuji investitorji niti ne potrudijo, da bi simulacije svojih zelenih projektov prilagodili konkretni lokaciji⁷⁷ (očitno jim niti ni treba, saj so njihove še tako nenavadne ideje pogosto nekritično, celo z navdušenjem sprejete). Kakšna pa je strateška odločitev in vizija Šaleške doline?

---

⁷⁷ Na Velenjskem jezeru načrtujejo prestižen plavajoči hotel, siol.net 2018, <https://siol.net/trendi/potovanja/na-velenjskem-jezeru-načrtujejo-prestizen-plavajoci-hotel-464172>, 2020.

Želimo si, da bi politika delovala, kot je zapisala Mojca Ževart: *„Z združevanjem občutenj, pogledov, mnenj in strokovnih dognanj lahko oblikujemo trajnostne principe na področju ravnanja z naravnim in grajenim okoljem, katerih pozitivni učinki bodo slej ko prej gotovo občuteni na različnih poljih in ravneh.“*

Utrinki o razmerjih stroka – politika – javnost

Udeleženci v procesu urejanja prostora se nenehno prepletajo v različnih odnosih drug z drugim, drug proti drugemu ali med seboj; izpostavljam nekaj primerov:

Ali se stroka in politika (dovolj) potrudita pri vključevanju javnosti v proces načrtovanja? Četudi so nekateri posamezniki, tako strokovnjaki kot politiki, temu naklonjeni, v večini primerov ni tako. Javnosti bi lahko *„ponudili več možnosti za posredovanje mnenj, pokazali več želje po vključevanju predlogov v nove strokovne rešitve in predvsem tudi povečali razumljivost in zanimivost predstavitev načrtov“*.⁷⁸ Zapis se sicer nanaša na stroko, a enako velja tudi za politiko (dober zgled so dunajske urbane pisarne).

Zanimiv primer, kako lahko mesto (politika) komunicira z meščani (javnostjo), je v okviru letošnjega festivala Kunigunda izvedena debata na temo novega prireditvenega prostora.⁷⁹ Dobro postavljena vprašanja so nudila informacije o poteku projekta in načrtih o njegovi rabi. Dogodka ne moremo vrednotiti kot vključevanje javnosti v projekt prireditvenega prostora, deloval je kot informacija, navodilo za uporabo ali odgovor na vprašanje *„kako imeti rad prireditveni prostor“*. Če pustimo ob strani vsebino in se osredotočimo na vrsto komuniciranja z javnostjo, je to kljub vsemu vsaj majhen korak v pravo smer.

---

⁷⁸ Berilo za trajnostno urejanje prostora, IPoP, 2018.

⁷⁹ Festival Kunigunda 2020, Kunigundina debata, Nov prireditveni prostor in oder ob jezeru, 2020.

Veliko kritičnih razprav občanov se začne na družabnih omrežjih; če pritegnejo številne odzive (učinek glasnosti javnosti), se tudi politika nanje odzove, a le redko neposredno, z odgovorom avtorjem zapisov; pogosteje sledi razlaga v lokalnem glasilu ali na spletu, ki pa bi bila učinkovitejša, če bi bila objavljena pred posegom; ali pa politika odgovori posredno tako, da pri predstavitvi naslednjega novega posega ali dogodka temo, o kateri s(m)o občani problematizirali, postavi v ospredje opisa – primer ustrežnejšega odziva na vprašanje podiranja dreves je precej podroben zapis o usodi starega kostanja ob prenovi Starega Velenja v okviru objave v lokalnem časopisu (navedba strokovnjaka, njegove izobrazbe, opis stanja obstoječega drevesa in da bo novo drevo veliko ...).⁸⁰

Kakšno je splošno ali pogosto mnenje politike o stroki, natančneje o urbanistih, oz. kakšen odnos vzpostavijo do stroke, kadar nastanejo težave (ne nujno po krivdi stroke), ponazarja **Rezman** v Mestu na vodi: *„Županja je razkačeno zavpila: “Vedno sem govorila – urbanisti so nepotrebni. Samo nakladajo in razglablajo in mlatijo prazno slamo... Kot drevo ne rabi načrta, da se samo potegne in z vsem ravnotežjem zraste pod nebo, skoraj do zvezd, tako mesto ne rabi nekakšnega brezveznega načrtovanj rasti. Mesto je živo, dokler je in raste samo od sebe. Brez pomoči urbanistov. Saj vedno zraste drugače, kot prej načrtujejo! Življenju ne moreš v naprej določiti, kako naj raste, kako naj živi in kako naj umre. To se zgodi samo od sebe. Urbanisti lahko samo proučujejo, kaj se je zgodilo in kako in zakaj je kaj zraslo tako in ne drugače. To so vedno bili bolj analitiki zgodovine kot pa vizionarji bodočnosti.“ Nastala je mučna tišina. Razhudena županja je počasi vrtela glavo. Nihče ni zdržal njenega pogleda, dokler se spet ni zaslišal isti glas iz ozadja ...“⁸¹... in urbanistka je našla rešitev težave, ki so jo ‚zakuhali‘ odločevalci, ne stroka.*

⁸⁰ Naš čas, 27. avgust 2020, objava MOV, Novi trg v Starem Velenju za boljšo kakovost življenja.

⁸¹ Peter Rezman, Mesto na vodi, Litera, 2019, str. 194–195.

Kako neuravnoteženo deluje trikotnik stroka – politika – javnost, nazorno kaže razvoj dogodkov, povezan s sosežigom odpadkov v TEŠ. Mnenja o sprejemljivosti novih okoljskih vplivov, ki bi jih lahko povzročil, so različna. Zagovorniki (TEŠ, HSE in del javnosti) se sklicuje na stroko, seveda predvsem na stroko, povezano s produkcijo energije in gospodarjenja z odpadki; argumente medicinske in podobnih strok, povezanih z zdravjem ljudi in okolja, pa vztrajno zavračajo, morda celo popolnoma ignorirajo (okoljsko poročilo je vse vplive ocenilo za nebistvene⁸²). Nasprotniki sosežiga (Šaleško EKO gibanje in njegovi podporniki) pa izpostavljajo dvom o merodajnosti in dejanski celovitosti okoljskega poročila.⁸³ Glas aktivistov, ki se postavlja ob bok glasni govorici agresivnih gospodarskih pobud (te lahko komunicirajo po drago plačanih medijskih kampanjah), je šibek, predvsem pa nima podpore v lokalni politiki (lokalna oblast je očitno pragmatična in čaka na izid debate med Davidom in Goljatom).

Čisto za konec, a brez zaključka

Kakšna je vizija Velenja, je vprašanje, na katerega pogovor pričakovano ni dal odgovora. Tudi ta članek oz. razprava ga ne more ponuditi. Zasnova vizije je izjemno kompleksno delo in bati se je, da presega razpoložljiv časovni okvir pripravljalcev načrtov prestrukturiranja. Morda pa Šaleška dolina potrebuje nov urbanistični zavod.

V Velenju se dobro živi! Kritične misli na pogovoru in v tem članku so bile in so izpostavljene zato, ker želimo, da se ohranijo vrednote ter omogoči kakovosten razvoj in nadgradnja le-tega. Vrednote je seveda treba najprej prepoznati. Zavedanje o kvalitetah, ki jih že imamo, lahko v nas

---

⁸² <https://www.hse.si/sl/rezultati-presoje-vplivov-na-okolje-v-privredovanemu-sosezigu-v-tes/>.

⁸³ Dvom je zagotovo upravičen, saj okoljska poročila praviloma tudi pri manj zahtevnih posegih izpostavijo vsaj kakšen vpliv, ki ni samo nebistven.

Šalečanih brez sramu vzbuja ponos. Svet mnogo stvari, ki jih mi že imamo, šele izumlja in spoznava (karantena in pomen odprtih, predvsem zelenih površin; razstava o jugoslovanski arhitekturi v New Yorku⁸⁴), se celo čudi (kot navaja **Trampuševa**, v večjem delu Evrope bi dali vse za to, kar ima Velenje⁸⁵) ali pa nas tudi opozarja (Carl Steinitz nas je pozval, da varujemo svojo krajino in ne dovolimo, da tako kot povsod po svetu pred našimi mesti nastanejo trgovski centri⁸⁵).

Zagotovo Velenje ne bo več doživljajo takšnega razvojnega ‚booma‘, kot ga je v prejšnjem stoletju. A morda bi si, glede na obsežne spremembe zaradi rudarjenja in njegovih posledic, lahko sedaj malo oddahnili. Prisotnost objektov, obratov, naprav ... ni razlog, ki upravičuje nadaljevanje neke tradicije, in mogoče je pretekla degradacija celo razlog, da se jih zapre ali pa da novo, zeleno vlogo.

Zato vemo, kaj si želimo! Ohraniti v preteklosti nastale vrednote, ki so identiteta Velenja in tudi Šaleške doline – modernizem, mesto v parku, drevesa, tovarištvo, šaleška jezera, povezanost prebivalcev Šoštanja in Velenja ... Seveda jih želimo tudi razvijati in izpopolnjevati z dodajanjem novih vsebin in programov. A zadržano, premišljeno, lahko tudi zelo počasi, z uravnoveženim razmerjem aktivne vloge stroke, politike in javnosti.

Uporabiya za zaključek **Rezmanovo** razlago –
Velenje, SREČO ti želiva!

---

⁸⁴ Toward a Concrete Utopia – Architecture in Yugoslavia. MoMA, New York. 15. julij, 2018–13. januar 2019.

⁸⁵ Intervju v Sobotni prilogi ob enem od njegovih obiskov v Sloveniji.

Peter Rezman

V osemdesetih letih prejšnjega stoletja je sprva objavljajal poezijo, potem sokreiral literarno gibanje pri Zvezki kulturnih organizacij Velenje, v drugi polovici se je pretežno posvetil okoljevarstvenemu aktivizmu v okviru prebujajočih se alternativnih političnih gibanj v Socialistični republiki Sloveniji. Je soudeleženec in soorganizator ekoloških (protestnih) dogodkov in zapisov, soustanovitelj ŠED (1988) in Zelenih Velenja (1989). Z Vane-tom Gošnikom soavtor 4. zvezka Šaleški razgledi Dvignjeni zastor (1989).

Leta 1990 je bil izvoljen za delegata SO Velenje na listi Zeleni Velenja, v letih med 1992 in 1995 član Izvršnega sveta SO Velenje, 1995. izvoljen za svetnika Občine Šoštanj in imenovan za tajnika Občine. Upokojen je od leta 1996.

(NE)ORGANIZIRANOST EKOLOŠKIH PROTESTNIH GIBANJ (pričevanje opazovalca in nekdanjega aktivista ekoloških gibanj v Velenjski kotlini 1985–2020)

Zanemarjanje raziskav

Ekoloških gibanj v Velenjski kotlini (danes bolj uveljavljeno je Šaleška dolina) ne bi bilo brez izkopavanja lignita, ekoloških protestov pa ne brez opustošenja okolja (zemlje, zraka, vode), ki je posledica kurjenja lignita za proizvodnjo električne energije od leta 1930 v velenjski elektrarni in kasneje v bistveno večjem obsegu po letu 1956, ko je pričela obratovati Termoelektrarna Šoštanj

(TEŠ). Ta proizvodnja poleg koristne pretvorbe energijskega potenciala premoga v električno energijo pušča v okolju trajno škodljive posledice. Vpliv in velikost teh je odvisna od količine proizvedene električne energije in vrste tehnoloških postopkov. Intenzivnost ekoloških gibanj v preteklosti je neposredno povezana z velikostjo in dojemanjem škodljivih posledic, ki jih povzročajo tehnološki procesi.

S sintagmo »ekološka gibanja Velenjske kotline« v tem pričevanju imenujem aktiven odnos prebivalstva do škode, ki jo okolju Šaleške doline povzročamo ljudje, mi, prebivalci in uporabniki tega okolja. Ti pojavi še čakajo na celostno (zgodovinsko) raziskovanje in bi jih za takšen namen sam razdelil na več obdobj.

Prvo obdobje bi lahko začeli leta 1929, ko je na območju današnjega Starega jaška v Velenju začela delati termoelektrarna. To dobo bi lahko za raziskovanje ekoloških gibanj raztegnili preko zagona blokov 1, 2 in 3 TEŠ v petdesetih letih prejšnjega stoletja pa vse do priklopov blokov 4 (1972) in 5 (1976) TEŠ na električno omrežje. Med zaznavne pojave, ki bi lahko vplivali na ekološka gibanja iz tistega časa, moramo uvrstiti prva pogrezanja tal nad rudniškimi odkopi. Pojavile so se večje ugreznine, v katerih se je zbirala voda. Porušen je bil del vasi Škale, ne da bi se kdorkoli od odgovornih rudarjev in energetikov ali kdo od oblasti kaj posebej oziral na to ali sploh skušal kakorkoli poplačati storjeno škodo. Poleg Škal so bila zaradi premogovniških ugreznin na površju ogrožena naselja Preloge, Pesje, Družmirje in skrajni zahodni rob novega Velenja. Vse to med ljudmi ni sprožalo večjega vznemirjenja, še manj bi bilo v času komunistične družbene ureditve sploh dovoljeno odkrito in javno nasprotovati državni politiki, ki je »gradila napredek« na temeljih industrializacije in elektrifikacije. To je bil tudi čas snovanja in propada projekta Energo-kemični kombinat Velenje (EKK) in čas prve večje krize v premogovništvu po letu 1965, ki so jo razrešili z dogradnjo in bistvenim povečanjem kapacitete TEŠ. Škodo, ki jo je povzročalo pogrezanje površine, pa

je konec šestdesetih let začel Rudnik lignita Velenje (RLV) v posameznih in določenih primerih delno odplačevati ter s tem graditi t. i. sistem »rudarskih škod«.

Sledi **drugo obdobje**, postavljeno v leta med 1972 in 1985, ki ga zaznamuje velik in hiter razmah škodljivih posledic proizvodnje elektrike po vseh treh segmentih – zemlji, vodi, zraku. To je bila neposredna posledica povečanja moči TEŠ s 105 na 370 MW po letu 1972 in na 725 MW po letu 1976. Izkop premoga se je podvojil in leta 1985 znašal več kot 5 milijonov ton letno. V tem času sta zaradi devastacije površin nad rudniškimi delovišči v celoti izginili dve celi vasi, Preloge in Družmirje. Vpliv pogreznja se je širil v Šoštanj in naprej proti Topolšici, Ravnam in Gaberkam. Nastala so tri velika jezera. Največje od teh (Plevelovo jezero ali – kot so mu rekli – tajht) je bilo dobesedno napolnjeno z lugom, saj je bila bazičnost vode (pH) preko 12. Poleg ugreznin so se pojavile velike težave z odlaganjem pepela in žlindre, predvsem pa se je intenzivno zastrupljalo ozračje z žveplovim dioksidom in drugimi dimnimi plini iz TEŠ. Začelo se je pollegalno odlaganje posebnih nevarnih odpadkov Tovarne gospodinske opreme Gorenje, Tovarne usnja v Šoštanju, Veplasa, kakor tudi divja, nezabeležena odlaganja odpadkov vseh vrst iz manjših podjetij in seveda posameznikov na območje rudniških ugreznin, predvsem takrat še mogočnega gozdnatega območja Ležen, ki so ga oklepale vasi Škale, Družmirje, Gabeke in Plešivec.

Po tem lahko v letih med 1985 in 1990 zamejimo **tretje obdobje**, specifični čas prepletanja kolapsa jugoslovskega eksperimentalnega socialistično samoupravnega ekonomskega modela in razpadanje Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ) in sočasnega ekonomskega razpadanja in propada komunističnega, vzhodnega geopolitičnega bloka pod okriljem Zveze sovjetskih socialističnih republik (ZSSR). V tem času predstavljajo aktivni ekološki protesti znaten in avtonomen del turbulentnega prehodnega obdobja vse Evrope. V Velenjski kotlini je po letu 1985 zavedanje o ekoloških vprašanjih, največ zaradi pomladnih ožigov smrek

na zahodnem in severnem obrobju Velenjske kotline, z individualne ravni preskočilo na splošno, širše zavedanje prebivalstva. Posledice žveplovih izpustov iz TEŠ so se zdele neobvladljive. To je spontano sprožilo mobilizacijo ogroženih in zaskrbljenih prebivalcev. Oblikovalo se je prepričanje, da tako velike degradacije ni več mogoče izplačati z odškodninami in je škodo treba za vsako ceno preprečiti pri viru, to je v Termoelektrarni Šoštanj. Sprva posamična negodovanja, pisna opozarjanja in protestiranja so se mimo takrat ustaljenih družbenih organizacijskih oblik povezala v protestno gibanje, ki je bolj ali manj naključno sprožilo konkretne akcije vse do vrhunca v novembru 1987. Takrat se je več kot deset tisoč protestnikov, predvsem z obrobnih naselij Velenjske kotline, zbralo na organiziranem protestu v Velenju. Glavna zahteva prebivalcev je bila (kljub poudarjanju načrtovanega odlagališča za jedrske odpadke – NSRAO – v občini Velenje) brezkompromisna in temeljita ekološka sanacija proizvodnje električne energije v Velenjski kotlini, v nasprotnem primeru tudi za ceno likvidacije velenjskega premogovništva in ustavitve blokov termoelektrarne v Šoštanju.

V **četrti obdobje** bi lahko umestili dejansko ekološko sanacijo (zemlje, vode, zraka) Velenjske kotline. Obenem je to tudi čas vzpona in propada lokalne zelene politične stranke in hkrati zatona Šaleškega ekološkega društva (ŠED), ustanovljenega leta 1988. Časovno lahko obdobje omejimo med letnici 1990 in 2010, ko so se prvotna ekološka gibanja Velenjske kotline dokončno utopila v evforij javnomnenjske podpore naložbi v blok 6 TEŠ. V tem času se je razkrila samouničevala narava ekoloških gibanj, saj njihova uspešnost (*dosežena ekološka sanacija*) pomeni hkrati dušenje motivacije zanje (*ni onesnaževanja – ni motivacije za ekološko gibanje*).

Mrtvilo ekoloških gibanj po letu 1990 je s krajšimi intervencijami (na primer ob začasnem sežiganju kostne moke v TEŠ ali neuspešnim poizkusom TGO Gorenje Velenje, da bi izvedla sežig Petrolovega gudrona iz Pesnice, prav tako v TEŠ) trajalo vse do leta 2019, ko se je jeseni tega leta kot

feniks iz pepela dvignilo novo ekološko gibanje, in to je po mojem mnenju *peto obdobje*, ki pa ga še ni mogoče raziskovati, saj v času, ko pišem to »pričevanje«, še vedno traja. Povod zanj sta (lahko da namerno) povzročila kar HSE in TEŠ, ko sta po svojih kanalih pričela »otipavati« teren za nameravano sosežiganje odpadne plastike v Termoelektrarni Šoštanj. Hitro se je organizirala skupina intelektualcev in vplivnih posameznic in posameznikov, ki so si zadali cilj preprečiti nameravano trajno sosežiganje odpadne plastike v obliki t. i. »nadomestnega goriva« (SRF). V medijih so bili označeni za civilno iniciativo brez vidne organizacijske strukture, še manj s statusom pravne osebe, in dali so si ime Šaleško EKO gibanje (ŠEG). Le-to bi bilo mogoče prepoznavati celo kot dediča ekoloških gibanj iz osemdesetih let v Velenjski kotlini, a kot rečeno, to gibanje še vedno traja in bo po svoje označilo naslednje obdobje ekoloških gibanj v Velenjski kotlini. Po mojem mnenju je žal razvoj in izzven tudi tega gibanja znan že v naprej, saj ga je mogoče napovedati na osnovi izkušenj (pre)minulih gibanj. (Kljub njihovi deklarirani neinstitucionalnosti bi bilo vseeno zanimivo videti, kako se pokrivajo stroški njihovega delovanja. S tem bi bilo mogoče v celoti potrditi ideološko-politično neodvisnost kot tudi morebitno vpetost v skupni tok usmerjanja javnega mnenja za sežiganje odpadne plastike v TEŠ.)

Ne zgolj zaradi dramaturškega loka tega spisa bi na koncu uvodnega dela moral opozoriti še na eno ekološko gibanje Velenjske kotline, na civilno iniciativo s kratico CISD, *Civilna iniciativa Šaleška dolina*. To je bilo ad hoc gibanje v času siceršnjega mrtvila gibanj, ki so bila povezana s proizvodnjo električne energije v Velenjski kotlini. Vzniknilo je od spodaj navzgor, v Škalah, v času priprave trase hitre ceste na t. i. tretji razvojni osi, ki naj bi skozi Velenjsko kotlino povezala Koroško s slovenskim avtocestnim križem. Zanj je v primerjavi z drugimi značilno, da je bilo njeno intenzivno, organizirano in skupinsko delovanje omejeno na čas priprave in sprejema vladne uredbe za novo cestno povezavo med Velenjem in Slovenj Gradcem, to je med letoma 2009 in

2012. Druga značilnost tega gibanja v primerjavi z drugimi v Velenjski kotlini je, da se neposredno ni vezalo na posledice izkopa premoga in proizvodnje električne energije. Prav tako kot ta iniciativa sama je zanimiva njim nasprotna pobuda za ustanovitev civilne iniciative, ki jo je za kratek čas sprožila kar lokalna oblast, na daljši rok pa izdatno podprla zelo uspešno skupino nasprotnega pritiska – *za izgradnjo ceste in proti ekološkim civilnim iniciativam*, ki še vedno delujejo na izbrani novi trasi novogradnje hitre ceste Šentrupert–Velenje–Slovenj Gradec.

Kopičenje netiva (1972–1985)

Od leta 1955, ko je Rudnik lignita Velenje (RLV) prvič zabeležil letni izkop premoga čez milijon ton, do leta 1985, ko so nakopali rekordnih 5.106.400 ton premoga, je letna količina te mineralne surovine vsa leta, razen v letih med 1966 in 1968, strmo naraščala. Zato so se v tem obdobju površine nad izkopanim premogom hitro pogrezale. Kljub veliki škodi na zemljiščih in objektih pa do polovice osemdesetih let prejšnjega stoletja pri prebivalcih ni mogoče govoriti o nikakršnemu nasprotovanju rudniku zaradi te škode. Tudi v neposredno prizadetih naseljih ne, čeprav so bile v celoti porušene vasi Družmirje, Preloge, delno Gaberke, Metleče, Pesje, Škale, pa tudi obrobje Šoštanja in Velenja. Na RLV so ocenjevali, da se je porušilo 325 stanovanjskih hiš z vsemi spremljajočimi objekti, vrsta drugih objektov, kot so šole, dve farni cerkvi, družbeni domovi, pokopališča in drugo, in da se je moralo iz svojih domov odseliti več kot 1400 oseb. O vsem tem je zelo natančno poročal diplomirani inženir rudarstva Anton Seher v obsežni zgodovinski monografiji Zgodovina Premogovnika Velenje 2. Vprašamo se lahko, kako to, da do polovice osemdesetih let prejšnjega stoletja ni bilo zaznati nobenega »protestnega (ekološka) gibanja« v Velenjski kotlini?

Obdobje od konca 2. svetovne vojne do približno 1960. leta, ko so bile porušene in razseljene predvsem Škale,

je bilo v veliki meri zaznamovano s strahom pred nasiljem oblasti. Hiše so se ljudem sesedale in rušile dobesedno pod nogami. Mnogi so v njih vztrajali, dokler je le bilo še kolikor toliko varno za življenje. Ta leta tudi rudniški kronist označi za mučna, celo v opisu odnosa do mrtvih oziroma njihovih grobov v Škalah. Sicer vljudno je zapisal, da je bil odnos na zelo nizki pietetni ravni, pri čemer še obstajajo živa pričevanja domačinov in udeležencev, da so bila okostja pokojnih, ki so izstopala iz odprtih gomil pogrezajočega se pokopališča, celo predmet otroških iger.

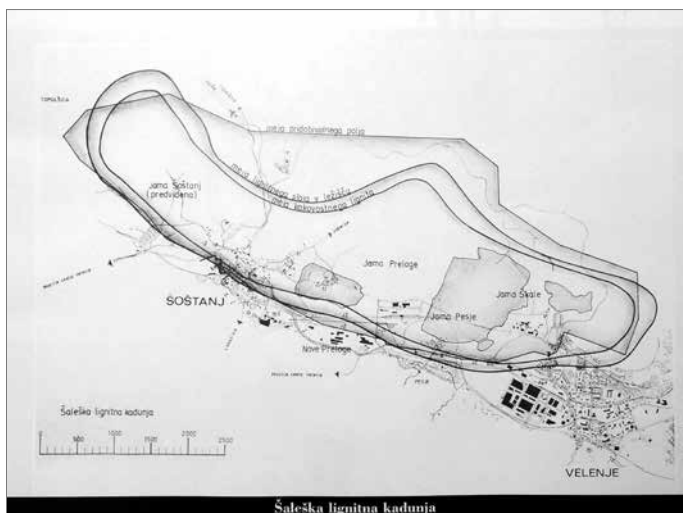
Odnos do živih, ki je v tistih časih krepil strah prebivalcev pred oblastjo, se zrcali iz spominov takratnega direktorja rudnika in kasnejšega predsednika velenjske skupščine Nestla Žganka. Zapisal je, »da je večina kmetov po določenem času razumela potrebe in zahteve tistega časa in pristala na prostovoljno prodajo svojih domov. Kjer to ni šlo, so gospodarske organizacije za svoje potrebe pridobile zemljišče z razlastitvijo.« Bolj neposreden je zapis spominov Bojane Špiegel na svojega očeta in ga je objavila v projektu »Bright future« pri ZRC SAZU z naslovom *Novo Velenje na pogorišču starega*. V njem lahko med drugim preberemo: »Še danes slišim gromek očetov smeh, pa čeprav ga že dve desetletji ni več med nami. Odmeval je tudi, ko so na naši kmetiji, eni najstarejših v dolini, vsako leto pod vodstvom sosedovega Miha postavljali takrat znameniti velenjski pustni karneval. Ja, moj oče Tone je bil prav tako za hece. A le do dne, ko smo se sredi noči zbudili zaradi ognja, ki je zajel gospodarsko poslopje naše kmetije. Bilo mi je le 7 let, pa se še danes spomnim, kako je mama zmočila veliko odejo, ki jo je oče poveznil čez glavo, ko je premagoval ognjene zublje in iz štale vlekel prestrašeno kobilo Šargo, za njo pa še nič manj prestrašene krave. Mama je jokala, jaz sem se ob silni vročini in ognju, ki je švigal tudi proti hiši, ki ni bila daleč od marofa, vsa tresla. Očetu so kmalu na pomoč priskočili gasilci, ki so z vodo krotili ogenj. A je ta vseeno uničil vse. Spomnim se, da je jutro po tej grozni noči prineslo vonj po zažganem in veliko žalost na obrazu mojega očeta in njegove mame, babice

Angele. In spomnim se pogovorov v veliki kmečki kuhinji, kjer sva z bratom Tonijem ležala na krušni peči in poslušala pogovor domačih s sosedi. Eno leto prej je zagorelo pri Gorjanovih, naših prvih sosedih. Sedaj pri nas, pri Lemplovih, kot so domačiji rekli domačini. Nisem razumela, zakaj, razumela pa sem, da so vsi v en glas bili prepričani, da sta bila oba požara podtaknjena. In da moj oče gospodarskega poslopja ni imel zavarovanega. Oboji smo nove marofe postavili tudi s pomočjo sosedov in sorodnikov, z velikim odrekanjem. Pa je le kakšno leto za tem zagorelo še enkrat. Najprej pri njih, potem še pri nas. Potem je oče podpisal, da občini proda več kot sto let staro kmetijo, kar so storili tudi Gorjanovi. Naš edini greh je bil, da smo živeli na drugi strani Koroške ceste, ki je vodila v Staro vas. In prav na tem delu, pod velenjskim Sončnim parkom, si je takratna oblast z Nestlom Žgankom na čelu zaželela zgraditi novo mestno središče. Pozneje si je sicer premislila, na mestu naše kmetije so zrasli novi bloki, mestno središče pa smo dobili ob reki Paki, veliko nižje od Stare vasi. Vem pa, da sem že kot otrok spoznala, da vse, kar se imenuje »staro«, ni bilo tako navdušeno nad hitro rastjo novega mesta Velenje. Tisti, ki so v mesto ‚socialistični čudež‘ prihajali iz vseh vetrov nekdanje Jugoslavije, so ga tako tudi doživljali, domačini pač ne. Rdečega kralja, kot so imenovali Nestla Žganka, niso imeli radi.«

Z leti so ugreznine začele izpodjedati Družmirje, ki je ležalo na sredini Velenjske kotline. Porušili so še drugo farno cerkev svetega Mihaela na sami meji s Šoštanjem. Z velikega pokopališča okoli farne cerkve so prekopali ostanke vseh pokojnih na nadomestno pokopališče v močvirni soteski Podkrajja, kamor so mestni urbanisti umestili veliko novo centralno pokopališče Velenjske kotline. Takrat je v okviru RLV že dobro deloval sistem »rudarskih škod«, ki ga je vsebinsko orisal dolgoletni župan Velenja Srečko Meh v intervjuju z dr. Marto Svetina za Radio Velenje. Ta rudniška služba je sistematično in počasi pripravljala prebivalce pridobivalnega prostora rudnika na odkup posestev in pogrezajoče se zemlje. Eno za drugo je selila cele družine iz ogroženih

delov na nadomestne lokacije. Da so se na RLV pri tem v celoti zavedali širših čustvenih razsežnosti preseljevanja vasi, ne zgolj opustošenja kmetijskih zemljišč in razdejanja naseelij, priča izjava Srečka Meha, ki je bil takrat predsednik rudniške komisije za rudarske škode, v omenjeni oddaji: ... »*da je do največjih travm prihajalo vedno, ko so se sekale vezi med dolgoletno tradicijo premoga na eni strani in na drugi strani s kmetovalci, ki so dolga leta živeli na kosu zemlje nad premogovnikom. S tem, ko smo tam kopali, smo jim jemali kruh, preživetje in dediščino.*«

Takrat je že bila določena in v plansko-prostorskih dokumentih Socialistične republike Slovenije dokončno začrtana abstraktna meja pridobivalnega prostora premoga, ki velja še dandanes. Znotraj te je zavladal normativni red rabe prostora, ki ga je določala (in ga še vedno določa) izključno rudarska regulativa. Pomenljivo je, da je severna meja pridobivalnega prostora v Velenjski kotlini bistveno širša od meje lignitnega sloja v ležišču.

Velenjska kotlina, situacija lignitne kadunje; administrativne, zakonske meje lignitnega sloja in pridobivalnega polja.
Vir: Anton Seher, Zgodovina Premogovnika Velenje, I. knjiga, 1995.

Znotraj te meje je bila služba rudarskih škod RLV dejstvo, ki se ga ni moglo obiti pri nobenem še tako majhnem posegu v prostor. Občina ne prej, za časa SFRJ, ne v novi državi tega še nadzirati ni mogla. Isti »rudnik« je tod vladal prej in vlada še zdaj.

Paradoksalno je, da so preseljenim v času največjega izseljevanja s pridobivalnega prostora premogovnika na nadomestne lokacije bivanja mnogi prebivalci zunaj tega območja celo zavidali. Približno po letu 1970 se je namreč uveljavila praksa *odškodnin in nadomestnih zemljišč*, kar je bila formalno glavna skrb tako imenovanih rudarskih škod. Zato je del tolerance prebivalcev do rudnika mogoče pripisati dejstvu, da so le-ti pričakovali od rudnika pomoč, kot se bodo z njim najbolje dogovorili ali – kot je izjavil predsednik komisije: »... *so komisija rudarskih škod, krajevne skupnosti, zakonodaja in možnosti nadomestitve izgubljenega nudile tem ljudem pravičnejšo odškodnino.*« Torej ne pravične odškodnine, ampak pravičnejšo – kot prej, ko se bile porušitve hiš in razselitve ljudi zgolj nikoli povrnjena *spremljajoča samoumevna škoda.*

Največ prebivalcev osrednjega dela Velenjske kotline znotraj pridobivalnega prostora, kjer bi bilo zaradi posledic rudarjenja mogoče pričakovati odpor do rudnika, pa so tako ali tako Velenjčani, ki so večinoma priseljeni meščani, zato ti v prvi generaciji do okolja v Velenjski kotlini na splošno niso mogli gojiti nobenih nostalgčnih čustev in so bili (in so še) z rudnikom največkrat direktno povezani kot tam zaposleni (poleg tega nikjer v mestu ni mogoče fizično zaznati neposrednih posledic zaradi kopanja premoga). Tisti pa, ki niso živeli v mestu, a so vseeno znotraj pridobivalnega prostora rudnika, so težili k dobrim odnosom z RLV izrecno zaradi možnosti pridobivanja odškodnin ali nadomestnih lokacij, hiš, stanovanj. Zato znotraj mej odkopnega polja kljub nepovratni devastaciji okolja tej ni nihče nasprotoval, javno še posebej ne, saj so se prebivalci na sobivanje z rudnikom dobro privadili. Zunaj mesta pa so ogroženi zaradi pogrežanja zemlje na RLV gledali protislovno, saj naj bi ravno rudnik reševal njihove

težave zaradi pogrezanja, ne da bi prebivalci v RLV prepoznali gospodarsko organizacijo, ki bi se ji zaradi povzročanja škode bilo potrebno javno upirati.

Ožig gozdov prižge upor (1985–1990)

»Po letu 1985 se je človeškemu očesu zaznavnim ekološkim problemom Velenjske kotline, ki so bili povzročeni zaradi izkopavanja premoga in proizvodnje električne energije, torej ugrezanju zemljišč, onesnaževanju tekočih voda, mrtvemu jezeru v udorini in demografski ekspanziji, pridružilo še vidno propadanje gozdov«. S temi besedami je mag. Ivan Kolar v uvodnem delu ene svojih najpomembnejših nalog – *Umiranje smreke v gozdovih Šaleške doline* – označil stanje vidnih stvari v študiji, ki je bila v bistvu njegova magistrska naloga. Pozimi 1984/85 se je zgodil hud ožig smrekovih sestavov predvsem na zahodnih obronkih Šaleške doline, čez vso hribovito krajino, od Raven, čez Šentvid, Sleme, Zavodnje in Bele Vode, do južnih obronkov Skorna in Sv. Florjana, vključno s Smrekovcem. Ožig smrek se je pozimi 1986/87 ponovil. To je bilo prvič po zagonu blokov 4 (1972) in 5 (1977) v TEŠ, da so se vidne posledice proizvodnje električne energije tako drastično razširile daleč ven z območja pridobivalnega prostora RLV, kamor vpliv »rudarskih škod« ni segal! Ožigi smrek so tako ogrozili zlato rezervo, kar dejansko predstavljajo smrekovi sestavi hribovskemu življu, ki ga tod ni tako malo. Obseg ožigov, velikost škode in strah, da se bodo smrekovi sestavi posušili, so milo rečeno močno vznemirili tamkajšnje prebivalstvo.

Nesreča v Černobilu aprila 1986 je bil naslednji dogodek, ki je močno razburil javnost. Zaradi zapoznelega obveščanja prebivalstva o nevidni radioaktivni nevarnosti, ki je pretela vsej Evropi, se je še bolj omajalo zaupanje v načeto avtoriteto oblastnih organov, tako Občine Velenje kot Socialistične republike Slovenije, da organov Socialistične federativne republike Jugoslavije sploh ne omenjam. Čez noč se

je prebudila t. i. *ekološka zavest* in se prelevila v spontano, a stihijsko ekološko gibanje. *Socialistična zveza delovnega ljudstva* (SZDL) kot inštitucija je sicer skušala gibanje usmeriti pod svoje okrilje, a ji to nikakor ni uspevalo, tudi zaradi prebujenih alternativnih družbenih gibanj v tem obdobju, ki so vznikala predvsem pod okriljem *Zveze socialistične mladine Slovenije* (ZSMS). Jedro *ekološke zavesti* se je zaradi neposredne ogroženosti z žveplovim dioksidom vzpostavilo v krajevni skupnosti Zavodnje – Šentvid, ki se geografsko nahaja na zgornjem robu običajne pomladne plasti toplotne inverzije, in na tej nadmorski višini so se koncentrirali škodljivi dimni plini iz TEŠ, ki niso mogli prebiti plasti t. i. toplotne inverzije.

V rudarskem spalnem Velenju so bila gorivo podžigavanja ekološke zavesti nekatera t. i. *alternativna* kulturna društva in skupine, ki so sledile nemirnemu dogajanju po svetu in hkrati zaznavale nemir v Zavodnjah in Šentvidu. Posledično so začela dobivati ekološka vprašanja – tudi za nazaj in zaradi njihovih posledic – formo kulturno-umetniških akcij. Tako so se v središču zanimanja kulturno-umetniške ustvarjalne alternative znašle razdejane in opustošene vasi, kmetijska zemljišča, nenadzorovano odlaganja elektrofiltrskega pepela TEŠ v poplavljenе udorine, odlaganje posebnih nevarnih odpadkov iz TGO Gorenje, Tovarne usnja Šoštanj, Veplasa in drugih v pogrezajočem se Ležnu. Z izrazito ekološko obarvanimi programi so izstopali *Kino 16*, njihovo kulturno-alternativno središče *S/tiskarna* v kletnih prostorih kulturnega doma v Velenju in foto klub *Zrno*, ki je v tem času izdal serijo izjemno odmevnih razglednic, posnetih na udorinah pridobivalnega prostora rudnika z naslovom *Pozdrav iz umirajoče doline*.

Na videz enovito ekološko gibanje je bilo preplet treh interesnih tokov: spontanega, političnega in energetskega. V spontanem so se gibale »*brezupne državljanske iniciative*«, kot je ta ekološka gibanja poimenoval Silvo Grmovšek v uvodnem spisu zbirke ekoloških kolumn avtorjev Vaneta

*Razglednica
Velenja,
serija:
Pozdrav iz
umirajoče
doline, založil
Foto klub
Zrno.
(Fotografija
Stane Jeršič,
1986)*

Gošnika in Petra Rezman, ki so z naslovom *Dvignjeni zastor* izšle v 4. zvezku Šaleških razgledov I. 1989. Drugi tok je posebej legalna SZDL-jevska mreža krajevnih organizacij z občinsko centralo v Velenju, in tretji – obrambni tok, ki so ga napajali vodstveni organi *Sestavljene organizacije združenega dela Rudarski elektro kombinat Franc Leskošek Luka (SOZD REK FLL) Titovo Velenje* in obe Temeljni organizaciji združenega dela (TOZD) – TEŠ in RLV, po domače ‚rudnik in elektrarna‘, ki sta sprva bolj kot z jezikom stroke nastopala s položajev vodstvenih avtoritet. Seveda sta šla prvi in tretji tok eden proti drugemu ali eden od drugega (kakor pogledamo), medtem ko je bil drugi, SZDL-jevski, vmesni blažilec in (ali) povezovalec, občasno celo mediator. Vsi trije pa so se

navzven, pred javnostjo, »zavzemali za varstvo okolja« in se »borili proti onesnaževanju«.

Neponovljivi vrhunec

V razgibano dogajanje je pozimi 1986/87 pricurjerala novica, da na skrajnem severnem delu takratne občine Velenje (zdaj občine Šoštanj) potekajo terenska raziskovanja (vrtanja) za potrebe odlagališča nizko- in srednjeradioaktivnih odpadkov (NSRAO) iz NEK. Delavci na vrtinah so sami povedali domačinom, kaj počnejo. Iz gostilne *Pri Rihterju* v Spodnjem Razborju je prišla informacija v Velenje. Na lokacijo je šlo več skupin. Med drugimi so opuščeno delovišče fotografsko dokumentirali člani fotokluba Zrno.

Spontano je naraščal tudi odpor prebivalstva zaradi načrtovanih energetskega investicij, in sicer namera širitve TEŠ z *blokom 6* in RLV z *jamo Šoštanj*. SZDL ga je poskušala zajezi ali vsaj kanalizirati z javno razpravo s skupnim imenom *Ekologija – energija – varčevanje (EEV)*. Šlo je za samoupravni model režiranih ljudskih konferenc po krajevnih skupnostih, v katerih naj bi se nakopičene napetosti nadzirano sproščale. Toda spontani val strahu in gneva zaradi realne nemoči ljudi kljub deklariranemu samoupravljanju sta v obeh hribovskih vaseh, Šentvidu in Zavodnjah, botrovala večkratnemu zamiku *krajevne konference EEV* iz februarja v junij leta 1987. Dobesedno na predvečer te SZDL-jevske farse so vaščani prvič postavili ob cesti tik pred napisno tablo *Zavodnje* protestne transparente in špalir iz posušenih smrek. Tako so Zavodnje postale tudi vidno in simbolno jedro ekoloških gibanj Velenjske kotline.

Dogodki in pojasnila oblastnih struktur o ekoloških vprašanjih, da bi se vznemirjanje poleglo, so dosegali ravno nasproten učinek. Predsednik Skupščine občine Velenje mag. Drago Šulek je v tedniku *Naš čas* 30. julija 1987 na drugi strani podpisal obširen članek.

Zavodnje,
protestni
transparenti,
junij 1987,
iz dokumen-
tarnega VHS
posnetka,
Kino 16.
(Avtor Vane
Gošnik)

A z njim so se zgolj razpršili še zadnji dvomi o lokaciji odlagališča NSRAO. Še več. Razkrilo se je, da je imela občina Velenje informacijo že leto dni prej, preden je ta preko gostilniških govoric iz Velunjskega grabna pricurljala v javnost. S tem se je nezaupanje aktivistov in tudi drugega prebivalstva do občinske oblasti samo večalo in dajalo krila radikalnejšim oblikam protesta, o kakršnih je potarnalo vodstvo rudnika Mežica v omenjenem članku: »V letu 1987 na tem območju nismo vršili nikakršnih raziskav zaradi pomanjkanja finančnih sredstev. Naši delavci so v tem letu edino pospravili ostanke nasilno podrutih barak, ki so jih neznani storilci narezali in prevrnili na cesto.«

Če odmislimo posebno družbenopolitično klimo v drugi polovici osemdesetih let, je bila glavno gonilo ekološkega prebujenja iskrena skrb za gozdove. Ne toliko za

Odgovor na delegatska vprašanja

O možnem odlagališču jadrskih odpadkov na območju Velunje

Spomadi 1986 je na osnovi pobud posameznih občanov Izvolni svet Skupštine občine Velenje pisno proučil Izvolni svet Skupštine SR Slovenije za odgovor, ali v Velunjskem grabinu, na meji s občino Sloves Gradec, res tečejo pripravljalna dela za odlagališče jadrskih odpadkov. Ker odgovora na to vprašanje več kakor mesec dni ni bilo, je Državni SILEK, predsednik SO Velenje, kot delegat v zboru občine Skupštine SR Slovenije na 3. maj leta zboru, dne 18. 6. 1986 postavil ostala delegatska vprašanja z isto vsebino, na katerega je dal odgovor prodajniški izvolnoga mesta Skupštine SR Slovenije na 4. maj zboru občine Skupštine SR Slovenije, dne 2. 7. 1986. Bitno odgovora je bilo, da je JUGEL (Skupnost Jugoslavanskega elektro gospodarstva) naročila študijo, s katero je določeni v Jugoslaviji 13 makrolokacij za jedrske odlagališča, med njimi tudi lokacija na meji občine Velenje in Sloves Gradec, in sicer za njeho in srednje aktivne odpadke. Posledici je, da gre za študijsko, natančno raziskovanje, na osnovi katerega bo opravjen prvi študijski izbruh, o katerem bodo pristojni organi izbranih občine pravočasno obveščeni ter da je razmiselnje občanov preračunano in brez dejanske osnove.

Deleški svet SOZD Elektro gospodarstva Slovenije je na svoji seji dne 26. 11. 1986 sprejel sporazum z Elektroprireditvo Hrvanjske in z Nuklearno elektrarno Krško o financiranju in izvajanju proizvodnih del za uklaščanje radioaktivnih odpadkov.

Velenje in vrsta manjših omenjenih lokalitet).

4. Skladbiše radioaktivnih odpadkov bi prisadalo turistično gospodarstvo in omenjeno vrsta proizvodnje za nadaljnji razvoj turizma na območju prito-

ženo podlago. Pomembanje ka kritični drugi kriteriji pri izboru makrolokacij je bilo med recenzenti ostro kritizirano.

Ker JUGEL-ova študija ni dala uporabljen rezultatov in ker po drugi strani zmanjšuje protiva v območjem skladbiše radioaktivnih odpadkov na lokaciji Nuklearne elektrarne Krško, so elektrogosposdarstvu Slovenije in Hrvanjske ter Nuklearna elektrarna Krško sklenile dogovor o začeti aktivnostih za izgradnjo novega odlagališča (29. 3. 1987) ter sato pripravile samosprejni sporazum o financiranju in izvajanju teh del (26. 11. 1986), ki pa le ni podpisani. V tem sporazumu so predvidene vse potrebne aktivnosti, vključno s stroškovni deli, pri čemer pa bodo slednja aktualna lete po prvem izboru možnih lokacij. Ni Krško kreditna dela na meji študiji, ki pa

deva, pravočasno in vrstnirano obveščeni. Skladbiše sodelujoči pri obravnavani študiji je, da mora biti tudi javnost o stanju del na projektu redno obveščeni tako preko sindikatov javnega obveščanja, kakor tudi na razpravah in strokovnih posvetovanjih. Zato je bil o tem že objavljen obveščeni članek v časopisu Delo dne 16. 12. 1986. Po tem datumu ni prišlo do sprememb, ki bi terjale nove informacije javnosti.

Po izvedni seji, ki je bila dne 23. 6. 1987 in na kateri so ob razpravi o razvojni vprašanji BEK SOZD Franc Leskovec Lu ka, delegati v svoi ostro izpostavi vili tudi bojazen o domnevni pripravljanih delih za jedrske odlagališče na območju Velenje je delovna skupina (sekretariji skupščine in izvolnoga sveta in nalezni občinski inspektorji) taj opravila obveščeni ogledi 14

Izsek iz časopisa Naš čas, 30. julij 1987.

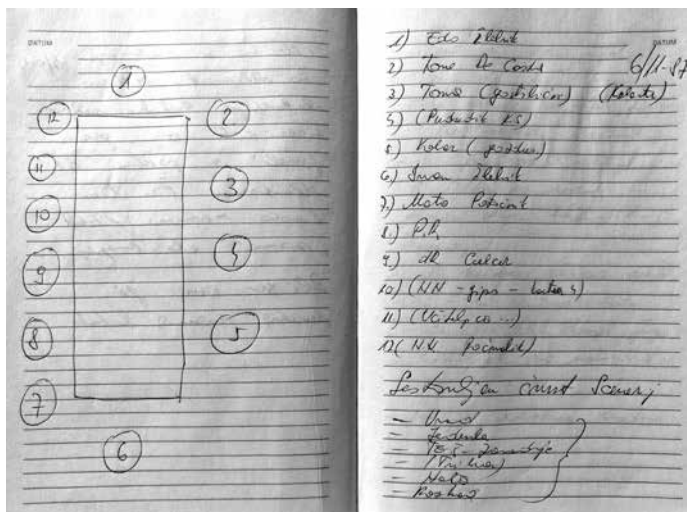
gozdove kot naravno danost in bivanjsko kvaliteto samo po sebi, ampak smrekove sestave kot vir zaslužka in preživetja! Kmečki posestniški sloj s svojim načinom preživetja, ki je bil v Velenjski kotlini dobesedno izrinjen na obrobno hribovje, se je med prvimi zavedel puhlosti, ki se je skrivala pod pokrovom tako imenovanega socialističnega samoupravljanja (to se je sesipalo vase pod hiperinflacijo dinarja, denarne valute SFRJ), in so se zato ti ljudje toliko bolj ustrašili za svojo eksistenco, saj je gozd vedno bil (in je še) za večino od njih najboljša naložba, ta pa se je začela dobesedno sušiti. Seveda so izginjala tudi poljska posestva na dnu Velenjske kotline zaradi proizvodnje električne energije, a znotraj odkopnega polja je že deloval omenjeni sistem rudarskih škod RLV, ožiga gozdov pa rudarske škode niso mogle amortizirati, saj vpliv RLV ni bil mogoč zunaj odkopnega polja premoga. V takem ozračju se je med ogroženimi in razjarjenimi prebivalci predvsem hribovitega dela Velenjske kotline porodila ideja, da bi povzročiteljem propada gozdov, v prvi vrsti Termoelektrarni Šoštanj in »občini«, vsaj simbolično vrnili milo za drago.

Za takšno maščevanje bi se s traktorskimi cisternami odpeljali v dolino in z gnojevko obrizgali dosegljive objekte TEŠ in občine. Ta, sprva bolj neresna ideja, se je hitro preoblikovala v milejšo varianto, da bi suhe smreke, ki so jih skupaj s protestnimi panoji postavili v špalir ob cesti, odpeljali pred TEŠ in na Titov trg v Titovo Velenje. Od tega do ideje za organiziranje velikega protestnega zborovanja pred TEŠ in pred občino ni bilo treba dolgo čakati. Čeprav se je večina tega snovanja porodila v gostilniških pogovorih, predvsem v *Napotnikovem hramu* in *Pri Vidi*, v dveh zavodenskih gostilnah, ki sta si stali nasproti (vsaka na svoji strani ceste v središču vasi), so se ti kmalu prelili v resen načrt za traktorsko zasedbo Titovega Velenja in protestno zborovanje na Titovem trgu. Ekološki protest 1987 je tako v bistvu temeljil na spontani reakciji prebivalcev, v prvi vrsti tistih z obrobja, ki niso bili neposredno odvisni ali povezani s sistemom proizvodnje električne energije v Velenjski kotlini, bili pa so prizadeti in prestrašeni zaradi visokih koncentracij žvepla v ozračju po zagonu blokov 4 in 5 v Termoelektrarni Šoštanj.

Na čelo zamisli, ki je v končni fazi dobila obliko *protestnega zborovanja*, sta se v drugi polovici leta 1987 formalno postavili vodstvi krajevne skupnosti in krajevne organizacije SZDL Zavodnje, ki sta se z nekaj posamezniki od drugod dejansko prepletli v ad hoc organizacijsko strukturo protestnega shoda. Ta organizacijska skupina je štela med 20 in 30 oseb in je pripravila vse potrebno za izvedbo protesta. Da so organizatorji upravičeno delovali delno konspirativno, je pričala notranja dinamika priprave ekološkega protesta za nedeljo, 8. novembra 1987. Kakšen teden prej naj bi krajevna organizacija SZDL prejela dovoljenje za shod v Velenju, vendar se to ni zgodilo. Pristojni organ za notranje zadeve velenjske občine, ki naj bi »pripreditev« dovolil z upravnim aktom, tega ni storil, centrala SZDL v Velenju pa je ves teden pritiskala na posameznike v krajevnih družbenopolitičnih organizacijah v Zavodnjah (ZK, SZDL, ZB, ZSMS), naj shod preprečijo, ne da so formalno celo vodili priprave nanj. A ekološko gibanje je takrat imelo tolikšno maso in vztrajnost, da se shoda ni

Občinska oblast se je šele v petek, 6. novembra, sprijaznila, da shoda ne bo mogla preprečiti, in to na pogajanjih, ki so tekla precej nenavadno. Organizatorji namreč niso hoteli na sestanek v Velenje. Bali so se, da bi ob udeležbi na skupnem sestanku v Velenju občinski funkcionarji le-tega zavlekli na dva ali tri dni in bi bili tako vsi organizatorji za ta čas zadržani, zaradi njihove odsotnosti pa bi tako bil preprečen protestni ekološki shod v nedeljo, 8. novembra 1987. Zato se jih je večina – in sicer Bogomir Celcer, radiolog iz bolnišnice v Slovenj Gradcu, in »domačini« Anton De Costa, Marko Potočnik, Tone Potočnik, Peter Rezman, Marija Šavor, Franc Veternik, Edo Žlebnik, Ivan Žlebnik in še dve osebi (ime ni žal nista zabeleženi) – pozno popoldne zbrala v gostilni *Kolavter* v Topolšici (ob naštetih prisotnih je treba kot jedro organizacije shoda omeniti še Franca Brgleza, Milana Gorška in Vaneta Gošnika, ki jih na tem sklepnem organizacijskem sestanku ni bilo zaradi dogodka, navedenega v nadaljevanju).

Strani iz dnevnika avtorja, zabeležka sestanka Pri Kolavterju, 6. november 1987.

gnojevke ne v Velenju ne pred TEŠ-em, in ne nazadnje, da bodo koordinacijo traktorskih kolon, ki bodo v Titovo Velenje prihajale iz dogovorjenih smeri Zavodnj, Škal, Pesja ter Vinske Gore, usmerjali člani radioamaterji društva *Radioklub Hinko Košir Velenje*. Tako je v nedeljo, na dan protesta, tudi bilo in organizatorji so v celoti spoštovali ta dogovor, razen da so po končanem shodu nazaj grede proti Zavodnjam spotoma – »za spomin« – vso plakatno ikonografijo postavili oziroma razstavili na zelenici pred vhodom v šoštanjsko elektrarno.

Implozija vrhunca

Obdobje neposredno po protestu je bilo zaznamovano s pospešenimi aktivnostmi vseh treh zgoraj omenjenih tokov ekološkega gibanja (*spontane iniciative, SZDL, energetika*).

Zavodnje so vztrajale v središču ekoloških gibanj, saj je skupina ljudi, ki se je najbolj izpostavila v času protesta, pomagala Krajevni skupnosti in krajevnemu odboru SZDL, ki sta bila formalna nosilca priprav in sta tudi uspešno izvedla prvi ekološki referendum v Sloveniji. Krajanje so plebiscitarno podprli predlog, da je treba zgraditi čistilne naprave za žveplov dioksid na TEŠ v roku petih let, v nasprotnem je treba elektrarno na premog ugasniti.

Tudi energetiki, stigmatizirani s pečatom onesnaževalcev Velenjske kotline, niso mirovali. SOZD REK FLL je formiral ekološko raziskovalno skupino šestih mladih raziskovalcev, ki je leta 1992 dobila status zasebnega (ekološkega) raziskovalnega zavoda, ki so ga ustanovili RLV, TEŠ in ESO Velenje.

Gozdarski inženir Ivan Kolar, zaposlen v šoštanjski enoti Gozdnega gospodarstva Nazarje, je pridobil naziv magister z nalogo *Umiranje smreke v gozdovih Šaleške doline*. Naloga je bila javno objavljena v skromni brošuri in je bila obenem temeljni dokazni dokument v tožbi proti Termoelektrarni Šoštanj za odškodnine zaradi škode v gozdovih, to pa so skupaj vložili Gozdno gospodarstvo in posamezni lastniki gozdov. Sodni epilog je bil dosežen s poravnavo v devet-

desetih letih prejšnjega stoletja in TEŠ je izplačala odškodnine zaradi ožigov smrekovih sestavov.

V začetku leta 1988 se je ustanovil iniciativni odbor za ustanovitev društva za varstvo okolja v sestavi Vane Gošnik, Tone Potočnik, Peter Rezman, Marija Šavor in Ivan Žlebnik. 5. junija isto leto je bilo v Zavodnjah, po domače *Pri Predneku*, ustanovljeno Šaleško ekološko društvo (ŠED).

Vse štiri našete stvari, vsaka zase in v medsebojnih povezavah, so koristile izboljšanju splošnega ekološkega stanja v Velenjski kotlini. V isti sapi pa je treba reči, da je to izboljšanje v bistvu že pričelo načenjati spontanost ekoloških gibanj. Referendum krajanov je bolj, kot bi grozil z zaprtjem, pomagal elektrarni in ji koristil tako pri snovanju sanacije kot financiranju le-te, saj so se TEŠ-evci pri investicijskih zahtevkih pri državnih organih naslanjali tudi na politične pritiske ekološko osveščene javnosti. Tako je zaposlitev ekoloških strokovnjakov v energetiki, v kateri so do tega obdobja v ekologiji improvizirali z veliko manj strokovne podpore, v prvi vrsti sprožila potreba po strokovno podprtem nasprotovanju energetikom v nasprotju z laično, čeprav ekološko visoko osveščeno javnostjo. Bistvene za postopno erozijo spontanosti ekoloških gibanj pa so bile odškodnine, ki jih je TEŠ začela izplačevati zaradi škodljivih posledic v okolju. Z njimi se je območje odškodnin po sistemu »rudarskih škod« znotraj prostora pridobivanja premoga razširilo na celotno (gozdno) območje občine Velenje (zdaj občin Velenje, Šoštanj in Šmartno ob Paki). Z denarnim tokom RLV in TEŠ, ki se je v obliki dogovorjenih odškodnin razširil na celotnost (takratne občine Velenje), ne samo na prebivalce znotraj odkopnega polja RLV, se je splošna napetost proti energetikom kot onesnaževalcem sčasoma začela vztrajno krhati in spreminjati v pričakovanje odškodnin. Polemike o vsebini ekološke sanacije Velenjske kotline so se tako postopno spreminjale zgolj še v barantanje za višine t. i. ekoloških rent, ki sta jih predvsem TEŠ, nekaj malega pa v velenjsko mestno občino tudi RLV, brez vsakih kriterijev nakazovala v občinska proračuna tudi po reformi lokalne samouprave leta 1994.

Hitro ustanovitev društva ŠED po ekološkem protestnem zborovanju leta 1987 je povzročila skrb, da bi spontano ekološko gibanje množice ne izgubilo prehitro vetra v jadra. Ustanovni zbor je bil izveden 5. junija 1988. Na njem je bila prisotna tudi množica vseh takrat vidnih, dejanskih, pa tudi samozvanih ekologov – od dr. Dušana Pluta do dr. Petra Novaka. To je bila močna spodbuda novemu društvu, ki pa se je že na prvem sestanku izvršilnega odbora na velenjskem sedežu kinološkega društva zapletlo v interno polemiko. Med tem ko je zmerni del IO (ki sta ga poosebljala Tone Potočnik in Marija Šavor) zagovarjal osveščanje prebivalcev, je radikalna stran (Vane Gošnik, Peter Rezman) vztrajala pri ostrem nadzorovanju izvedbe sklepov SO Velenje in dejanskega stanja o škodljivih izpustih iz TEŠ. Polemika se je hitro poglobljala, zato je Vane Gošnik 5. avgusta isto leto podpisal pismo članom in ga naslovil *Pojasnila k nekaterim mojim pogledom na delovanje društva*. V njem je med drugim zapisal: »Izjemno pomemben pa je za nas tudi razmislek o umeščenosti društva med obstoječe institucije, ki se posredno in neposredno morajo ukvarjati z varovanjem okolja. Saj veste tako dobro kot jaz, koliko jih je, ki za to porabijo velika sredstva. Ali mislite, da mora društvo tem institucijam pomagati, jim svetovati, za njimi ponavljati, ali pa zapolniti prostor, ki ga te institucije hote ali ne hote ne zasedajo?« Ob vizionarski vsebini pisma je bilo le-to obenem izkaz nemogočega kompromisa v odprti dilemi »osveščanje ali/proti nadziranju/u«. Zato je bila tudi ta razlika eden od elementov, ki so sprožili naslednji hiter poskus institucionalizacije ostanka ekološkega naboja po protestnem zborovanju leta 1987. Radikalni del IO ŠED je 21. oktobra 1989 *Pri Vidi* v Zavodnjah ustanovil lokalni odbor (ekološke) politične stranke Zeleni Velenja.

To so bili turbulentni časi, tudi tik pred procesom osamosvajanja Slovenije, a zagon ekoloških gibanj je bil takrat še tako velik, da so Zeleni Velenja na volitvah v družbenopolitični zbor Skupščine občine Velenje prejeli od volivcev 12 odstotkov glasov in tako štiri člane v ta zbor in še petega v zbor krajevnih skupnosti – logično, da je bil to delegat iz

krajevne skupnosti Zavodnje-Šentvid. Ob tem je treba poudariti, da je nekaj drugih vidnih članov ŠED nastopilo na listah drugih strank, s katerimi s(m)o se Zeleni Velenja kosali na volitvah. Tako je bilo moč najti osebe, ki s(m)o sodelovale pri organizaciji protestnega ekološkega shoda 1987, na listah najmanj štirih različnih političnih strank, vključno z Zelenimi Velenja.

Pepel in feniks

Najmočnejši naboj ekoloških gibanj, ki je dosegel svoj vrh v letih 1987/88, je po prvi polovici devetdesetih let popustil. Zeleni so izgubili volilno podporo, postopoma so usihale aktivnosti Šaleškega ekološkega društva. Marija Šavor je malo pred letom 2000 v oddaji *Gajin kotiček* na Radiu Velenje voditeljici, sicer znani ekologinji dr. Marti Svetina, na komentar, da se o ŠED sliši bolj malo, odvrnila: *»Res je. Na to so najbolj vplivale spremembe po osamosvojitvi Slovenije. Nastanek novih strank nam je nekako vzel meč iz rok. V prejšnjem režimu smo kot delegati lahko sodelovali v občinski, pa tudi v republiški skupščini, kjer smo lahko direktno postavljali svoje zahteve.«* S tem je v bistvu za nazaj potrdila, da je bila edina realna moč ekoloških gibanj lahko zgolj politična moč v ljudski skupščini oziroma kasneje v demokratičnem parlamentu. Enako torej kot tisti, ki s(m)o to trdili že leta 1988 in zato času in družbenopolitičnemu vrenju primerno ustanovili samostojno, avtonomno politično stranko in z njo nastopali na volitvah.

Zanimivo je nadaljevanje istega pogovora, saj je predsednica ŠED potrdila tudi tezo o samodestruktivni naravi ekoloških gibanj. Takole je nadaljevala: *»Zdaj je manj možnosti. Tisti, ki smo še ostali v tem društvu, nismo preveč politično aktivni. Priznam, da smo res malo zaspali. Vendar bomo skušali dejavnost društva ponovno obnoviti. Res pa je, da smo dosegli svoj namen. To društvo je bilo ustanovljeno predvsem z namenom, da izbori čistilne naprave v TEŠ.«*

Seveda pravna forma politične stranke, ki samostojno nastopa na volitvah, sama po sebi ne pomeni, da zagotavlja

obstane. Težava je enaka kot pri nepolitičnih oziroma, kot se zdaj reče, nevladnih organizacijah. Enako velja za različne ad hoc ekološke civilne iniciative. Tudi samostojna lokalna odbora stranke Zeleni (Velenja in Šoštanja) sta na volitvah po reformi lokalne samouprave v občini Šoštanj dobili samo še dva sedeža v dvajsetčlanskem občinskem svetu, v velenjskem devetintridesetčlanskem pa Zeleni niso prestopili niti volilnega praga. Stranka Zeleni Slovenije je na državni ravni po prvem velikem volilnem uspehu leta 1990 po volitvah leta 1992 izginila v talilnem loncu drugih političnih strank, njen poslanski klub pa se je združil z LDS. To je od zunaj razjedalo tudi lokalni odbor Zelenih Velenja, ki se je hkrati topil od znotraj, saj volivci – prebivalci, niso več čutili potrebe po ekološkem gibanju. Sistem odškodnin pod okriljem »rudarskih škod« je deloval na polno, ekološka sanacija posledic delovanja TEŠ in RLV je tudi potekala, odločilen razlog za propad zelenih strank, in tudi ekoloških gibanj v Velenjski kotlini na splošno, pa je bil po mnenju pisca tega pričevanja v t. i. ekoloških rentah, ki so bile v bistvu prostovoljno prelivanje denarja iz TEŠ in RLV v občine Velenje, Šoštanj in Šmartno ob Paki, in to brez trdnih kriterijev in brez ekološke zakonske osnove. Po letu 2000 pa, ko so tudi energetiki zaznali popolno odsotnost ekoloških gibanj, so z raznimi izgovori začeli pripirati finančne tokove občinam in so te t. i. ekološke rente ostale bolj ali manj zgolj politična igra na ravni daj – dam, kadar energetiki potrebujejo lokalno skupnost za preventivno glajenje javnomnenjskih reakcij, kot je to očitno v zadnjem primeru nameravanega sosežiganja odpadne plastike v TEŠ.

Tretje desetletje po ustanovitvi ekološke skupine REK bi bilo v luči analize resnične skrbi energetikov Velenjske kotline za varovanje okolja vredno posebne raziskave, tudi preobrazba zasebnega zavoda za ekološke raziskave ERI-Co Velenje iz njegove predhodne faze raziskovalne skupine SOZD REK v zasebni zavod in nato v družbo z omejeno odgovornostjo, ki so jo ustanovitelji (PV, TEŠ, ESOTECH) prodali mednarodni korporaciji EUROFINS. Raziskava bi lahko bila zelo zgovorna ne samo zaradi pravnega statusa, ampak tudi po obsegu in vrsti raziskav, za katere je imel

»Erico« v kakšnem obdobju licenco. Tako lahko na začetku tretjega desetletja tega stoletja zgolj ugotovimo, da se je od treh tokov ekološkega gibanja Velenjske kotline pred tridesetimi leti ohranila samo takratna SZDL-jevska linija, ki v bistvu predstavlja kontinuiteto lokalne oblasti od leta 1955 do leta 2020 pod vplivom istega samozadostnega miselnega toka, ki ga poganja velenjski lignit. Danes ga strankarsko in izobrazbeno predstavlja kadrovska struktura lokalnega odbora

Mnenja in

Čemu poniglava skrunitev?

Občina Velenje je 14-tisočkrat natisnila brošuro z naslovom »Zeleno Velenje, 30 let po ekološki revoluciji«. Avtorjema se iskreno in prisrčno zahvaljujem za korektno in učinkovito zamolčevanje in potvarjanje zgodovinskih dejstev. Dokazi so shranjeni kar v Muzeju Velenje in podjetju Erico.

● Vane Gošnik

pič velenjske mo
bodo očitno padli
stolpici in potem
in potem Kristlov
še stolpnice na
potem zgradba o
univerze ...

In potem bomo
nili Žganka, Tita,
trg in na koncu uk
vanje občinskega
min na odprtje m
šča leta 1959 – sa
več ...

Izrez iz časopisa Naš čas, 21. september 2017.

SD Socialni demokrati Velenje
14. april 2018 ob 10:45 Velenje

Na shodnosti na Centralni obzidni spomenik na območju centralne shode, s katerim so ljudje prišli veli kot tridesetimi leti opozarjali na onemnoševanje okolja. Andreja Kralj
#občuzenje #kvarovoda #kvarovodstvo #Velenje

34

Vsi si je | Komentiraj | Delaj | Iščite

Napiši komentar ...

Izrez iz Facebook profila Socialni demokrati Velenje, 14. april 2018.

politične stranke Socialdemokratov (SD), ki suvereno vodi Mestno občino Velenje, preko transmisije s pogonom v Komunalnem podjetju Velenje pa tudi Občino Šoštanj. Zanimivo je, da se trideset let po ekološkem protestnem zborovanju v Titovem Velenju lokalni politiki iz vrst SD Velenje dobro zavedajo moralnega kapitala protesta in celotnega spektra ekoloških gibanj. Zato ni čudno, da je vodstvo Mestne občine Velenje leta 2017 s pomočjo vidnih lokalnih publicistov, ustvarjalcev in zgodovinarjev Muzeja Velenje pod projektom *Zelena Velenje: 30 let po ekološki revoluciji* skušalo samo sebi pripisati celo organizacijo shoda leta 1987, čeprav zaporedje družbenopolitičnih dogajanj skozi čas govori ravno nasprotno, in sicer, da današnja oblastna struktura neposredna nadaljuje ravno linijo tiste, ki je konec oktobra in v začetku novembra 1987 hotela ekološki protest, organiziran v Zavodnjah, preprečiti.

Hoč‘mo »kešflovig«

Za zaključek se bom vprašal, kako je z ekološkimi (protestnimi) gibanji ta čas, leta 2020? Gledano v kontekstu osebnih izkušenj, zaradi posledic proizvodnje električne energije ni več mogoče pričakovati takšnega spontanega odziva prebivalcev Velenjske kotline, kot je bilo to sredi osemdesetih let prejšnjega stoletja. To trditev na videz zanika *Šaleško EKO gibanje*, ki se je ustanovilo jeseni 2019 in si zadalo cilj, preprečiti *sosežig* odpadne plastike v TEŠ. Vendar sem ravno zaradi minulih izkušenj prepričan, da bo njihovo vztrajanje zunaj kakršne koli institucionalne konsolidacije neizogibno vodilo v hitro usihanje. To menim zato, ker še vedno prepoznavam tri iste družbene tokove, ki se navzven legitimirajo s skrbjo za varovanje okolja. Vendar opažam veliko razliko v primerjavi z osemdesetimi leti prejšnjega stoletja, saj sta se zaradi investicije v Blok 6 TEŠ združila oblastni oziroma strankarsko-politični tok in energetske tok. Takšno zlitje pa brez težav posrka tudi tokove spontanih ekoloških gibanj, ki se pojavljajo ob različnih priložnostih.

Zunaj polja energetike se občasno prav tako pojavljajo spontana ekološka protestna gibanja, v sodobnosti prepoznana s sintagmo »civilne iniciative«. Ena takih se je dogajala konec prvega desetletja tega stoletja zaradi prave nove ceste na tako imenovani tretji razvojni osi. V praksi gre za namero izgradnje malo širše in malo bolj izravnane avtomobilske pot iz Velenja do avtoceste A1, kot jo imamo sedaj. Ker naj bi ta cesta iz Velenja tekla naprej proti Koroški, so jo namesto po sedanji trasi skozi Hudo luknjo zarisali skozi Škale in Velunjski graben, vse do nameravanega tunela pod Graško goro, ki bi se končal v Šmiklavžu. Zato s(m)o se v času zakonite javne razprave lastniki zemljišč in prebivalci ob trasi, pretežno občani mestne občine Velenje, povezali v čvrsto civilno iniciativo in z vrsto pripomb skušali bodisi dokazati prevelike stroške za cesto po novi trasi bodisi odmakniti traso stran od svojih zemljišč ali vsaj poskušali izboljšati pogajalska izhodišča, ko bi napočil čas odkupa oziroma razlastitve (naših) zemljišč za potrebe nove ceste. Takrat smo se med drugim soočili tudi z inovativno potezo Mestne občine Velenje, saj sta takratni župan Srečko Meh in direktorica občinske uprave Mestne občine Velenje Andreja Katič kar sama, ob logični podpori lokalnih medijev, ustanovila civilno iniciativo *Za avtocesto*. Župan je 26. maja 2011 v časopisu Naš čas to

26. maja 2011 **NAŠ ČAS** AKTUALNO 5

Civilna iniciativa ZA cesto ima veliko podporo

Tako prvi Srečko Meh, ki je premeščen nad odzivom ljudi in veliko podporo čim prejnejemu začetku gradnje hitre ceste - Izbira trase ni bila politična, politični pa so bili argumenti

»Za novo civilno inobčutno stoji politika.«

Veljavni, 23. maja - Srečko Meh in Andreja Katič, črna politika, črna volja človeka. To sta iz pred časom ustanovila Civilno iniciativo Za hitro cesto. To je omogoča razložiti, saj naj bi civilna združitev pravih volj ustvarila politično, ki se ne ukvarja v politiko, in tako v svojih argumentih nastopi tudi proti njim. A Srečko Meh pravi, da sta se za to brenila odločila zavestno, ne kot politika, ampak kot osebnostna odločitev. Je da volja neokrajšanih stroškov, kar jih je dobil pravi v prvi in drugi odpravi, ni delal ni delal.

Mestna občina Velenje obveščuje vse zainteresirane osebe.

Izrez iz časopisa Naš čas, 26. maj 2011.

dejanje med drugim pojasnil tudi z besedami: »Zbodlo me je tudi to, da so prav zaradi trase hitre ceste ustanovili Zvezo civilnih iniciativ Šaleške doline, ki ima tudi svoje podružnice. Ni prav, da se lahko ljudje združujejo kar tako, brez vsakih pravil, potem pa glasno zatrjujejo, da so proti in da jih podpira veliko ljudi. To se mi ne zdi prav.«

Da je šlo za zlorabo tako občinskih funkcij kot tudi občinskih sredstev zoper spontano ekološko gibanje, ki je cesti nasprotovalo z upravičenimi razlogi, pričata tako za ta namen vzpostavljena spletna stran na serverju Mestne občine Velenje kot tudi umik te »civilne iniciative« iz javnosti takoj po pretnji s kazensko ovadbo zaradi suma kaznivega dejanja zlorabe uradnega položaja ali uradnih pravic ter suma kaznivega dejanja izsiljevanja izjav. Po objavi uredbe za cesto Velenje–Slovenj Gradec v Uradnem listu RS leta 2013 je delovanje tega ekološkega gibanja proti novi trasi za cesto zamrlo, obenem pa se je podobno gibanje pričelo prebujati na odseku Velenje–Šentrupert, ki pa je za Mestno občino Velenje veliko bolj pomemben kot odsek od Velenja do Slovenj Gradca. A Mestna občina Velenje ni ponovila napake z ustanovitvijo »svoje civilne iniciative«, kot je to naredila leta 2011, pač pa je bistveno vplivala na ustanovitev, obstoj in podporo veliko boljše organizirane in financirane »civilne iniciative«, ki še vedno deluje z vso vnemo in podporo in jo poznamo po sloganu »Hoč' mo cesto«. Ustanovil jo je Mladinski svet občine Ravne na Koroškem, pooseblja in vodi pa jo kar podžupan Mestne občine Ravne na Koroškem. Zelo dobro znajo poskrbeti za svojo promocijo, javni mediji so jim zelo naklonjeni, k javni podpori veliko prispeva sočasno »novačenje« vplivnih javnih oseb tudi iz Mestne občine Velenje, čeprav gre za klasično »skupino pritiska« za izgradnjo nove cestne povezave Koroške z avtocesto A1 in zato tudi (ne)namerano lobistično skupino »gradbene operative«, ki naj bi to cesto gradila.

Takšna oblika »civilnih iniciativ« pa je seveda diametralno nasprotna spontanim ekološkim protestnim gibanjem, ki se v takih družbenih razmerah zelo težko vzpostavijo.

“ Res otročje nevoščljivo in kljubovalno je postalo nedopustno in neokusno zaviranje gradnje 3. razvojne osi! V želji, da bi nas s hitro cesto povezovala tudi visoka kultura, ne pristajamo na nizke udarce!

Takole vam bodo vnuki in pravnuki parafrazirali Prešerna:

»Blíža se hitra cesta, nje se, ljúb'ca, veselím; iz Koroške in Saleške do Ljubljane in v druga mesta kakor ptiček poletím.«

[–]

»Hitre ceste tebi ne zapiram, ne v Novo mesto, v Ljubljano, v Trst; ti pa mene pusti z miram, pet 'mam boljših na vsak prst.«

Ivo Stropnik,
književnik

Korošci HOČMO CESTO
17. april

Književnik Ivo Stropnik o pomenu 3. razvojne osi in nevoščljivosti

Gregor Ficko in 53 drugih oseb 17 delitev

Više mi je Komentiraj Deli z drugimi

Napiši komentar ...

Izrez iz Facebook profila Korošci hočmo cesto, 14. junij 2020.

Na začetku sem omenil možnost in potrebo po raziskovanju tega pomembnega pojava v okolju, katerega bistvo je proizvodnja električne energije in vrsta negativnih posledic, ki jo ta pušča v prostoru. Zato za konec opozarjam, da pričujoči zapis ni rezultat takšnega sistematičnega raziskovanja. Je pa zapis pričevanja udeleženca mnogih navedenih dogajanj in predvsem vtisov po desetletnem literarnem raziskovanju, ki sem ga opravil za potrebe pisanja petih romanov: *Pristanek na kukavičje jajce* (leto pisanja 2009), *Zahod jame* (2011), *Barbara in Krištof* (2013), *Tekoči trak* (2014) in *Mesto na vodi* (2019), v katerih je mogoče v literarni formi opazovati večino naštetih dogodkov in pojavov iz gornjega pričevanja.

Viri:

- Grmovšek, S. 1989: Na poti v civilno družbo, Dvignjeni zastor, Velenje.
- Internet: Zgodovina podjetja – Eurofins Slovenija <https://www.eurofins.si> (27.10. 2019).

- Kolar, I., 1989, Umiranje smreke v gozdovih Šaleške doline, Zbornik gozdarstva in lesarstva 34.
- Seher, A. 1995: Zgodovina premogovnika Velenje, Knjiga 1, Velenje.
- Seher, A. 1998: Zgodovina premogovnika Velenje, Knjiga 2, Velenje.
- Svetina, M. 2004, Gajin kotiček, Velenje.
- Špegel, B. 2017: <https://giam.zrc-sazu.si/sl/strani/novo-velenje-je-raslo-tudi-na-pogoriscih-starega#v>.
- Šterbenk, E., Ževart, M., 2017, Zeleno Velenje: 30 let po ekološki revoluciji.
- Žgank, N. 1999: Spomini rdečega kralja, Ljubljana.

Maja Pan

Maja Pan se je rodila leta 1974 v Mariboru, narodnostno mešanemu paru učiteljice in prometnega tehnika. Do sprejema v vrtec je obiskovala zasebno varstvo ob Sončnem parku, na katero jo vežejo topli spomini na Malenškove. Na Osnovni šoli Antona Aškercja se je med številnimi interesnimi dejavnostmi pod mentorstvom učiteljice Jožice Gubenšek začela ukvarjati z lutkarstvom, ki jo je spremljalo do konca gimnazije, ko so s sošolkami in prijatelji ustvarili lutkovno predstavo Mavrična kača. Na Filozofski fakulteti v Ljubljani je diplomirala in doktorirala iz filozofije, magistrirala iz Ženskih študij in feministične teorije. V študijskih letih je navezala veliko kulturnih in aktivističnih stikov v nekdanji skupni državi, kasneje tudi v Budimpešti, kjer je več let živela in spoznala tudi svojo sopotnico. Objavlja znanstvene, strokovne in poljudne članke s področja feminizma, kritičnih študijev kulture, teoretske pedagogike in poststrukturalistične filozofije, sodeluje na mednarodnih konferencah in v mednarodnih ter regijskih kvirovsko-feminističnih in animalističnih kolektivih.

SREČANJA PIONIRJEV TITOVIH MEST

*»Ena beseda je premalo, sto preveč, tri pa dovolj:
Bilo je lepo!«*

Tinca Kovač na zaključni prireditvi srečanja pionirjev Titovih mest v Titovem Velesu, 1984

Ko je sredi osemdesetih zaton mladinskih delovnih brigad postal že povsem jasen,¹ po Šaleški dolini pa so razgibavali mišičje civilne demokratične družbe vse glasnejši in vse bolj artikulirani protesti krajanov, ekologov in dijakov zoper onesnaževanje okolja,² ter so se po republiki pojavila prva zdravstvena priporočila o virusu HIV in aidsa, so se v obdobju osemdesetih odvijale tudi številne prireditve, katerih namen je bil ohraniti in krepi ti duha skupne države ter skupnih vrednot SFRJ. Akcije bratstva in enotnosti so bile številne in tradicionalne; o nekaterih danes verjetno niti ne vemo več, da so potekale, kot na primer vsakoletna izmenjava darovalcev krvi med Velenjem in Splitom, ki se mi zdi še posebej simbolno pomenljiva. Časopis Naš čas nam poroča tudi o srečanju bratskih vrtcev, med katerimi so malčki nosili narodne noše jugoslovanskih narodov,³ mesec kasneje pa je poročal na primer o dveh Sarajevčanih, ki sta hodila – peš, med drugim tudi med Vrbasom in Velenjem, tedaj že Titovima mestoma.⁴ Naša pozornost bo usmerjena na le eno od oblik medjugoslovanskih srečanj, v kateri smo sodelovali osnovnošolci in osnovnošolke iz velenjskih šol, ki je bila oblikovana po ključu izmenjave in srečanja osnovnošolcev iz vseh mest, ki so nosila v imenu mesta pridevnik Titovo.

V pričujočem besedilu se bom posvetila obuditvi spomina na srečanja pionirjev Titovih mest, ki so bila zasnovana leta 1983 in so potekala od leta 1984 do 1989. K pisanju me je vodila želja po ohranitvi spomina iz mladosti, za to sem k sodelovanju povabila nekatere prijatelje in prijateljice, da so prispevali svoj košček spomina na njihova srečanja Titovih

---

¹ Janja Jedlovčnik, Mi gradimo nov svet in novo pomlad. Prostovoljne delovne akcije v Velenju in okolici ter velenjski prostovoljci in brigadirji. Velenje: Muzej, 2014. Tudi: Brigadirska pesem pa slabo odmeva, Naš čas 19, 14. maj 1987, str.

² V pričujoči številki več o tem piše Peter Rezman.

³ Nepodpisano, 1987, Prijetno in nepozabno srečanje. Naš čas 19, 14. maj 1987, str. 8.

⁴ Milena Krstič Planinc, Iz Titovega Vrbsa v Titovo Velenje. Junuz in Dragan vez več med Titovimi mesti. Naš čas 24, 18. junij 1987, str. 6.

mest. Prav tako sem govorila z nekaterimi organizatorkami iz Velenja; to so bile iz Društva prijateljev mladine Velenje sekretarki Elfrida Ambrožič⁵ in Kristina Kovač (v nadaljevanju Tinca Kovač). Slednja je leta 1984 z učenci potovala kot učiteljica spremljevalka v Titov Veles in mi o tem podala slikovit intervju. Z Občine pa je bila moja sogovornica tajnica SIS (Samoupravne interesne skupnosti) otroškega varstva Marija Kuzman.⁶

Ob tem je pomembno, da že v uvodu napišem, da se zavedam pomislekov morebitnih bralcev, da pisanje o jugoslovanski socialistični preteklosti utegne zaznamovati t. i. »nostalgija« za temi časi ali za predsednikom države Titom. Priznam, da me pri pisanju ne vodi ta sentiment, temveč zavedanje, da je podajanje in interpretacija osebnih spominov, torej nekakšno samozgodovinjeno pomemben politični in družbeni proces, ki kot tak presega povsem zasebno, osebno vrednost podanega. Kolikor vem, tega dogajanja, ki sem se ga namenila lotiti tukaj, doslej ni zabeležil še nihče. Morebiti ga tudi ne bi, zato vidim vso odgovornost na strani nas, ki se teh izkušenj z veseljem in hvaležnostjo spominjamo, da to storimo. Zato sem se namesto za čisto znanstveni odločila

---

⁵ Elfrida Elfi Ambrožič je bila sekretarka Društva prijateljev mladine do svoje upokojitve v začetku osemdesetih, ravno takrat, ko so se začela Srečanja pionirjev Titovih mest, zato v pričujoče besedilo ni vključena. Ker pa je zasnovala ter spodbudila veliko dogajanja za mladino v Velenju in drugih dveh občinah, vse od nastanka Zveze prijateljev mladine v petdesetih, bom pogovor z njo o teh dejavnostih objavila ločeno v eni od prihodnjih številčk Šaleških razgledov.

⁶ Za navezovanje stikov in organizacijo intervjujev se razen samim udeleženkam in udeležencu srečanj toplo zahvaljujem Marjetki Jedlovčnik, obenem pa tudi Nataši Tajnik, Nataši Verdelj, Špeli Lesnjak, Miri Zakošek, Majdi Gaberšek, Petru Grozniku – Peču in uredniku Silvu Grmovšku ter recenzentu članka.

V zvezi s pridobivanjem podatkov se je izkazalo, da naše osnovne šole v svojih kronikah, vsaj iz časa osemdesetih, nimajo skoraj nobenih podatkov o takšnih in podobnih srečanjih otrok. Bodisi so podatki obstajali in so jih šole zavrgele bodisi jih nikoli niso zabeležili. Naslednja težava, ki v zadnjem času nastaja pri iskanju podatkov, je (do neke mere upravičeno) izgovarjanje šol na Splošno uredbo o varovanju podatkov.

za esejistični slog pisanja, v katerem se osebna izkušnja in reflektivno razmišljanje prepletata. Nenazadnje so osemdeseta zanimiva tudi za raziskovanje, saj označujejo sočasnost dogajanj, ki so najavljala postopno ekonomsko in politično spremembo, ki se je dovršila v začetku devetdesetih let in kasneje. Sočasno s temi pa tudi nasilno pretrganje več mednarodnih vezi, ki so jih trudoma tkala takšna in podobna srečanja, namenjena tako mladim kot ostalim državljanom. Tukaj boste brali o enem od njih in koščkih tistega časa. Presojo o tem, ali so se vezi in vrednote, ki so jih vsebovale, dokončno pretrgale, pa prepuščam času in kakopak oceni bralcev samih.

*Zemljevid s
Titovimi mesti,
narisan na roke
in s šablono.⁷*

Bila so Titova mesta

Poleg številnih prireditev, pri katerih Velenjčani praviloma nismo bili neposredno ali množično udeleženi, denimo vlak bratstva in enotnosti, državna prireditev Dan mladosti s paradami in z zletom v Beogradu ter seveda v jugoslovanski ljudski armadi, smo bili v svoji občini občasno dejavni pri Štafeti mladosti, vzpostavitvi pobratenih mest (tudi mednarodnih) in številnih manjših, bolj ali manj

⁷ Bilten Srečanja pionirjev Titovih mest v Titovem Velenju, od 26. junija do 7. julija 1988, Beli golob, str. 3. Zasebni arhiv Marka Mandiča. V nadaljevanju Beli golob.

tradicionalnih prireditvah, ki so pri nekaterih mladih pridobile ne le simbolno, ampak tudi dejansko veljavo.

Leta 1981 je Velenje z odlokom postalo eno od Titovih mest. Skupni pridevnik v imenu je na jezikovni način povezoval vsako mesto v eni od republik in s tem prispeval k simbolnemu konstrukt naše nadnacionalne jugoslovanske identitete. *“V šestih republikah in dveh avtonomnih pokrajinah Socialistične federativne republike Jugoslavije je bilo po eno mesto poimenovano po predsedniku Josipu Brozu Titu. Štiri mesta so dobila ta imena takoj po drugi svetovni vojni, štiri pa po njegovi smrti leta 1980. Danes so ta mesta v sedmih različnih državah. Niti eno nima več v imenu Tita,”* začinja Amir Muratović svoj dokumentarec *Bila so Titova mesta* (2014–2017). Za vsa Titova mesta je bil značilen bodisi industrijski in hiter urban napredek: v Velesu je bila za to zaslužna topilnica kovin, v Mitrovici rudnika Trepča in Stari trg, v Vrbasu prehrambno-predelovalni obrati Carnex, Bačka in Vital, v Velenju sta bila to Gorenje in rudnik lignita. Predlaganemu mestu je ugled hkrati dajal tudi močan narodnoosvobodilni boj. Tako je bilo v Užicu prvo osvobojeno ozemlje med drugo svetovno vojno, tudi ruralni Drvar je bil močno oporišče odpora, več mest pa sta zaznamovali tudi večnarodnost, večkulturnost, prav tako značilni v Korenici in Podgorici, edinem republiškem glavnem mestu, ki je imel ime po predsedniku države. Prav Podgorica je bila morda najbolj neposreden odraz dajanja odkritega osebnega poklona Titu, saj naj bi, kot v Muratovičevem dokumentarcu pripoveduje anekdoto Rajko Cerović, Črnogorec Milovan Djilas pred Titom osebno ob obisku Podgorice menda spontano izrekel besede, da bo to mesto od tega dne dalje nosilo njegovo ime, kar je množica navdušeno pozdravila. Tako je bila leta 1946 Podgorica tretja, ki je za Korenico leta 1945 in Užicem to simbolno, vsekakor pa zgodovinsko nalogo začela kmalu po vojni.

»To so bila vedno mesta, ki so bila vzor,« pojasnjuje Amir Muratović, *»Velenje je bilo na primer mesto, ki je zraslo iz nič, moderno, multikulturno, s sodobno arhitekturo, v*

njem so živele vrednote solidarnosti, udarništvā. V Vojvodini so izbrali Vrbas, zelo uspešno industrijsko mesto s prebivalci 25 različnih nacionalnosti. Morali so se naučiti živeti skupaj. Takšna mesta so postala Titova mesta. Veles in Ušice pa sta bili denimo mesti, v katerih so na volitvah še v času Kraljevine SHS zmagali komunisti, torej sta bili to levičarski mesti po prepričanju. Ta mesta so imela heroje, revolucionarje, bila so nekaj posebnega.«⁸ Ne preseneča, da so ti kraji postali tudi središča prvih ekoloških gibanj, nevladnih organizacij, nastalih kot odziv na neposredno uničenje zdravja okolja in ljudi, ki so ga oblasti prikrivale, da bi obdržale zahtevane ravni proizvodnje. Prav tako pa tudi tega, da so v določeni meri zadržala velike spomenike Titu in imena revolucionarnih in narodnoosvobodilnih ulic. Vsekakor je bilo Velenje tisto, ki je ta pridevnik med zadnjimi vzelo in med prvimi vrnilo, tako da je obdobje poimenovanja trajalo vsega devet let. Vsa mesta so pridevnik Titov/-a/-o opustila v začetku devetdesetih; najdlje ga je imela Korenica, ki se je preimenovala leta 1997. Muratović trdi, da nam vsako od teh mest govori tudi o razpadu države. A bolj kot tema razpada države me v pričujočem prispevku zanima določen moment povezovanja mladih, saj sem mu bila priča tudi sama. Sama sem obiskala Split na izmenjavi omenjenih pobratenih šol nekaj let kasneje. O izkušnjah in dogajanjih sva s sošolko Darjo Regvat izčrpno (v več oddajah) poročali za šolski radio, katerega mentorica je bila Lučka Marinšek.

Prvič sem bil v Velenju v poznih sedemdesetih, ko so jugoslovanska mesta še gojila običaj, da so se pobratila: Split je podpisal listino o prijateljstvu z Velenjem, tako da smo se mi iz Osnovne šole Bruno Ivanović pobratili s tamkajšnjo Osnovno šolo Antona Aškercā. Osupnilo me je vzorno urejeno moderno mesto s prekrasnimi parki, širokimi ulicami, lepimi zgradbami, šolami, dvoranami, bazeni, trgi, novim desetmetrskim spomenikom tovarišu Titu in veliko, nenavadno belo in čisto tovarno: nekaj povsem drugega od kaotičnega in umazanega Splita, iz katerega smo prišli.

kapitalistov

Takole pa se svojega osnovnošolskega vtisa obiska Velenja spominja kolumnist Boris Dežulović:⁹

⁸ Alenka Sivka, 2017, Bila so Titova mesta, Zarja, 9. 5. 2017

⁹ Boris Dežulović, 2019, Legenda o tovarišu Ivanu, kolumna, Dnevnik, 16. november 2019.

*Pesem Dime
Vujoševića
Titovi
gradovi.¹⁰*

Ko sem zbirala podatke in pisala pričujoči članek, so na Norveškem zaznamovali obletnico nepojmljivega množičnega poboja otrok, udeležencev poletnega tabora socialdemokratov, ki ga je zakrivil neonacistični skrajnež Breivik. Ne verjamem, da je imela Irena (Jakopanec, op. p.) v mislih ravno slednjega, ko je pisala spodnjo refleksijo, vsekakor pa jo je pisala na Norveškem, na svojo spodbudo, in to še preden sem jo povabila, da podeli z menoj nekaj vtisov (strinjali sva se, da gre za svojevrstno naključje). Bržkone pa ni naključje, da je med ostalim njen opis otroškega vtisa Velenja precej podoben Dežulovićevemu, to je vtis socialistično motivirane vzgoje osemdesetih, katere del so bila tudi jugoslovanska srečanja, ki je v raznih odtenkih neizpodbitno pozitiven. Kar je še več, morda za koga presenetljivo, povsem aktualen je še danes.

Srečanje pionirjev pod intelektualnim nadzorom učiteljev je bil genialen koncept kulturne izmenjave. Dal nam je ogromno, stkale so se tesne vezi, izmenjala so se mnenja, nazor, dovolili smo tudi drugačnost. To je izredno dragoceno, nekaj, kar je kritično za izobrazbo mladega človeka, zlasti v globalni družbi. To je bil tudi koncept potrditve izbranih mest,

¹⁰ Beli golob, str. 16.

oblika lokalnega ponosa, ki nam je dal priložnost, da se nečemu zavežemo, za nekaj gorimo, se za nekaj trudimo. Takrat nam, stanujočim v Titovem Velenju, ni bilo težko videti, zakaj je bilo to mesto izbrano – imelo je izjemno zračno prostornost in moderne oblike arhitekture, ki so dovoljevale veliko igre s svetlobo. Arhitekturno načrtovanje je zlahka ponudilo tudi ideološke elemente, potrebne za tisti čas. V središču mesta je bil zasnovan velik trg, ki je preprečeval natrpanost in zasičenost – principe, na katere se v času koncentracije dobičkonočnosti naglo prisega. Kljub dominantnemu Titu, ki je živčno korakal na bronastem podstavku, smo lahko v tem velikem prostoru obstajali. Park, zgrajen z udarniškim delom, je bil ikona mesta, jezera so mu dala objem modrine. Hkrati pa je ideja srečanja podžgala radovednost o drugih mestih – zakaj so bila izbrana, kaj je bilo na njih posebnega, kdo je tam živel, kaj so razmišljali, ali so tudi oni ponosni? Spominjam se, kako me je pretreslo spoznanje, kako so nam ljudje iz drugih Titovih mest tako zelo drugačni in tako zelo podobni, vsi pa smo bili drug do drugega ljubeznivi in prijazni, vzorni gostitelji. Kaj drugega se ne bi spodobilo.¹¹

Kako se je kalilo krhko jeklo

Leta 1983 so na področju otroškega varstva v Velenju, katerega tajnica je bila Marija Kuzman, podpisali sporazum o sodelovanju mest, ki so nosila Titovo ime. Sporazum je podpisalo osem predsednikov in predsednic občinskih skupščin in predsednikov in predsednic SIS-ov otroškega varstva. V sporazum so zapisali naslednje cilje tovrstnega sodelovanja,¹² ki so bržkone postali v vsega nekaj letih, to je po samoodločbi Slovenije, nepomembni, pretekli:

- medsebojno zблиževanje pionirjev Titovih mest z željo, razvijati tovarštvo in prijateljstvo ter gojiti trajno sodelovanje pionirjev, njihovih odredov in šol;

---

¹¹ Refleksija Irene Jakopanec, udeleženke srečanja Titovih pionirjev leta 1988 v Titovem Velenju. Osebna korespondenca z avtorico.

¹² Beli golob, str. 4.

- seznanjanje pionirjev z zgodovino narodov in narodnosti s poudarkom na narodnoosvobodilni borbi;
- spoznavanje kulture, umetnosti, znanosti, naravnih bogastev, industrije okolij, od koder prihajajo pionirji;
- razvijanje samoupravljanja, pionirske ustvarjalnosti in delavnosti in
- športne aktivnosti.

Upoštevajoč zadane cilje so oblikovali tudi program samih srečanj. Ta so predstavljala tudi glavno sredstvo, s pomočjo katerih so izvajali in dosegali zapisane cilje. Vtis imam, da so kljub povečanim osamosvojitvenim težnjam Slovenije v letih po podpisu tega sporazuma ti cilji predstavljali vrednote, ki s slednjimi niso ne v kulturnem niti političnem razkoraku. Generacije, vzgojene v izdihljajih skupne države, smo s tako rahlo tkanimi miceliji iz izkušnje medjugoslovanskih vojn izšle z raznoterimi doživljaji osebne identitete in pripadnosti, nekateri še zmeraj (nekako in komplicirano) Jugoslovani in Jugoslovanke, nekateri samo še Slovenci in Slovenke ali katere druge pojugoslovanske narodnosti, nekateri oboje, troje itd. K tej temi se bom še vrnila, zato naj nadaljujem z opisom formata naših srečanj pionirjev Titovih mest.

Omenila sem, da je bilo oblikovanje gostovanj in stikov po ključu Titovih mest sicer veliko, denimo: obstajal je program srečanj folklornih skupin in umetnikov Titovih mest,¹³ bil je reli Titovih mest,¹⁴ bila so športna srečanja Titovih mest,¹⁵

---

¹³ Nepodpisano, 1986, Titograd v Titovem Velenju. Naš čas 20, 22. maj 1986, str. 1.

¹⁴ Milena Krstič Planinc, 1988, Štirideset družin se je povečalo za novega člana. Naš čas 22, 2. junij 1988, str. 7.

¹⁵ Borut, Marko, 1988, Srečanje Titovih mest. Naš čas 19, 12. maj 1988, str. 12: »Od 6. do 8. maja 1988 se je Titovo Velenje udeležilo petega športnega srečanja Titovih mest, ki je bilo v Titovih Užicah. Velenjčani so uspešno zastopali svoje mesto, saj so bili med osmimi Titovimi mesti končni zmagovalci in osvojili lep pokal ter spominsko sliko — grafiko domačega umetnika. Tekmovali so v mnogoboju in košarki. Ogledali so si tudi spomenik na Kadinjači in muzej narodnoosvobodilne borbe. Srečanje je bilo zelo dobro organizirano in udeleženci so polni lepih vtisov odšli iz Titovih Užic.«

srečanja občinskih konferenc mladine Titovih mest, ki so več let zapored organizirale mladinske delovne brigade, ipd. Vsakoletno srečanje pionirjev Titovih mest je imelo predvidene določene skupne poteze, ki so označevale prav vsa srečanja; od prvega leta 1984 v Titovem Velesu do zadnjega leta 1989 v Titovem Drvarju.

Kje? Gostovanje se je izvedlo bodisi v počitniških domovih, dijaških domovih (denimo Dom učencev v Velenju), če teh ni bilo, so bili gostje nameščeni v za ta namen pospravljeni osnovni šoli.

Kdo? Običajno 10-12-članska skupina šesto- in sedmošolcev, lahko osmošolcev, dva spremljevalna pedagoga, v trajanju približno 12 dni plus potovanje.

Kdaj? Predvidoma zadnji teden julija in prvi teden julija, med počitnicami.

Programska shema (povzemam po podatkih, ki jih imam s štirih pionirskih srečanj Titovih mest) je bila naslednja: prvi večer se začne z dobrodošlico in pozdravom, v katerem gostitelji pripravijo kulturni program. Pionirji dobijo spominske majice. Vsak dan potekajo različne interesne dejavnosti (igre, obisk bazena, športne, družabne aktivnosti). Celotna skupina odide na sprejem in pozdrav pri predsedniku občine. Obvezni del programa je ogled naravnih in kulturnih znamenitosti (slapovi, cerkve, samostani, muzeji, planinarjenje, izleti), pa ogled industrije in obiski delovnih kolektivov (ribogojnica, *Vital*, *Carnex*, *Grmeč*, *Medela* itd.). Tam pionirje kot nekakšno delegacijo popeljejo po obratih in za nameček tudi pogostijo s svojimi izdelki, jih drugače obdario. Predstavitev gostujočega mesta iz različnih perspektiv, poleg že omenjene predstavitve gospodarskih dejavnosti, do poudarka na NOB (v Velenju je bil to obisk odkritja NOB obeležja v Kavčah, glej v nadaljevanju posnetek in spomine na to iz našega lokalnega časopisa), kar se je navadno ujelo s počastitvijo dneva borca, ki je bil 4. julija, to je ravno v času, ko so običajno srečanja tudi potekala. V programu je bila obvezna predstavitev razvoja in posebnosti gostiteljskega kraja,

ki si jih bomo v nadaljevanju podrobneje pogledali ob spominih na srečanje v Titovem Velenju. Običajno so se otroci naučili tradicionalnega plesa gostujoče republike, pri nas je bila to polka. Verjamem, da so iz opisane sheme programa zelo dobro vidni poudarki, na katerih so pobudniki vztrajali – konkretno: kdo so bili pobudniki, mi ni uspelo izvedeti.

Financiranje? Vsako skupino oziroma gostovanje financira njihova občina. Iz zahvale organizatorjev velenjskega srečanja pionirjev Titovih mest lahko vidimo, da so »finančno in moralno« pomagale tudi delovne organizacije iz občine: »V imenu organizatorja srečanja ter gostov se najpristrčneje zahvaljujemo: Občinski izobraževalni skupnosti. REK – Rudnik lignita, REK – Družbeni standard, TGO Gorenje, KK Ptuj – Trznica, ERI Velenje in Modnemu salonu.«¹⁶

naš milijardo din, z montažo pa 1,5 milijarde din. (bz)

Srečanje pionirjev Titovih mest

Danes se izteka dvanajst-dnevno srečanje pionirjev Titovih mest iz vse Jugoslavije, pridružila pa se jim je tudi skupina pionirjev s Poljske. V našem mestu so se imeli lepo, navezali so nova znanstva.

Postali so dobri prijatelji. Skupaj so preživeli nepozabne počitniške dni. Prepevali so, risali, tekmovali v športnih disciplinah, se igrali. Skratka bilo je lepo in današnje slovo ne bo lahko. Prav gotovo pa si bodo ob slovesu objubili, da se še vidijo. (mz)

JUGOBANKA

JUGOBANKA TITOVO VELENJE
TITOVO VELENJE

Keranikova 1
Telefon: 855-915

Notica na naslovnici Našega časa.¹⁷

¹⁶ Milorad Bogojević, 1988, Zahvala iz Titovih mest. Naš čas 24, 14. julij 1988, str. 12.

¹⁷ Mira Zakošek, 1988, Srečanje pionirjev Titovih mest. Naš čas 27, 7. julija 1988, str. 1.

V Velenju so bili med gosti srečanja najbolje sprejeti taborništvo (za katerega promocijo je vsa leta skrbela Hermina Groznik – teta Herma), od prireditev pa Skok čez kožo.¹⁸

Sredina osemdesetih

Nedvomno je v tistem času, pa tudi času poprej, pripadala velika vloga skupnosti in skupnemu, tako na hišni (na primer znotraj pionirskih svetov blokov), vaški (tradicionalne Vaške olimpijade, turnirji na primer), krajevni (krajevni pionirski in mladinski odbori), mestni ravni (v šolah šolske, na ravni razredov razredne skupnosti), do delovne, v kateri so bili zaposleni razumljeni kot deli kolektivov, številka,¹⁹ vse do medrepubliške ravni, in takrat tudi meddržavne, saj je bila Jugoslavija vidna članica med drugim gibanja Neuvrščenih, ki smo ga navsezadnje lahko razumeli kot našo globalno družino. Tem skupnostim pripadajočo vlogo je imelo samoupravljanje. Čeprav otroci, pionirji morda nismo povsem razumeli njegovega pomena, smo ga lahko videli pri delu v številnih oblikah sodelovanja in združevanja in smo samoupravne načine ponotranjili.²⁰ Danes otroci ponotranjajo druge in drugačne vrednote; recimo, s hišnim redom večstanovanjskih stavb je dandanes otrokom prepovedano zadrževanje in igranje po hodnikih, ki so v stavbah, zgrajenih v osemdesetih,

---

¹⁸ Milena Krstič Planinc, 1988, »Res je obrajtan ta knapovski stan ...« 27. skok čez kožo v Titovem Velenju. Naš čas 27, 7. julij 1988, str. 12: »Posebno doživetje pa je bil slavnostni sprevod do kotalkališča za pionirje Titovih mest, ki so bili v tem času na obisku pri svojih sovrstnikih iz Titovega Velenja, in tudi za delegaciji rudnikov iz Poljske in Italije. Slavnostnemu sprevodu se je ob koncu pridružila še množica Velenjčanov, ki so povorko prej pozdravljali ob cesti, in mestno kotalkališče je bilo v trenutku polno. Slavili so vsi — ne le rudarji in drugi delavci kombinata, praznik so vzeli za svoj tudi mnogi Velenjčani, saj so z lignitom tako ali drugače povezani.«

¹⁹ Pojem, povezan z oblikovanjem delovnih skupin po nekaj rudarjev, recimo, Klančnikova številka; glej Jože Hudales, Življenje v novem mestu: Velenje in njegove urbane identitete 1945–1960. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2015.

²⁰ Milena Krstič Planinc, 1986. Dan samoupravljanja, 27. junij. Naš čas 25, 26. junij 1986, str. 1.

tako prostorni, da bi v njih lahko imeli v vsakem nadstropju še mizice in stole! Ta kultura je indikativna za upad grajenja skupnega in s tem povezanih nadindividualnih vrednot.

A vrnimo se še k drugim prireditvam, ki so v tistih letih in dneh imele s svojo kritičnostjo pomembno vlogo pri izgradnji in povezovanju skupnosti: to so bili ekološko osvješčanje in akcije. Takšna so bila redna srečanja preseljenih Škalččanov, pomemben dogodek pa pomeni ustanovitev Šaleškega ekološkega društva leta 1987 v Zavodnjah, kar se ujema s časom, ko smo s skupino sovrstnic in sovrstnikov iz Osnovne šole Antona Aškercia odšli na srečanje pionirjev Titovih mest v Titov Vrbas. Nekateri drugi vrstnice in vrstniki pa so bili že takrat dejavni v mislih na okolje, kar ponovno dokazuje, kako pomembne so vrednote, ki se jih učimo v mladosti.

8. SRBEN • NAŠ ČAS TURIZEM

Slab zrak, ugrezjanje

Četjaka turistična zveza je v osrednjem letu razpisala nagradno nalogo za vesno Andrejca – turizem. Odzvalo se je kar 52 ljudi, ki so nam poslali 211 nalog. Vse naloge smo seznačili, ostane je najhitre nalogo na vsaki listi pa smo porabili v Četjaki, kjer smo jim pokazali močne razmišljanje in jim povedali smiselni odgovore s področja ekologije in turizma.

Najhitre nalogo je napisala Vesna Andrejca, učnica osnovne šole Karla Domitroviča Škalca iz Sotlesca.

V zadnjem času vidimo učeno ekološki ozaveščenost. Tudi učenci se trudijo študirati, ki so pred vsem vzporedno znanje učijo se deliti, kar da je vsaj v najhitrejšem obdobju. Če se nam pogleda v našo domovino, vidimo, da se učenci ozaveščenost učijo, kar da je vsaj v najhitrejšem obdobju. Če se nam pogleda v našo domovino, vidimo, da se učenci ozaveščenost učijo, kar da je vsaj v najhitrejšem obdobju.

ZADNI ČAS NE ZANEMARJAŠ, KOT DA SEM DRUŽBENA LASTNINA

Bodoča direktorica lokalnega družinskega podjetja za urejanje okolja, takrat osnovnošolka, avtorica nagrajenega osnovnošolskega spisa o ekologiji Vesna Andrejca. V luči poprej zapisanega

o niti najmanj enoznačnem duhu tistega časa je pomenljiva tudi karikatura.²¹

Po eni strani razkazovanje industrijskega in tehnološkega napredka, ponos nanj, po drugi pa vse glasnejši protesti zoper neizprosno izkoriščanje okolja, pomenijo težavno protislovje, med katerim je neprestano nihalo in se še danes natezata okoljska in ekonomska politika, prav tako pa tudi odnos do zasebnega in javnega. O industrijskem napredku in

²¹ Naš čas 27, 07. julij 1988, str. 8.

uničevanju okolja lahko rečemo tudi ironično v slogu aforizma Lili Schönliebe: »Bili so svetle zvezde stalnice, ki so nam pomagale, da smo zašli.«²² Po mojem mnenju lahko javno nasprotovanje državnim politikam razumemo kot določen pokazatelj možnosti kritičnega civilnega udejstvovanja državljanov in državljanov ter tega, da je morala obstajati določena kultura vzgajanja mladih v smer večje kritičnosti in boljšega zavzemanja za to skupno (ne nujno lastnino).

Kako kritična je bila v tistem času gospodarska in politična situacija, lahko razberemo iz Žgankovega poročila s Kongresa borcev Jugoslavije, ki vsebuje tudi te misli: “*Borci so poudarili, da je jugoslovanska družba v resni gospodarski, politični in moralni krizi in da Jugoslavija vse od vojne ni bila nikoli v težjem položaju. Kljub takšni ugotovitvi so borci ostali zvesti svojemu, že neštetokrat preizkušenemu pravilu, da tudi sedanje stanje ni brezizhodno. Zato so tudi največ poslanic naslovili na Zvezo komunistov, to je na bližnji 13. kongres ZKJ, od katerega pričakujejo, da bo prelomen korak pri premagovanju kriz.*”²³ Nadaljevanje tega poznamo.

Sredina osemdesetih slikovito in dišeče zaznamuje tudi to, da smo hodili čez mejo po nakupih, do Pliberka in ostale kraje, ker so tam

imeli. Po kaj se je hodilo? Po banane, Milko ali 30-gramske čokolade, po Kinder jajčka, pralni prašek, žvečilne gumije v tubi ali v barvnih kroglicah na dolgem traku, kavo itd. Moj spomin seveda razsvetljuje vtise otroka. Vir: Naš čas 27, 12. julij 1984, str. 6.

V nadaljevanju bomo поблиžje spoznali spomine na nekatera srečanja, tako njegovo otroško kot odraslo perspektivo.

²² Naš čas 30, 28. julij 1988, str. 9.

²³ Nestl Žgank, S kongresa borcev Jugoslavije. Naš čas, 26. junija 1986, str. 4.

Spomini na prvo srečanje pionirjev Titovih mest v Titovem Velesu

Na prvo srečanje pionirjev Titovih mest je odšlo deset šolarjev in šolarik Osnovne šole Veljka Vlahoviča ter dve spremljevalki, ravnateljica Marija Žužek in učiteljica Tinca Kovač.

»Z vlakom smo se zjutraj odpeljali iz Velenja v Ljubljano, potem pa do Titovega Velesa z direktnim ekspresnim vlakom, ki je imel seveda zamudo. V Titov Veles smo prispeli drugi

dan, popoldan, ob 15. uri, utrujeni in umazani. Na vlaklu smo preživeli več kot 24 ur, se dobro spoznali med seboj, se povezali v enotno ekipo.« Pozorno oko bo opazilo, da sta tako postaja kot vlak ostala ista. (Foto: Osebni arhiv Tince Kovač)

Ko so prispeli, so jih gostitelji pospremili v hotel. Tam pa se je začela prva lekcija medkulturnih in bivanjskih razlik, o katerih v duhu bratstva in enotnosti ni bilo veliko govora, vsaj ne odkrito, a spomin nanje, pa tudi to, da so ljudi iz Slovenije obravnavali drugače, je še sedaj precej živ: *»Videlo se je, kako mi različno živimo v primerjavi z drugimi v Jugoslaviji. Jaz sem sicer nekaj poznala, ker sem z družino že prej potovala po Jugoslaviji. Ko smo prišli do hotela, sva z ravnateljico najprej preverili, če so vsi otroci nameščeni. Bili so. Odšli sva v svojo sobo, in ko sva se dogovorili, katera se gre prva tuširat, je potrkalo na vrata. Bili so učenci; ja, kako pa se naj stuširamo, so rekli? Kako, kje, v kopalnici, vendar! Ni kopalnice, so rekli. Ugotovimo, da sva medve v novem delu hotela, učenci pa v starem, kjer ni kopalnic. V najini sobi pa je bil prostor za zaveso, namenjen za tuširanje. In potem smo se kar vsi tam stuširali, tako učenci in medve.«*

S tem pa spoznavanja razlik še ni bilo konec: »Potem smo odšli na večerjo, smo imeli skupni obrok. Učenci so bili nameščeni posebej, spremljevalci posebej, kar se nama je zdelo čudno. Preverili sva, kje sedijo naši učenci. Vsi so bili prisotni in spraševali so se, kaj bo za večerjo. Ja, kje pa je jedilni pribor? Učenci so imeli samo žlico. Sem šla vprašat, kje pa je pribor? So gledali začudeno, saj učenci jedo vso večerjo le z žlico, tako so vajeni.«

Različen je bil tudi način, kako so v Makedonijo prišli. Čeprav so Velenjčani prišli od najdlje, so na srečanje potovali z vlakom, zato pa je kolega iz Bosne povedal, da so oni sicer prišli z vlakom, a da bodo nazaj zagotovo šli z letalom. Tinca Kovač se spominja še drugih podrobnosti: »V Velesu smo bili le en dan, potem so nas peljali na planino Golak. Na tej planini je bila le vojska, pa cerkva in dom za otroke, kjer smo bili mi. Šli smo z avtobusom, ki je bil točno tak kot v filmu *Ko to tamo peva*. K sreči pa je imela ena učenka kovček, da smo potem na njem sedeli. Na Golaku je ekipa čakala, ponovno smo se prerazporedili, otroci posebej, spremljevalki sva dobili sobo čisto na vrhu, mansardno. Imeli smo pester, bogat vsakodnevni program.«

Prva ekipa učencev na srečanju v Titovem Velesu, leta 1984. Tinca se poimensko spomni skoraj vseh imen otrok: (spodaj levo) Petra Jakelj, Marija Žužek (spremljevalka), Zdenka Fluhar, Andrej Borković, Bojan. Zgoraj desno:

Marko Mrzel, Matija Gorogranc, Darja Pocajt, Tinca Kovač (spremljevalka), Matjaž Vovk, Petra Jaklič. (Foto: Osebni arhiv Tinca Kovač)

Učili so nas kólo, imeli smo razna tekmovanja, obiskali smo vojašnico in cerkev. Za naše učence je bila precej

zanimiva pravoslavna cerkev. Peljali so nas tudi na izlet v Delčevo, ki je čisto za albansko mejo. Tam smo bili šokirani, ker smo gledali Albanijo, ampak sredi dneva ni bilo nikjer žive duše. Albanija je bila takrat še zelo zaprta država. V Delčevo smo si ogledali njihovo najbolj znano tovarno.

Zbor ekip pionirjev Titovih mest na Golaku. (Foto: Osebni arhiv Tinca Kovač)

Druženje na Golaku v Makedoniji. (Foto: Osebni arhiv Tinca Kovač)

Udarniško na Golaku, sadili smo drevesa. (Osebni arhiv Tinca Kovač)

Naši učenci so od doma prinesli 3D očala, ki so bila takrat velik hit. A so tudi druge udeleženske in udeleženci imeli kakšna modna očala na zalogi. (Osebni arhiv Tince Kovač).

Nogometna ekipa naših, sedmi, osmi razred in en sposojen igralec. Majice smo dobili tam. Naši fantje so bili dobri, pri nogometu so kar zmagovali. (Osebni arhiv Tince Kovač)

Po štirinajstih dneh smo se vrnili v Veles. Tam so nam organizatorji pokazali tudi znamenitosti Velesa. Na Veles in Golak imam lepe spomine. Ko smo se vračali, so na postaji ob odhodu tekle solze. (Osebni arhiv Tince Kovač)

Tinca Kovač svoje spomine na prvo srečanje pionirjev Titovih mest sklene z mislijo: »Takah srečanj današnjim otrokom manjka. Jaz zagovarjam ta srečanja otrok, ker so se povezali jugoslovansko. Vem, kako so jokali ob slovesu. Pa tudi s kolegi smo se povezali.« Ko sem povprašala, ali ima kaj posebnega v mislih s povezanostjo, je rekla, da je dolgo imela stike z Makedonci: »In veliko mi je pomenilo, ko me je poklicala Radmila iz Titovega Velesa, ravno pred alarmom za zračni napad na Velenje leta 1991. To se mi zdi zelo pozorno.«

O naslednjem srečanju, načrtovanem v Titogradu leta 1985, nisem izvedela nič. Je pa na pripravljalni sestanek za to srečanje odšla Marija Kuzman in obudila spomin nanj s pomočjo stare beležnice:

»Imam srečo, da sem našla eno staro beležko, in tam notri sem našla en kup stvari. Če bi te beležke ne imela, bi vse bilo samo v moji glavi.«

Na levi strani so imena in kontakti vseh odgovornih iz vsakega kraja posebej, na levi pa iztočnice za prihajajoče srečanje v Titogradu. »Kjer je bilo srečanje, so se maksimalno potrudili. Ni bilo tehnologije, da bi snemali, le tisto, kar si odnesel sam s seboj, ti je ostalo,« pove Marija Kuzman. Katera šola je sodelovala na srečanju v Titogradu, nisem uspela ugotoviti, prav tako ne vem ničesar o tistem v Titovem Užicu. Prihodnje leto, na srečanju leta 1987, pa sem bila udeležena tudi sama.

Četrto srečanje pionirjev Titovih mest v Titovem Vrbasu

Sošolka in prijateljica Darja Regvat me je spomnila, da smo bili tudi mi od prihodu precej šokirani: *»Komaj sem čakala, da avtobus spelje, potem pa – groza.«* Skladno s formatom srečanj smo bili nameščeni v veliki stari osnovni šoli *»Bratstvo i jedinstvo«*, za spanje so organizatorji uporabili (verjetno vojaške) ležalnike, *»jaz pa prvič stran od družine«*. To se je hitro poleglo, predvsem izleti so bili super.

Osnovna šola v Titovewm Vrbasu, kjer smo bivali.

Zgodaj, prezgodaj, se spominja Darja, je bila jutranja *»fiskultura«*, a zvečer smo se že zbirali na igrišču, kjer je bila kitara. Tam sva si med igralci košarke z leto starejšo Vanjo nagledali enega in istega, še posebej zanimivega izstopajočega fanta, kajti fantje so se namesto pogovora hitro lotili igre. Za tega zalega fanta se je kasneje izkazalo, da je morda dekle ali pa je bil vendarle fant, a z uhančkom, kdo ve. Odšli smo tudi na izlet v Beograd, na Dedinje. *»Otroci smo si med seboj bili v redu, se nismo prcali. Tisti, ki smo šli na letovanje, smo si predstavljali, da smo mi malo boljši od ostalih, ker smo bili nekako izbrani za to potovanje,«* se še spominja Darja.

Zgoraj:
Ob spomeniku,
nad Donavo,
v spominskih
majčkah. Po
spominu na-
vajam imena;
spodaj levo
čepimo: avtorica
Darja Regvat,
Katja Skornšek,
Klavdija Dra-
gičević, Špela
Sagmeister.
Nad njo: Beno,
v sredi Jelka
Rihter. Od leve:
Melita Ribič,
Katarina Za-
pušek, Klavdija
Dovečar, Jernej,
Vanja Vutkovič,
Robi Potočnik.
Spremljevalca:
Ivo Krampershek
in Toni Lipuš.
(Foto: osebni
arhiv avtorice)

V sredini levo:
Avtorica (de-
sno), prvič po
sprejemu v pion-
irje s pionirsko
čepico na glavi,
v hiši Cvetja na
Dedinju, v okvi-
ru delegacije
pionirjev Titovih
mest, ki smo bili
na izmenjavi v
Titovem Vrbasu
leta 1987. (Foto:
osebni arhiv
avtorice)

Spodaj: Kljub začetnim tegobam smo se ob slovesu težko ločile od neke vrbaške učiteljice, s katero sva se v tem času zblížali. Na levi avtorica, na desni Darja Regvat. (Foto: osebni arhiv avtorice)

Kasnejši prijatelj iz Vrbsa, Bojan Bilić, mi je povedal svojo anekdoto, ki se šali na račun razlike v »razvitosti« jugoslovanskih republik: »Moj tata je radio u službi društvenog knjigovodstva (SDK) i imao je tamo nekog šefa koji se stalno opijao i, kako kaže, nije imao pojma o poslu ... Jednog dana u drugoj polovini 80-ih trebalo je, da se čuju sa kolegama iz Slovenije. Slovenci pitaju: „Imate li fax?“ A on kaže: „Ne ne, nismo mi fax, mi smo sdk“«

Srečanje pionirjev Titovih mest v Titovem Velenju

Leta 1988 smo v Titovem Velenju doživeli kar dve srečnji mladeži Titovih mest, in sicer je spomladi tega leta na Osnovni šoli Gustava Šiliha potekalo tridnevno srečanje šol Titovih mest, poleti pa še dvotedensko pionirsko srečanje v organizaciji Osnovne šole Veljka Vlahoviča. O srečanju šol si lahko preberete v obsežnejšem časopisnem poročilu z naslovom »Štirideset družin se je povečalo za novega člana«²⁴ in »Sodelovanje šol Titovih mest«.²⁵ Ta tip srečanj je bil posebej zanimiv med drugim zato, ker so otroci bivali pri družinah gostiteljicah, pa tudi sicer so si bile ideje in cilji srečanj šol Titovih mest in pionirjev Titovih mest enakoznačne. Vendarle se bomo tokrat podrobneje osredotočili na poletno srečanje, saj so prav ta dvotedenska »letovanja« glavna tema tega prispevka.

Moj informator za peto srečanje pionirjev Titovih mest v Velenju je Marko Mandić, ki s srečanja hrani ne le veliko spominov, dragocene fotografije, beležnico z naslovi, ampak tudi bilten Beli golob. Bilten, glasilo ali danes bi rekli s tujko »zine«, je nastal tik po srečanju in je slikovita priča dogajanja ter vzdušja na srečanju. Ime nosi po pesmi srečanja, ki so se jo pionirji skupaj naučili, to je bila pesem Beli golob, za katero je besedilo napisal Boštjan Krivec, uglasbil

---

²⁴ Milena Krstič Planinc, 1988. *Naš čas* 22, 2. junij 1988, str. 7.

²⁵ Učenci in delavci OŠ Gustava Šiliha, *Naš čas* 20, 19. maj 1988, str. 12.

in na klavirju spremljal pa jo je Joži Šalej. »Pesem Beli golob je tisto leto na reviji pevskih zborov izvajala OŠ MPT. Mogoče nas jo je Joži tudi naučil peti, če tega ni opravil Vehovec, ki je bil njihov zborovodja. Lahko pa da nas je udeležence pesem naučila naša Rožica Napotnik,« se teh podrobnosti petega srečanja pionirjev Titovih mest spominja Marko, tedaj osmošolec Osnovne šole Veljka Vlahoviča.

Veliko časa sva posvetila temu, da sva razjasnila, kdaj je katero od srečanj potekalo in kje, poleg tega, da sva ugotovila, da so poleg srečanj »šol« (eno je omenjeno zgoraj) obstajala tudi »letovanja« pionirjev Titovih mest. S trudom sva prišla do naslednjega seznama poteka letovanj: prvo srečanje je bilo v Titovem Velesu leta 1984; drugo v Titogradu leta 1985; tretje v Titovem Užicu leta 1986; četrto v Titovem Vrbasu leta 1987; peto v Titovem Velenju leta 1988 in zadnje, šesto, leta 1989 v Titovem Drvarju.

Poleg številnih dogodkov, ki so se zvrstili v času srečanja (o katerih več v nadaljevanju), je vendarle pomembno, da začnemo s tem, kaj je Marku to srečanje pomenilo, kako sam vidi, da so bile stvari zastavljene takrat. Sama bi rekla, in v splošnem vemo, da v duhu tega, kar se je takrat imenovalo »samoupravljanje«, kar pa Marko nemudoma in implicitno poveže tudi z obsegom izrazne svobode. Njemu kot umetniku je posebej pomenljivo to, da je obstajal določen prostor za improvizacijo, prostor za osebni izraz, pri čemer so se potem pri različnih skupinah otrok videle razlike, koliko so posamezni od njih imeli za to možnosti: »V Velenje bi morali priti, pa Korenice ni bilo. So se že začela bojkotiranja, bila je plakatna afera leta 87, pa JBTZ leto kasneje. Čutilo se je, da nekaj ne štima več tako, kot je prej,« se začne zamišljeno spominjati Marko. »Videle so se razlike v predstavitvah. Videlo se je, kje učitelji dirigirajo, kje pa so že kaj bolj po svoje naredili. Vse je imelo dnevni red, le pomisli, tradicija pionirske organizacije, oddelčnih skupnosti, sestankov, razrednih ur. To je pomenilo, da si se naučil okvirja ter da smo bili brez dlake na jeziku na problemskih konferencah. Ideje odraslih so bile infiltrirane med otroke, seveda so lahko bile te ideje tudi na-

zadnjaške. Vendar je tako, da je s tem podan okvir, ki ga osvojiš, nakar ga začneš rušiti. Recimo, je proslava, zgodi pa se tudi določeno parodiranje. Že takrat, v osnovni šoli, smo bili resda vodeni, a že otroci smo imeli funkcije, smo se igrali in se naučili odgovornosti preko teh funkcij. Poglejmo samo to: en otrok je bil blagajnik in potem je imel ta denar doma. Meni se zdi to genialno. Imeli smo pionirsko hranilnico in smo zbirali star papir in denar, potem imeli za sladoled. Vidim pri svojih otrocih danes, da poteka vse z velikim nadzorom. Naša Metoda Fingšt je malo pogledala, ni se pa vtikala. Velenje je imelo kar veliko teh raznih organizacij, tudi samo Velenje je bil »pionirski« projekt, bili so ljudje z različnih koncev, ki si jih moral umetno ustvariti, zgraditi. Da to oživiš, moraš imeti akcije, udarniške, projekte. Danes to ni zamisljivo, da bi folk udarniško delal, da bi si naredil toplovod ali pa kabelsko TV. Zato se mi zdi ideja teh srečanj genialna,« razmišlja Marko Mandić.

Strinjam se, da je pogled otroštva v zasebnosti svojega spomina zmeraj že javen, skupen, saj neredko odseva duha svojega časa in mišljenja »odraslih«. Do tega je po navadi neopredeljen, nekritičen in ga rad odseva nazaj odraslim, da se ti v njem ponovno prepoznajo in potrdijo, za kar potem otroke pohvalijo. Zato je nujno, da imamo poleg okvirjev privzgojen tudi občutek možnosti svobodnega izraza, ali kot Marko izpostavlja v svojem razmišljanju, je to umetniška svoboda, ki je nujna tudi za možnost nestrinjanja, kritike in upora, ne glede na stopnjo demokratičnosti sistema.

Poleg teh spoznanj so Marku izkušnje z gostovanj dale tudi idejo za kasneje, predvsem v srednji šoli organiziranja (samih dijakov) Gimnazijad, enkratnem srečanju gimnazijcev z raznih koncev Slovenije: »Če ne bi bilo teh srečanj, če se ne bi mehanizmov tega dela in organizacije naučili, Gimanzijada ne bi imela tega gostiteljstva po domovih,« razlaga. Zato mu, tako kot sem pojasnila v uvodu zase, pri teh stvareh iz otroštva in mladosti ne gre za nostalgijo: »Ampak gre za tisto, kar te je izgradilo, kar ti je dalo pobude za nadaljnje akcije.«

Med pogovorom mi je Marko kazal fotografije in bral iz Belega goloba. Zabavna je prigoda, po kateri so enega spremljevalca otrok poimenovali Margarin: »Tudi z vzgojitelji smo postali dobri prijatelji. Dali so nam vrbaško margarino Vitalis, učitelj na sliki je delil knjižico z recepti, njega smo zato imenovali Margarin. Smo naredili rolado z domačimi malinami, če se prav spomnim, in v zadnji kos smo zapičili zastavico Slovenija moja dežela.«

Imena otrok po spominu: Jožica Pustatičnik, Barbara Pušnik, Mojca Hudournik, Irena Jakopanec, Petra Kortnik, ki ima v roki kos roladice. V sredini tovariš Margarin, zraven sta tudi dve spremljevalki,

najbrž prav tako iz Vrbsa. Marko je na sliki desno. (Foto: Osebni arhiv Marka Mandiča)

Zabavno je bilo tudi druženje v Kavčah ob že omejenem odkritju spominske plošče padlim borcem. Tega druženja se spominja tudi Tinca Kovač: »Ko smo bili gostitelji mi, so me povabili kot nekdanjo udeleženko Titovih mest, na Vlahovičevi šoli je bil sprejem. Ob dnevu borca smo otroke pripeljali v Dom krajanov Kavče. Bilo je nepopisno druženje, ker so bili tudi krajanji ganjeni, pa borci so bili. Gostje so imeli nekaj nastopov, nekaj naši, bilo je druženje.«

*Izrezek iz
tedanjega
časopisa.
Vir: B. Mu-
gerle, Odkrili
spominska
obeležja.
Podkraj –
Kavče, Naš
čas 24, 7. julij
1988, str. 6.*

Verjetno je prav na tem druženju pionirka iz Črne gore recitirala tako, da je Marko Mandić do danes ni pozabil. Morebiti je šlo za »kršno« Tamaro Burzan, recitatorko iz Titogradu? Me zanima, kaj je danes z njo, pravim Marku. On pa

naprej razlaga, da so v Črni gori imeli posebna recitatorska tekmovanja, na katerih so se mladi preizkušali, zato je bila tako odlična, saj je menda na enem s to isto pesmijo tudi zmagala, pravi Marko. "Škoda, da takšnih tekmovanj nismo imeli tudi pri nas," zaključí, jaz pa se kar ne morem načuditi njegovemu neverjetnemu spominu, ki se že v otroštvu oziroma mladosti izražal tako jasen interes za umetniško podajanje besedil.

Razen o srečanju samem sva z Markom spregovorila še več o pomenu, ki ga je zanj imelo: »V sedmem, osmem razredu so nas začeli spraševati, kaj si po narodnosti? Leta '74, ko sta starša vpisovala moje rojstvo, je bila menda praksa taka, da so otrokom iz mešanega zakona vpisovali jugoslovansko narodnost. Leta '75 pri sestri to že ni bilo več možno, vpisana je bila kot Slovenka. Za brata sta potem starša naredila »deal«, da njega vpišeta, da je Srb. Vsakič, ko so me spraševali za narodnost, sem pravil, da sem Jugoslovan, pa so rekli, da to ne obstaja. Kot da se moram odločati med dvema staršema, koga imam raje, grozno. Navadno predalčkanje, namesto da bi gledali človeka tako, kot je.« V tem pogledu se ne bi mogla bolj strinjati s teboj, sem mu odvrnila. Meni je privzganje jugoslovanske identitete pomenilo ravno odpravo vprašanja lastne večnacionalnosti po eni, in vidika nadnacionalnosti po drugi. Jugoslovanstvo (in ne titoizem, kar nekateri mešajo) sem obdržala tudi kasneje, ker se mi ni zdelo, da je krivo za nacionalne spore in vojno. Po vojni pa zato, ker kaže na prevrednotenje identitete, na to, da je vsaka identiteta dejansko prazna, kar ravno pride na plan v izrazu »ampak te države ni več, ne obstaja«. Saj, ampak jugoslovanstvo kot identiteta, če že, je potemtakem nekakšna kvirovska inačica oziroma kritika nacionalne identitete, ki je po sebi prazna oziroma iz- ali zamišljena.

»Predstavljali so nam razlike,« nadaljuje Marko, »obenem pa, da jih moramo spoštovati. S tem, ko se govori, da je neenakost treba preseči, se učiš. S tem se nismo rodili. Tako, kot se nismo rodili z nekim sovraštvom, se nismo rodili

s tem, da se imamo vsi radi. To je treba vzgajati in učiti zakonitosti družbe. Misija Titovih mest, ko pogledaš glasilo, vidiš, da se je vsako mesto predstavilo v svojem jeziku. Mi smo govorili drug z drugim, vsak, kar je znal. Nas je Borka Ostrovršnik dobro naučila srbohrvaščine.« Prav, sem rekla, o tej eni uri v petem razredu ni vredno razpravljati. Pri nas smo nekateri v razredu našo slavistko, ki je učila ta predmet, opominjali, kako se kaj zapiše, ker smo jezik poznali bolje od nje. Pomen te ure sploh ni bil v tem, da bi se kaj dejansko naučili, ampak da se ta jezik tudi simbolno pokaže kot »naš«, kot uporaben in sprejet.

Mala anketa

Chimera šola Verka Vlahoviča v Titovem Velenju od 26. junija do 1. julija gosti pionirje Titovih mest. Za vsak dan, ki ga bodo imeli na polni program, so jim pripravili zanimiv program. Kakšno so njihova mnenja?

TAMARA BURJAN, Titovo Velenje »Za pomenje Titovih mest sem bila presenečena, ker nisem vedela, da so tam sploh Titovi mest. Tudi se odlično počutimo, poročilo sem napisala karh mojemu. Pustimo

Med prijatelji je lepo

Med prijatelji v Titovem Velenju od 26. junija do 1. julija gosti pionirje Titovih mest. Za vsak dan, ki ga bodo imeli na polni program, so jim pripravili zanimiv program. Kakšno so njihova mnenja?

TAMARA BURJAN, Titovo Velenje »Za pomenje Titovih mest sem bila presenečena, ker nisem vedela, da so tam sploh Titovi mest. Tudi se odlično počutimo, poročilo sem napisala karh mojemu. Pustimo

MALA ANKETA

Chimera šola Verka Vlahoviča v Titovem Velenju od 26. junija do 1. julija gosti pionirje Titovih mest. Za vsak dan, ki ga bodo imeli na polni program, so jim pripravili zanimiv program. Kakšno so njihova mnenja?

TAMARA BURJAN, Titovo Velenje »Za pomenje Titovih mest sem bila presenečena, ker nisem vedela, da so tam sploh Titovi mest. Tudi se odlično počutimo, poročilo sem napisala karh mojemu. Pustimo

(mlk, ml)

Mala anketa s petega srečanja pionirjev Titovih mest v Titovem Velenju: Med prijatelji je lepo, novinarki Milena Krstič Planinc in Mira Zakošek. Vir: Naš čas 27, 30. julij 1988, str. 7.

»To so bili zadnji poskusi« – pripravljani sestanek na srečanje v Titovem Drvarju

Marija Kuzman, ki je šla po službeni dolžnosti na pripravljani sestanek za srečanje v Drvarju spomladi leta 1989, se ga spominja takole: »Ker nisem več jugota vozila, sem od Tinca (tukaj intervjuvane Kristine Kovač, op. p.) kupila devet let starega pikija, s katerim sem šla na sestanek sredi Bosne, v Drvar. Brez navigacije, brez vsega. Bilo je že obdobje, da smo rekli, bo – ne bo.« V tem se oglasi Tinca: »Sem mislila, da me kap zadene, le kako bo šla na tako dolgo pot, relativno nenavajena na avto. No, saj tja grede je bilo vse v redu.« Marija nadaljuje: »Tja sem šla zgodaj, pa nič avtoceste, čez Kar-

Zahvala iz Titovih mest

Ob nedavno končanem šestem srečanju pionirjev Titovih mest ter pionirjev in vzgojiteljev učencev tega srečanja, izkoriščam priložnost, da se vam, v imenu udeležencev, najtopleje zahvalim za prisrčen sprejem in prijetno bivanje v Titovem Velenju.

Slovenska prisrčnost in gostoljubnost sta nas spremljala na vsakem koraku. Čeprav smo prišli na povabilo Občinske skupnosti otroškega varstva, smo bili dragi gostje vseh Velenjčanov, kar nam je še posebno ljubo. Dvanajstdnevno bivanje med vami, v Titovem Velenju, smo izkoristili za medsebojno spoznavanje in zблиževanje, za spoznavanje Titovega Velenja in njegove okolice, gospodarskega in družbenega življenja mesta. S polno lepih vtisov smo se vrnili v Titova mesta, z lepimi spomini v srcu in željami, da spet pridemo v vaše lepo in toplo mesto, v bratsko Titovo Velenje.

Izkoriščamo priložnost, da se še posebno zahvalimo kolektivu osnovne šole Veljka Vlahovića, tovarišicama Mariji Žužek in Mariji Kuzman in vsem tistim, s katerimi smo sodelovali, za gostoljubnost in dobro organizacijo srečanja.

Milorad Bogojević
Titograd

Zahvala iz Titovih mest. Naš čas
28, 14. julij 1988, str. 12.

lovec, prvič sem se ustavila na odcepu za Bosno. V Drvar sem prišla zvečer, prespala, imela sestanek naslednji dan, in potem šla nazaj. Pri Karlovcu pa je avto začel kihati. Se je pregreval, a so mi ga zrihtali, da sem šla naprej.» (Tinca ji le ni prodala mačka v žaklju.)

Ko smo se že nekaj časa pomenkovale, predvsem o bratskih srečanjih vrtcev (šlo je predvsem za srečanja vzgojiteljic in vzgojiteljev, katerih pobudnica je znana – to je bila neka stara partizanka, ki je delala v vukovarskih vrtcih), pa tudi Marija Kuzman izpostavi razlikovanje, različno obravnavo med sodelujočimi iz različnih republik: »Socialistična zveza (op. Socialistična zveza prijateljev mladine) je imela izmenjavo z mesti po Jugoslaviji. Vrnjačka Banja, Šumadija – spali boste pri družinah, so nam rekli, in gostitelji – ti so najprej Slovenke pobrali! Nazadnje pa one s Kosova. Meni je bilo

tako grozno. »Protažirali« so nas, pa imeli za vzor.« K temu Tinca Kovač doda: »Vsaka država ima svoj sever in svoj jug ...«

Kot rečeno, v času pripravljalnega sestanka je bilo že precej negotovosti, ali bo do srečanja sploh prišlo: »Že na sestanku niso vedeli, ali bi ali ne bi. Prišli so pa vsi. To je bilo tik pred vojno. Takrat so se začeli krahi, mednacionalne napetosti, ljudje so se bali otroke dol poslat.« Po sestanku se Marija še spominja: »Po Titovem Drvarju so bili krizni sestanki na občini in vse živo je bilo, ali iti ali ne iti, se udeležiti ali ne?« To se je potem izkazalo za poslednje izvedeno srečanje, na katerem sicer ni bilo predstavnikov Titove Korenice, medtem ko se naslednje, napovedano za leto 1990 v Titovi Mitrovici, že ni več zgodilo. O vtisih iz Titovega Drvarja, kjer je potekalo poslednje srečanje, lahko preberemo v časopisnem izrezku z naslovom »Hvala, Titov Drvar, za deset nepozabnih dni«.

li nameščeni v OŠ Slavko Rodić, e interesne dejavnosti. Že prvi ve- z lepim kulturnim programom in a so podarili spominke majice.

gledu — na vrhu, smo pozabili na utrujenost. Razigrani smo se vrnili v solo.

2. 7. — Obiskali smo Titovo pečino in muzej »25. maja«, kjer smo prislunhili zanimivi pripovedi vodiča. Obiskali smo še tovarno Papir in tu imeli tudi kosilo.

3. 7. — Z avtobusom smo se odpeljali do prelepe Bastasiče, kjer je še posebej zanimiva pečina, kjer se je tov. Tito zadrževal 40 dni. Srečali smo se tudi z borcem, ki nas je »popeljal« v čas NOB.

borca.

Pionirji so bili organizirani v pionirske čete. Iz vsakega Titovega mesta je bil en pionir član pionirskega štaba, kjer so se dogovarjali o delu in življenju v taboru. Pionirji so se prostovoljno vključevali v interesne dejavnosti: likovno, glasbeno, literarno, folklorno in športno. Naučili so se zaplesati kolo, zapeti pesem, likovna dela so krasila avlo šole, prispevki v biltemu pa bodo ostali trajen spomin na življenje v taboru. Pionirji so se najbolj zanimali za šport, ker jih je tovarnik pritegnil z zanimivimi in zabavnimi športnimi igrami. Vsako mesto se je predstavilo s kratkim kulturnim programom.

1. 7. smo se predstavili pionirji Titovega Velenja s pristrčnim in vedrim programom.

starih otrok, snopci čim so ves nekaj izjemnega. (Andreja).

Komaj čakam polodnevca, da stečem v šolsko telovadnico. Tu s prijatelji iz vse Jugoslavije igram športne igre. (Iztok)

V veliko veselje mi je čas, ki ga preživim s prijatelji iz drugih Titovih mest. Čeprav govorimo različne jezike, se dobro razumemo. (Petra)

Veselim se počitka po aktivnem dnevu, ki ga preživim v različnih aktivnostih in izletih. (Brigita)

Vsak dan se rada sprehodim do športnega centra, kjer obedujemo. Na šoli mi je najbolj všeč ravnateljeva pisarna, kjer se po telefonu pogovarjam z mamičo. (Maja)

Vesela sem, da sem sklenila prijateljstvo z vrstniki iz vseh Titovih mest. Vsak večer komaj čakam kulturnih predstev. (Breda)

Žal imamo prvo poročilo v našem lokalnem časopisu o gostovanju pionirjev Titovih mest ravno z zadnjega, v Titovem Drvarju, kamor so odšli učenci in učenke OŠ Gustava Šiliha. Vir: Hvala, Titov Drvar, za deset nepozabni dni, Naš čas 26, 13. julija 1989, str. 4.

Še eno srečanje, da ne bi pozabili prijateljstva

Morda pa se kaže vendarle spet bolj kot na poslavljanje osredotočiti na pozdravljanje. Marko mi kaže svojo staro, s selotejpom ojačano dragoceno beležnico. Koder je hodil, hodil pa je marsikod, ker je bil precej aktiven, je jemal naslove: »Že to, da zbereš naslove, priznam, to je malo kolekcioniranja tudi na tem. Ampak gledali smo na to tako, da imam možne kontakte, če potem kam grem,« da se ti »nađe ako-ne-daj-bože-zatreba«, sem se pošalila. »Enim sem potem pisal,« reče in začne glasno brati iz beležnice: »Darko Gogić – Titograd, Luka Djurić – Titovo Užice, Ivana Ponjović – Titovo Užice, Gordana Erić – Vrbas, ne vem, katerim,« nakar nadaljuje v svečanem tonu z branjem imen otrok, vrstnikov, ki jih ne on ne jaz ne pozna več: »Radojica Cvijić – Titograd, Silvija Križan, Vrbas, aha, to je ta, s katero sem se potem srečal, Draženka Ačanski – Vrbas, Vesna Marković – Titograd, Dragan Pejović – Titograd, s temi smo se zelo spoprijateljili in se družili. Imel sem celo idejo, da bi ponovno vsem pisal na te naslove.«

Kako pa je bilo to ponovno srečanje s Silvijo Križan iz Vojvodine, me je zanimalo?

»S Silvijo sva si dopisovala, oba naju je zanimalo recitatorstvo. Na festivalu Drama leta 2015 je gostovalo tudi madžarsko gledališče iz Novega Sada. Na balkonu sem se pripravljaj, kaj bi jih spraševal po predstavi, ki mi je bila všeč, taka močna, čustvena je bila, imel sem tremo, kako bom vodil pogovor. Stojimo za Dramo. Preverjal sem imena in obraze, da jih bom znal potem na odru prav prebrati, toliko bolj, ker so bila med njimi tudi madžarska. In tako grem od enega do drugega, njeno ime mi je zazvenelo znano. Jel se mi znamo, rečem? Marko ... reče ona. Velenje ... Vrbas... Titovi gradovi!

V tistem hipu sem naenkrat dobil tudi sijajno iztočnico za pogovor na odru, kajti teme predstave so bile prav take, sprejemanje različnosti, midva pa se prav tam, po skoraj

tridesetih letih srečava. Potem sva se še dolgo v večer pogovarjala in si potem začela izmenjevati mejle.«

Takole pa je to isto srečanje dveh gledališnikov opisano kot gledališka črtica na spletni strani, posvečeni gledališču v Novem Sadu:

Dvadeset i sedam godina kasnije, 6. juna 2015. u ljupkoj bašti Slovenskog narodnog gledališča u Ljubljani, na Festivalu nove drame, a nakon predstave „Neoplanta” Novosadskog pozorišta / Ujvideki sinhaz, izuzetni slovenački glumac Marko Mandić pokušava da nauči napamet imena 11 novosadskih glumaca sa kojima treba da razgovara o predstavi. I nešto mu kod imena Silvije Križan zazvuči poznato ... Pročitao je ime nekoliko puta, u sebi i poluglasno ... Hm, nešto mu je bilo poznato, zapravo, nije mu uopšte bilo nepoznato ... Ali opet, nije baš mnogo verovatno ... Tako se zvala devojčica, sa kojom se nekada dopisivao ... Pa ipak, kada se potom pojavila Silvija Križan, pitao ju je da li je možda nekada bila u Titovom Velenju?²⁶

Marko iz Velenja in Silvija iz Vrbasa pa nista bila edina, ki sta se srečala po mnogo letih. Navajam tudi spominski zapis moje sošolke in prijateljice Klavdije Dovečar, ki se je v Titovem Vrbasu leta 1987 spoprijateljila z Jeleno iz Titove, zdaj Kosovske Mitrovice:

»Susret pionira Titovih gradova« je bila moja prva velika življenjska izkušnja – sama, daleč od doma, nič stika s starši, veliko tujih ljudi in otrok ... Spomini so precej zbledeli, pa vendar so topli, prijetni in prepojeni s prijetnimi občutki pripadnosti, prijateljstva, enakosti in povezanosti, ki so po mojem skromnem mnenju v današnjem času precejšnja eksotika. Spomnim se, da smo spali v neki šoli, v učilnicah, kar na lesenih ležalnikih ... spomnim se izletov ... spomnim se, da smo imeli nekakšen „pokaži, kaj znaš“ in da sem s

---

²⁶ Sneža Miletić, 2015. Silvija i Marko. Pozorišna crtica iz stvarnog života, na spletu: <https://ludus-online.rs/silvija-i-marko/> V duhu medsebojnega kulturnega razumevanja narodov Jugoslavije besedila ne prevajam.

skupino Makedoncev in Srbov pela tedanji hit „Ja sam za ples“ ... spomnim se skrite pošte (nekomu si brez podpisa napisal sporočilo in potem so ta sporočila glasno prebrali), spletala so se prijateljstva, nekaj nedolžne, otroške romantike ... Bil je lep čas za „biti otrok“.

Pred poldrugim letom dni sem na Messenger (pa sem vedno trdila, da je FB itak brez veze) dobila sporočilo: ... „dali si ti ona Klavdija – moja najbolja drugarica“? Poiskala me je Jelena iz Kosovske Mitrovice, takrat je bila to Titova Mitrovica. Malo sva si pisali, kako kaj živiva zdaj, in si obljubili, da se ob prvi priložnosti poiščeva še v živo. Priložnost se je pojavila kmalu – Jelena je prišla na strokovno izobraževanje v MB. Dobili sva se v znanem balkanskem lokalju (itak), se takoj prepoznali in si padli objem. Zanimivo, kako so za trenutek leta kar izginila, spet sva se smejali in hiteli govoriti kot dva majhna dekliča. Obujali sva spomine, povedali sva si vse o sebi, o najinih družinah, se dotaknili težke politične situacije v njenih koncih. Zanimivo, da so nama vseč podobne reči, podobna glasba, knjige, hrana, imava podobne vrednote, želje, pogled na svet, in to kljub temu, da živiva v zelo različnih okoljih in imava za seboj zelo različne izkušnje. Mogoče je to odraz nekega časa oziroma generacije? Po zaprtju lokala se kar nekako nisva mogli posloviti, zato sva se sprehodili po praznih ulicah Maribora. Ob slovesu sva si skupaj zaželeli ponovnega snidenja in si z roso v očesu obljubili, da bova ohranili stike. Bo že še prišel čas.

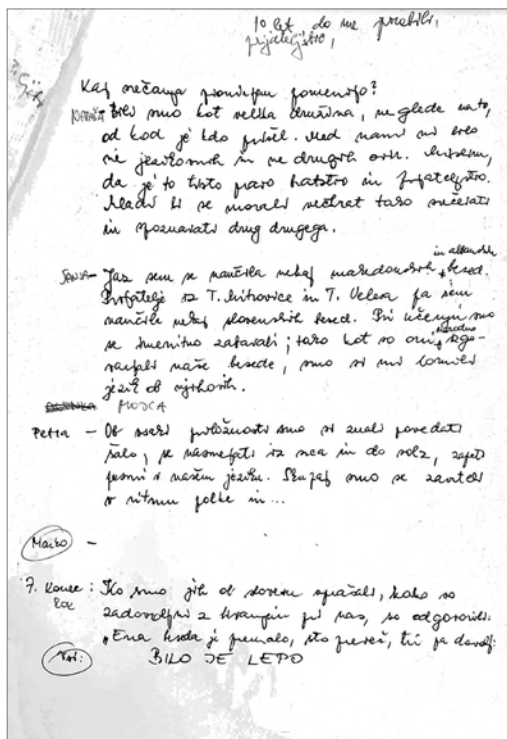
Po vsem povedanem sem Marka vprašala, če ima v mislih nekakšen *reunion*, kot danes rečemo – to bi bilo pa res zanimivo, veš, sem mu rekla. Kaj nisem videla tam, na odzadnji strani listov z besedilom za nastop, zapisano željo, da se srečate spet čez deset let? Minilo je sicer dlje, pa tudi toliko se je vmes zgodilo, morda pa ravno zato, skleneva.

Mislil si, da je otrokom takrat, kakor tudi danes, bržkone precej vseeno, s kom se srečujejo in v katere kraje potujejo. Nekateri se bodo med seboj povezali bolj, drugi manj, nekateri bodo ob slovesih jokali, pa potem pozabili, kaj so tam

doživeli, drugim se bodo spomini vtisnili neizbrisno globoko. Reči hočem, da so srečanja, na katerih sem prisostvovala kot otrok, brez dvoma imela namen povezati bodoče državljane, tako kot imajo današnja namen krepiti duha evropskosti in slovenske identitete. Nekaterim od nas, ki smo kot otroci in mladi ostali brez večkrat imenovane »širše« domovine, je po razpadu države ostal v zavesti rezultat tega namena, v duhu katerega smo bili vzgajani, to so: prijateljstvo in želja po enakosti, svobodi in miru.

Viri:

- »Beli golob«: bilten Srečanja pionirjev Titovih mest v Titovem Velenju, od 26. junija do 7. julija 1988.
- Bogojević, M., 1988. Zahvala iz Titovih mest. Naš čas, letnik 24, številka 28, 14. julij 1988, str. 12. Dostopno na: <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-C17RP-BIG/e0cc0c38-1579-4fc6-af86-4236e9d1f60f/pdf>.
- Dežulović, B., 2019. *Legenda o tovarišu Ivanu, kolumna. Dnevnik, 16. november 2019.*
- Hudales, J., 2015. *Življenje v novem mestu: Velenje in njegove urbane identitete 1945–1960.* Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Jedlovčnik, J., 2014. *Mi gradimo nov svet in novo pomlad. Prostovoljne delovne akcije v Velenju in okolici ter velenjski prostovoljci in brigadirji.* Velenje: Muzej.
- Muratović, A., 2014/ 2107. *Bila so Titova mesta, celovečerni dokumentarni TV film.* Ljubljana: RTV Slovenija.
- Krstič Planinc, M., 1986. Dan samoupravljanja, 27. junij. Naš čas, letnik 22, številka 25, 26. junij 1986, str. 1. Dostopno na: <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-8X6QG17P/f18d8b70-eb2b-458f-9b66-5101762d2557/pdf>.
- Krstič Planinc, M., 1987. Iz Titovega Vrbsa v Titovo Velenje. Junuz in Dragan vez več med Titovimi mesti. Naš

Program
priredivite ob
gostovanju
pionirjev
Titovih mest
v Titovem
Velenju, ki ga
hrani Marko
Mandič, na
katerem je
seveda tudi
nastopal.
(Vir: Beli
golob, nav.
delo, 1988.
Osebni arhiv
Marka
Mandiča).

čas, letnik 23, številka 24, 18. junij 1987, str. 6. Dostopno na: <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-YA-P91MQJ/b4410cb5-e733-44f9-a00a-e50ec2b879fe/pdf>.

- Krstič Planinc, M., 1988. Štirideset družin se je povečalo za novega člana. Naš čas, letnik 24, številka 22, 2. junij 1988. Dostopno na: <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-UOO0XFRC/ada1ddd9-ddd0-4a3e-98d1-58c0503b340a/pdf>.
- Krstič Planinc, M., 1988. Res je obrajtan ta knapovski stan ... 27. skok čez kožo v Titovem Velenju. Naš čas, letnik 24, številka 27, 7. julij 1988, str. 12 Dostopno na: <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-Z19DNJ6N/ba4d47d0-d62c-4626-99a5-f45f80938b3c/pdf>.

- Krstič Planinc, M. in Zakošek, M., 1988. Med prijatelji je lepo. Mala anketa. Naš čas, letnik 24, številka 27, 30. julij 1988, str. 7.
- Marko, B., 1988. Srečanje Titovih mest. Naš čas, letnik 24, številka 19, 12. maj 1988, str. 12. Dostopno na: <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-R8PZNIHM/6e41ca66-9315-4133-bd6b-38eeac5dc97d/pdf>.
- Mugerle, B., 1988. Odkrili spominska obeležja. Podkraj – Kavče. Naš čas, letnik 24, številka 27, 7. julij 1988, str. 6. Dostopno na: <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-Z19DNJ6N/ba4d47d0-d62c-4626-99a5-f45f80938b3c/pdf>.
- Miletić, S., 2015. Silvija i Marko. *Pozorišna crtica iz stvarnog života*. Dostopno na: <https://ludus-online.rs/silvija-i-marko/> [prevzela 2. oktobra 2020].
- Nepodpisano, 1986. Titograd v Titovem Velenju. Naš čas, letnik 22, številka 20, 22. maj 1986, str. 1. Dostopno na: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-UK98OFBK?ty=1986>
- Nepodpisano, 1988. Srečanje šol Titovih mest. Naš čas, letnik 24, številka 20, 19. maj 1988, str. 12. Dostopno na:
- <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-55Z2M2PV/6706c51e-a836-4ed6-bc52-cbd5ff2a4d08/pdf>.
- *Nepodpisano, 1989. Hvala, Titov Drvar, za deset nepozabni dni. Naš čas, letnik 25, številka 26, 13. julija 1989, str. 4. Dostopno na: https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-1L2O7I8E/5bdeafe1-0b15-4335-87f9-ffe02a963e1a/pdf.*
- *Oglasno sporočilo, 1984. Naš čas letnik 20, številka 27, 12. julij 1984, str. 6.*
- Skupinsko avtorstvo, Sodelovanje šol Titovih mest. Naš čas, letnik 24, številka 20, 19. maja 1988, str. 12. Dostopno na: <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-55Z2M2PV/6706c51e-a836-4ed6-bc52-cbd5ff2a4d08/pdf>.

- Zakošek, M., 1987. Prijetno in nepozabno srečanje. Srečanje bratskih vrtcev. Naš čas, letnik 23, številka 19, 14. maj 1987. str. 8. Dostopno na: <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-B5CD27JV/8a6e4d4b-7280-499c-86ca-06e215376f6b/pdf>.
- Zakošek, M., 1988. Srečanje pionirjev Titovih mest. Naš čas, letnik 24, številka 27, 7. julija 1988, str. 1. Dostopno na: <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-Z19DNJ6N/ba4d47d0-d62c-4626-99a5-f45f80938b3c/pdf>.
- Zakošek, M., 1988. Tradicionalno srečanje med pionirji Titovih mest. Prijateljstvo med pionirji ne pozna meja. Naš čas, letnik 24, številka 27, 7. julija 1988, str. 7.
- Sivka, A., 2017. Bila so Titova mesta, Zarja, 9. maj 2017 Dostopno na: <https://revijazarja.si/clanek/zgodbe/591aeffad3009/bila-so-titova-mesta>
- Žgank, N., 1986. S kongresa borcev Jugoslavije. Naš čas, letnik 22, številka 25, 26. junija 1986, str. 4.

Ustni viri (intervjuji):

- *Tinca Kovač, Marija Kuzman, Marko Mandić, Darja Regvat.*

Avtorici spominskih zapisov:

- *Irena Jakopanec, Klavdija Dovečar.*

Kunigunda – neznani avtor, zasebni arhiv Tine Felicijan

KUNIGUNDA

festival mladih kultur

Andreja Ažber

Andreja Ažber je diplomirala iz zgodovine in sociologije kulture na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Zaposlena je kot bibliotekarka na domoznanskem oddelku Knjižnice Velenje.

INKARNACIJE VELENJSKE KUNIGUNDE

Zgodba o legendarni grajski gospodični Kunigundi je zaščitni znak velenjskega Muzeja. V okviru pedagoškega programa jo posredujejo grajski kustosi in učitelji na velenjskih osnovnih šolah. Pozna jo večina prebivalcev Velenja, močno pa se je vtisnila tudi v samo identiteto Velenjčanov, saj sta po njej poimenovana regionalni multimedijski center in mednarodni festival mladinskih kultur. Je pomemben del konstrukcije identitete muzeja in Velenja, sicer pa ima značilnosti izmišljene tradicije.¹ Tudi različice zgodbe variirajo zgolj v podrobnostih, v nadaljevanju pa bom povzela dve, ki se najbolj razlikujeta.

---

¹ Koncept izmišljene tradicije je razvil britanski zgodovinar Eric Hobsbawn (Hobsbawn in Ranger 1983). Po njegovem smo si velik del pojavov, ki jih danes razumemo kot del tradicije, v resnici izmislili ali vsaj sestavili v nekem (na kolektivni ravni nedefiniranem) zgodovinskem in družbenem kontekstu. Ambrož Kvartič, »Danes burek nič več ...« : Sodobne povedke v Velenju, diplomsko delo, Ljubljana, 2009, str. 47, op. 46.

Kunigunda – čarovnica, vržena v vodnjak na grajskem dvorišču

Nekoč naj bi na Velenjskem gradu živela Kunigunda. Po pripovedovanju nekaterih grofična, po mnenju drugih pa spletična je bila samska lepotica dolgih črnih las in dobrega srca. Ker naj bi znala čarati, so jo imeli za čarovnico. Ob sušah je lahko priklicala dež, ob močah sonce, ublažila je zmrzal. V muzeju na gradu hranijo pečnico – velik del peči v obliki hrastovega debla, verjetno iz 19. stoletja, okrašeno z vejicami in kačami. Na njej sta zapisani ime Kunigunda in letnica 1469. Kunigundo so vrgli v vodnjak na grajskem dvorišču; ko so ga pred leti čistili, so našli v njem »stekleno kroglo«, ki naj bi bila Kunigundina. Pravijo, da na gradu straši Kunigundin duh in morda je prav on grajskega oskrbnika od zadaj prijel za ramo, ko je zvečer zapuščal grad. Oskrbnik se je ozrl, a ni videl nikogar ... V nekdanjem stražarskem stolpu so v kamnitem zidu našli približno meter dolg šop prepletelih črnih las. Bili naj bi Kunigundini. Kunigunda naj bi bila pokopana na starem šmarškem pokopališču.²

Kunigunda – grajska hči, zazidana v steno zaradi neprimerne ljubezni

Po drugi različici je bila Kunigunda lepa hči mogočnega graščaka. Snubci so prihajali iz vse dežele Kranjske, pa tudi z Laškega in Švabskega je zaneslo koga. Plemeniti mladeniči je niso prepričali, rajši je še naprej ždela v svoji sobi in se pogovarjala z doviljo. Nekega dne pa se je le zgodilo usodno srečanje; ko je z očetom graščakom v kočiji potovala proti letni rezidenci, se je zazrla v mladega fanta, ki je peljal gosi na semenj. Uročile so jo njegove lepe oči, ko sta se spogledala, pa je pretreslo tudi njega. Vnovič sta se uzrla v cerkvi na božično noč, ko je on prepeval v cerkvenem zboru. Dojilja jo je svarila pred strogim očetom, a je nato le popustila

---

² Špela in Rok Poles, Pozojeva grajska pot okoli Velenja, Mestna občina Velenje, 2011, str. 24.

želji varovanke in dovolila srečanje v grajskem parku, kjer sta si obljubila večno zvestobo. Usodno ljubezen je uničil pijani grajski vrtnar, ko je skrivnost izblebetal staremu pisarju, ta zlobnež pa je svežo novico takoj nesel na uho strogemu graščaku. Oče ni prenesel pomisli na to, da se je hči zaljubila v gosjega pastirja, in je njeno roko takoj ponudil starejšemu, premožnemu prijatelju s sosednje graščine. Kunigunda se ni hotela ukloniti očetovi volji, zato je ukazal, naj jo zazidajo v temno sobo brez oken in vrat na severni strani Velenjskega gradu, sam pa je legel v posteljo in čez slab mesec izpustil svojo dušo. Še nedolgo tega so stari Velenjčani uporabljali frazo, da ‚je kdo v temi, kot je bila grajska Kunigunda.‘ Tudi večeri so včasih na gradu prav nemirni in tu in tam se pri kapelici pod Kožljem prikaže bela, neustavljivo lepa gospa.³

Zametek konstrukta grajske legende na osnovi dejstev

Najprej je bil zapis na pečnici – ime Kunigunda z letnico 1469. Ime Kunigunda izhaja iz nemškega imena *Kunigunde*, ki je zloženo iz starovisokonemških besed *kunni* v pomenu besede »pleme, rod« in *gund* »boj«.⁴ Kunigunda je bilo v srednjem veku povsem običajno in zelo priljubljeno ime med plemkinjami, med kmečkim prebivalstvom pa ni bilo navzoče. Najbolj znamenita Kunigunda je bila nemška cesarica. Rodila se je ok. 980 v luksemburški grofovski družini, vzgojena je bila v samostanski šoli. Okoli l. 1000 se je poročila z bavarskim vojvodo Henrikom II. iz Bamberga, ki je l. 1002 postal nemški kralj. Papež Benedikt XII. ju je leta 1014 okronal za cesarja in cesarico. Sveta Kunigunda je bila prva cesarica, ki z vladarskim nazivom ni bila okronana le kot cesarjeva žena, temveč je bila kot cesarica dejansko enakovredna cesarju. Bila je njegova svetovalka v političnih

---

³ V., »Kunigunda bo izstopila iz teme«, Naš čas, 26. avgust 1999, str. 18.

⁴ V virih je ime Kunigunda pri nas izpričano v 12. stoletju. Janez Keber, Leksikon imen : Izvor imen na Slovenskem, Mohorjeva družba Celje, 1996, str. 292.

odločitvah. Globoko verna zakonca sta ustanovila številne cerkve in samostane ter močno podpirala duhovščino. Henrik II. je leta 1008 ustanovil Bamberško škofijo,⁵ v tamkajšnji stolnici pa sta tudi oba pokopana. Papež Inocenc III. ju je leta 1200 razglasil za svetnika, o njunem življenju pa so se spletle številne legende; najbolj znana je tista o besedah Henrika II., ki naj bi jih na svoji smrtni postelji izrekel cesaričnim luksemburškim sorodnikom: »Ženo vam vračam *takšno, kot sem jo prejel.*« Se pravi, da nista konzumirala zakona. V arhivskem gradivu Velenjskega gradu sta zabeleženi dve na grad primoženi Kunigundi, vendar pa nobena nima povezave z letnico 1469. Vsekakor tudi zapisana letnica ni pristna, saj je zapisana v sodobnih arabskih številkah. Pristna štirica bi morala biti zapisana v obliki pentlje. Lahko le ugibamo, zakaj je prav tista letnica na peči, kdo jo je zapisal in kdaj.⁶

Zapis na pečnici, foto Damjan Kljajić, arhiv Muzej Velenje

⁵ Bamberška škofija je imela svojo posest v Mežiški dolini, upravljala pa jo je iz središča v Guštanju, kjer je stal upraviteljev dvor. Tone Ravnikar, ustni vir.

⁶ Tone Ravnikar, ustni vir.

Kunigunda kot interna šala grajskih uslužbencev in starovelenjska pripoved o beli ženi⁷

Ime grajske prikazni je bilo torej že zapisano in si ga ni bi bilo treba izmisliti; kadarkoli je kaj zaropotalo, so grajski muzejski uslužbenci rekli, da Kunigunda spet razgraja. Že dosti prej pa so nekdanji prebivalci gradu, ki so po drugi svetovni vojni tam preživljali svoje otroštvo, pripovedovali enako zgodbo: da se na zunanjem hodniku, na ganku, nena doma pojavi bela žena in nato kar izgine. Ničesar ne stori, samo prikaže se. To zgodbo so poznali vsi prebivalci Starega Velenja. O beli ženi so spregovorili tudi nekateri izrazito razumski ljudje, ki sicer ob omembi spiritualnih pojavov le zamahnejo z roko, češ da gre za prazne marnje. V posebnem trenutku zaupljivosti so svojo izkušnjo izpovedali svojcem: *»Nenadoma sem začutil, da me je nekdo prijel, in ko sem se ozrl, sem videl belo roko in ničesar več«*. Grad je že sam po sebi prostor, ki podžiga domišljijo ... *»Zagnani mladi kustosi smo velikokrat delali pozno v noč. Po 23. uri, ko se je Velenje povsem umirilo in je nastopila grobna tišina, se je zaslišalo pokanje lesa na grajskem podstrešju. Srhljivost zvokov je bila včasih tako zelo moteča, da je zaustavila mojo delovno vne- mo in sem rajši kar odšel domov.«*⁸

---

⁷ Predvsem na Koroškem, pa tudi drugod po Sloveniji, so razmeroma pogoste povedke o žalik ženi oz. beli ženi, ki je hodila ležat h kmetu in s tem prinesla k hiši blaginjo. Včasih je gospodinji tudi podarila nit, ki je ni bilo konca, ipd. Vendar pa se je vila takoj umaknila, če jo je kdo od domačih odgnal, jo preklel, se razjezil na nit, ali pa vili odrezal kito. O tem koroškem izročilu sta med prvimi pisala Urban Jarnik in Matija Majar Ziljski. Monika Kropelj, *Od Ajda do Zlatoroga : slovenska bajeslovna bitja*, Mohorjeva Celovec, 2008, str. 234.

⁸ Tone Ravnikar, ustni vir.

*Poteg
,čarovniške'
krogle iz
vodnjaka.
(Foto Damjan
Kljajić, arhiv
Muzej Velenje)*

*,Čarovničina'
krogla.
(Foto Damjan
Kljajić, arhiv
Muzej Velenje)*

Odkritje šopa las in steklene krogle – ključen materialni dokaz za izvirno pro- mocijo muzeja

Domišljijo in smisel za črni humor sodobnih ‚graščakov‘ je še dodatno podžgalo dejansko odkritje grajskega oskrbnika Vinka Kovača: *»Med obnovo njegovega stanovanja v vhodnem stolpiču smo se vsi uslužbenci udeležili prostovoljne delovne akcije. Ko je prebil steno, je odkril prazen, prej zazidan prostor ... še malo je načel steno in naletel na odprtino. Iz nje je potegnil šop dolgih, črnih las. S tem odkritjem smo seznanili takratnega ravnatelja Kulturnega centra Ivana Napotnika, Vladu Vrbiču pa se je takoj utrnila promocijska zamisel.«*⁹

Leta 1993 so se grajski uslužbenci s tehnično pomočjo delavcev velenjskega premogovnika lotili čiščenja notranjega vodnjaka, kar je močno razburkalo domišljijo nekaterih Velenjčanov, ki so takoj raztrosili govorce o tem, kaj vse da skriva ta vodnjak. V pribl. 25 metrov debeli plasti naj bi se znašlo marsikaj, kar bi osvetlilo življenje na gradu, upali pa so tudi na spektakularno odkritje skritih zakladov. Na presečenju vseh se je pokazalo, da vodnjak le ni tako globok, kot je leta 1883 navajal znani štajerski kartograf Janitsch.¹⁰ *»V devetdesetih letih se je vodstvu Premogovnika Velenje utrnila zamisel, da bi se ukvarjali tudi s čiščenjem starih vodnjakov. Premogovnik naj bi sponzorsko očistil notranji vodnjak; ko so ga izmerili, se je izkazalo, da ta zbiralnik meri 10 m, kar pomeni, da je bil vodnjak zasut. Na Premogovniku so rekli, da bodo oni to očistili in nato naredili nekaj promocijskega pompa. Izkazalo se je, da je vodnjak globok 13 m. Med vsem tistim blatom, ki je mašilo vodnjak, je tičala steklena kroga. Bilo je gosto zeleno steklo, malce odlomljeno, a bila je kroglja. Privlekli smo jo ven, vneseni zaradi zanimivega odkritja smo se pošalili, da je to čarovničina kroglja.*

---

⁹ Tone Ravnikar, ustni vir.

¹⁰ Franc Kramer, »V grajskem vodnjaku ni bilo zaklada«, Celjski tednik, 25. avgust 1993, str.10

Potem so na grad pridrveli novinarji,¹¹ da bi iz tega napravili senzacionalno zgodbo. Sam sem temu zelo nasprotoval, kajti izmišljevanje zgodb nikakor ni domena resnega zgodovinarja. Moji sodelavci¹² so razmišljali drugače, saj naj bi izmišljena zgodba predstavljala izvirno promocijo velenjskega Muzeja.»

Ta promocijska strategija je bila tako zelo uspešna, da so se kustosi od te skonstruirane zgodbe sčasoma distancirali. Sprožala je namreč tesnobo pri nekaterih otrocih, ki so na gradu iskali Kunigundo. Otroško iskanje čarovnice lahko prištejemo k reakcijam pripovedne ostenzije,¹³ ki jih je izzvala izmišljena promocijska zgodba.

Kunigunda zapusti varno zavetje Velenjskega gradu in postane srčna urbana legenda

»Nekega dne me je presenetil telefonski klic študenta novinarstva Jureta Trampuša. Predlagal je, da bi po Kunigundi poimenovali festival. Opisal sem proces konstrukcije grajske legende in pripomnil, da lahko vse to interpretira tudi drugače. Jure se mi ni več oglasil ... in potem se je kar naenkrat pojavila najava prvega glasbenega festivala Kunigunda.«¹⁴

---

¹¹ V Astronovicah, prilogi Slovenskih novic, sta izšla dva senzacionalistična članka.

Margareta Hexenschus, »Na velenjskem gradu straši«, Slovenske novice, 7. september 1993, str. 9 in 10.

Ana Turk, Trojanski konj po slovensko: Grajske zgodbe in prigode: Velenjski in ognjeni grad, Slovenske novice, 7. september 1993.

¹² Direktor tedanjega Kulturnega centra Ivana Napotnika Velenje Vlado Vrbič in grajski oskrbnik Vinko Kovač sta bila zelo zagreta, kustos Jože Hudales pa je bil promocijski zamisli naklonjen.

¹³ S konceptom ostenzija se opisuje vsakršno udejanjanje vsebine pripovedne folklorne v realnem življenju. Slikovit primer ostenzije je mladinsko nočno obiskovanje pokopališč, kajti mladi želijo izkusiti nadnaravne dogodke iz pripovedi. Ambrož Kvartič, Lov na Šaleške zaklade, v: Šaleški razgledi 15, Knjižnica Velenje, 2017, str. 411.

¹⁴ Tone Ravnikar, ustni vir. Prvi glasbeni festival Kunigunda je bil 5. 9. 1998 na Velenjskem gradu.

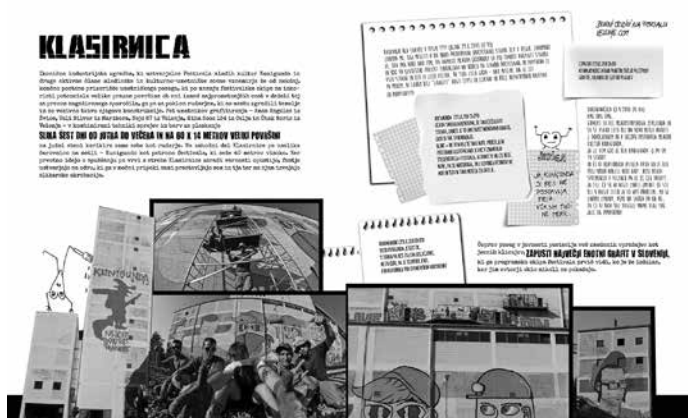

Grajska Kunigunda je navdihnila mlade, ki so iskali močno lokalno ime za novoustanovljeni mladinski center: »*Malce smo skonstruirali mit, ki se je širil naokoli, pripovedoval ga je hišnik Vinko, češ da je med prenovo stanovanja na gradu našel neko luknjo, v kateri so bili ženski lasje. Takrat se v zgodovinske vire nismo v resnici spuščali, Kunigunda nam je bila seveda všeč, ker je bila ženska ... pametna, morda, skrivnostna, drugačna, ker je bila tudi žrtev, ker je imela posebno moč, ker je bila seveda lepa in mlada. Potem se je ta njena zgodba kar nadaljevala, postala je resnična in ljudje so ji prikimavali. Recimo tuji prostovoljci, ki so delali na festivalu, so ji v resnici verjeli. Mi pa konec koncev tudi, četudi smo vedeli, da je izmišljena. Kot je izmišljena vsaka mitološka pripoved, a ker deluje, ker osmišlja realnost, je hkrati resnična.*«¹⁵

Legendarna grajska Kunigunda je kmalu po prihodu v mesto zaživela novo življenje in pridobila nove atribute; pričarala je možnost izbire in premikanja mej, postala je posebljenje drugačnosti, odprtosti in kritičnega razmišljanja. »*Vse od prvega festivala je bila Kunigunda svojevrsten kulturni inkubator za ljudi, ki jim povprečnost in komercialna privlačnost nista bili dovolj. Vodilo pri njihovi izbiri in izvedbi pa je vseskozi bilo in še vedno je, da v mesto prinesejo svežino in kakovostne kulturne dogodke. Kunigunda, lepa čarovnica brez metle (to so ji mladi grafitarji dodali le na zidu stare Klasirnice, a si je sama nikoli ne predstavljam take), je odkrivala tudi nove prireditvene prostore. V Velenje je vedno znala pripeljati dogodke in ljudi, ki smo jih domačini doma videli prvič. Kunigunda je s tem hitro postala »srčna«, sprejeta med ljudmi, zato ni čudno, da je srce, v takšni in drugačni obliki, kmalu postalo zaščitni znak tega vsebinsko in izvedbeno mladostnega urbanega kulturnega festivala. In ja, tudi s celostno podobo vabil in publikacij za posamezne festivale je premikala meje. Mnogi danes zelo znani in priznani oblikovalci so se prvič lahko izkazali prav pri Kunigundi. Organizatorji so s festivalom želeli in uspeli tik pred iztekom*

---

¹⁵ Jure Trampuš, pogovor po elektronski pošti.

Grafit na Zahodnem delu Klasirnice, Kunigunda na metli kot patrona festivala, iz knjige Pod svobodnim srcem

poletnih počitnic Šalečanom in obiskovalcem mesta ponuditi več tistega, kar so v večini prej lahko videli in užili le drugod po Sloveniji in po svetu. Vsa leta Kunigunda ne le preseneča, ampak se sploh ne stara. Velenje z njo ostaja mlado mesto. Festival je dokaz več, da drugačnost bogati, odprtost podira predsodke in spodbuja kritično razmišljanje.»¹⁶

Sojenje Kunigundi s kozarčkom cvička

Leta 2000 so na drugem festivalskem dnevu mladih kultur uprizorili sojenje Kunigundi, ki ga je v svojih dnevniških zapisih opisal Vuk:

»Že dolgo ni bila nedelja tako zgodnja. Igralci srednjeveškega dne, ki so prespali kar v Mladinskem centru, so že ob osmih potrkali na Vinkota duri. Ja, srednjeveški dan se ne zgodi kar tako, potrebno je obleči kostume, pa postarati

¹⁶ Bojana Špegel, »Kunigunda se (še vedno) ne stara«, uvodnik v : Pod svobodnim soncem: retroskrnice ob 20-letnici Festivala mladih kultur Kunigunda, Velenje, 2018, str. [1-3].

Srčna Kunigunda, iz knjige *Pod svobodnim srcem*

okolje in čas. Žal so bili obiskovalci redki, tople nedeljske postelje so seveda neskončno mehke, in tudi zato je bil prvi del sojenja Kunigundi bolj samotni. A to seveda ne pomeni, da ni bil dober, gospodar je sprejel goste, jim razkazal grad in jih pogostil.

Seveda se je šele pri gostiji zgodila prava zgodba, gradu obiskovalci so bili pravzaprav preiskovalci, iskali so čarovnico in ta čarovnica naj bi bila najlepša med grajskimi damami Čehinja Kunigunda. Potem jim je ušla, pa so jo dobili in zaključili prvi del ustvarjanja srednjeveške legende. Lepo, tudi danes je tako, najboljše stvari se zgodijo v gostilni, ob mizi ali pa ob šanku ... a to je druga zgodba.

Potem se je festival preselil na travnik pred virtualno sv. Barbaro. Ura je bila enajsta in ljudje so posedli po sadovnjaku. Totalitarni ritmi Laibachov, govorniški oder s kozarcem rdečega vina, leseni križ in kulisa spalnega naselja s komunističnim imenom – Peter Mlakar se je seveda kar moral pojaviti. In se je. Govoril je o nesmrtnosti, o duši in na koncu seveda nekaj malega tudi o ženski. Ja, o tisti! Kako je že rekel? „Človek je najbližje nesmrtnosti med

orgazmom“, tako nekako, ja, tako nekako. Pa še prav ima. Popoldne je Kunigunda spet prišla na sojenje. Najprej so prebrali obtožnico, zares brsteče dekline naj bi „črnemu možu sramne dlake poljubuvava in u kmeta strupenu sapu dihnuva, taku de zvečer pri ženi ni mogu nič storiti, in se celu povsem naga sprehajuva po jutranji rosi,“ a mlado dekline je v pravem viteškem boju rešil vitez, podrl je enega, pa drugega, tretjega zaveznika cerkve in zmagala je ljubezen. Popoldanska Kunigunda, njen twist, njen vitez in poročna gostija s srednjeveškim plesom, rebercami in rdečim, mastnim vinom so še enkrat bušknili v veter neskončno zgodbo o Romeu in Juliji, le da tokrat s srečnim koncem. A ta mlada Kunigunda se je pravzaprav v nedeljo zvečer šele odprla.

Otvoritev festivala je na terasi velenjske Name približala nebo, gospod župan so pohvalili organizatorje, cviček pa začuda ni razbolel glave. Igral je odličan sekstet klarinetov. Mario je nedeljsko tekmo izgubil. Potem je bilo konec. Malo se je še plesalo in nekateri so odšli celo v Mladinski center, a ne vsi, ponedeljek se je namreč že zgodil in nekdo nam je podrl literarni oder, jutro pa je prišlo prehitro, da bi poiskali vse barve teme ... za zdaj.«¹⁷

Kaj imata skupnega Kleistova plemkinja Kunigunda in velenjska Kunigunda?

Heinrich von Kleist je eden najbolj skrivnostnih avtorjev nemške klasične književnosti. Znameniti pisec gledaliških iger v svojem življenju ni doživel uprizoritve svojih del, čeprav so postala del klasičnega repertoarja evropskega gledališča. Katica iz Heilbronna (1807/08) je zgodovinska viteška igra, ki v skladu z romantično tradicijo poustvarja svet srednjega veka; prostor imaginacije, prežarjen s svetlobo notranjega in zunanjega ognja – sestavlja ga vrsta votlin, gradov in temnih gozdov, v katerih se v nenadni slepeči svetlobi kažejo obrisi postav, oseb in duhov v duši junakov ter mečejo

---

¹⁷ Vuk, dnevniški zapiski, objavljeni so bili tudi na spletu.

Predsednik Türk in Kunigunda

dolge, divje plešoče sence na steno tega izrednega in nenavadnega prostora duše. Srečujemo se s pravljimi zapleti, čarovniškimi procesi in silovitimi ljubezenskimi preobratu med grofom Strahlskim, kovaško hčerjo Katico in plemkinjo Kunigundo, ki vzpodbudijo razmislek o tem, kaj je resnično in kaj le videz, kaj je človekova resnična identiteta in kaj le krinka, ki si jo je ponevedoma nadel ali pa mu jo je nadel nerazumljivi skrivnostni svet, v katerem se giblje.¹⁸

Kleistova Kunigunda je bitje čiste artificialnosti, mozaik, sestavljen iz vseh treh cesarstev narave. Zobe je dobila od nekega dekleta iz Muenchna, lase si je dala uvoziti iz Francije, njena zdrava lica izvirajo iz cinobrovih rudnikov na Madžarskem in njena postava, ki jo vsi tako občudujejo, je takšna po zaslugi posebne srajce, ki jo je njen kovač izdelal iz švedskega jekla. Če je Katica iz enega kosa in iz osrčja Švabske historične srednjeveške Švabske, potem je Kunigunda umetno sestavljena iz mnogih kosov in uvožena, tako rekoč

¹⁸ Povzeto iz Gledališkega lista premiere prve slovenske uprizoritve velike zgodovinske viteške Igre Katica iz Heilbronna ali Preizkus z ognjem, 8. december 2007. <https://www.drama.si/repertoar/delo?id=1542>

Evropa v malem.¹⁹

Medtem ko je frankensteinski videz Kleistove Kunigunde jasno zarisana izumetničena skrpanka iz različnih srednjeveških monarhičnih držav, je videz velenjske Kunigunde stkan iz skrivnostne izmuzljive igre fantazem. Najprej je zamišljena kot privlačna grajska čarovnica s stekleno zeleno kroglo, ki poseblja attribute bele žene iz pripovedi domačinov starovelenjčanov. Nato jo senzacionalistični tisk prikaže kot čarovnico, ki se ukvarja s črno magijo in konča v grajskem vodnjaku. Festivalaska Kunigunda je neustavljivo privlačna vizionarka, glasnica svobode in drugačnosti ... Ko prebije led začetne nezaupljivosti lokalnih prebivalcev, postane srčna dama, ki ohranja večno mladost odprtega mesta.

Zgodba velenjske grajske Kunigunde je izmišljena konstrukcija arhetipske čarovnice – brkljarija dejstev in izmišljij, ki so povezane z dejstvi. Za velenjsko in Kleistovo Kunigundo velja, da je njun videz umetno sestavljena krpanka, da sta obe utelešenje tega, da videz nima bistva, da je v njem le preračunani učinek, zvita optična prevara, ki ji zavest po eni strani naseda, po drugi pa jo perpetuira.²⁰

Kakorkoli, inkarnacije velenjske Kunigunde preigravajo različne pomenske odtenke in nimajo prav nobene povezave z zgodovinskimi dejstvi in resničnostjo, vsekakor pa so se močno vtisnile v nezavedno Velenjčanov.

---

¹⁹ Mladen Dolar, *Onkraj zavesti, Heinrich von Kleist: Katica iz Heilbronna*, v: Uprizarjanje konceptov : spisi o umetnosti, Maska, Ljubljana, 2018, str. 114.

²⁰ Mladen Dolar, *Onkraj zavesti, Heinrich von Kleist: Katica iz Heilbronna*, v: Uprizarjanje konceptov : spisi o umetnosti, Maska, Ljubljana, 2018, str. 114.

Kunigunda – zavetnica svobode, zasebni arhiv Tine Felicijan

Viri:

- Tone Ravnikar, pričevanje
- Jure Trampuš, pričevanje
- Vuk, dnevniški zapiski

Literatura:

- Dolar, Mladen *Onkraj zavesti, Heinrich von Kleist: Katica iz Heilbronna*, v: Uprizarjanje konceptov : spisi o umetnosti, Maska, Ljubljana, 2018.
- Janez Keber, Leksikon imen : Izvor imen na Slovenskem, Mohorjeva družba Celje, 1996.
- Kvartič Ambrož, Lov na Šaleške zaklade, v: Šaleški razgledi 15, Knjižnica Velenje, 2017.
- Kropelj, Monika, Od Ajda do Zlatoroga : slovenska bajeslovna bitja, Mohorjeva Celovec, 2008.
- Špela in Rok Poles, Pozojeva grajska pot okoli Velenja, Mestna občina Velenje, 2011.
- Špegel, Bojana, »Kunigunda se (še vedno) ne stara«, uvodnik v : Pod svobodnim soncem: retrosrčnice ob 20-letnici Festivala mladih kultur Kunigunda, Velenje, 2018.

Časopisi:

- Hexenschus, Margareta »Na velenjskem gradu straši«, Slovenske novice, 7. september 1993
- Kramer, Franc, »V grajskem vodnjaku ni bilo zaklada«, Celjski tednik, 25. avgust 1993.
- Turk, Ana, *Trojanski konj po slovensko: Grajske zgodbe in prigode: Velenjski in ognjeni grad*, Slovenske novice, 7. september 1993.
- V., »Kunigunda bo izstopila iz teme«, Naš čas, 26. avgust 1999.
- Spletna stran:
<https://www.drama.si/repertoar/delo?id=1542>

Mateja Kumer

Magistrica, inženirka arhitekture, je leta 2010 zaključila študij na Fakulteti za arhitekturo v Ljubljani. Magistrsko delo z naslovom »Obnova gospodarskega objekta na avstrijskem Koroškem« je opravila pri prof. dr. Petru Fistru in prof. dr. Živi Deu.

Že med študijem jo je zanimanje arhitekture vodilo v vsebine stavbne dediščine in prenove. Svojo samostojno pot je nadaljevala kot arhitektka. Leta 2015 je ob Dnevih kulturne in evropske dediščine, ki potekajo pod okriljem Ministrstva za kulturo, prvič v zgodovini širši javnosti odprla in pokazala notranjost dvorca Gutenbuchel. Od takrat prostovoljno opravlja in snuje reanimacijske zgodbe oživljanja širše dediščine Šoštanja. Je tudi lokalna turistična vodnica po Šaleški dolini.

Trenutno opravlja zaposlitev na Ministrstvu za javno pravo, na direktoratu za stvarno premoženje, na katerem se ukvarja z nepremičninami, ki so v lasti države.

Svoje delo v lokalnem okolju posveča oza-veščanju ljudi o njihovi zgodovini, dediščini in pripadni identiteti. Kritično ocenjuje odnos družbe do zapuščine prednikov, zato nenehno skuša prenašati in predstavljati refleksije strokovnih znanj in izkušenj, ki si jih je pridobila z delom ter spoznanjem, da sta poznavanje in spoštovanje svoje – kulturne identitete slehernika, nujna za razvoj sodobnosti in napredka družbe.

PAUL SCHMIDTBAUER – ISKALEC ZVEZD

Sprehod skozi Woschnaggovo zapuščino v mestu Šoštanj odkriva posebne detajle, ki so izdelani v harmoniji lepega in uporabnega. Detajli nas vodijo do raziskovanja še neodkritih vsebin in zgodovinskih dejstev. Ob prepoznavanju družinske zapuščine ne moremo mimo slikovitih podob, ki jih srečamo v obliki stenskih poslikav, poslikav vratnih polnil in ostalih slikarsko dovršenih elementov.

Skrbno čitljiv podpis »P. Schmidtbauer« pod opisanimi umetninami je pri vsebinah umetnostne zgodovine Šoštanja popolna neznanka. Ob raziskovanju tega podpisa nas sled pripelje do znanega in izjemno pomembnega avstrijskega slikarja in ustanovitelja Graške slikarske šole.

*Paul
Schmidtbauer,
avtoportret, olje
na platno,
90,5 x 60,5 cm,
1919, hrani »Neue
Galerie Graz«.*

Slikar in grafik Paul Schmidtbauer se je rodil 7. julija 1892 v Lividragi na Hrvaškem.¹ Kot šestleten je prispel v Gradec. V mladih letih je ustvarjal kot samouk, nato pa šolanje nadaljeval na državni Graški umetniški šoli – Landeskunstschule Graz (nem.) pri slikarjih Schrötterju in Marussigu. Kasneje se je priključil Dunajskemu grafičnemu učnemu in raziskovalnemu inštitutu in svoje delo nadaljeval tudi na potovanjih po Nemčiji in državah nekdanje Jugoslavije.

Leta 1913 se je preselil v Sarajevo, kjer je začel ustanavljati slikarsko šolo.² Njegove aktivnosti z ustanovitvijo slikarske šole je prekinila prva svetovna vojna. V letih med 1914 do 1918 se je prostovoljno prijavil na fronto ob italijanski meji. Svoje vtise, ki jih je doživljal med vojno, je upodobil v dnevniku manjšega formata.³ Risbe v njem je opremil z grotesknimi naslovi in vtisi (Velika cvileča mačka, Pesem vislic, Ura prisluškovanja, Zastrupljen kot itd.).

Po vojni se je vrnil v Gradec in se pridružil Društvu štajerskih umetnikov in Štajerskemu umetniškemu združenju in od takrat dalje deloval kot samostojni umetnik.

Štajerska likovna umetnost med prvo in drugo svetovno vojno

Čas med obema vojnama umetnikom ni bil naklonjen. Evropska umetnost je v takratnem prostoru in času iskala odgovore na vprašanja o korenitih življenjskih spremembah zaradi hitre industrializacije in modernizacije. Za moderno umetnost se je bil boj, saj sta naturalizem in impresionizem zelo nasprotovala simbolizmu in secesiji, ki ju je osvajal takratni umetniški prostor.

Umetnost se je osvobodila napotkov tradicionalnih naročnikov cerkve in aristokracije. Umetniki so v svojih delih

---

¹ https://austria-forum.org/af/Biographien/Schmidtbauer%2C_Paul

² <http://www.kunsthandelwiddler.com/de/kuenstler/paulschmidtbauer/biografie>

³ <http://www.kunsthandelwiddler.com/de/kuenstler/paulschmidtbauer/biografie>

predstavljali refleksijo osebnih gledišč in zavestno nasprotovali vzorcem preteklosti. S svojimi deli so izražali duševno in socialno krizo. Posledica tega je bila, da so bili večkrat nerazumljeni.

Tudi člani graške secesije in Štajerskega umetniškega združenja, v katerem je deloval Paul Schmidtbauer, so se pri svojem likovnem ustvarjanju odpovedovali naravnim oblikam in formam. Poleg tega so bili pionirji, pospeševalci in vzorni izvajalci novega modernega umetniškega sloga, preko katerega so abstraktno in neformalno obveščali širši prostor o dogodkih družbenega duha časa povojnih let.

V likovni umetnosti so se začeli odvijati raziskovalni procesi različnih izraznih možnosti v materialu in umetniških tehnikah, ki do takrat še niso bili uporabljeni v ustvarjalnem procesu. Risbe so bile večkrat popačene, barvni kontrasti pa so bili dramatično stopnjevani. Umetniška platna nadomesti grafika, ki se izraža v takrat najbolj priljubljeni grafični tehniki – lesorezu.

Graška umetniška združenja so bila v tem obdobju v precejšnjem pretresu. Prestrukturirala so se ključna umetniška gibanja, ki pa so se kasneje izkazala za začetek sodobne umetnosti.

Paul Schmidtbauer se je ves čas izpopolnjeval umetniško in organizacijsko. Vse do druge svetovne vojne se je zavzemal za izboljšanje delovnih pogojev umetnikov in njihovo vključevanje v družbeni sistem.

Slikarjev ustvarjalni opus in njegova zapuščina v Šoštanju

Leta 1923⁴ skupaj s slikarjema Fritzom Silberbauerjem in Alfredom Wickenburgom ustanovijo štajersko secesijsko združenje. Paul Schmidtbauer je bil vodja združenja in od vsega začetka velik zagovornik modernizma na

---

⁴ <http://www.kunsthandelwiddler.com/de/kuenstler/paulschmidtbauer/biografie>

Štajerskem. V vlogi slikarja in grafika se je v svojih delih velikokrat ostro izražal z odpiranjem družbenokritičnih in političnih vprašanj. Zaradi izraženih stališč je bil dvakrat žrtev političnega pregona. Zaradi nastalih razmer in političnega pritiska po priključitvi Avstrije k Tretjemu rajhu se je kasneje preusmeril v »Heimatkunst«, vrsto ljudske umetnosti, v kateri je bil poudarek na vsakodnevnih podeželskih prizorih. Čeprav so bila njegova dela tematsko bolj »prijazna«, pa je bil Paul Schmidtbauer ves čas v polju napetosti, v katerem se je premikal med prilagodljivostjo in odporom.

V svoji grafiki predstavlja redke spekter modernizma. Njegova dela pripovedujejo refleksije erotike, kulturnega in vsakdanjega življenja ter narave. Dolga leta je bil cenjen tudi kot odličen portretist in ilustrator.

Posebno pozornost je potrebno nameniti njegovim stenskim poslikavam, preko katerih je našel način, da razmehroma hitro premosti finančno težje čase. Njegove najbolj znane stenske poslikave so v Graški delavski zbornici (1925).⁵ Veliko poslikav srečamo tudi v štajerskih restavracijah. Posebnost med njimi so poslikave v restavraciji »Steirerkeller« (Štajerska klet) v kraju Großklein, ki datirajo v njegovo umetniško obdobje pred letom 1937. Lastnika restavracije sta jih odkrila naključno. Skrbno sta se zavzela za njihovo obnovo in s tem dodala dodano vrednost objektu in restavraciji, ki jo vodita.

V stenskih poslikavah je bil Paul Schmidtbauer zelo uspešen in ugleden, zato je dobival naročila tudi v tujini.

Kako je Paul Schmidtbauer povezan s Šoštanjem oziroma kakšna je bila povezava z družino Woschnagg, še ni znano. Lahko pa iz njegovega načina delovanja sklepamo, da ga je družina najela za družinskega slikarja. Sklepamo lahko tudi, da je pri družini Woschnagg domoval kar nekaj časa (zagotovo v letih 1938 in 1939), saj je njegova slikarska zapuščina precej obsežna.

---

⁵ [https://austria-forum.org/af/Biographien/Schmidtbauer % 2C_Paul](https://austria-forum.org/af/Biographien/Schmidtbauer%20Paul)

Spomnimo, da sta leta 1925 Franz in Marianne Woschnagg odkupila dvorec Gutenbuchel v Ravnah pri Šoštanju.⁶ Njun sin Walter je sprva živel na dvorcu, kasneje pa se je z ženo Dorli preselil v stanovanje nad hlevi gospodarskega poslojpa pod dvorcem.⁷ Woschnaggov starejši sin Herbert si je z družino zgradil nov dom – vilo Široko ali »gozdno vilo«, kot jo je rada poimenovala družina. Za stenske poslikave v prostorih vile Široko je bilo sprva ugotovljeno, da so delo Malvine Woschnagg⁸, žene Herberta Woschnagga. Po natančnem pregledu, prepoznanem slikarjevem slogu in podpisu avtorja pa lahko zagotovo trdimo, da so stenske poslikave delo avstrijskega slikarja Paula Schmidtbauerja.

Fotografiji stenske poslikave v vili Široko in detajl s podpisom avtorja »Schmidtbauer«. (Foto: Aljoša Videtič)

Danes je v notranjosti objekta ohranjena le ena stenska poslikava na prehodu v klet. Na njej je upodobljen kompleks usnjarske tovarne »Lederwerke Franz Woschnagg & Söhne«, ki je bila v lasti družine. V knjigi dr. Mirana Aplinca Vošnjaki – industrialci iz Šoštanja, najdemo na strani 132 fotografijo prostora v kleti⁹, na kateri je še odlično vidna poslikava v stenskem oboku kleti. Žal je ta poslikava danes zabrisana oz. prepleskana.

Dve poslikavi najdemo tudi na zunanjem, fasadnem ovoju vile Široko. To sta inicialki oz. dekorativno izrisani

⁶ Aplinc, Miran: Vošnjaki – industrialci iz Šoštanja, Šoštanj 2005, str. 111.

⁷ Aplinc, Miran: Vošnjaki – industrialci iz Šoštanja, Šoštanj 2005, str. 121.

⁸ Aplinc, Miran: Vošnjaki – industrialci iz Šoštanja, Šoštanj 2005, str. 119.

⁹ Aplinc, Miran: Vošnjaki – industrialci iz Šoštanja, Šoštanj 2005, str. 132.

začetnici imen »M« kot Malvina in »H« kot Herbert. Po študiji slikarjevega sloga lahko sklepamo, da sta tudi ti poslikavi delo Schmidtbauerja.

Razglednica dvorca Gutenbuchel, ki je bila naslikana po naročilu družine Woschnagg, avtor: Paul Schmidtbauer, 1938 (v lasti A. Zajc).

Fotografiji vratnih polnil. Portret Walterja Woschnagga in grb usnjarne. (Foto: M. Kumer)

Prava zakladnica poslikav pa se skriva v nekdanjem stanovanju zakoncev Walterja in Dorli Woschnagg nad hlevi pod dvorcem Gutenbuchel. Ob vstopu v stanovanje najprej opazimo vrata s poslikavo na spodnjem vratnem polnilu, portret, na katerem je upodobljen Walter Woschnagg.

Poleg podobe lastnika je v ozadju upodobljeno tudi mesto Šoštanj z grbom in pomembne stavbe Šoštanja: Pušti grad, graščina Turn in cerkev sv. Mihaela. Na zgornjem delu istih vrat, ki vodijo v zasebne prostore, pa je upodobljen usnjarski znak oz. družinski grb s pripisano letnico ustanovitve Woschnaggove usnjarne – 1788. V omenjenem stanovanju so poslikana vsa vratna polnila, tudi vratna polnila vgradnih masivnih omar. Poslikave nam pripovedujejo o posebnem odnosu do konj, ki ga je imel Walter, saj se podoba te plemenite živali pojavi skoraj na vsaki poslikavi. Pri tem je potrebno omeniti, da je bila Woschnaggova usnjarna najbolj znana po proizvodnji usnja za konjsko opremo. Walter

*Fotografija vratnih polnil in prehod v spalni del stanovanja, kjer so vidne poslikave vratnih polnil na vgradni omari.
(Foto: M. Kumer)*

Woschnagg je imel kot velik ljubitelj konj na posestvu pod dvorcem tudi moderno konjušnico in jahalne konje.¹⁰

Najbolj zanimiva in tankočutna pa je slikarjeva pripoved na steni otroške sobe, v kateri sta odraščala Walterjeva otroka Gregor in Barbara. Slikovita pripovedna poslikava, polna zgodb in drobnih detajlov, popelje opazovalca v fantazijski pravljичni svet, ki spominja na podobe viktorijanskega časa.

Ni naključje, da je Schmidtbauer tej poslikavi namenil več pozornosti, saj je v svoji pisani paleti ustvarjanja znan tudi kot odličen ilustrator.

Knjigo (nem.) *Die schönsten Märchen aus aller Welt*¹¹ (Najlepše pravljice celega sveta) je opremil z 31 ilustracijami. Čeprav je kot ilustrator naveden na naslovnici, zasledimo njegov čitljiv podpis pod vsako ilustracijo v knjigi.

Stanovanje, ki ga krasi bogata zakladnica pomembnega avstrijskega slikarja, je danes zapuščeno in v lasti Kmetijske zadruge Šaleška dolina, z. o. o.

Stenska poslikava in njen detajl v otroški sobi stanovanja Woschnagg. (Foto: M. Kumer)

¹⁰ Aplinc, Miran: Vošnjaki – industrialci iz Šoštanja, Šoštanj 2005, str. 113.

¹¹ Rutter, Josef: *Die schönsten Märchen aus aller Welt*, Leoben 1946.

Zaključek

Paul Schmidtbauer je po 2. svetovni vojni aktivno deloval v avstrijskem poklicnem združenju likovnih umetnikov. Da je bil velik in pomemben umetnik takratne Štajerske, pričajo njegove nagrade, ki jih je prejel za svoje delo. Izpostavimo lahko državno nagrado, ki jo je prejel leta 1922, in zlato medaljo mesta Gradec leta 1932.

Njegova dela hranijo zasebniki, največji del pa jih je v hrambi Nove galerije Gradec (Neue Galerie Graz) v Avstriji. Najbolj znana dela iz zbirke v Gradcu so: Prisluškovanje (Die Klopfstunde), Čarovnik (Der Zauberer), Iskalec zvezd (Sternfinder), in ostala.

Leta 2015 je bila v Novi Galeriji Gradec (Neue Galerie Graz, Universalmuseum Joanneum) predstavljena retrospektivna zbirka vseh ključnih umetnikov, ki so delovali v obdobju med obema vojnama v času moderne. Ob razstavi je izšel tudi obširen katalog.

Paul Schmidtbauer je zaradi slabega finančnega stanja in diskreditacije od drugih umetnikov na koncu svojega življenja doživel živčni zlom in zadnja leta preživel v psihiatrični bolnišnici. Umrli je leta 1974 v Gradcu.

Signatura »P. Schmidtbauer« je izjemno pomembno odkritje v umetnostnem dogajanju v zgodovini Šoštanja in širše Šaleške doline. Umetniška dela, ki so ohranjena v sklopu zapuščine družine Woschnagg, pripovedujejo o veliki pozornosti družine do umetnosti in lepega. Dejstvo, da se je slikarjeva sled odstrla šele v zadnjem letu, priča o še neraziskani veličini njegovega ustvarjanja v Šaleški dolini in s tem o pomembnem delu odkrivanja odnosa do umetnosti v preteklosti.

Levo: Dama s klobukom (1920)

V sredini: Studio (1930)

Desno: Prisluškovanje (1928)

Viri in literatura:

Literatura:

- Aplinc, Miran: Vošnjaki – industrialci iz Šoštanja, Šoštanj 2005.
- Rutter, Josef: Die schönsten Märchen aus aller Welt, Leoben 1946.

Spletni viri:

- <http://www.kunsthandelwidder.com/de/kuenstler/paul-schmidtbauer/biografie>
- <https://www.mutualart.com/Artist/Paul-Schmidtbauer/113049410A55B639>
- <https://www.mutualart.com/Exhibition/Towards-Modernity---Paul-Schad-Rossa-and/0745A2204A04E581>
- https://austria-forum.org/af/Biographien/Schmidtbauer%2C_Paul
- <https://www.artland.com/artists/paul-schmidtbauer>
- <http://www.prenningergespraech.at/Ausstellung%20RISIKO%20Handout.pdf>
- <https://www.meinbezirk.at/deutschlandsberg/c-lokales/heimatkunst-als-volkskulturelle>
- [beilage_a1059159#gallery=null](#)
- https://issuu.com/universalmuseum/docs/schadrossa_kat_web/227

Mateja Kumer

**DUNAJSKA DVORNA KRALJEVA
TOVARNA »IG. GRIDL« IN NJENA
ZAPUŠČINA V VRTNI
ARHITEKTURI DVORCA
GUTENBUCHEL**

V zadnjih letih širši javnosti vedno bolj prepoznani dvorec Gutenbüchel (Gutnpihl), ki se nahaja skrit v zavetju historičnega parka v Ravnah pri Šoštanju, odkriva nove zgodbe in dejstva, ki ne smejo biti spregledana, ko govorimo o pomenu zgodovine mesta Šoštanj.

*Risba dvorca v grafitu, podarjena Dr. Gregorju
Woschnaggu ob obisku v Šoštanju leta 2019;
Avtorica: Mateja Kumer.*

Družina Woschnagg je s svojo usnjarsko industrijo dosegla izjemen napredek, saj je bil Šoštanj v letih med obema vojnama označen kot metropola takratne Šaleške doline.

»Šoštanj, metropola Šaleške doline; Ozrimo se še okoli sebe! Z vzhoda nas pozdravlja Kozjak, s severa gleda dolince Urška, a na zahodu vidimo Sv. Križ in za njim Smrekovec, ki bo postal vse vabljivejši, čim bo na njem zgradila Šaleška podružnica SPD kočo. Proti jugu je razgled omejen; zapirajo ga Lokoviški hribi, ob katere se stiska prijazni Šoštanj, ki te vabi, da prideš in preživiš v njem nekaj uric. Ne bo ti žal in še boš prišel, saj boš prijazno sprejet in dobro postrežen.«¹ je zapisano v zaključku predstavitve Šoštanja v prilogi Ilustrirani Slovenec.

Šoštanj je bil upravno, družbeno in kulturno središče na najvišji stopnji razvoja. Mesto so naseljevali visoko izobraženi meščani, kulturniki in svetovljani. Gonilna sila razvoja mesta pa je bila vsekakor usnjarska industrija – Lederwerke von Franz Woschnagg & Söhne Schönstein, ki je ime Šoštanj ponesla v svet in ga z njim povezala.

Franz Woschnagg in Marianne Woschnagg (roj. Melzer) sta leta 1925 odkupila dvorec Gutenbühel od takratnega lastnika barona Josipa Plemlja² in ga v petih letih preoblikovala v svoj dom ter temeljito prenovila v podobo, ki jo poznamo še danes.

Marianne Woschnagg je bila diplomantka dunajske visoke umetnostne šole in je s svojim znanjem in občutkom za estetiko prispevala k čudoviti podobi celotnega kompleksa dvorca. Lepo in estetsko se odraža v vseh arhitekturnih detajlih in zasnovi parka, v katerega so umeščeni stavbni kompleksi dvorca.

Historični park še danes obdajajo gruče parkovnih drevnin. Med njimi najdemo večinoma avtohtone, a tudi precej eksotičnih vrst. Vrtnar, ki je živel na dvorcu, je imel pomembno vlogo in funkcijo pri urejanju vrta in parkovnih površin. Družina Woschnagg mu je dostavljala eksotične

---

¹ Ilustrirani Slovenec, 25. Oktober 1931 – Leto VIII, št. 43.

² Aplinc, Miran: Vošnjaki industrialci iz Šoštanja, Šoštanj 2005, str. 111.

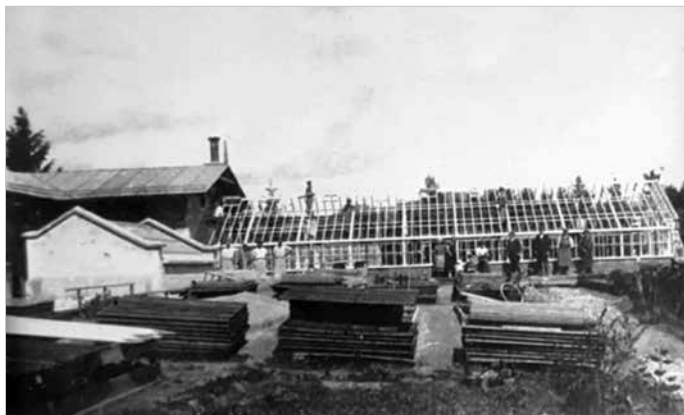
Fotografija dvorca okoli leta 1930 (v lasti A. Zajc).

rastline in ga tudi večkrat poslala na različne botanične sejme in izobraževanja. Delo vrtnarja sta na dvorcu opravljala Anton Kojc in August Rednak.³

Dvorec s parkom ima posebno lego, ki jo prepoznamo kot celoto dvignjenih terasastih parkovnih površin, povezano z monumentalnim stopniščem. Elementi parka so oblikovani v historicistični ureditvi in povezani v renesančno-baročni maniri. Park se zaključi v podaljšani severni osi, ki sega vse do vrtov in poslojpa vrtnarjeve hiše s priključenim steklenjakom.

Steklenjak je sodil k vrtu že v času predhodnega lastnika, vendar ne v takšni obliki, kot ga poznamo danes. Na zatrepu vrtnarjeve hiše sta označeni letnici, ki kažeta leto 1899 in 1926. Zadnja letnica je oznaka prenove kompleksa dvorca in njegovega parka po celovitem konceptu Marianne Woschnagg.

³ Dolejši, Nataša, Osredkar, Mojca: Graščinski parki Šaleške doline, Velenje 2020, str. 30.

*Gradnja in podoba steklenjaka okoli leta 1926.
Fotografiji sta last Viktorja Kojca, na ogled sta v vili Mayer.*

Zgodovina razvoja steklenjakov

Ideja o gojenju rastlin na okoljsko nadzorovanih območjih obstaja že iz rimskih časov. Prve sodobne rastlinjake pa srečamo kasneje v 16. stol. v Italiji, kjer so razvijali težnjo po tem, da bi v njih naselili eksotične rastline, ki so jih raziskovalci oz. botaniki prinašali iz tropskih krajev. Prvotno so

jih imenovali »giardini botanici« – botanični vrtovi, kasneje tudi oranžerije, danes pa jim pravimo rastlinjaki, zimski vrtovi oz. steklenjaki (**steklenják** -a m (á) s steklom ograjen in pokrit prostor za gojenje rastlin⁴).

Največji razvoj steklenjakov je doživela Anglija v viktorijanskem času. Vzrok, ki je sprožil napredek in razvoj v gradnji ter oblikovanju, je bil prenos eksotičnih rastlin iz indijskih kolonij. Rastline so razstavljali tudi v svojih zasebnih prostorih in s tem razvijali nove možnosti ter povečali zanimanje tudi za arhitekturno in interiorno oblikovanje prostora. Rastlinjaki so bili na območju Evrope v tem času namenjeni le premožnejšim družinam, univerzam in znanstvenim ustanovam. Z odkritjem kovinske konstrukcijske gradnje v 19. stoletju pa se odpre širši spekter različnih možnosti oblikovanj in sestav steklenjakov. S tem postane tudi gradnja steklenjakov cenejša, saj so stroški izdelave stekla dramatično padli, zajeten davek na steklo in okna pa je bil ukinjen. S tem je bila gradnja steklenjakov dostopnejša tudi srednjemu, meščanskemu družbenemu razredu, hkrati pa je omenjena ukinitvev davka pripeljala do izgradnje nekaterih najbolj veličastnih rastlinjakov v Evropi:

- steklenjak v angleških vrtovih Kew: konstruktor – Richard Turner, leta 1844,

- kraljevi steklenjak v Belgiji: konstruktor – Alphonse Balat, leta 1873,

- botanični vrt in muzej v Berlinu – Adolf Engler, med 1897 in 1910

- in drugi.

Nam najbližji in konstrukcijsko ter arhitekturno izjemen je steklenjak – Palmhouse v vrtovih palače Schönbrunn na Dunaju, ki ga je v času vladavine Franca Jožefa leta 1882 postavil konstruktor Ignaz Gridl.

---

⁴ SSKJ – Slovar slovenskega knjižnega jezika, Ljubljana 2014.

*Steklenjak Palmhouse v vrtovih palače Schönbrunn.
(Foto: splet – Trip.com)*

Ignaz Gridl – ključavničar s kraljevim dovoljenjem

Konstruktor Ignaz Gridl (roj. 31. julija 1825 v Celovcu; umrl 26. junija 1890) je bil sin ključavničarja Johana Gridla.⁵ Po stari družinski tradiciji se je tudi sam priučil ključavničarstva.

*Portret – Ignaz Gridl leta 1879, ustanovitelj in lastnik tovarne »Ig. Gridl«.
(Vir fotografije: Wikipedia)*

⁵ https://de.wikipedia.org/wiki/Ignaz_Gridl

Šolanje in usposabljanje je nadaljeval v Franciji, kasneje pa je na Dunaju pomagal v očetovi delavnici, kjer so oblikovali in izdelovali manjše železne konstrukcije za klavnice in prve dunajske železne mostove čez reko Donavo.

Leta 1861 je ustanovil svoje podjetje »Ig. Gridl«, ki se je med prvimi v tistem času specializiralo za železne in jeklene konstrukcije. Izdelovali so steklenjake, stopnišča, gledališke prostore in odre, mostove in zahtevne kupolaste konstrukcije.

Na območju takratne avstrijske monarhije je imelo njegovo podjetje visok in edinstven položaj, saj je Ignaz Gridl dobil priznani naziv cesarskega in kraljevega dvornega ključavničarja v takratni avstro-ogrski monarhiji – *k.u.k. Hof-Eisenconstructions-Werkstätte, Brückenbau-Anstalt und Schlosserei (nem.)*. Podjetje je imelo s tem posebna dovoljenja in ugodnosti (oprostitev davka) pri nabavi materiala. Naziv pa je omogočil tudi javno objavo v medijih.

Okoli leta 1870 je gradnja dunajske obvoznice pospešila proizvodnjo, zato se je podjetje Ig. Gridl hitro širilo in posodabljalo.⁶ Na vrhuncu gospodarske uspešnosti je doseglo površino tovarniških kapacitet do 14.400 m² s 600 zaposlenimi.

Posebna zanimivost je, da je leta 1912 v tovarni Ig. Gridl svoje prvo zaposlitev kot mladi ključavničarski pomočnik opravljal Josip Broz, takrat še brez psevdonima Tito.⁷

Podjetje Ig. Gridl se je specializiralo za gradnjo kovinskih oz. jeklenih konstrukcij, med njimi tudi gradnjo steklenjakov za javne zavode, visoke osebnosti, ljubitelje vrta in vrtno centre. Kljub hudi konkurenci iz tujine je leta 1881 podjetje prejelo naročilo za postavitev Palmenhausa – steklenjaka v botaničnem vrtu palače Schönbrunn na Dunaju –

---

⁶ https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Ignaz_Gridl

⁷ <https://www.diepresse.com/729509/ignaz-gridl-ein-schlossermeister-aus-wien>

Reklamni oglas podjetja Ig. Gridl. (Vir: Wikipedia)

*Palmenhauses im botanischen Garten von Schönbrunn.*⁸

Da je bil Ignaz Gridl pionir in vrhunski mojster v oblikovanju jeklenih konstrukcij, priča tudi podatek, da je podjetje »Ig. Gridl« sodelovalo pri konstrukcijsko najzahtevnejših in še danes monumentalnih zgradbah Dunaja. Največjo sled svojega dela je Ignaz Gridl pustil v dunajskem območju bulvarja, imenovanega Ringstrasse, kjer je bil odgovoren za železno konstrukcijsko gradnjo pomembnih in izstopajočih stavb:

- Dunajska državna opera – *Wiener Staatoper*,
- mestno gledališče – *Wiener Stadttheater*,
- stavba avstrijskega parlamenta – *Österreichisches Parlament*,
- Muzej Hofburg – *Sisi Museum in der Wiener Hofburg*,
- Dunajska mestna hiša – *Wiener Rathaus*,
- Kuffnerjev univerzitetni observatorij z vrtljivimi kupolami – *Kuffner observatory*,
- Palača Hermes – *Hermesvilla*,
- avstrijska Narodna knjižnica – *Nationalbibliothek Wien*
- in mnogo ostalih objektov v okrožju Dunaja.

⁸ <https://www.visitingvienna.com/schonbrunn/palmhouse/>

Zgovoren podatek o vrhunskem delu podjetja Ig. Gridl predstavlja konstrukcija kupole cerkve Marije zmagovalke – *Maria vom Siege (nem.)*, ki stoji v dunajskem okrožju Funfhaus. Kupola ima izjemno zapleteno konstrukcijo in je še danes v odličnem stanju ter nedotaknjena. Nikoli ni potrebovala obnove kljub ostalim konservatorskim posegom, ki so bili opravljeni na stavbnem ovoju in zidovih cerkve.

Kovinska konstrukcijska gradnja je bila v 19. stoletju revolucionarno in veliko odkritje za arhitekta, gradbenike, konstrukcijske inženirje in obrtnike z vsega sveta. Z uporabo kovinskih konstrukcij so pričeli premoščati velike razpone in ustvarjati gradbene konstrukcije, ki so bile bolj varne in trdne. Tudi gradnja z njimi je bila bolj ekonomična, saj sta bili tako gradnja kot montaža enostavnejši in hitrejši. Posledično se je hitro razširila gradnja mostov in železnic, kar je imelo velik vpliv na pospešen razvoj mest.

Dosežki tovarne Ig. Gridl so bili cenjeni tudi v tujini, zlasti na Balkanu.⁹ Objekti, na katerih je pustil sled svojega dela, so bile predvsem javne in industrijske zgradbe, vključno z vojašnicami, zapori, železniškimi postajami, cerkvami, šolami in gledališči. Med njimi velja izpostaviti dva, prvi je železniški most, ki nad morskim zalivom povezuje vojaško пристanišče Pulj s celinskim delom, drugi pa Narodno gledališče v Zagrebu.

Po smrti Ignaza Gridla ml. leta 1933 podjetje prevzame Waagner-Biró AG, ki se še danes ukvarja z največjimi konstrukcijskimi izzivi.

Steklenjak dvorca Gutenbuchel

Svoje delo in sled je tovarna Ig. Gridl pustila tudi v vrtu dvorca Gutenbuchel, natančneje na steklenjaku dvorca, ki je priključen ob vrtnarjevo hišo v vrtnem delu parka.

---

⁹ Austro – Stahlbau mit historischer Bedeutung: Stahlbau Aktuell, 01/2012, str. 18.

Verodostojni podatek o tem priča kovinska tablica s podpisom na polnilu vhodnih vrat ob vhodu v steklenjak.

*Podpis na
litoželeznem
pokrovu kanala.
(Avtor fotografije:
Smiljan Simerl –
ZVKDS)*

Steklenjak je v slovenskem vrtnem arhitekturnem prostoru posebnost. Ob raziskovanju nikjer ne zasledimo, da je še kje v Sloveniji ohranjen takšne vrste steklenjak oz. steklenjak dunajske konstrukcijske tovarne Ig. Gridl.

Po pričevanju starejših prebivalcev Šaleške doline naj bi stal podoben steklenjak na posestvu vile Herberstein v Velenju. Podobnost opazimo tudi v steklenjaku pod vilo Široko, ki je bila prav tako v lasti družine Woschnagg. Žal so danes od prvotnega steklenjak ohranjeni le še gabariti, stranska stekla in zidni parapet v višini 1 metra.

*Pogled iz vrta proti steklenjaku
in notranjost steklenjaka v času
družine Woschnagg okoli
leta 1926. Fotografiji sta na
ogled v vili Mayer.*

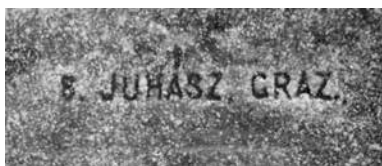

Steklenjak dvorca Gutenbuchel pozdravi obiskovalca s čudovito izdelanim steklenim portalom, ki je zasnovan za funkcijo vetrolova oz. predprostora. Posebnost pri tem proti jugu orientiranem delu je, da ima dvojno fasadno frontarno zasteklitev.

Fotografija vhoda, posneta ob snemanju glasbenega videospota. (Avtor fotografije: Marko Maag)

Steklenjak je bil v času družine Woschnagg tehnično zelo dovršen. Imel je svoje vodno zajetje oziroma zbiralni jašek deževnice za zalivanje z urejenimi dotočnimi cevmi. Še danes so lepo ohranjeni originalni litoželezni pokrovi na kanalih in zbiralnih jaških, s podpisom podjetja Bruder Juhasz Graz¹⁰, ki je v takratni monarhiji slovelo po litoželeznih izdelkih.

Podpis na litoželeznem pokrovu kanala. (Avtor fotografije: Smiljan Simerl – ZVKDS)

V notranjosti steklenjaka je tudi poseben sistem ogrevanja, ki je viden iz kompozicije sistema ogrevalnih cevi, ki potekajo skozi celoten steklenjak. Za vzgojo rastlin so vključeni kot posebni primarni konstrukcijski elementi, kovičeni na glavni nosilni konstrukciji – »I« profili. Na teh elementih so bile razporejene lesene viseče police v različnih nivojih.

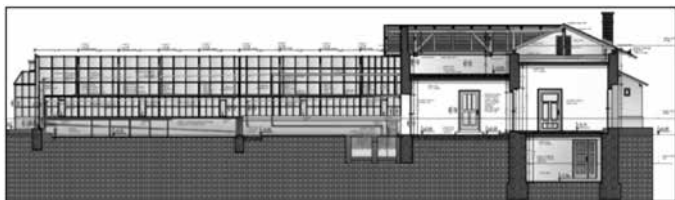
¹⁰ [https://www.grazerbe.at/Neubaugasse_47_\(Graz\)](https://www.grazerbe.at/Neubaugasse_47_(Graz))

Ohranjeni so tudi vsi deli nosilnih okvirjev konstrukcije in primarnih okenskih odprtin.

Steklenjak je družini Woschnagg služil za vzgojo posebnih rastlinskih vrst. Kasneje, po nacionalizaciji, ko je v dvorcu domoval dislocirani oddelek Psihiatrične bolnišnice Vojnik, pa so vrtnarji s pomočjo pacientov vzgajali zelenjavne sadike in cvetje in jih tudi prodajali domačinom.

Danes steklenjak nima več prvotne funkcije. V sklopu reanimacije in vračanja življenja v kompleksu dvorca se je steklenjak pokazal za odlično kuliso fotografom in za druge aktivnosti, ujete v objektiv in kamero. Projekti, ki smo jih ustvarili do danes, so segli čez meje Slovenije. V preteklih petih letih se kot poseben pokaže v različnih zgodbah in vsebinah tudi v tujih medijih: na Hrvaškem, v Veliki Britaniji, Nemčiji, Belgiji itd.

V sklopu razstave leta 2016 smo del razstavnega prostora namenili tudi arhitekturnim posnetkom steklenjaka in vrtnarije, ki jih je opravil Zavod za varstvo kulturne dediščine, OE Celje. Strokovno, detajlno in slikovito dokumentirani načrti so izjemnega pomena za nadaljnje delo in ohranitev še tako drobnega segmenta v tej enkratni celoti.

Arhitekturni posnetek steklenjaka in vrtnarjeve hiše, ki ga je pripravil ZVKDS OE Celje v letu 2015.

Sklep

Dvorec Gutenbuchel je bil v zgodovini in polpreteklosti precej nedostopen. Bil je domovanje pisane družčine plemičev, od leta 1925, le za kratek čas po 1. svetovni vojni, tudi dom pomembnih Šoštanjčanov – družine Woschnagg. Kasneje, po 2. svetovni vojni, je imela v njem svoj oddelek Psihiatrična bolnišnica Vojnik.

Zaradi opisane »zasedenosti« dvorca je še veliko neraziskanega. Odkrivajo se nove zgodbe in dejstva, ki bogatijo zgodovino mesta Šoštanj in Šaleške doline.

Družina Woschnagg je bila s tehničnimi dosežki zelo napredna in prav ta tehnična dediščina, ki so nam jo zapustili, je za prostor Šaleške doline, ki je v zgodovini vpeta v industrijske panoge, izjemnega pomena. Z njo odkrivamo svojo identiteto ter pripadnost času in prostoru.

Viri

Literatura:

- Aplinc, Miran: Vošnjaki industrialci iz Šoštanja, Šoštanj 2005.
- Nataša Dolejši, Barbara Pajk: Graščinski parki Šaleške doline, Velenje 2020.
- SSKJ – Slovar slovenskega knjižnega jezika, Ljubljana 2014

Spletni viri:

- <https://www.diepresse.com/729509/ignaz-gridl-ein-schlossermeister-aus-wien>
- https://de.wikipedia.org/wiki/Ignaz_Gridl
- <http://www.denkmal-steiermark.at/downloads/ignazgridl.pdf>
- <http://lainsitz.prinzeps.com/gridl/gross-industrie.htm>
- [https://www.grazerbe.at/Neubaugasse_47_\(Graz\)](https://www.grazerbe.at/Neubaugasse_47_(Graz))

- https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Ignaz_Gridl
- <https://www.visitingvienna.com/schonbrunn/palmhouse/>

Časopisni članek:

- Ilustrirani Slovenec, 25. oktober 1931 – leto VIII, št. 43.
- Austro – Stahlbau mit historischer Bedeutung: Stahlbau Aktuell, 01/2012, str. 18.

Aleksandra Gačić

Dr. Aleksandra Gačić, zgodovinarica, lektorica in prevajalka, je pod mentorstvom dr. Andreja Rahtena leta 2014 doktorirala s politično biografijo dr. Bogumila Vošnjaka. Leta 2016 je v soavtorstvu z dr. Gregorjem Jenušem izdala politično biografijo o dr. Karlu Verstovšku in o njem posnela dokumentarec v oddaji Sledi. Leta 2017 je izdala biografijo Bogumil Vošnjak – politik in diplomat ter v oddaji Sledi posnela dokumentarec tudi o njem. Leta 2019 je izšla njena tretja knjiga z naslovom Ko zatonejo sanje romantičnega Jugoslavana – izseljenski dnevnik dr. Bogumila Vošnjaka, ki jo je izdalo Arhivsko društvo Slovenije. Piše tudi biografije za Novi slovenski biografski leksikon. Svoje raziskave tako usmerja v osvetljevanje življenja in dela prezrtih slovenskih zgodovinskih osebnosti 20. stoletja, pri čemer se pogosto opira na lokalno okolje, ter diplomatsko zgodovino.

ODZIVI ŠALEŠKE DOLINE NA KOROŠKI PLEBISCIT IN USODO PRIMORSKE

*»Vadljali so za Te in Tvoj plašč ...
Vedi: igra je igra; noben igravec ne more biti pravičen
sodnik –
pravičnim dušam!
Ker ni bilo svatbe, vsprejmi te žalostne liste – nepozabni
Korotan – kot spomin na Te – v svojo ječo ...
Vendar, veruj in sledi zvanju svoje kronane Matere!
Ne obupaj! – Pot je dolga in trnjeva ...«¹*

¹ Ivan Rozman, Naša bol, Nekoliko zgodovine k polomu na Koroškem, Ljubljana, 1922, str. 1.

Uvod

»Iz slovenske Koroške priobčuje naše časopisje le še poročila o žalosti in trpljenju našega, tam živčega ljudstva. /.../ Vsa druga vprašanja, kakor smo se poprijeli te reševalne akcije, in zlasti, kako je prišlo do poloma – o vsem tem vlada v meritoričnem oziru sumljiva tihota.«²

S temi besedami je začel svojo brošuro o koroškem plebiscitu Ivan Rozman. Izšla je leta 1922, torej le dve leti po izgubi avstrijske Koroške. Prav je, da se na koroški plebiscit spomnimo ob njegovi 100. obletnici tudi mi. Leto 2020 pa je tudi 100. obletnica žalostnega spomina na požig Narodnega doma v Trstu, čemur je dve leti pozneje sledil Rapallski sporazum, ki je od slovenskega ozemlja odtrgal še na tisoče primorskih Slovencev.

Po prevratu je bilo treba ohraniti čim več ozemlja, ki smo ga dojemali kot slovenskega, v to sta sodili tudi zahtevi po ohranitvi čim večjega dela Koroške in Primorske v slovenskih rokah. Tudi Šaleška dolina se je zanimala za koroške in primorske Slovence, zato so se zvrstili nekateri dogodki in predavanja, s katerimi so organizatorji skušali seznaniti Šalečane z razmerami, v kakršnih sta se znašli Koroška in Primorska neposredno po veliki vojni.

Razmere na Koroškem in Primorskem pred izgubo

30. aprila 1915 je bil v emigraciji ustanovljen Jugoslovanski odbor, katerega dejavni član je bil dr. Bogumil Vošnjak, sin Šoštanjčanom znanega Mihaela Vošnjaka. Namen odbora je bil obveščati svetovne velesile o položaju južnih Slovanov in njihovih ozemeljskih zahtevah. Odbor je odločno odklanjal italijanske aspiracije na jugoslovansko ozemlje. Spomenice, ki so jih odborniki pošiljali ključnim osebam Antante, so izražale tudi zahteve po južni Koroški in

---

² Prav tam, str. 5.

Spodnji Štajerski, Vošnjak pa se je še posebej zavzel za Primorsko, Trst in Goriško-Gradiščansko.³ A vsa medvojna prizadevanja po vojni niso imela velikega učinka, saj so o vsem odločale antantne sile kot zmagovalke, kar naposled Slovencem ni prineslo veliko pozitivnega, vsaj pri vprašanju Koroške in Primorske ne.

Proti koncu vojne, natančneje že od julija 1918, so se vršila skupna posvetovanja vseh nemško-avstrijskih meščanskih strank in socialdemokratske stranke o tem, kako Wilsonovih 14 točk, zlasti načelo pravice narodne samoodločbe, obrniti sebi v prid. Do 10. oktobra 1918 je sicer še večina nemško-avstrijskih strank pristajala na izjavo socialdemokratskega poslanca Viktorja Adlerja: »*Priznavamo pravico slovanskih narodov, da ustanove lastne narodne države. Odklanjamo pa brezpogojno in za vedno, da bi nemška ozemlja prišla v meje teh nacionalnih držav. Zahtevamo, da se vsa nemška ozemlja Avstrije združijo v nemškoavstrijski državi, ki bo svoje odnose do drugih narodov Avstrije in do nemške države uredila po lastnih potrebah. Proti vsakemu nasprotnemu poizkusu bo nemški narod v Avstriji branil svojo neomejeno pravico samoodločbe z vsemi sredstvi.*«⁴

A kot vemo, je bila 29. oktobra 1918 razglašena Država Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki bi se težko mednarodno uveljavila, še težje bi bilo ohraniti ozemlja, ki jih je dojemala za svoja, in še težje bi se bilo obraniti zunanjih zavojevalcev. 17. oktobra je nemško-avstrijski svet sklenil sklicati narodno skupščino vseh zastopnikov nemških volilnih okrajev nekdanje Avstrije. 30. oktobra je ta provizorična narodna skupščina za Nemško Avstrijo nasloвила na vlado Nemčije prošnjo, da naj v sporazumu z nemško-avstrijskim državnim svetom prevzame varstvo nad nemško-avstrijskim državnim ozemljem. Avstrijci so odklanjali ustanovitev samostojne avstrijske države in zahtevali združitev nemške Avstrije z Nemčijo, nakar je provizorična narodna skupščina razglasila nemško Avstrijo

---

³ Luka Sienčnik, Koroški plebiscit 1920, Maribor, 1987, str. 9.

⁴ Lojze Ude, Koroško vprašanje, Ljubljana, 1976, str. 49.

za sestavni del Nemške republike.⁵ Boj med slovenskimi in avstrijskimi vojaškimi enotami so se na Koroškem bili vse do januarja 1919, ko se je začela pariška mirovna konferenca in je moralo tudi uradno nastopiti premirje.

Še pred koncem vojne je ameriški predsednik Woodrow Wilson objavil znamenitih 14 točk, ki so nekako predstavljale celoten program svetovnega miru. Wilsonov program je bilo mogoče razumeti kot obstoj »splošnega mednarodnega združenja«, ki bi zagotavljal politično neodvisnost, ozemeljsko integriteto ter enakopravnost malih in velikih držav. Njegovih 14 točk je bilo osnova za podpis premirja z Nemčijo in začetek pariške mirovne konference.⁶

Pariška mirovna konferenca se je začela 18. januarja 1919 v Versajski palači pri Parizu, udeležili pa so se je predstavniki 27 držav in petih narodov. Predsedovali so ji voditelji štirih sil: Woodrow Wilson kot predsednik ZDA, David Lloyd George kot ministrski predsednik Velike Britanije, Georges Clemenceau kot predsednik Francije in Vittorio Orlando kot premier Italije. Predstavniki premaganih centralnih sil na konferenco niso bili povabljeni, na ruski strani pa so sodelovali samo »beli« predstavniki.⁷ Konferenca je potekala dobro leto z namenom vzpostaviti nov mednarodni red, ki bi »temeljlil na načelih kolektivne varnosti in samoodločbe narodov«. Pariško mirovno konferenco je odprl francoski predsednik republike Raymond Poincaré.⁸

S sodelovanjem na pariški mirovni konferenci je mlada država Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev začela svoje mednarodno politično življenje. Kraljevina SHS v Parizu ni skušala doseči le priznanja meja, temveč tudi mednarodno priznanje, da so Srbi, Hrvati in Slovenci tri veje skupnega

---

⁵ Prav tam, str. 49–50.

⁶ Aleksandra Gačić, Bogumil Vošnjak – politik in diplomat, Ljubljana, 2017, str. 167.

⁷ Mladen Horvat, »Delovanje antantnih komisij na Slovenskem po prvi svetovni vojni«, v: Vojaška zgodovina, let. 15, št. 2(23), str. 100.

⁸ Gačić, Bogumil Vošnjak, str. 167.

naroda.⁹ A antantne sile so z uradnim priznanjem Kraljevine SHS odlašale vse do pomladi 1919, kar ji je prineslo marsikatero težavo pri pogajanjih. Še več težav je imela slovenska delegacija znotraj jugoslovanske, saj so velesile nanjo gledale kot na poraženko, saj je bil še nedolgo tega del poražene Avstro-Ogrske. A slovenska delegacija z Ivanom Žolgerjem na čelu je bila dobro organizirana in se je pogajanj dobro lotevala, čeprav se je premnogokrat izkazalo, da širše jugoslovanske podpore vendarle nima. In takšna neuskklajenost je na koncu nosila usodne posledice za Slovence, ki so izgubili velik del ozemlja, na katerega so upali in ga tudi upravičeno zahtevali.

Sredi aprila 1919, ko je bila pariška mirovna konferenca že v polnem zamahu, so se slovenski predstavniki dr. Bogumil Vošnjak, Lambert Ehrlich, dr. Leonid Pitamic, Ivan Schwegel in Matija Slavič udeležili pogovorov z britanskimi, ameriškimi in francoskimi izvedenci za ozemeljska vprašanja. Namen teh pogovorov je bila predstavitev stvarnih pojasnil o koroških Slovencih, s čimer bi onemogočili vpliv poročila ameriškega polkovnika Shermana Milesa in bi vsaj poskusili doseči, da bi komisija spremenila svoja stališča o že določeni meji na Karavankah in predvidenem plebiscitu.¹⁰

Vprašanje Koroške se je vse bolj zapletalo in za celovško kotlino je bil torej določen plebiscit. Sredi maja je v Ljubljano prispela pobuda izvedenca Ivana Schwegla, naj iz domovine pride delegacija, ki bi jo sestavljali Anton Korošec, škof Anton Bonaventura Jeglič in Janko Brejc, ki bi z osebnim posredovanjem rešili, kar bi se rešiti dalo. Vendar se Korošec kot dejavni minister mirovne konference ni mogel udeležiti. Ko je delegacija, ki so jo sestavljali Jeglič, Albin Prepeluh, Karel Triller in Vladimir Ravnihar, prispela v Pariz, jih je dočakala že »prejudicirana situacija«.¹¹

⁹ Dejan Djokić, *Nikola Pašić and Ante Trumbić, The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes*, London, 2010, str. 3.

¹⁰ Gačić, Bogumil Vošnjak, str. 179.

¹¹ Janko Brejc, »Od prevrata do ustave«, v: *Slovenci v desetletju 1918–1928, Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*, ur. Josip Mal, Ljubljana, 1928, str. 182.

Jugoslovanska delegacija je 2. junija 1919 odpotovala v St. Germain, da bi prisostvovala predaji preliminarija. Delegacija se je sicer trudila poiskati kompromis med Wilsonovim stališčem, ki je bil za globalni plebiscit, in lastnim, ki je predvideval priključitev cone A h Kraljevini SHS. Ameriški izvedenec Douglas Johnson je kompromisni predlog predložil Wilsonu in drugim izvedencem velesil ter ob tem predlagal, da bi se cona A takoj priključila Kraljevini SHS, cona B pa Avstriji. Prebivalci obeh con bi s tem dobili priložnost, da se sami odločijo, h kateri državi bi pripadali. Na temelju tega predloga je četverica velesil dala Milenku Vesniću kot zastopniku jugoslovanske delegacije priložnost za ustno razpravo 4. junija. A četverica je z zagovorom želela le pridobiti Vesnića za svoje že sprejeto stališče. Vendar se slovenska delegacija ni kar predala, zato so 11. junija Janko Brejc, Lambert Ehrlich in Bogumil Vošnjak odšli na razgovor z državnim tajnikom Lloyda Georgea, lordom Hardingom. Čeprav je bil lord slabo poučen in rezerviran, je stališča trojice pozorno poslušal in na koncu obljubil, da bo obvestil Balfourja in Lloyda Georgea o jugoslovanski zahtevi, da se jim da zelena črta brez plebiscita. Jugoslovanska delegacija je le dosegla uspeh, saj so se zavezniki v zadnjem trenutku odločili, da Avstriji ne bodo vročili del načrta mirovne pogodbe, ki se je nanašala na Koroško.¹²

A slovenska delegacija ni imela kaj prida pomoči niti od širše jugoslovanske delegacije in vlade, saj je bila slednji v interesu le čimprejšnja sklenitev miru z Nemčijo. Ivan Žolger, predsedujoči slovenske delegacije, je sicer opozarjal, da jih čakajo še velike naloge, kot je na primer obramba meje pred Italijo in Avstrijo, a ga je Milenko Vesnić opozoril, da na vprašanje Koroške gleda preveč optimistično.¹³

Vojaški spopadi na Koroškem so torej potihnilni šele januarja 1919. 15. junija je medzavezniška vojaška Kontrolna komisija v Avstriji sprejela sklep, da se med jugoslovanskimi

---

¹² Gačić, Bogumil Vošnjak, 185.

¹³ Gačić, Bogumil Vošnjak, 186–187.

in avstrijskimi enotami ustvari štiri kilometre široka nevtralna cona, jugoslovanska vojska pa se je do 20. junija morala umakniti iz nje. Dokončno je bil sklep o plebiscitu potrjen 21. junija 1919. Ob tem so sklenili, da lahko avstrijska vojska zasede celotno območje plebiscitne cone B. Do 31. julija 1919 je tako jugoslovanska vojska dokončno izpraznila cono B, vendar je ostala v coni A kot podpora jugoslovanski civilni oblasti.¹⁴

10. oktober 1920 je bil določen za dan izvedbe koroškega plebiscita. Namreč, na temelju 49. in 50. člena sanžermenske mirovne pogodbe z dne 10. septembra 1919 je na Koroškem v coni A potekal meddržavni plebiscit. Za priključitev cone A h Kraljevini SHS je glasovalo 40,96 % glasovalcev, v korist Republike Avstrije pa kar 59,04 % glasovalcev. Posledica volilnega izida je bila, da se plebiscit v coni B ni niti izvajal. S tem je celotno celovško plebiscitno ozemlje ostalo pod suverenostjo Republike Avstrije. Tako je bila meddržavna meja začrtana po vrhu Karavank.¹⁵ Kraljevina SHS je po plebiscitu prek predsednika svoje delegacije slovesno izjavila, da ne bo nikdar pozabila tistih 15.000 Slovencev, ki so glasovali zanjo, pri čemer je bila mišljena zaščita slovenske manjšine v smislu določil sanžermenske pogodbe.¹⁶ A južna Koroška je bila izgubljena za vedno. Zakaj je prišlo do takšnega poloma, je predmet razprav, ki so že bile objavljene in verjetno v luči obeležitve 100. obletnice tega nesrečnega dne za koroške Slovence še bodo. Vsekakor pa so k slabemu volilnemu rezultatu pripomogle dane razmere, strah pred novim, nemški pritiski in zavajanja. Pripomogla pa ni niti mlačnost centralne jugoslovanske oblasti v Beogradu, ki prav velikega zanimanja in učinkovanja ni pokazala.

---

¹⁴ Horvat, Delovanje antantnih komisij na Slovenskem po prvi svetovni vojni, str. 107.

¹⁵ Ivan Tomšič, »Problemi sodobnega meddržavnega plebiscita in Koroški plebiscit leta 1920«, v: Koroški plebiscit, Razprave in članki, ur. Janko Pleterski, Lojze Ude in Tone Zorn, Ljubljana, 1970, str. 379.

¹⁶ Valentin Rožič, Boj za Koroško, Spominska knjižica ob 5. obletnici koroškega plebiscita, Ljubljana, 1925, str. 6.

Predmet razprav na mirovni konferenci sta bila tudi Trst in Primorska. Že pred konferenco je bilo bolj ali manj jasno, da bodo velesile v najboljšem primeru pristale na Trst kot svobodno mesto, čeprav je jugoslovanska delegacija vztrajala, da Trst pripade Kraljevini SHS.¹⁷ Energične razprave so na mirovni konferenci potekale tudi za položaj Primorske in njene usode. Centralna vlada v Beogradu in deželna vlada v Ljubljani sta se že na začetku morali sprijazniti z dejstvom, da se bo o vprašanju zahodne meje nove države razpravljalo izključno na pogajanjih med antantnimi velesilami na mirovni konferenci.¹⁸ A tudi pri tem vprašanju se za Slovence ni izteklo dobro. Kot je zapisal Tomaž Pavšič, je bilo leto 1920 za Slovence izredno nesrečno leto. Že 13. julija 1920 so italijanski fašisti požgali slovenski Narodni dom v Trstu, 10. oktobra smo izgubili avstrijsko Koroško, 12. novembra pa je bil v turističnem mestu Rapallo podpisan sporazum o državni meji med Kraljevino SHS in Kraljevino Italijo, zaradi česar smo ostali brez dobršnega dela ozemlja, na italijanski strani pa je ostalo kar 400.000 rojakov.¹⁹ Da je šlo za resnične tragedije in usodne posledice za slovenski narod, je nekajkrat opozoril tudi generalni sekretar jugoslovanske delegacije na pariški mirovni konferenci dr. Bogumil Vošnjak. V eni od razprav se je spraševal, kako je mogoče, da je lahko tako »silna« država, kot je bila Jugoslavija, izgubila Koroško in kako je lahko podlegla pri Rapalskem sporazumu.²⁰ A kot že omenjeno, mlačnost centralne vlade je zagotovo pristavila svoj lonček, iz katerega se ni skuhalo nič dobrega in se danes,

---

¹⁷ Gačić, Bogumil Vošnjak, str. 181.

¹⁸ Gačić, Bogumil Vošnjak, str. 186–187; Andrej Rahten, »Pariška mirovna konferenca in Slovenci«, v: Slovenci v očeh Imperija: priročniki britanskih diplomatov na pariški mirovni konferenci leta 1919 = The Slovenes in the eyes of the Empire: handbooks of the British diplomats attending the Paris Peace Conference 1919, ur. Ernest PETRIČ et al. (Mengeš, 2007); 27.

¹⁹ Tomaž Pavšič, »Rapalska meja«, v: O rapalski meji, Zbornik mednarodnega simpozija ob 90. obletnici podpisa rapalske pogodbe, Logatec, 1910, str. 30.

²⁰ Gačić, Bogumil Vošnjak, str. 210.

po stotih letih, lahko le spominjamo teh žalostnih dogodkov in analiziramo, kaj vse je šlo narobe.

Odmevi težav koroških in primorskih Slovencev v Šaleški dolini

Bližina koroške meje pa je vsekakor omogočala, da vesti o dogodkih na Koroškem ni manjkalo tudi v Šaleški dolini. Navsezadnje so se tudi fantje iz doline borili na Koroškem, ozemlje Šaleške doline pa je tudi bilo območje prehoda slovenskih vojakov, ko so se vračali z bojišč in se umikali nazaj v zaledje, pogosto tudi ranjeni. Prav tako ni manjkalo novic o težavah primorskih Slovencev, ki so si prizadevali ostati znotraj meja novoustanovljene Kraljevine SHS. Da bi tudi prebivalcem Šaleške doline pojasnili razmere v omenjenih pokrajinah, so se zvrstila predavanja, ki so jih priredila različna društva. Pogosto so na predavanjih zbirali tudi denar za pomoč Korošcem in Primorcem.

V Šoštanju so ustanovili izobraževani odsek telovadnega društva Sokol, ki naj bi imel na skrbi javna ljudska predavanja. Ob njegovi ustanovitvi so za koroške legionarje nabrali 800 kron in nekaj perila. K legionarjem se je prijavilo precej članov.²¹ Izobraževalni odsek šoštanjskega Sokola je tako 16. februarja 1919 priredil prvo poljudno predavanje. Predaval je Anton Kurnik, poslovodja v škalskem rudniku, svoje predavanje pa je naslovil »Iz koroške zgodovine«, saj se je organizatorjem ta tematika zdela še posebej aktualna v času, ko so se na Koroškem določale meje med Slovenci in Nemci. Temo so pojasnili z obrazložitvijo: »*Ne samo, da se ž njim priprostemu ljudstvu vcepi čut, da na Koroškem ne zahtevamo za se nič krivičnega, temveč tirjamo nazaj našo sveto Staro pravdo ...*« Takšna predavanja naj bi ugodno vplivala na deloma še nezavedno kmečko ljudstvo.²²

---

²¹ »Sokol v Šoštanju«, Nova doba, 1. 2. 1919, št. 9, str. 4–5.

²² »Dopisi«, Nova doba, 1. 3. 1919, št. 17, str. 5.

Maja 1919 je *Nova doba* znova pisala o prodiranju nemških tolp proti Slovenj Gradcu, kjer naj bi te ropale in plenile, a da je bilo odvedenih iz Slovenj Gradca, Šoštanja in drugod več Nemcev kot talcev in da jih je med njimi veliko, ki so si to zaslužili. Pripomnili so, da jih ni treba izpustiti, dokler na fronti ne bo miru. Zato pa so bili pri časniku toliko bolj začudeni, ker se je za šoštanjskega Woschnagga zavzemal ugledni odvetnik celo v Ljubljani in Beogradu, kar se jim je zdel pravi škandal. Avtor članka je pripomnil, da naši rojaki ječijo na Koroškem v koncentracijskih taboriščih in da njihova usoda ni znana ter da je zato kvečjemu pravilno, če se za vsakih deset slovenskih interniranih Korošcev izpusti en nemški talec.²³

Maja je *Domovina* pisala, da so v Celju končno zaprli nemčurje, ki so kovali zaroto proti jugoslovanski državi, ki so bili v neki navezi s koroškimi roparji. Ob tem so v *Domovini* zapisali, da bi bilo treba »poloviti vso nemčursko gadjo zalego po spodnještajerskih gnezdih« v Laškem, Brežicah, Konjicah, Vitanju, Slovenj Gradcu, Slovenski Bistrici, Poljčanah, Rogatcu in seveda Šoštanju.²⁴

Nemškutarji, ki so ostali v Šaleški dolini, so pogosto izzivali slovenske prebivalce in jih najpogosteje v gostilniškem okolju zmerjali ter izzivali s situacijo na Koroškem. Konec maja 1919 je bila na 60 kron globe obsojena neka Ela Živna iz Velenja, ker je grdo govorila o koroških dogodkih. Časopisje je predvidevalo, da gre za hčer orožnika Živne iz Velenja, ki je v času vojne služil v Vojniku. »*Tam se je ta grdoba tako vedel, da so ga ob prevratu morali pred ljudsko jezo odstraniti in prestaviti v Velenje,*« je bralce ježno seznanjal avtor novičke in se spraševal, zakaj ga niso kar odslovili. »*Denunciral je uboge ljudi in jih tiral trumoma v ječe,*« je nadalje opisoval medvojna ravnanja spornega vojaka in omenil, da je mogoče predvidevati, da so bili vsi internirani, konfinirani in osumljeni žrtve te osebe. Zato se ni

²³ »Celjske novice«, *Nova doba*, 22. 5. 1919, št. 51, str. 2.

²⁴ »Tedenske vesti«, *Domovina*, 16. 5. 1919, št. 20, str. 5.

bilo čuditi, da je tudi svojo hčer vzgojil v tem duhu.²⁵

V prvem letu nove države so v Šoštanju zaznamovali Vidov dan, ki se je praznoval 28. junija 1919. Na proslavi so med drugim izrazili upanje, da bosta tudi Koroška in Primorska kmalu del novonastale države: »*Kakor se je začetkom svetovne vojne žrtvoval Princip za princip svobode – bomo vstali vsi – sami Principi – kakor en mož za princip samoodločbe, ki je posledica doslednega izvajanja načela svobode, za naše Korošce in Primorce.*«²⁶

Koroški plebiscit oziroma priprave nanj so se v Šaleški dolini odrazile tudi neposredno, saj je Deželna vlada za Slovenijo 21. marca 1920 odpoklicala začasnega velenjskega šolskega vodjo Vinka Stoparja kot komisarja za tujski promet na Koroško, kjer je sodeloval pri organizaciji plebiscita. Začasno ga je nadomestil učitelj Josip Armič. Novembra 1920, po končanem nesrečnem koroškem plebiscitu, je Vinko Stopar vnovič prevzel vodenje šole.²⁷

Konec marca 1920 je pred celjskim okrožnim sodiščem potekala razprava proti vodjem rudarskega upora v Velenju dne 7. maja 1919. Razmere na Koroškem so imele sicer za omenjeni dogodek le posredni povod, pa vendarle je do njega prišlo. Ob pohodu nemških čet čez Koroško proti štajerski meji se je namreč med rudarji v velenjskem rudniku razširila vest, da se sovražnik bliža Velenju in da je blagajna v nevarnosti. Ker rudarjem do 1. maja niso izplačali vojnega dodatka, so se ustrašili za denar in želeli rešiti blagajno. Vdrli so v rudniško pisarno, a jih je tam pričakala prazna blagajna. Blagajnik Skaza in inženir Kralj sta delavstvu povedala, da denar najdejo na šahtu, kamor so se delavci tudi odpravili, in pri Skazi v stanovanju našli 70.000 kron. V resnici drugega denarja niti ni bilo, saj sta dva uradnika šele odšla v Ljubljano po denar. Delavci so v zmoti grozili inženirju Kralju, da ga

---

²⁵ »Dnevne novice«, Nova doba, 12. 6. 1919, št. 60, str. 2.

²⁶ »Dopisi«, Nova doba, 5. 7. 1919, št. 70, str. 3.

²⁷ Šolska kronika Velenje; Gačič, »Šolstvo v Šaleški dolini v času med obema vojnama«, str. 73.

bodo ustrelili. Uprl se jim je praporščak Košenina, a so ga smrtno ranili. Ko se je zadeva vendarle pojasnila, da je šlo le za predvidevanja, so se delavci pomiril in se vrnil na delo. Na zatožni klopi so se znašli naslednji rudarji: Sebastjan Cilenšek in Gregor Weithauser zaradi težke telesne poškodbe in prestopka orožnega patenta, Franc Zupanič zaradi javnega nasilja in prestopka orožnega patenta, Martin Hovnikar in Anton Fidej zaradi prekrška zoper oblast in javni red. Sebastjan Cilenšek je bil spoznan za krivega, a mu kazni niso dosodili, saj je bil že poprej obsojen na osem let ječe zaradi nekega rop, poleg njega je bil obsojen le še Matej Hovnikar, in sicer na dva meseca zaporne kazni.²⁸

30. marca je izobraževalni odsek šoštanjkega Sokola priredil predavanje »O primorskih Slovencih«. Da je bilo predavanje uspešno, pričata zapisa v *Novi dobi* in *Domovini*: »Združila sta mnogoštevilne narodnjake Šoštanja in okolice ter na znotraj in zunaj osvedočila našo narodno silo. Jamemo se zavedati, da tvorimo strnjeno moč, ki potepta narodnemu razvoju stavljenе zapreke. Z živo besedo iz lastnih skušenj črpanim gradivom nam je orisal goriški Slovenec učitelj L. Orel brezznačajno postopanje Lahov, ki mečejo s frazami o kulturi in demokratizmu vsemu svetu pesek v oči, da zakrivajo svoj daleč zaostali barbarizem in svojo pohlepno željo po gospodstvu. Zavedne in značajne Slovence trpinčijo in jih puste umreti od gladu – oni Lah, ki ob vsaki priliki kričijo, da časte svojega osvoboditelja Garibaldija! Fej!« Avtor članka je ob tem zapisal, da bodo še prišli časi, ko bodo tudi domačini nekoč lahko prosili za pomoč junaške Primorce. Zbor se je zaključil na glavni ulici s pesmijo Lepa naša domovina. Na zboru so soglasno sprejeli resolucijo zbranih Slovencev iz Šaleške doline in jo poslali Deželni vladi v Ljubljano. Resolucija je vključevala naslednje točke: »1. Protestujemo zoper brezpravno lastitev jugoslovanskega Primorja od strani Italijanov; 2. zahtevamo, če treba tudi z orožjem, da bodi vsak Jugoslovan in vsa jugoslovanska zemlja v kraljevini Srbov,

²⁸ »Rudarski punt v Velenju – pred sodiščem«, *Nova doba*, 3. 4. 1920, št. 41.

Hrvatov in Slovencev; 3. prosimo vse Slovane z juga in severa za učinkovito bratsko pomoč, da čimpreje dosežemo ta svoj nadvse pravični cilj!«²⁹

Na isti dan, torej 30. marca 1919, je pevsko in bralno društvo Šaleški zvon iz Velenja pri Sokolu Antonu Kurniku priredilo Finžgarjevo igro Naša kri. Igro so priredili, in sicer »zoper naše tlačitelje Lahe«, kot so zapisali: »Igrali so jo Škalčani s polnim umevanjem svojih vlog, z izvirno naravnostjo in zbrano skupnostjo. Ljubko petje Škalčank je omililo resne prizore o boju za svobodo.« Prireditelji so ob tem v *Novi dobi* zapisali nekaj besed o razmerju med škalskimi rudarji in narodnim slovenstvom, ki je omogočalo takšne prireditve: »Prodira zavest, da smo vsi delavci, ki delamo kot bratje za našo skupno blaginjo. Kje se toliko in tako brezobzirno trebi plevelj sebičnosti kakor v Jugoslaviji?«. Izrazili so vero in upanje v čimprejšnjo ureditev razmer: »Res je, da še nikakor ni vse urejeno, kakor bi moralo biti, ali v vseh naši jugoslovanski državi se kaže resna in železnovstrajna volja, da se delajo čisti računi, da smo na njihovi podlagi – medsebojni odkritosrčni prijatelji.« Poudarili so pomen sodelovanja v vsej državi: »Ne v razdiranju, temveč v skupnem delu za našo demokratično, slovansko državo, ki more vspehe našega dela učinkovito varovati – je naša rešitev!«³⁰

Pomemben dogodek, na katerem so se spomnili Koroške in Primorske, se je zgodil tudi 18. aprila 1920 na glavnem trgu v Šoštanj, ko je potekalo ustanovno zborovanje podružnice Jugoslovanske Matice za Šaleški okraj. Na zboru je o neosvobojeni Koroški spregovoril narodni delavec za Koroško – župnik Anton Gabron, ki kljub prestanemu trpljenju v ječah ni nehal bodriti naroda k vztrajnemu delu do uspeha. O prestanih tegobah Primorcev in poteku delovanja za njihovo osvoboditev je spregovoril Anton Kurnik, nadzornik v

²⁹ »Dopisik«, *Nova doba*, 10. 4. 1919, št. 34, str. 3; »Dopisik«, *Domovina*, 18. 4. 1919, št. 16, str. 5.

³⁰ »Dopisik«, *Nova doba*, 10. 4. 1919, št. 34, str. 3; »Dopisik«, *Domovina*, 18. 4. 1919, št. 16, str. 5.

škalskem rudniku. Na shodu so bile sprejete resolucije z zahtevo po slovenskem Jadranu in Primorju za slovanske Primorce in z odločnim protestom »zoper ugrabitev edine sposobne gospodarske luke za Jugoslavijo po nenasitnih Italijanih«. ³¹

Vesti o dogajanjih na Koroškem so vse pogosteje prihajale v Šaleško dolino. V enem od člankov, ki ga je objavila *Nova doba* ob ustanovitvi podružnice jugoslovanskega Rdečega križa, za katere ustanovitev je dal pobudo Anton Kurnik, so zapisali: *»Nemec nam je hotel ugrabiti vesno Svobode in v zlobni nakani zopet sejati po razorih človeška srca na toliko in toliko poljih ... Že se je vsled navala nemških roparskih čet in vsled naše nemoči zamajala fronta na Koroškem, toda prišli so srbski junaki, osokolili naše fante in skupno z njimi, silni in hrabri, pognali Nemce v sramoten beg, nam pa s svojim zmagovitim pohodom zaklicali, da nas moreta rešiti samo moč in hrabrost, delavnost in vztrajnost, nrvnost in disciplina, ljubezen do domovine! Maščevani so vsaj deloma prerani grobovi naših junakov na slovenski koroški zemlji, ljubezen in dolžnost pa nas kliče k onim žrtvam našega osvobojenja, pri katerih je še upanje, da okrevaajo k našim ranjencem.«* Podružnica Rdečega križa je bila ustanovljena z namenom, da bi na obeh kolodvorih železniške proge Šoštanj–Velenje vzdrževala okrepcilne postaje in organizirala ter podpirala strežbo ranjencem. Šoštanj je namreč ležal v neposredni bližini fronte in v njem je imelo sedež obmejno poveljstvo, zato so računali, da se bo precejšen del ranjencev odpravil po progi Velenje–Celje. V Šoštanju naj bi s tem namenom v kratkem snovali tudi bolnišnico. ³² Pri organizaciji so se najbolj izkazale Šoštanjčanke pod vodstvom Ivanke Senica, ki so se zavedale svoje dolžnosti do domovine, kot je zapisal avtor članka. Pri oskrbi ranjencev jim je pomagal kontrolor Kurnik iz Škal. ³³ Čitalnica v Šoštanju je 1. junija 1919 prire-

³¹ »Dopisi«, *Nova doba*, 27. 4. 1920, št. 52, str. 3.

³² »Dopisi«, *Nova doba*, 31. 5. 1919, št. 55, str. 3.

³³ »Dopisi«, *Nova doba*, 17. 6. 1919, št. 62, str. 2; »Šoštanj nam bodi zgled«, *Domovina*, 27. 6. 1919, št. 26, str. 6.

dila koncert v Rajšterjevi gostilni v čast in zahvalo vojaštvu, ki je prebivalce ščitilo pred »vpadi nemških roparskih tolpc« in osvobajalo domovino. Zbrane dohodke so namenili Rdečemu križu oziroma vojaški bolnišnici v Šoštanju.³⁴

18. aprila 1920 je na glavnem trgu v Šoštanju potekalo veliko ustanovno zborovanje podružnice Jugoslovanske Matice za Šaleški okraj. Poziv na zborovanje se je glasil: »*Ker bo to obenem manifestacijski shod Šaleške doline, da izpriča, kakor vsak Jugoslovčan od najjužnejše do najsevernejše meje naše ljubljene domovine, svoje sveto pravo do zadnje pedi zemlje, ki jo poseda po krivici zaslužnjen brat Jugoslovčan na še vedno zasedenem našem ozemlju, je pričakovati od vseh strani velike udeležbe.*«³⁵ Shod je vodil Anton Skala, nadučitelj iz Topolšice, ki je tudi pojasnil pomen prireditve »za razumevanje skupne narodne težnje po ujedinjenju vseh odtrganih delov našega naroda od strani ljudstva kakor za učinek na zunaj«.³⁶

Konec junija 1920 so po Sloveniji potekala informativna predavanja o Koroški z naslovom *Koroška vas kliče*. Predavanja je priredil Narodni svet za Koroško, eno je potekalo tudi v Šoštanju, in sicer 29. junija 1920.³⁷

Predavanj, predvsem o Koroški, je bilo v Šaleški dolini kar nekaj. 14. julija 1920 je tako v Šoštanju v sodelovanju s tamkajšnjo čitalnico potekalo predavanje o Koroški, hkrati pa je bil ustanovljen še t. i. koroški odbor. Predaval je nadučitelj Vincenc Stopar, ki je po zgodovinskem orisu predstavil trenutne politične razmere na Koroškem in opisal slovensko delovanje za plebiscit, ki je bil razpisan za 10. oktober 1920 v conii A.³⁸

---

³⁴ »Tedenske vesti«, Domovina, 13. 6. 1919, št. 24, str. 6.

³⁵ »Dopisi«, Nova doba, 13. 4. 1920, št. 44, str. 2.

³⁶ »Dopisi«, Nova doba, 27. 4. 1920, št. 52, str. 3.

³⁷ »Dnevne novice«, Nova doba, 24. 6. 1920, št. 77, str. 2.

³⁸ »Dopisi«, Nova doba, 20. 7. 1920, št. 86, str. 3.

Čeprav je Kraljevina SHS obstajala že dobri dve leti in je pod njeno okrilje sodilo tudi slovensko ozemlje, se nekatere strasti še niso pomirile, prav tako ne sovražstvo do nemškutarjev, ki so po mnenju nekaterih krajanov še vedno izživali na različne načine. Tako na primer šoštanjski gostilničar Viktor Hauke nad vhodom nekdanjega »Deutsches Haus« ni želel odstraniti začetnic D. H., temveč je na občinski poziv dal pri občini na zapisnik, da naj v prihodnje začetnici pomenita »Društvena hiša«. Pri časniku *Nova doba* so se nad takšnim ravnanjem zgražali in situacijo primerjali s tem, kaj bi se ob takšnem ravnanju Slovencev dogajalo na Koroškem, ki je po plebiscitu 10. oktobra pripadla Avstriji: »Če bi se n. pr. na Koroškem kak Slovenec na podoben način norčeval iz kake oblasti, bi mu že zdavnaj brez vsakega parlamentovanja kratkoma razbili šipe na dotični hiši, mu pomazali napis in vrh tega njega nabili.«³⁹

Po koroškem plebiscitu je bilo vesti, povezanih s to tematiko, v Šaleški dolini občutno manj. Navkljub temu pa so se 22. novembra 1921 Šoštanjčani po dolgem času oglasili v *Novi dobi*, ob tem pa pripomnili, da njihove neobjave ne pomenijo tudi njihove nedejavnosti. Tako je ob obletnici koroškega plebiscita tamkajšnja podružnica Jugoslovanske Matice priredila dobro uspelo predavanje, na katerem so nabrali 1.000 kron za sklad Jugoslovanske Matice. 14. novembra so vsa šoštanjska društva priredila Rapalski večer s predavanji, in na njem so prav tako zbrali lepo vsoto za Jugoslovansko Matico. K podružnici Jugoslovanske Matice pa so pogosto prispevala tudi šoštanjska podjetja, npr. Rajšterjeva tovarna za slaščice, kemična tovarna, usnjarna Woschnagg, parna žaga Stroinigg in tovarna za pohištvo Lampret.⁴⁰

³⁹ »Dopisi«, *Nova doba*, 1. 1. 1920, št. 1, str. 5.

⁴⁰ »Dopisi«, *Nova doba*, 22. 11. 1921, št. 136, str. 3.

Zaključek

Letošnje leto je v vseh ozirih nenavadno leto, prežeto s številnimi negotovostmi, ki jih je prinesla pandemija. A nič manj negotovosti ni bilo pred dobrimi stotimi leti. V letih 1918 in 1919 je po koncu velike morije, ki jo je prinesla vojna, nastopila pandemija, danes znana kot španska gripa, ki je terjala mnoge smrtne žrtve, ki so se štele v milijonih. Razmere po vojni so terjale novo ureditev, zlasti določanje meja. Med države, ki so upale na čim boljši izid, povezan s pridobitvijo ozemelj, je spadala tudi Kraljevina SHS, ki se ji je pridružilo slovensko ozemlje. Kot mali narod smo imeli ozemeljske težave s kar tremi sosednimi narodi, z Madžari, Avstrijci in Italijani, apetiti slednjih dveh pa so bili precej veliki. Leta 1920 nas je čakal koroški plebiscit, znana ni bila niti usoda primorskih Slovencev, ki so s požigom Narodnega doma v Trstu utrpeli veliko škodo. Naposled smo izgubili tudi južno Koroško, saj so bili volilni rezultati v coni A za Slovence poraz. Usoda in razmere v omenjenih slovenskih pokrajinah so se posredno dotaknile tudi Šaleške doline, ki se je trudila rojakom na mejah pomagati, bodisi z zbranimi sredstvi, oskrbo ranjencev ali ozaveščanjem ljudi o rojakih in njihovi usodi.

Danes, sto let pozneje, svet znova stoji v negotovosti, saj smo se znova znašli v pandemiji, odprtost meja in dobri odnosi med sosednjimi državami pa vnovič niso samoumevni, temveč pogosto stopajo na spolzka tla.

Viri

Literatura

- Časniki
- Nova doba
- Domovina
- Šolska kronika Velenje

Monografije

- Djokić, Dejan, *Nikola Pašić and Ante Trumbić, The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes*, London, 2010
- Gačić, Aleksandra, *Bogumil Vošnjak – politik in diplomat*, Ljubljana, 2017.
- Rozman, Ivan, *Naša bol, Nekoliko zgodovine k polomu na Koroškem*, Ljubljana, 1922.
- Rožič, Valentin, *Boj za Koroško, Spominska knjižica ob 5-letnici koroškega plebiscita*, Ljubljana, 1925.
- Sienčnik, Luka, *Koroški plebiscit 1920*, Maribor, 1987.
- Ude, Lojze, *Koroško vprašanje*, Ljubljana, 1976.

Članki

- Brejc, Janko, »Od prevrata do ustave«, v: *Slovenci v desetletju 1918–1928, Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*, ur. Josip Mal, Ljubljana, 1928, str. 164–165.
- Horvat, Mladen, »Delovanje antantnih komisij na Slovenskem po prvi svetovni vojni«, v: *Vojaška zgodovina*, let. 15, št. 2 (23), str. 99–124.
- Pavšič, Tomaž »Rapalska meja«, v: *O rapalski meji, Zbornik mednarodnega simpozija ob 90. obletnici podpisa rapalske pogodbe*, Logatec, 1910, str. 28–40.
- Rahten, Andrej, »Pariška mirovna konferenca in Slovenci«, v: *Slovenci v očeh Imperija: priročniki britanskih diplomatov na pariški mirovni konferenci leta 1919 = The Slovenes in the eyes of the Empire: handbooks of the British diplomats attending the Paris Peace Conference 1919*, ur. Ernest PETRIČ et al. (Mengeš, 2007), str. 285–305.
- Tomšič, Ivan, »Problemi sodobnega meddržavnega plebiscita in Koroški plebiscit leta 1920«, v: *Koroški plebiscit, Razprave in članki*, ur. Janko Pleterski, Lojze Ude in Tone Zorn, Ljubljana, 1970, str. 435–500.

Mateja Medved

Univerzitetna diplomirana zgodovinarica, študij zgodovine zaključila leta 1998 na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Muzejska svetovalka od leta 2002 je zaposlena v Muzeju Velenje.

O PROSVETNEM DRUŠTVU ŠMARTNO PRI VELENJU IN DRUŠTVENEM PRAPORU

Ključne besede: Prosvetno društvo Šmartno pri Velenju, Katoliško slovensko politično društvo za Šaleško dolino v Velenju, Bralno društvo za gornjo Šaleško dolino, Katoliško slovensko politično društvo za Šaleško dolino v Velenju, Karel I. Adamovich de Csepin, bralna društva, čitalnice

Uvod

O čitalnicah in bralnih društvih, tudi v Šaleški dolini, je bilo v preteklosti že veliko napisanega. Zelo podrobno je o tej temi pisal Lado Planko, ki je v svojem članku Knjižnice v Šaleški dolini do leta 1960 bralna društva in čitalnice predstavil kot temelj modernega knjižničarstva v dolini. Članek je bil skupaj z drugimi prispevki o knjižničarstvu objavljen v zborniku ob 75-letnici Knjižnice Velenje z naslovom Knjižnice na Šaleškem. Kronološki pregled 140 let organiziranega knjižničarstva na Šaleškem, v katerega je vključena tudi zgodovina čitalnic in bralnih društev, je podal tudi Ivo Stropnik,

o zgodovini šaleških čitalnic pa sta v svoji raziskovani nalogi *Bralna kultura v Šaleški dolini*, s podnaslovom *Kontinuiteta institucij nosilk bralne kulture*, pisala tudi Aleksander Debelak in Alen Marinović iz OŠ Bratov Mravljak Velenje. Delo je nastalo pod mentorstvom profesorice Tadeje Rudolf.

Usodo tudi bralnih društev med drugo svetovno vojno pa je podal dr. Milan Ževart v članku *Oris zgodovine Velenja in njegovega območja od začetka 1. do konca 2. svetovne vojne v Evropi*.

Društva

V prvi polovici 19. stoletja je na Slovenskem kot delu takratne Avstrije navkljub političnim razmeram, ki jih je diktiral čas t. i. Metternichovega absolutizma, nasprotujoč svobodnemu združevanju in izražanju mišljenja, začelo opazno naraščati število najrazličnejših društev. Marčna revolucija oziroma čas po njej sta ta razvoj za nekaj časa zavrta, s ponovno uvedbo ustavnega življenja leta 1860 pa se je javno življenje postopoma sproščalo in društvena dejavnost se je ponovno razcvetela. K temu je zlasti pripomoglo sprejetje liberalnejših zakonov o društvenem pravu in pravice do združevanja novembra 1867. Poleg že obstoječih društev, v katerih je število članov strmo naraščalo, je nastala vrsta novih društev, ki so na Spodnjem Štajerskem vse bolj dobivala nacionalni predznak. Med čisto slovenskimi društvi so bile izjemno pomembne čitalnice, ki so do konca leta 1867 nastale v večini mest in trgov Spodnje Štajerske in so igrale pomembno vlogo pri krepitvi slovenske nacionalne zavesti tako med meščanstvom kot tudi na podeželju. Čeprav so bila ta društva nepolitična, so vse bolj posegala tudi v politično sfero,¹ v kateri je v obdobju od 1868 do 1871 igralo pomembno vlogo tudi t. i. taborsko gibanje z zahtevami po jezikovni enakopravnosti in uresničitvi programa Zedinjene Slovenije.

---

¹ Janez Cvirn, *Razvoj društev na Štajerskem (1815–1880)*, v: Zbornik Janka Pleterskega, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2003, str. 143–151.

Čitalniško gibanje v Šaleški dolini

Po letu 1860 je na Slovenskem nastopila doba čitalništva in čitalnice so postale žarišča slovenskega kulturnega, pa tudi političnega življenja. Društveno življenje Slovencev je postalo živahno zlasti v okviru čitalnic, ki so nastajale v mestih, trgih in manjših upravnih središčih, ter bralnih društev, ki so nastajala po manjših krajih in vaseh. Njihov namen je bil podoben namenu čitalnic: izobraževati ljudstvo, za kar so pripravljali t. i. bésede, prireditve z govori, predavanji, deklamacijami, glasbenimi in pevskimi nastopi ter gledališkimi igrami. Številne so imele urejene knjižnice, v katere je prihajalo tudi dnevno časopisje. To je bil privlačen in zanimiv cilj tako za meščanstvo in inteligenco kot tudi nižje plasti slovenskega naroda. Prva čitalnica v tej dobi je bila Slovanska čitalnica v Trstu, ustanovljena januarja 1861, sledila ji je mariborska Narodna čitalnica in avgusta istega leta ljubljanska, 1862 celjska, medtem ko je bila med vaškimi čitalnicami prva ustanovljena v Šentvidu pri Ljubljani avgusta 1866. Vplivale so na razvoj slovenske kulture, iz čitalnic so izšle številne knjižnice, godbe, orkestri in druge politične in kulturne organizacije.

Čas zadnje četrtine 19. stoletja je tudi v Šaleški dolini zaznamoval nastanek prvih bralnih društev in čitalnic. Prva čitalnica v Šaleški dolini je svoje delo začela leta 1882.² 3. septembra 1882 je bila v Družmirju v gostilni Pri basistu, ki je bila v lasti tamkajšnjega župana Mihe Tajnika, ustanovljena Šaleška čitalnica. Kot piše L. Planko, je postal njen prvi

---

² Že pred tem letom je bilo v dolini nekaj famih in šolskih knjižnic, t. i. bukvarn, o delovanju katerih ne vemo skorajda nič, nedvomno pa so predstavljale temelj za razvoj javnega knjižničarstva in bralne kulture v Šaleški dolini. Ena prvih takih bukvarn je delovala v Šoštanju. O tem je v časopisu Šolski prijatelj (str. 16) z dne 10. januarja 1854 poročal šoštanjski učitelj Pater Musi, ki se tu imenuje »knižnik«, torej knjižničar, in sicer: »O veliki gospej, t. j. 15. velikega serpana t. l. smo našo bukvarnico otvorili.« Ker je časopis izšel januarja leta 1854, dogodek pa je bil avgusta, je bukvarna svoje delo začela očitno leta 1853 in ne leta 1854, kot navajajo številni avtorji. Pomislek, da je do sedaj navajana letnica 1854 napačna, je ob priložnosti podal Lado Planko.

predsednik Ivan Vošnjak, ki je bil ob deželnem poslancu dr. Šucu tudi govornik na ustanovni prireditvi, na kateri je poudaril narodnobudno in narodnoobrambno vlogo čitalnice. Njeno odprtje je privabilo skoraj tisoč ljudi, ki so prišli tudi iz drugih delov Slovenije, in več kot sto se jih je tisti dan tudi včlanilo. A po mnenju Planka kasnejše delovanje čitalnice ni teklo tako gladko, saj je Slovenski gospodar konec leta 1899 poročal, da je čitalnica »začela novo dobo svojega delovanja«. Omenjajo se dramski, pevski in tamburaški odsek, ki da bodo priredili mnogo veselice in drugega. Leta 1906 naj bi se taista čitalnica preselila v Šoštanj in tu je od 24. aprila delovala z imenom Bralno društvo Družmirje. Njen sedež je bil v stavbi današnjega Kajuhovega doma, tedanjega hotela Avstrija. V času med obema vojnoma je hotel nosil ime Jugoslavija in tu je društvo delovalo do leta 1924.³

Šaleški čitalnici so sledila še bralna društva drugod po dolini. Dobro desetletje kasneje, leta 1893, je svoje delo pričelo Kmetijsko bralno društvo za gornjo Šaleško dolino, leta 1897 Katoliško bralno društvo Sv. Martin na Paki ter leta 1905 Bralno društvo Št. Ilj pri Velenju. Tega leta je pričelo delovati tudi Slovensko katoliško društvo v Šmartnem pri Velenju kot naslednik dobro desetletje prej ustanovljenega kmečkega bralnega društva.

Bralni društvi sta delovali tudi v Zavodnjah in Škalah.⁴

Kmetijsko bralno društvo za gornjo Šaleško dolino

Zgledu Šaleške čitalnice so v Velenju leta 1893 sledili z ustanovitvijo Kmetijskega bralnega društva za gornjo Šaleško dolino. Sedež društva s čitalnico in prostorom za hranjenje knjig, sem pa so prihajali tudi časopisi, je bil na domu

---

³ Lado Planko, Knjižnice v Šaleški dolini do leta 1960 (dalje L. Planko, Knjižnice), v: Knjižnice na Šaleškem. Zbornik ob 75-letnici Knjižnice Velenje, Velenje: Knjižnica Velenje, 2009, str. 34–35.

⁴ Prav tam, str. 35–38.

velenjskega skladatelja Frana Koruna Koželjskega. Ta je bil kot član celjske čitalnice in kapelnik celjske narodne godbe eden od pobudnikov ustanovitve društva tudi v domačem kraju.⁵ Slavnostno ustanovno dogajanje se je odvijalo na vrtu Korunove gostilne 29. junija, »na praznik sv. Petra in Pavla po poldanski službi božji«. Prvi govornik je bil predsednik snovalnega odbora – velenjski zdravnik Franjo Skubic, ki je govoril o pomenu bralnih društev, kot drugi pa je nastopil velenjski župan Vinko Ježovnik. V vodstvo društva so bili izvoljeni: kot »prvomestnik« Skubic, njegov namestnik je bil Vinko Ježovnik, za blagajnika posestnik v Št. Janžu na Peči (danes Vinska Gora) Matevž Lah – Tonič, za tajnika Zmagoslav Zakošek ml., poleg teh pa še šest odbornikov iz občin Velenje, Št. Janž na Peči, Št. Ilj pri Gradiču itd. Ustanovitev društva so pozdravili predstavniki bližnjih bralnih društev, v imenu Šoštanjske čitalnice pa je govoril predsednik Ivan Vošnjak. Igrala je društvena godba pod vodstvom Frana Koruna Koželjskega.⁶

O delovanju društva ni veliko podatkov, časopisna notica iz novembra 1905, ki poroča o obnovitvi delovanja bralnega društva in imenovanju novega vodstva, pa poroča o »večletnem spanju«.⁷ 9. januarja 1898 je v Korunovi gostilni sicer potekal še redni občni zbor Bralnega društva gornje Šaleške doline.⁸

---

⁵ Prav tam, str. 35–36.

⁶ Prav tam, str. 35–36 in Slovenski gospodar, letnik 27, št. 30, 27. 7. 1893, Dopisi: Iz Gornje Šaleške doline, str. 248.

⁷ Domovina, leto 15, št. 89, 10. 11. 1905, Novice iz Šaleške doline – Velenje, str. 3.

⁸ Aleksander Debelak in Alen Marinović, Bralna kultura v Šaleški dolini. Kontinuiteta institucij, nosilk bralne kulture. Mladi raziskovalci za razvoj občine Velenje (dalje A. Debelak, A. Marinović, Bralna kultura), Velenje, 1994. Priloga: Kopija vabila na redni občni zbor Bralnega društva gornje Šaleške doline, 1898.

Slovensko katoliško izobraževalno društvo Šmartno pri Velenju

Delovanje društva je počasi zamrlo vse do jeseni 1905, ko je bilo njegovo delovanje obnovljeno, in sicer naj bi pod novim vodstvom delovalo kot izobraževalno društvo za gornješaleško dolino. Na občnem zboru 22. oktobra si je odbor zastavil plan delovanja, ki je predvideval ureditev oziroma dopolnitev nekdanje knjižnice, ustanovitev deških in dekliških izobraževalnih pododsekov, redna mesečna predavanja tako v Velenju kot v sosednjih vaseh, društvo pa naj ne bi skrbelo le za izobrazbo, temveč tudi za »pošteno« zabavo. Za ta namen so predvidevali nadgraditi že obstoječi tamburaški zbor, razmišljali pa so tudi o ustanovitvi pevskega zboru.⁹

Tudi društvena kronika poroča, da je Katoliško slovensko izobraževalno društvo v Šmartnem pri Velenju imelo svoj ustanovni občni zbor 22. oktobra 1905 pri Ivanu Lahovniku, po domače Košineku. Za predsednika so izvolili šmarškega kaplana Maksa Goričarja, podpredsednik je bil Jožef Jan, tajnik pa takratni »odgojitelj« v »Graščini velenjski« Vladimir Pušenjak, ki je na občnem zboru govoril o pomenu bralnih društev. Kot odborniki so nastopali Peter Spital, Gregor Goršek, Jožef Meža, Rok Pak ter Mihael Trnek. Nadalje kronika navaja, da prejšnje društvo ni zapustilo nobene imovine z izjemo nekaj starih letopisov Slovenske Matice in koledarjev Mohorjeve družbe, mize v prostorih mežnarije ter omare, ki se je nahajala pri Andreju Hudoverniku in so jo tamburaši uporabljali za hranjenje instrumentov. Novi društveni prostor je bila sedaj soba mežnarije pod kaplanijo, ki jo je odstopil šmarški župnik Fran Saleški Cizej, ena prvih dejavnosti, ki se je je društvo lotilo, pa je bila obnova in nadgradnja društvene knjižnice. V okviru društva je že leta 1906 kratek čas delovala dekliška zveza pod vodstvom predsednice Roze Lempl. Dekleta, ki so se zbirala vsakih štirinajst dni na eno- do dvo-urnih shodih s poučnimi predavanji in deklamacijami, so se

---

⁹ Domovina, leto 15, št. 89, 10. 11. 1905, Novice iz Šaleške doline – Velenje, str. 3.

zaradi prostorske stiske kmalu prenehala srečevati, vendar je bilo kasneje, sklepajoč po časopisnih objavah, delovanje šmartinske dekliške zveze obnovljeno. Leta 1906 je društvo pripravilo tudi že gledališko predstavo z naslovom Sv. Neža. Prva uprizoritev je bila 16. septembra 1906 kar pod župnijskim kozolcem.

Zaradi neprimernih prostorov, ki so oteževali društveno dejavnost, se je društvo kljub ponudbi župnika Cizeja, da lahko v društveni prostor preuredijo poslopje župnijske sušilnice sadja oziroma »pajštve«, odločilo za nakup svojega zemljišča in začelo graditi društveno stavbo. Po nakupu oziroma zamenjavi zemljišča, saj so želeli, da je v bližini cerkve, so gradnjo začeli jeseni 1908. Poleg prostovoljnih prispevkov, tudi v materialu in delu, so za ta namen pri Mariborski posojilnici najeli posojilo, za pomoč pa so se odločili obrniti tudi na širšo slovensko javnost. Spomladi 1909 so za časopis Slovenski gospodar napisali pobudo, v kateri je odbor predstavil takratne nacionalne razmere v Šaleški dolini, ki naj bi se ravno z dejavnostjo katoliškega izobraževalnega društva ponovno obrnile v korist Slovencev. Ne le v Šoštanju, ki je bil tedaj po besedah pisca popolnoma v rokah nasprotnikov slovenstva, tudi v Velenju se je med prebivalstvom krepila nemška usmerjenost, mdr. tudi z ustanovitvijo nemške šole in gradnjo t. i. nemške hiše (Deutsches Haus).¹⁰ Poslanec dr. Karel Verstovšek je zagotovil tudi pomoč Slovenske krščanske socialne zveze.¹¹

Društveni dom je bil odprt 15. avgusta 1910, potem ko je prvo odprtje 15. oktobra 1909 preprečilo okrajno glavarstvo v Slovenj Gradcu. Razlog naj bi bila griža, ki je razsajala,

---

¹⁰ A. Debelak, A. Marinović, *Bralna kultura*, str. 20. Poziva v časopisu Slovenski gospodar nisem zasledila, se pa v časopisu Slovenski gospodar v prvi polovici leta 1909 javljajo krajše novice o poteku zidave društvenega doma in sezname darovalcev v materialu in delu. Ti so bili zabeleženi tudi v društveni kroniki. Novi prostori naj bi omogočili mdr. tudi ustanovitev velenjskega Orla, medtem ko je orlovski telovadni odsek v Škalah deloval že od konca maja tega leta.

¹¹ L. Planko, *Knjižnice*, str. 39.

*Društveni dom
(hrani Muzej
Velenje)*

vendar je bilo odprtje novega društvenega doma eden redkih dogodkov, ki je bil v tistem času odpovedan, nemoteno so potekali tako sejmi kot tudi šolski pouk. Tudi intervencija poslancev dr. Korošca in dr. Verstovška ni bila v pomoč. Nacionalne razprtije pa so prišle do izraza tudi ob odprtju leta 1910. Velenjski Nemci so obiskovalce dogodka grobo napadli na velenjski železniški postaji.¹²

Dom je potem gostil predstave in predavanja, bralne večere in izposajo knjig, pozneje tudi otroški vrtec,¹³ »kmečko bralno društvo v Šmartinu pri Velenju« pa je ob koncu leta pripravljalo tudi božičnice za revne slovenske otroke.¹⁴ Slovenski vrtec je bil v društvene prostore nameščen od 1. marca 1910 pa do konca leta 1918 kot »prvi in najmočnejši« vrtec Slovenske straže.¹⁵

Prosvetno društvo v Šmartnem pri Velenju

Po koncu 1. svetovne vojne je delovanje Katoliškega slovenskega izobraževalnega društva v Šmartnem pri Velenju v

---

¹² Prav tam, 39–40.

¹³ Prav tam, str. 40.

¹⁴ Slovenski gospodar, letnik 43, št. 1, 7. 1. 1909, Slovenjegraški okraj, str. 4. Zanimivo je, da se društvo pojavlja s starim imenom Kmečko bralno društvo in ne Katoliško slovensko izobraževalno društvo.

¹⁵ Slovenski gospodar, letnik 66, št. 36, 31. 8. 1932, Društvene vesti: Proslava društvene šestdesetletnice in Slomškove sedemdesetletnice, str. 8. O društvu Slovenska straža je mdr. obširen članek v reviji SHS napisala Anka Vidovič Miklavčič, ki piše, da je bilo narodnoobrambno društvo Slovenska straža ustanovljeno leta 1910. Vključevalo je katoliško opredeljene Slovence v Avstrijski monarhiji in je bilo tesno povezano s Slovensko krščansko socialno zvezo, poznejšo Prosvetno zvezo. Pred 1. svetovno vojno je imelo 220 podružnic, ki so z različnimi oblikami narodnega dela skrbele za obmejne Slovence. Med 1. svetovno vojno so podružnice večinoma usahnile. V novi državi so ob vsedržavni Jugoslovanski matici, za kratek čas pa so jo nadomestili tudi narodnoobrambni odseki pri Prosvetni zvezi, le težka ohranjala svojo narodnoobrambno nalogo, ki je ponovno prišla do izraza po anšlusu leta 1938.

spremenjenih razmerah počasi zamrlo; dom ni imel več obiskovalcev, iz doma pa je izginilo tudi precej knjig in drugih uporabnih reči. Leta 1922 so v dom kot hišnika naselili A. Ograjenska, ki so ga namestili v društveno čitalnico, knjižnici pa namenili precej uničeno dvorano.

Ponovno prebujanje društva se je pričelo leta 1925, ko je bilo društvo sprejeto v Prosvetno zvezo v Mariboru. Leta 1926 so bila spremenjena tudi pravila društva, ki se je ob vključitvi v prosvetno zvezo preimenovalo v Prosvetno društvo v Šmartnem pri Velenju. Pravila iz leta 1926 so kot glavni namen društva izpostavila krepitev verske, narodne in gospodarske zavesti med člani, skrb za njihovo strokovno izobrazbo, navajanje k varčnosti in treznosti ter zanje prirejati »zdravo in pošteno« zabavo. Za ta namen naj bi društvo organiziralo predavanja, shode, izlete in tečaje, temu namenu pa naj bi služila tudi knjižnica s čitalnico ter številni društveni odseki, pevski, gledališki, telovadni itd.¹⁶ 27. januarja 1930 je prosvetno društvo organiziralo tudi tombolo, predvsem z namenom poplačila dolga velenjske podružnice. Za uspešno izpeljano tombolo si je prizadeval predvsem šmarški kaplan Jurij Guzej.¹⁷

Leta 1933 je bilo društvo z odlokom banske uprave razpuščeno. Razlog je bil v političnem udejstvovanju, vendar je bil po pritožbi na notranje ministrstvo razpust preklican.¹⁸ O odloku banske uprave z dne 17. novembra 1933, ki je predvidel razpust in sta ga pristojnim 23. novembra naznanila velenjska orožnika, poroča tudi župnijska kronika. Premoženje društva je 6. marca 1934 z odlokom sreskega načelstva kot kurator poskušal prevzeti šolski upravitelj v Velenju Vinko Stopar, vendar je bilo takrat premoženje že last župnijske cerkve sv. Martina.¹⁹

---

¹⁶ A. Debelak, A. Marinović, *Bralna kultura*, str. 22–24 in L. Planko, *Knjižnice*, str. 45–46.

¹⁷ *Kronika Župnije Velenje – sv. Martin*, od leta 1924 dalje, str. 15.

¹⁸ A. Debelak, A. Marinović, *Bralna kultura*, str. 22–24 in L. Planko, *Knjižnice*, str. 45–46.

¹⁹ *Kronika Župnije Velenje – sv. Martin*, od leta 1924 dalje, str. 34.

V javnosti se je društvo zadnjikrat pojavilo z gledališko predstavo leta 1940,²⁰ svoje delovanje pa je prenehalo leta 1941, ko je okupator 15. novembra z odlokom društvo razpustil.

Društvena knjižnica

Po začetku 2. svetovne vojne in zasedbi Slovenije je okupator tudi v Šaleški dolini razpustil vse organizacije in društva, ob tem pa zaplenil gradivo vseh knjižnic, med katerimi se je znašla tudi relativno bogata knjižnica Prosvetnega društva. V društvu so že leta 1928 za poživitev bralne dejavnosti za nakup knjig namenili kar nekaj denarja ter ponovno uredili čitalnico. Imeli so tudi tiskovni odsek, ki je imel nalogo »razpečevanja« knjig med ljudi in jih s tem navajati na časopise, revije in knjige. In če je pred letom 1925 knjižna zbirka štela nekaj več kot 300 knjig, je številka leta 1932 narasla na približno 1000 naslovov, in to ne glede na to, da je društvo leta 1932 različnim ustanovam, Prosvetni zvezi v Mariboru, sorodnim društvom v Zibiki in Cankovi, pa rojakinjam v Zagrebu itd., podarilo 687 knjig. Nekaj starejših in redkejših so predali tudi Zgodovinskemu društvu in Študijski knjižnici v Mariboru. V zbirki je bilo 57 pesnitev, 2 muzikaliji, 230 zabavnih del, 156 življenjepisov, zgodovin in krajepisov, 46 gospodarsko socialnih del, 111 listov in revij, 64 dramatičnih del in 212 mladinskih spisov. Zadnji dve skupini gradiva sta bili zaradi pomanjkanja prostora spravljene v omari z obleko v kaplaniji.²¹

Čeprav je okupator z namenom ponemčenja Spodnje Štajerske poskušal odstraniti vse slovenske knjige – nadzor nad plenjenjem in uničevanjem slovenskih knjig je imelo zvezno vodstvo Štajerske domovinske zveze –, mu ni uspelo, da bi zaplenil vse knjige. Tako sta iz knjižnice prosvetnega

---

²⁰ A. Debelak, A. Marinović, *Bralna kultura*, str. 22–24 in L. Planko, *Knjižnice*, str. 45–46.

²¹ Prav tam.

društva v Šmartnem na pobudo Slavka Špitala iz že zapečatenе knjižnice mladince Janko Ževart in Karel Šilih odnesla precej knjig, ki sta jih nato skrila v Podkraju.²² Rešene knjige iz Šmartnega so ostale pri potomcih in družina Janka Ževarta jih je leta 2017 prepustila v hrambo Muzeja Velenje. Da gre za knjige, ki so nekoč stale na knjižnih policah Katoliškega slovenskega izobraževalnega oziroma Prosvetnega društva, poleg družinskega izročila pričajo tudi društveni žigi, ki jih najdemo v posameznih knjigah. Prevladujejo knjige z žigom Prosvetnega društva, manj jih je z žigom Katoliškega slovenskega izobraževalnega društva, nekaj knjig pa žiga nima. Vsebinsko lahko knjige uvrstimo v kategorijo molitveniki in katekizmi (10 knjig), priročniki z različno tematiko (3 knjige), življenjepisi, zgodovina in krajepisi (13), zabavna ter dramska dela slovenskih klasikov, kot sta npr. Josip Jurčič in Josip Stritar. Med ohranjenimi deli je tudi več knjig iz zbirk Slovenskih večernic ali Mohorjeve knjižnice (32), pa Poezije Simona Gregorčiča ter osem izvodov različnih revij in časopisov. Tri knjige so bile tako v slabem stanju, da jim nismo uspeli določiti naslova, sedem knjig pa verjetno, če sklepamo po odtisnjenih žigih ali letu izida, ni nikoli stalo v društveni knjižnici. Posebno mesto med ohranjenimi knjigami iz društvene knjižnice pa kljub slabi ohranjenosti za našo ustanovo predstavlja zlasti delo, ki je v samozaložbi izšlo v Ljubljani leta 1926 in je do sedaj nismo imeli na knjižnih policah. Gre za povzetek zgodovine velenjske trške cerkve na 24 straneh z naslovom Nekaj zgodovine šmartinske podružnice škapulirske M. b. v Velenju.

Društvena žiga

²² Milan Ževart, *Oris zgodovine Velenja in njegovega območja od začetka 1. do konca 2. svetovne vojne v Evropi*, v: Velenje. Razprave o zgodovini mesta in okolice, Velenje: Mestna občina, 1999, str. 329–331.

Zaključek, ki to ni

Ukinjeno društvo je po vojni nadomestilo 30. julija 1945 za Velenje in okolico ustanovljeno Ljudsko prosvetno društvo oz. Ljudska prosveta z različnimi odseki, ki je prevzela imetje po nekdanjem prosvetnem društvu. Za predsednika je bil izvoljen velenjski učitelj Mirko Sadar. Prva prireditev je bila 1. septembra v obliki družabnega večera.²³ Zgodovina društva pa se s tem ne zaključí, saj društvena kronika²⁴ prinaša zanimiv podatek, ki začetke Prosvetnega društva Šmartno pri Velenju oziroma prejšnjega Katoliškega slovenskega izobraževalnega društva ne išče samo v leta 1893 ustanovljenem Bralnem društvu za gornjo Šaleško dolino, temveč jih postavlja v leto 1881 oziroma še desetletje nazaj, ko je bilo v Velenju 8. oktobra 1871 ustanovljeno Katoliško slovensko politično društvo za Šaleško dolino.²⁵

Katoliška politična društva, ki so delovala predvsem na podeželju, so v duhu nove društvene zakonodaje iz leta 1867 začela nastajati kot odgovor na številna liberalna društva, ki so v tem času vzniknila po mestih in trgih, tudi z namenom organiziranja svojih taborov. Nastajati so začela ob koncu leta 1868 na pobudo slovenskobistriškega kaplana Jožefa Šuca, ki je med letoma 1868 in 1871 v časopisu Zgodnja

---

²³ Jože Hudales, Ivo Stropnik, Mlinškovo berilo: (i)zbrani etnološki in slovstveni zapisi, Velenje: KCIN, 1991, str. 250. Mirko Sadar se poleg Vinka Stoparja omenja tudi kot upravitelj obrtne nadaljevalne šole, ki je bila v Velenju ustanovljena v šolskem letu 1925/26. Bil je tudi amaterski slikar, v Muzeju Velenje hranimo njegovi sliki Velenjskega gradu in gradu Šalek.

²⁴ Zgodovini Katoliškega slovenskega izobraževalnega društva oziroma kasnejšega Prosvetnega društva je mogoče slediti s prebiranjem časopisnih člankov, poleg tega pa tudi po založeni (?) društveni rokopisni kroniki, ki se je do danes ohranila kot skromna fragmentarna kopija v obliki priloge k raziskovalni nalogi A. Debelaka in A. Marinovića Bralna kultura v Šaleški dolini.

²⁵ Ustanovni zbor je društvo po poročanju Slovenskega gospodarja z dne 5. 10. 1871 imelo 8. oktobra 1871. V imenu začasnega odbora je »vse domoljube v bližnji in daljni okolici z namenom, da mlado društvo ob tej priliki s svojo navzočnostjo počastijo«, povabil tedanji lastnik Velenjskega gradu Karel Adamovich de Csepin.

Danica objavil več člankov, v katerih je ob opisu katoliškega gibanja po raznih evropskih državah, vključno z Avstrijo, Slovence pozival k aktivni obrambi vere in Cerkve, pri tem pa veri dajal prednost pred narodnostjo. Želja, da bi obstajala v vsaki fari ali celo vasi (potem posebej za vsak sodni okraj, za vsako okrajno glavarstvo in za ves slovenski del dežele), se sicer ni uresničila, jih je pa vseeno nastalo precej; kot osrednje katoliško politično društvo na Spodnjem Štajerskem 17. julija 1870 tudi mariborsko, julija 1871 pa torej tudi velenjsko za Šaleško dolino. Društva, v katerih so imeli odločilno besedo Slovenci, od Nemcev pa je v njih delovala predvsem aristokracija,²⁶ so bila v marsičem podobna čitalnicam oziroma bralnim društvom.²⁷ To je veljalo tudi za velenjsko politično društvo, katerega glavne naloge so bile poleg organizacije veselice širiti in krepiti katoliško in narodno zavest, braniti katoliške in narodne pravice, pospeševati koristi slovenskega ljudstva v cerkvenih, državnih in socialnih razmerah ter širiti krščansko omiko in splošnokoristna znanja.²⁸ Člani društva so se, kot navajajo pravila, shajali ob nedeljah in zapovedanih praznikih ter ob določenih popoldnevih po odločitvi odbora, zborovanja pa so potekala v za ta namen najeti hiši, v kateri so se prebiral katoliški in tudi drugi primerni časopisi (!) in se po potrebi tudi razlagali. Govorilo naj bi se tudi o političnih in gospodarstvenih zadevah ter vsakdanjih dogodkih, o katerih se je društvo opredeljevalo. Politična dejavnost društva, ki si je za svojo nalogo zadalo širiti dobre katoliške bukve in spise kot podporo krščanskemu načinu življenja, se je izkazovala zlasti z objavami svojih resolucij v časopisju ter s podporo kandidatom pri volitvah za razne zastope, sklicevali

---

²⁶ Prvi predsednik mariborskega društva je bil grof Ferdinand Brandis, onega v Novi Cerkvi pa kasnejši mož Biance Adamovich, grof Mensdorff.

²⁷ Aljoša Špelec, Politične razmere na Spodnjem Štajerskem v času Auerspergove vlade 1871–1879 (dalje A. Špelec, Politične razmere), Maribor 2011, str. 155–158 in Snježana Plemeniti, Slovenska Štajerska v 19. stoletju. Kulturnozgodovinski oris, Maribor 2015, str. 28–30.

²⁸ Pravila Katoliškega slovenskega političnega društva za Šaleško dolino v Velenju, 18. 7. 1871.

pa naj bi se tudi ljudski katoliški in narodni shodi oziroma tabori ter seveda veselice s petjem in deklamacijami.

Društvo je bilo namenjeno polnoletnim avstrijskim državljanom (katoliške vere), ki jih je sprejemal društveni odbor. Stroški društva so se plačevali s prostovoljnimi prispevki članov, vodil pa ga je odbor petih članov, ki jih je vsako leto izvolil društveni zbor. Za predsednika društva je bil do volitev in oblikovanja novega vodstva v smislu snovalnega odbora naveden c. kr. komornik Karel oziroma Dragutin pl. Adamovič²⁹, za namestnika velenjski zdravnik Franjo Skubic, ki ga kot predsednika snovalnega društva srečamo ob ustanovitvi Bralnega društva za gornjo Šaleško dolino leta 1893, ter za odbornike Janez Košar, Valentin Stiplovšek in župnik Henrik Križan.³⁰ O dejavnosti društva ni veliko podatkov, vsekakor je v časopisu že za leto 1873 mogoče zaslediti zapis, da je delovanje katoliških političnih društev ponekod, mdr. tudi v Velenju, zaspadlo.³¹

Če o delovanju katoliškega političnega društva ni veliko znanega, pa je nekaj več o politični karieri velenjskega graščaka, ki je stal na čelu društvenega snovalnega odbora. Nastopil je že na volitvah leta 1870, na pobudo Josipa Vošnjaka in dr. Zarnika je v slovenjgraškem okraju kandidiral pri narodnjakih. Josip Vošnjak je v svojih spominskih opisal, kako sta ga z dr. Zarnikom, preden so se določile kandidature, poiskala na velenjski graščini in ga pregovorila, da se je »dal kandidirati« za njihov program, ki se ga je, kot je zapisal Vošnjak, zvesto držal vse do svoje prerane smrti.

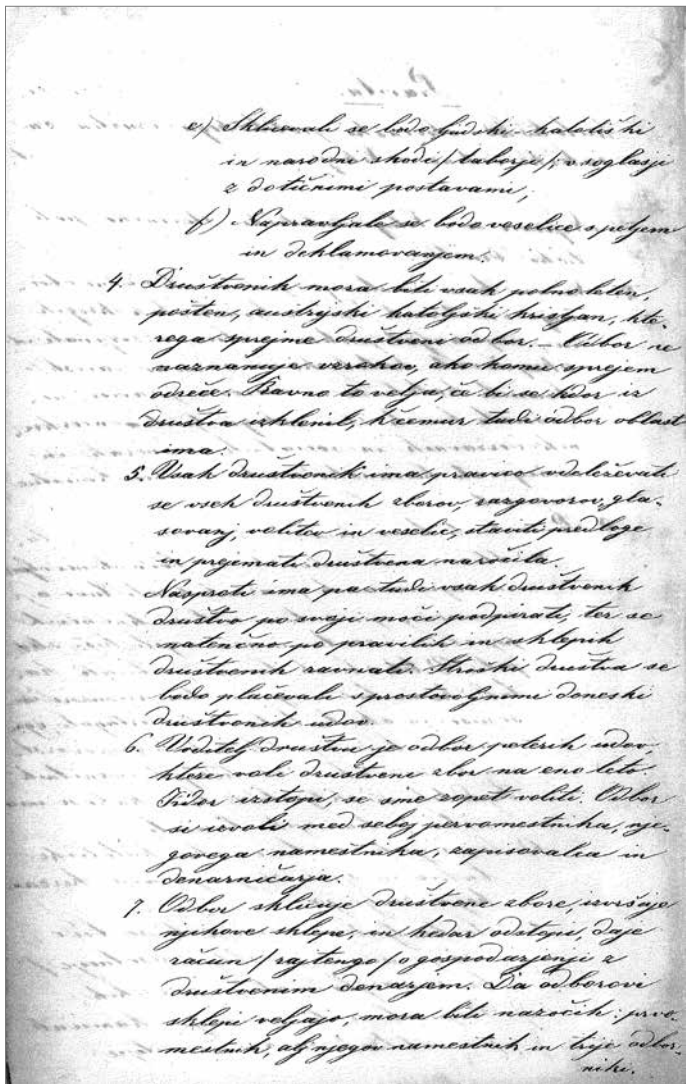
---

²⁹ Kot Dragutin in ne Karel pl. Adamovič je njegovo ime zapisano v društvenih pravilih (Pravila Katoliškega slovenskega političnega društva) z dne 18. julija 1871. Zapis priimka v slovenjeni obliki uporabljam povsod tam, kjer tekst govori o njegovem političnem delovanju, ker se kot K. Adamovič pojavlja tudi v časopisnih člankih.

³⁰ Pravila Katoliškega slovenskega političnega društva za Šaleško dolino v Velenju, 18. 7. 1871.

³¹ Slovenski gospodar, tečaj VII, št. 45, 6. 11. 1873, Živa potreba kat. političnih društev, str. 1.

Pravila Katoliškega slovenskega političnega društva, str. 2.

»V ta grad sva necega dne l. 1870 prišla z dr. Zarnikom, da sva ponujala tačasnemu lastniku pl. Adamoviču kandidaturo za deželni zbor v slovenjegraškem okraju. Svoje delo sva srečno opravila. Adamovič, ki je bil rodom *Srb* (Hrvat, op. a.), je na podlagi narodnega programa prevzel kandidaturo, bil izvoljen in se ves čas, dokler je bil poslanec, pošteno boril v vrsti svojih slovenskih tovarišev za naše narodne pravice. Časten mu bodi spomin!«³²

Program narodnjakov, ki so ga postavili 17. maja 1870 na shodu v Mariboru, kjer so se zbrali rodoljubi iz vse Spodnje Štajerske, je mdr. zahteval zedinjenje vseh Slovencev, rabo slovenskega jezika v vseh javnih vladnih, deželnih, cerkvenih in šolskih zadevah (obenem vsem drugim narodom priznavajo iste pravice) ter višje deželno sodišče za vse Slovence v Ljubljani. Zavzemali so se za federalistično ureditev, le vojaške, finančne in trgovinske zadeve naj bi bile skupne, ostale zadeve pa v pristojnosti deželnih zborov. Nato je časnik objavil še zahteve slovenskih rodoljubov na cerkvenem področju.³³

Na volitvah, ki so bile razpisane za kmečke občine na dan 23. junija, za mesta in trge pa 27. junija, je bil Karel Adamovič, ki ga je centralni volilni odbor v Mariboru potrdil za kandidata za slovenjegraško kmečko kurijo, izvoljen s 50 glasovi proti 17 za nemškega kandidata Matija Lohningerja, lastnika mislinjske železarne.³⁴ O tem, da se je centralni odbor v Mariboru odločil pravilno, ko je za kandidata v slovenjegraškem volilnem okraju, ki je poleg slovenjegraškega sodnega okraja obsegal še šoštanjkega in marenberškega,³⁵ postavil pl. Adamoviča, so potrjevali tudi dopisi v časopisih

---

³² Josip Vošnjak, Spomini, Ljubljana: Slovenska matica, 1982, str. 8–9 in 336.

³³ Nataša Podgoršek, Slovensko-hrvaški odnosi 1870–1878 v luči hrvaškega časnika Zatočnik, v: ČZN, letnik 74, nova vrsta 39, 2003 / št. 3–4, str. 325–326.

³⁴ Vasilij Melik, Volitve na Slovenskem 1861–1918 (dalje V. Melik, Volitve), Ljubljana: Slovenska matica, 1965, str. 389.

³⁵ Brez krajev Slovenj Gradec, Šoštanj, Marenberk (Radlje), Muta, Vuzenica ter od leta 1909 Velenje.

pred volitvami in po njih. Označevali so ga kot »Slovana z dušo in telesom«, kar naj bi le-ta dokazal že kot okrajni zastopnik in odbornik velenjske občine. Vse njegovo dotedanje delovanje naj bi bilo v prid slovenskim pravicam; mdr. je v okrajnem šolskem odboru ostro zavrnil predlog, da bi se po šolah v višjih razredih uporabljala izključno nemščina, ter se zavzel za slovensko poučevanje s trditvijo, da to nikakor ne nasprotuje nemščini. S svojim predlogom je bil uspešen.³⁶ Poleg Adamoviča je bilo na volitvah izvoljenih še pet narodnih kandidatov. Skupaj so tako imeli štajerski Slovenci leta 1870 v štajerskem deželnem zboru šest poslancev, manj uspešni pa so bili na volitvah v državni zbor, na katerih so ostali brez svojega predstavnika. Na seji deželnega zbora 31. avgusta 1870 sta Josip Vošnjak in Karel pl. Adamovič dobila le 17 oziroma 15 glasov.³⁷

Po nastopu federalistične vlade grofa Karla Hohenwarta februarja 1871 se je tudi na Spodnjem Štajerskem nadaljevalo precej živahno politično življenje. Pri tem so bila najbolj aktivna katoliška politična društva, pa tudi slovenski poslanci v štajerskem deželnem zboru. Tudi Adamovič se je skupaj z ostalimi slovenskimi poslanci pridružil pobudi Josipa Vošnjaka po predaji spomenice novemu ministrskemu predsedniku Hohenwartu, ki jih je na Dunaju sprejel 1. maja. V njej so zelo natanko navedli žalostno stanje Slovencev na Štajerskem ter zaprosili za zedinjenje vseh Slovencev v eno upravno politično oblast z enim deželnim zborom v Ljubljani. Najpomembnejše slovenske zahteve oziroma želje so bile: sprememba volilnega reda in poporavek nepravilnosti, ki jih je ta predstavljal za Slovence glede na število prebivalcev in plačane davke, sprememba deželnega reda, da se o postavah in zadevah posameznega naroda odločajo samo poslanci tega naroda kot posebna kurija, ustanovitev posebnega oddelka

---

³⁶ Slovenski narod, III. tečaj, št. 67, 11. 6. 1870, Dopisi: Iz Slovenjega gradca, 8. maja in Iz Šoštanja, 8. junija, str. 2–3.

³⁷ Slovenski gospodar, letnik 4, št. 36, 8. 9. 1870, Politični ogled: Deželni zbori, str. 147.

deželnega namestništva na Spodnjem Štajerskem, ustanovitev posebnega višjega deželnega sodišča v Ljubljani za vse Slovence, povzdig slovenskega jezika v drugi uradni jezik in določitev roka, do katerega se uradniki naučijo slovenskega jezika za one, ki znajo samo slednjega, ustanovitev pravoznanske, filozofske fakultete s slovenskim učnim jezikom v Ljubljani in povzdig slovenskega jezika v učni jezik na slovenskih državnih gimnazijah v Mariboru in Celju in na učiteljskem pripravništvu v Mariboru. Slovencem se ni izpolnila niti ena od želja, ki so jih navedli v svoji spomenici, in Vošnjak je v svojih Spominih zaključil »... vrnili smo se domov, nič kaj zadovoljni in veseli, pa tolažilo nas je to, da smo storili svojo narodno dolžnost.«³⁸

*Velenjski graščak
Karel pl. Adamovich
(zasebna last).*

³⁸ A. Špelec, *Politične razmere*, str. 14–15. Spomenico so po Slovenskem gospodarju povzele tudi Kmetijske in rokodelske novice, letnik 29, št. 21, 24. 5. 1871, str. 167–168.

Karel Adamovič je kandidiral tudi na naslednjih volitvah leta 1871. Potem ko je konservativna vlada grofa Hohenwarta avgusta 1871 razpustila državni in deželne zборе, se je živahno predvolilno dogajanje odvijalo tudi med štajerskimi Slovenci. 21. avgusta so v mariborski čitalnici organizirali veliko zborovanje, na katerem so postavili kandidate za deželne volitve, ki so potekale v začetku septembra. Med njimi je bil ponovno tudi Karel pl. Adamovič, ki je enako kot na prejšnjih volitvah leta 1870 kot kandidat nastopal v slovenjgraškem okraju in bil 4. septembra zopet izvoljen, vendar tokrat s tesno večino petih glasov proti nemškemu kandidatu Kaligeriču (34 proti 29). Septembrske volitve v deželni zbor leta 1871 se pogosto omenjajo kot mejnik, ko so se nasprotja med liberalno in konservativno strujo narodnega gibanja močno zaostri, kar je vodilo k dokončni ločitvi med staro in mladoslovenci, zato je bilo tokrat izvoljeno manj slovenskih poslancev, kot bi jih bilo, če bi bili Slovenci na Spodnjem Štajerskem enotni. Poslancev je bilo pet, med njimi poleg Josipa Vošnjaka ponovno tudi Adamovič (poleg njiju še Ferdinand Dominkuš, Janko Serbec in Mihael Herman), vendar v deželenem zboru niso delovali enotno, temveč zelo pogosto ločeno; Herman na strani nemških konservativcev, ostali štirje pa na strani nemških liberalcev oziroma ustavovercev.³⁹ Adamovičevo tokratno delovanje v deželnem zboru pa je bilo kratkotrajno, saj je zaradi bolezni 22. novembra 1873 odstopil. Na začetku 1. seje 3. zasedanja je zboru naznanil, da se je bil »... zaradi svoje bolezni in verjetnosti, da ne bo nikoli več popolnoma ozdravel, prisiljen odpovedati mandatu kot poslanec podeželskih občin v Slovenj Gradcu.« Nasledil ga je posestnik iz Marenberga (Radlje ob Dravi) Felix Schmitt.⁴⁰

Umrl je naslednje leto, 19. februarja 1874, star komaj 45 let, zaradi odpovedi pljuč. Umrl je v Gleichenbergu, kjer

³⁹ A. Špelec, *Politične razmere*, str. 20, 47. Glej tudi V. Melik, *Volitve*, str. 389.

⁴⁰ A. Špelec, *Politične razmere*, str. 54.

se je v zdravilišču, ki ga je osnoval njegov tast Matthias Constantin Capello grof Wickenburg, verjetno zdravil. Od tu so njegovo truplo skupaj z že pred leti umrlim sinom prepeljali v Velenje in ga naslednji dan, 25. februarja, pokopali v družinski grobnici na starem šmarškem pokopališču. Slovesen pogreb, ki ga je po poročanju časopisov spremljalo ogromno ljudi, vključno s šolsko mladino, je pod vodstvom domačega župnika Lipolda potekal v slovenščini. Ob njegovi smrti je izšel v Slovenskem narodu članek, ki je Karla pl. Adamoviča, c. kr. dvornega komornika in konjeniškega oficirja, leta 1849 tudi adjutanta slavnega bana Jelačića ter nosilca zlatega križca za zasluge z vojno dekoracijo, predstavil kot človeka, ki ga je slovensko kmečko ljudstvo dvakrat odbralo za svojega poslanca v graškem deželnenem zboru, ter velikega borca za pravice Slovencev, ki se je zavzemal za razvoj in napredek narodne šole.⁴¹

Karel pl. Adamovich je bil tako še eden iz vrst deželnih oziroma državnih poslancev, ki so prihajali iz Šaleške doline; od Franca Ropotarja in Škalčana Josipa Kranjca, ki sta svoji vlogi deželnega oziroma državnega poslanca odigrala v revolucionarnem letu 1848, do bratov Josipa in Mihaela Vošnjaka, njunega sorodnika Ivana Vošnjaka, nečaka Hansa Woschnagga, Jožefa Raka, ki je kot slovenski kandidat nastopil na volitvah pred njim (leta 1867), kot tudi Karla Verstovška in Vinka Ježovnika.⁴² Svojo vlogo deželnega poslanca v graškem deželnenem zboru je odigral v času, ko sta klerikalna in liberalna stran še vedno – bolj ali manj tesno – sodelovali v boju za doseg nacionalnih pravic in med njima še ni prišlo do dokončnega razhoda. Ne nazadnje je tudi Adamovich deloval tako v katoliškem političnem taboru kot obenem sodeloval tudi z liberalci.

---

⁴¹ Slovenski narod, VII. leto, št. 48, 28. 2. 1874, Dopisi: Iz Velenja, str. 1–2.

⁴² V. Melik, Volitve, str. 389–390, 394 in 398. Glej tudi Jože Hudales, Šaleška dolina v 18. in 19. stoletju, v: Velenje. Razprave o zgodovini mesta in okolice, Velenje: Mestna občina, 1999, str. 279–285.

In za pravi konec še o društvenem praporu

Društveno zgodbo, ki Prosvetno društvo Šmartno pri Velenju izpeljuje ne le iz šmarškega Katoliškega slovenskega izobraževalnega društva oziroma Kmečkega bralnega društva za gornjo Šaleško dolino, temveč za svojega predhodnika vidi velenjsko Katoliško slovensko politično društvo za Šaleško dolino iz leta 1871, lepo dopolnjuje društveni prapor. V Muzeju Velenje smo ga s pomočjo Ministrstva za kulturo Republike Slovenije pridobili leta 2019. Do takrat je bil prapor v lasti zasebnika Zdravka Časa iz Gaberk pri Šoštanju.

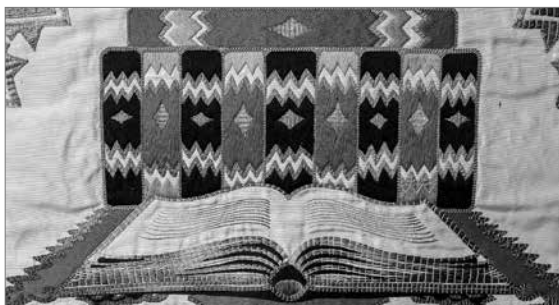
Prapor je rdeče-modre barve. Na modri strani nosi podobo Marije Brezmadežne kot simbol (znak) verske mladinske organizacije⁴³ ter napis BITJE ČUDOVITO: MATI IN DEVICA, DEKLA IN KRALJICA!, na drugi, rdeči strani, pa je podoba odprtega sv. pisma ter kupa knjig z zvezdo na vrhu, simbol krščanske prosvetne organizacije.⁴⁴ Na tej strani je izvezen napis PROSVETNO DRUŠTVO V ŠMARTNEM PRI VELENJU ter letnici 1881–1931. Šiv, ki povezuje obe izvezeni strani prapora, krasijo zlate resice, zgornji zunanji rob prapora pa bogato okrašen zlat cof. Prapor pravokotne oblike ima mere 87,0 x 112,0 cm. Je zelo dobro ohranjen; po načrtu Helene Kottler, poročene Vurnik, so ga izdelale šolske sestre v Mariboru.⁴⁵ Znana slikarka in oblikovalka Vurnikova je bila rojena leta 1882 na Dunaju. Leta 1913 se je poročila s slovenskim arhitektom Ivanom Vurnikom in se z njim preselila v Radovljico oziroma Ljubljano. Umrla je leta 1962 v Radovljici. Kot umetnica je izhajala iz krogov dunajske secesije, ki je zaznamovala njen celotni ustvarjalni opus, po preselitvi v Ljubljano pa je, kljub temu da ni bila Slovenka, v delo vključila mnoge slovenske folklorne

---

⁴³ Slovenski gospodar, letnik 66, št. 36, 31. 8. 1932, Društvene vesti: Proslava društvene šestdesetletnice in Slomškove sedemdesetletnice, str. 8. Glej tudi Kronika Župnije Velenje – sv. Martin, str. 15.

⁴⁴ Prav tam.

⁴⁵ Prav tam.

*Prapor Prosvetnega društva Šmartno pri Velenju
(hrani Muzej Velenje, foto: Blaž Verbič).*

elemente in uporabljala slovenske narodne barve (belo, modro in rdečo), opaziti pa je tudi močne vplive preraphaelitov (stiliziranih rastlinskih motivov) in slikarja Puvisa de Chavannesa (velike, ezoterične in mirne postave božanstev, svetnikov in zamaknjencev). Po prihodu v Slovenijo je delovala predvsem kot moževa sodelavka. Mdr. je ustvarila tudi mnogo predlog, vzorcev in osnutkov za umetno vezenje na liturgičnih oblačilih, ki so jih izdelovale šolske sestre v Mariboru, med njimi tudi načrt za izdelavo nove zastave oziroma prapora Prosvetnega društva v Šmartnem.⁴⁶

Prapor je bil, če sklepamo po letnicah 1881–1931, izdelan ob petdesetletnici delovanja društva, letnica 1881 pa kaže, da so člani društva svoje korenine iskali v šaleški čitalnici oziroma Bralnem društvu Šaleške doline, kot se v dobesednem prevodu glasi nemško ime društva (Leseverein in Schalleger Thal). Sledenje je bilo ustanovljeno sicer septembra 1882 v Družmirju, slovenska vloga skupaj s slovenskimi pravili pa nosi datum 24. januar 1882,⁴⁷ kar pomeni, da korenine društva prav gotovo segajo v leto 1881. Nato pa so člani društva v časopisu Slovenski gospodar našli nov podatek, na osnovi katerega so prišli do sklepa, da je bil njihov dejanski predhodnik Katoliško slovensko politično društvo, ki je bilo v Velenju ustanovljeno že desetletje prej, leta 1871. Iz te letnice izhaja tudi nadaljevanje zgodbe, ko so kljub izvezenima letnicama na praporu avgusta 1932 namesto petdesetletnice društva obhajali šestdesetletnico društvenega delovanja.

Na dogodku, ki je potekal 28. avgusta 1932, je bil javnosti predstavljen nov društveni prapor, društvo pa je praznovanje šestdesetletnice svojega obstoja združilo z obe-

---

⁴⁶ Wikipedia: Helena Kottler Vurnik, https://en.wikipedia.org/wiki/Helena_Kottler_Vurnik (18. 6. 2020).

⁴⁷ Glej gradivo Leseverein in Schalleger Thal (Bralno društvo Šaleške doline), 1882, Slovenska vloga (24. prosinca 1882), slovensko pravilo, prevod, dopisi, SI_EV_StLA/0002/001/00519.

ležitvijo sedemdesetletnice Slomškove smrti. Potekala je cerkvena svečanost, ki se je v dopoldanskem času vršila v p. c. sv. Marije v trgu Velenju. Slavnostni govornik ob blagoslovu nove društvene zastave je bil takratni predsednik Prosvetne zveze dr. Josip Hohnjec. Hohnjec je kot slavnostni govornik nastopil tudi na popoldanski prireditvi v društvenem domu v Šmartnem, ko je govoril o zgodovini društva, ki da je sodilo med najstarejše prosvetne organizacije na Slovenskem. Njegovo ustanovitev je postavil na začetek 70. let 19. stoletja, za ime, ki ga je nosilo društvo v prvih desetletjih svojega obstoja, pa je navajal Kmetijsko bralno društvo za gornjo Šaleško dolino in ne Katoliško slovensko politično društvo, ki je bilo dejansko ustanovljeno leta 1871. Velik pomen je pripisal tudi lastnemu društvenemu domu, ki je bilo prav tako med najstarejšimi svoje vrste, še zlasti pa dejstvu, da je bil v društvenih prostorih v letih med 1910 in 1918 slovenski vrtec. Prireditve se je zaključila z deklamacijami in nastopom šentjanškega pevskega zbora pod vodstvom župnika Mateja Weisa in šmarško-velenjskega pod vodstvom domačega organista.⁴⁸

Bogato okrašen prapor, ki je bil narejen po načrtih znane umetnice Helene Vurnik in so ga izvezle v tej dejavnosti priznane mariborske šolske sestre, je nedvomno imel svojo ceno. Društvu so bila sicer za ta namen z več strani obljubljena precejšnja darila, vendar pa naj bi takratna gospodarska kriza proces zbiranja denarja precej zavrla. So pa 25. marca 1931 verjetno tudi zato izpeljali srečolov, ki so ga združili s praznovanjem materinskega dne. A razmeram navkljub so uspeli zbrati denar za nakup društvenega prapora in imen tistih, ki so darovali zanj, je veliko. Med njimi prevladujejo darovalci iz Velenja in bližnje okolice. Skupaj z darovanim zneskom so njihova imena navedena v društveni kroniki,⁴⁹ prav tako pa se na dvodelnem drogu prapora, ki ga zaključuje kovinska konica dolžine 45,5 cm in ki na ploščatem delu nosi

---

⁴⁸ Slovenski gospodar, letnik 66, št. 36, 31. 8. 1932, Društvene vesti: Proslava društvene šestdesetletnice in Slomškove sedemdesetletnice, str. 8. Glej tudi Kronika Župnije Velenje – sv. Martin, str. 15.

⁴⁹ A. Debelak, A. Marinović, Bralna kultura, priloge.

na eni strani vtolčeno Marijino ime, na drugi pa črke P d Š – torej Prosvetno društvo Šmartno, zvrsti 65 zlatih in srebrnih (le 9) žebeljev z imeni tistih, ki so darovali denar za izdelavo prapora Prosvetnega društva v Šmartnem pri Velenju. Prapor tako danes hrani Muzej Velenje.

Viri:

Kronike in društvena pravila

- Kronika Župnije Velenje – sv. Martin od leta 1924 dalje. Kopijo hrani Muzej Velenje.
- Pravila Katoliškega slovenskega političnega društva za Šaleško dolino v Velenju, 18. 7. 1871. Hrani Avstrijski državni arhiv, Sig. AT-OeStA/AVA Inneres Mdl Allgemein A 681.87 Katolisch-slovenisch-politischer Verein Wöllan, 1871.
- Pravila Prosvetnega društva Šmartno v Velenju, 2. 9. 1926. Hrani Arhiv Republike Slovenije, Fond: Društva. Kopija v Muzeju Velenje.

Časopisi

- Domovina, leto 15, št. 89, 10. 11. 1905.
- Kmetijske in rokodelske novice, letnik 29, št. 21, 24. 5. 1871.
- Slovenski gospodar, letnik 4, št. 36, 8. 9. 1870; 5. 10. 1871; tečaj VII, št. 45, 6. 11. 1873; letnik 27, št. 30, 27. 7. 1893; letnik 43, št. 1, 7. 1. 1909; letnik 66, št. 36, 31. 8. 1932.
- Slovenski narod, III. tečaj, št. 67, 11. 6. 1870; VII. leto, št. 48, 28. 2. 1874.

Literatura

- Janez Cvirn, Razvoj društev na Štajerskem (1815–1880), v: Zbornik Janka Pleterškega, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2003.

- Aleksander Debelak in Alen Marinović, raziskovalna naloga *Bralna kultura v Šaleški dolini. Kontinuiteta institucij nosilk bralne kulture. Mladi raziskovalci za razvoj občine Velenje*, Velenje, Osnovna šola Bratov Mravljak, 1994.
- Jože Hudales, *Šaleška dolina v 18. in 19. stoletju*, v: *Velenje. Razprave o zgodovini mesta in okolice*, Velenje: Mestna občina, 1999.
- Jože Hudales, Ivo Stropnik, *Mlinškovo berilo: (i)zbrani etnološki in slovstveni zapisi*, Velenje: KCIN, 1991.
- Vasilij Melik, *Volitve na Slovenskem 1861–1918*, Ljubljana: Slovenska matica, 1965.
- Lado Planko, *Knjižnice v Šaleški dolini do leta 1960*, v: *Knjižnice na Šaleškem. Zbornik ob 75-letnici Knjižnice Velenje*, Velenje: Knjižnica Velenje, 2009.
- Snježana Plemeniti, diplomsko delo *Slovenska Štajerska v 19. stoletju. Kulturnozgodovinski oris*, Maribor: Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 2015.
- Nataša Podgoršek, *Slovensko-hrvaški odnosi 1870–1878 v luči hrvaškega časnika Zatočnik*, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje*, letnik 74, nova vrsta 39, 2003 / št. 3–4.
- Aljoša Špelec, magistrsko delo *Politične razmere na Spodnjem Štajerskem v času Auerspergove vlade 1871–1879*, Maribor, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, 2011.
- Josip Vošnjak, *Spomini*, Ljubljana: Slovenska matica, 1982.
- Milan Ževart, *Oris zgodovine Velenja in njegovega območja od začetka 1. do konca 2. svetovne vojne v Evropi*, v: *Velenje. Razprave o zgodovini mesta in okolice*, Velenje: Mestna občina, 1999.

Himna kajuhovcev

Kajuh je pesnik bil in borec,
je s pesmimi ljudi hrabil,
da v težkih časih bizdržali,
verjeli v lepši jutri vsi.

Smo pevcito ime si izbrali,
sponosom smokajuhovci
in za v bodoče si želimo,
naj z zborom to ime živi.

Smo nove note si izbrali,
z veseljem mi učimo se
in za prihodnost si želimo,
da bi še dolgo pele se.

Da se nikoli ne pozabi,
kdo bil Kajuh je in kdo mi,
naj dolga leta še vampoje,
moški zbor kajuhovci.

Andrej Fišer

Mateja Medved, Damijan Kljajič

Mateja Medved je univerzitetna diplomirana zgodovinarica. Študij zgodovine je zaključila leta 1998 na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Muzejska svetovalka je od leta 2002, zaposlena v Muzeju Velenje.

Damijan Kljajič je prof. zgodovine in geografije, muzejski svetnik v Muzeju Velenje.

KULTURNO DRUŠTVO MOŠKI PEVSKI ZBOR KAJUH VELENJE: 100 LET DELOVANJA

Uvod (*Mateja Medved*)

O prvih velenjskih pevskih društvih

Kulturni razvoj na Slovenskem je bil v 19. stoletju precej hitrejši od družbenega in gospodarskega.¹ Osrednje mesto v slovenskem kulturnem življenju 19. stoletja je ohranjala književnost,² od začetka ustanovne dobe, tj. od začetka šestdesetih let dalje, ko je novi zakon o društvih omogočil svo-

¹ Peter Vodopivec, Kulturno-duhovne razmere na Slovenskem v 19. stoletju (dalje P. Vodopivec, Kulturno-duhovne razmere), v: Bogoslovni vestnik, letnik 67, št. 1 / 2007, str. 9 (<http://www.teof.uni-lj.si/uploads/File/BV/BV-07-1-02-VodopivecFrint.pdf>; 6. 5. 2020).

² Prav tam, str. 13.

bodnejše ustanavljanje društev, pa se je slovensko kulturno življenje vse bolj odvijalo v društvih. V šestdesetih letih so postale središča slovenskega kulturnega utripa čitalnice, ki so nastajale po mestih, trgih ter manjših središčih in prirejale t. i. »bésede« – prireditve z govori, predavanji, deklamacijami, glasbenimi in pevskimi nastopi ter gledališkimi igrami. Čeprav umetniška raven čitalniških prireditev po navadi ni bila najvišja za nadaljnji razvoj slovenske gledališke pa tudi glasbene umetnosti niso bile brez pomena.³

Tudi v Velenju se je društvena dejavnost močno razmahnila, zlasti v devetdesetih letih 19. stoletja, ko je bilo nastajanje društev že povezano z vprašanjem politične orientacije Velenjčanov. Leta 1897 je bilo tako skoraj dve desetletji po šoštanjskem ustanovljeno tudi velenjsko gasilsko društvo, katerega pobudnik je bil velenjski graščak Karel II. Adamovich de Csepin (kot vodji sta mu nato sledila Vincenc Pribožič in Josef Wutti). Po vsej verjetnosti je bilo precej nemško usmerjeno, saj se je tik pred razpadom monarhije leta 1918 precejšnje število gasilcev na spremembo nemškega imena v slovensko odzvalo z odstopom iz društva. Prav tako je v tem času nastalo tudi kar nekaj kulturnih, verskih in športnih društev. Že leta 1893 je bilo ustanovljeno velenjsko t. i. kmečko bralno društvo, v okviru katerega je bila ustanovljena tudi narodna godba pod vodstvom Frana Koruna Koželjskega. V okviru društvenega dogajanja so pripravljali bralne večere in že skoraj prave koncerte; tako je Korun ob nedeljah običajno igral v »štrajh kvartetu« (violina, kitara, bas, namizne citre).

Nasploh je bila v kulturnem življenju Velenja v drugi polovici 19. stoletja v ospredju glasba. Tako se Franc Ropotar, velenjski župan in v prevratnem letu 1848 eden od dveh namestnikov poslancev celjske kmečke občine v tedanjem štajerskem provizoričnem deželnem zboru, v tem času omenja kot imeniten »godcovodja«, ki je znal kovati verze in jih sam uglasbiti. Nekateri ga omenjajo tudi kot ustanovitelja velenjske godbe, ki je menda slovela po vsej Štajerski. Leta

---

³ Prav tam, str. 14.

1864 omenja velenjske godbenike v neki priložnostni zdravici celo Fran Levstik. Že leta 1897 pa naj bi v Velenju delovala tudi moški in mešani pevski zbor.⁴

Prepevalo pa se je v Šaleški dolini seveda že prej in Fran Mlinšek v svojih rokopisih omenja velenjsko pevsko društvo že leta 1883. Takrat naj bi pevci pod vodstvom pevovodje Stanka Sredenška, organista iz Šentilja, vadili pri sedlarju Pa(c)herju.⁵ Paher je bil doma iz Mozirja in si je v Velenju na nekdanjem Bizjakovem posestvu sezidal hišo, kasneje poznano kot Vutijeva hiša.⁶ Sredenška je kot pevovodja nasledil Viktor Zakošek, nakar naj bi se društvo, ki je pelo tako nemške kot slovenske pesmi, razšlo.⁷ Šaleški pevci se omenjajo tudi septembra leta 1884, ko so skupaj z mozirskim in ženskim pevskim zborom prepevali na čitalniški veselici v Velenju; ob tej priložnosti je nastopilo skoraj dvajset članic ženskega pevskega zbora.⁸ Ali je šlo za zgoraj omenjeni zbor ali kateri drugi, je seveda težko reči. V tem času je namreč delovalo pevsko društvo tudi v Šoštanjju, o čemer poroča v svojem leksikonu Štajerske J. A. Janisch.⁹ V mislih je verjetno imel Moško pevsko društvo Liederkrantz (Männergesangverein Schönstein), katerega znaka hranimo v muzeju in katerega vloga za ustanovitev skupaj z društvenim statutom nosi letnico 1879. Če sklepamo po poimenovanju društva in

⁴ Jože Hudales, Šaleška dolina v 18. in 19. stoletju, v: Velenje. Razprave o zgodovini mesta in okolice, Velenje: Mestna občina, 1999, str. 289–290.

⁵ Jože Hudales, Ivo Stropnik, Mlinškovo berilo: (i)zbrani etnološki in slovstveni zapiski (dalje J. Hudales, I. Stropnik, Mlinškovo berilo), Šaleški razgledi 7, Velenje: Kulturni center Ivana Napotnika, 1991, str. 259.

⁶ Prav tam, str. 255. Vutijeva hiša je nosila ime po Josefu Wuttiju. V Velenje se je preselil leta 1899 in imel tu v lasti trgovino z mešanim blagom. Bil je zelo dejaven na društvenem področju, mdr. je bil tudi član velenjskega gasilskega društva.

⁷ Prav tam, str. 259.

⁸ Slovenski narod, leto XVII, št. 222, 26. 9. 1884, Iz Šaleške doline, str. 3.

⁹ Josef Andreas Janisch, Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark mit historischen Notizen und Anmerkungen, Graz: Leykam, 1885, str. 849. In Schönstein befinden sich ... und eine Liedertafel ...

podobi obeh znakov, lahko rečemo, da je šlo v tem primeru za nemško usmerjeno društvo. Prvi predsednik društva je bil sodar in občinski zadružni tajnik v današnjem Florjanu Anton Eder, kasneje je kot predsednik društva nastopal Victor Haucke, njegov namestnik pa je bil Josef Werbnigg. Zapisnikar in blagajnik je bil Eduard Schmidt, vodja pevcev Caspar Hrovath, arhivar oziroma čuvar not pa Franz Eder. Kot zaščitnik zastave in pivski vodja je nastopal Max Woschnagg. Leta 1898 je bilo vodstvo le malo drugačno, blagajnika in zapisnikarja Schmida je nadomestil Paul Schwarzmeier, Maxa Woschnagga pa Carl Bresnik.¹⁰

*Znaka Moškega pevskega društva Šoštanj
(hrani Muzej Velenje)*

Med obema vojnama sta v Šoštanju delovali dve pevski društvi, Pevsko društvo Šoštanj in Delavsko pevsko društvo Cankar,¹¹ ki je ob peti obletnici svojega delovanja prav tako izdalo svoj, vendar veliko bolj skromen znak iz blaga.

Razni pevski zbori oziroma odseki pa so delovali tudi v okviru čitalnic oziroma bralnih društev. Leta 1899 se v okviru šaleške čitalnice, ki je delovala v Šoštanju oziroma Družmirju, omenja pevski odsek,¹² o ustanovitvi pevskega

¹⁰ Mateja Medved, Znaka šoštanjkega moškega pevskega društva Liederkranz, v: List: revija za kulturna in druga vprašanja občine Šoštanj in širše, 2. 7. 2013, leto 18, št. 6–7, str. 34–35.

¹¹ Franc Hribernik, Mesto Šoštanj: zgodovinski opis, Šoštanj: Občina, 1998, str. 181.

¹² Lado Planko, Knjižnice v Šaleški dolini do leta 1960, v: Knjižnice na ▶

Znak Delavskega pevskega društva Cankar (hrani Muzej Velenje)

zboru pa so ob ustanovitvi oziroma obuditvi svojega delovanja leta 1905 razmišljali tudi v Slovenskem katoliškem izobraževalnem društvu Šmartno pri Velenju. Pridružil bi se že obstoječemu tamburaškemu zboru.¹³ O njegovi dejanski ustanovitvi in delovanju zaenkrat ni podatkov, se pa slaba tri desetletja kasneje ob slavnosti posvetitve zastave društva, takrat že imenovanega Prosvetno društvo, omenja poleg šentjanskega zboru pod vodstvom tamkajšnjega župnika Mateja Weisa tudi »šmartnovelenjski« zbor pod vodstvom domačega organista.¹⁴

Moško pevsko društvo Velenje

Leta 1910 je svoje delovanje pričelo tudi Moško pevsko društvo Velenje. Izšlo je iz pevske skupine velenjskega gasilskega društva in je bilo nemško usmerjeno.¹⁵ Decembra 1907 je ta skupina skupaj s šoštanjским pevskim društvom sodelovala na slavnostnem odprtju nemške šole v Velenju.¹⁶

Šaleškem. Zbornik ob 75-letnici Knjižnice Velenje, Velenje: Knjižnica Velenje, 2009, str. 34–35.

¹³ Domovina, leto 15, št. 89, 10. 11. 1905, Novice iz Šaleške doline–Velenje, str. 3.

¹⁴ Slovenski gospodar, letnik 66, št. 36, 31. 8. 1932, Društvene vesti: Proslava društvene šestdesetletnice in Slomškove sedemdesetletnice, str. 8.

¹⁵ Deutsche Wacht, letnik 35, št. 58, Aus Stadt und Land: Ein Sängerfest in Wöllan, 20. 7. 1910, str. 2–3.

¹⁶ Marburger Zeitung, št. 152, Eigenberichte: Wöllan, 19. 12. 1907, str. 2.

Ustanovna slovesnost velenjskega moškega pevskega društva je potekala 17. julija 1910. Na slavnostno nedeljsko dopoldne so se prvi gostje srečali ob jutranjem kozarčku v gostilni Goll, v kateri je imelo društvo kasneje svoj sedež,¹⁷ glavna slovesnost, na katero so številni gostje prispeli z opoldanskim vlakom, pa je potekala pri Raku. Slavnostni dogodek, ki je bil na vrtu hotela, kjer so postavili lope s hrano in pijačo, dogajanje pa popestrili z obveznim srečelovom, je bil prava manifestacija nemštva. Med gosti so bila zelo številno zastopana nemška celjska društva, veliko obiskovalcev pa je prišlo tudi iz drugih krajev, zlasti s Koroške. Obiskovalce, ki jih je na poti od železniške postaje do slavnostnega prostora spremljala godba celjskega glasbenega društva, je s šopki rož sprejel zbor velenjskih »nemških« gospa, slavnostnemu gostu, predsedniku pevske zveze vitezu Viktorju Schmeidlu, pa je dobrodošlico z ogromnim šopkom v nemški črno-rdeči ter zlati barvi izrekla hči predsednika novoustanovljenega velenjskega moškega pevskega društva Josefa Wuttija. Slavnostni govor je imel dr. Karl Balogh iz Celja. Velenjsko moško pevsko društvo je izšlo iz pevske skupine gasilske enote, v govoru pa je Balogh poudaril tudi njegovo vlogo pri ustanovitvi velenjske nemške šole, vrtca in nemške društvene hiše. Nastopil je tudi predstavnik vodstva nemškega Schulvereina. Na slavnostni ustanovitvi je imelo novoustanovljeno društvo – ob ostalih nastopajočih – svoj prvi nastop. Pevci so nastopili pod vodstvom pevovodje Fritza Grumböcka.¹⁸ Slovesnost, ki jo je omogočil slavnostni odbor s predsednikom društva

---

¹⁷ Ob glasbenem obisku mariborskega pevskega društva Südbahn-Liedertafel v Velenju 24. septembra 1911 se gostilna Hermanna Golla omenja kot društveni dom (Vereinsheim). Pevovodja je bil takrat Ri(c)hard Sellyey, šoštanjski sodnik, ki se omenja kot vodja nemškega nacionalnega pevskega društva Velenje-Šoštanj. *Deutsche Wacht*, letnik 36, št. 77, *Aus Staft und Land: Die Sängerefahrt nach Wöllan*, 27. 9. 1911, str. 4.

¹⁸ Fritz oziroma Friedrich Grumböck je v šolskem letu 1909/10 kot dodatni učitelj na celjski gimnaziji poučeval petje, kot učitelj klavirja oziroma fagotist pa je deloval tudi v šoli celjskega glasbenega društva, v katerem je prenehal delovati v začetku šolskega leta 1910/11.

Josefom Wuttijem na čelu, je – kot je poudaril pisec časopisne notice – potekala brez nacionalnih nasprotovanj slovenskega prebivalstva.¹⁹ Kot spomin na dogodek ustanovitve Moškega pevskega zbora Velenje 17. julija 1910 je bil izdan znak, slavnostni belo-zeleni trak s kovinskimi resicami ter spominskim zapisom, ki ga hrani Pokrajinski muzej Celje. Na zadnjem delu je odtisnjen žig z delno zabrisanim napisom ANTON MICHL / EGER, MARKPLATZ 6.²⁰

Podaljšano praznovanje ob ustanovitvi velenjskega moškega pevskega zbora je čez dva dni, v nedeljo, 19. julija, potekalo še v gostilni Skasa (oz. Skaza) v Selah pri Velenju.²¹

Slavnostni trak – spomin na ustanovitev Moškega pevskega društva Velenje 17. julija 1910 (hrani Pokrajinski muzej Celje, inv. št. M/84).

Leta 1912 je društvo dobilo svojo zastavo. Predaja in posvetitev društvene zastave je potekala 6. oktobra 1912 in tudi ob tej priložnosti so v spomin pripravili znak. Belo-zelen kartonski ščitec z motivom lire in spominskim zapisom prav tako hrani celjski Pokrajinski muzej. Prav tako je pripadal očitno članu društva Antonu Mich(ae)lu Egerju. Na averzu je na belo-

¹⁹ Deutsche Wacht, letnik 35, št. 58, Aus Stadt und Land: Ein Sängerfest in Wöllan, 20. 7. 1910, str. 2–3.

²⁰ Damir Žerič, Čast in slava: odlikovanja, medalje, znaki in značke iz zbirke Pokrajinskega muzeja Celje (dalje D. Žerič, Čast in slava), Celje: Pokrajinski muzej, 2019, str. 114. Glede na slabo čitljivost gre morda za Antona Ederja, ki se poleg Franza Ederja omenja v vodstvu šoštanjskega nemškega moškega pevskega zbora.

²¹ Deutsche Wacht, letnik 35, št. 59, 23. 7. 1910, Wöllan, str. 4.

-zelenem ščitu pozlačen štirivrstični napis FAHNENWEIHE DES / MÄNNERGESANGVEREINS / WÖLLAN / 6. 10. 1912, torej posvetitev zastave Moškega pevskega društva v Velenju 6. oktobra 1912. leta, nad napisom pa je upodobljen motiv lire. Na reverzu je ob sponki za pripenjanje nalepka z napisom ANTON MICHL EGER I. B. MARKPLATZ 6.²² Društveno zastavo je izdelalo dunajsko podjetje Hassinger in Fellingner. Botra zastave je bila Berta Waldhauser,²³ žena (?) tedanjega direktorja velenjskega premogovnika Friedricha Waldhauserja.

Znak iz kartona, izdan ob posvetitvi in predaji zastave Moškega pevskega društva Velenje 6. oktobra 1912 (hrani Pokrajinski muzej Celje, inv. št. M/85).

Slavnostna predaja zastave in posvetitev le-te sta potekali prvo oktobrsko nedeljo leta 1912. Slavnost je tako kot ob ustanovitvi društva potekala v hotelu Rak, dogodka pa so se tudi kot takrat udeležila številna pevska društva iz bližnjih krajev, mdr. tudi Moško pevsko društvo iz Šoštanja, med sodelujočimi pa je bil tudi zastopnik štajerske pevske zveze. Slavnost odvitja zastave je potekala ob treh popoldne ob slavnostnem govoru Fritza Zanggerja iz Celja.²⁴ Družina Zangger je predstavljala enega glavnih stebrov nemštva v mestu ob Savinji.²⁵ V svojem govoru je Zangger poudaril

²² Prav tam, str. 115.

²³ Deutsche Wacht, letnik 37, št. 83, 16. 10. 1912, Danksagung, str. 8.

²⁴ Deutsche Wacht, letnik 37, št. 81, Aus Stadt und Land: Ein Sängerfest, 9. 10. 1912, str. 4.

²⁵ Igor Grdina, Joseph Marx (1882–1964), v: Pogled od zunaj na slovenski jezik, prostor in kulturo v zgodovinski perspektivi, ►

pomen nemških pevskih društev (ki jih najdemo mdr. v Brežicah, Hrastniku, Laškem, Rogatcu, Šoštanjju in številnih drugih mestih in trgih) ter med njimi zlasti pomen velenjskega, kajti Velenje naj bi bilo ob Sevnici eden tistih spodnještajerskih trgov, v katerih je nemštvo vse bolj izginjalo iz kraja. V Velenju je zahvala za njegov obstoj pripadla zlasti predsedniku gasilskega društva Pribožiču, čigar delo naj bi zvesto nadaljevali tudi člani novoustanovljenega pevskega društva, zastava, ki so jo posvetili v nemškem duhu, pa naj bi bila predvsem zunanji znak dotedanjega in bodočega dela v smeri krepitev nemškega duha v Velenju. Slavnostnemu govoru je sledilo zabijanje žeblicev, ki ga je ob hudomušnih nagovorih opravil predsednik društva Wutti. Nato je društvo pod vodstvom pevovodje Dworschakom²⁶ zapelo hvalnico zastavi oziroma pesem za njeno počastitev (Fahnenlied). Poleg domačega so nastopila tudi gostujoča pevska društva, odmore pa so zapolnili godbeniki celjskega glasbenega društva. Tudi tokrat ni šlo brez bogatega srečelova. Za uspeh dogodka so bili ponovno zaslužni predsednik društva in gospodične iz znanih velenjskih družin, med katerimi se omenjajo tudi družine Goll, Wonko, Tischler, Kurnik, Wutti ...²⁷

Leta 1922 je zastavo velenjskega nemškega pevskega društva prevzelo moško pevsko društvo Deutsche Eiche oziroma Nemški hrast. Društveno zastavo, ki so jo po besedah poročevalca uspeli rešiti pred slovanskim uničenjem, je društvu na njihovem koncertu predal predstavnik štajerske pevske zveze Kavallar. Z zahvalnimi besedami za čast jo je

---

Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2017, str. 198 (https://books.google.si/books?id=FJiHDwAAQBAJ&pg=PA198&lpg=PA198&dq=fritz+zangger+celje&source=bl&ots=B-8Y-m4aB1&sig=ACfU3U0ANoz5IvO1Mlt3ADe55XBub64TzA&hl=sl&sa=X&ved=2ahUKewjnrFvSuqzAhXQ_CoKHX-LCHwQ6AEwAHoEAgQAQ#v=onepage&q=fritz%20zangger%20celje&f=false; 11. 5. 2020).

²⁶ Ignaz Otto Dworschak se omenja kot nadučitelj in ravnatelj velenjske nemške šole.

²⁷ Deutsche Wacht, letnik 37, št. 81, Aus Stadt und Land: Ein Sängerfest, 9. 10. 1912, str. 4.

v skrb prevzel predsednik društva Wilfing. Društvo je pozdravilo zastavo z geslom štajerske pevske zveze.²⁸ Velenjsko moško pevsko društvo je očitno v tem času kljub precej živahnemu delovanju vsaj do začetka vojne²⁹ že prenehalo delovati, mdr. je oktobra leta 1918 umrl tudi Josef Wutti.³⁰

Čas po koncu 1. svetovne vojne

Je pa v času po koncu 1. svetovne vojne in nastanku nove države začelo delovati novo, slovensko pevsko društvo. O ustanovitvi slovenskega pevskega zbora leta 1919 pod vodstvom Frana Koruna Koželjskega poroča Fran Mlinšek.³¹ Koruna naj bi kot pevovodja nasledil velenjski učitelj Josip Armič, ki je v Velenju učil do leta 1921, zato je mogoče, da je mesto pevovodje zasedal tudi pred Korunom. Kasneje je to mesto pripadlo Roku Paku, organistu v Šmartnem.³² Istočasno pa Mlinšek poroča, da je 7. septembra leta 1930 potekala veselica ob desetletnici delovanja velenjskega pevskega društva,³³ kar potemtakem vsaj uradno pomika letnico ustanovitve zbora v kasnejše leto, torej v leto 1920. Da je to leto ustanovitve slovenskega pevskega zbora, potrjujeta

---

²⁸ Neues Grazer Tagblatt. Abendausgabe, letnik 32, št. 651, Konzert des Männergesangvereines »Deutsche Eiche« und Fahnenübernahme, 16. oktober 1922, str. 3–4.

²⁹ Že takoj po ustanovitvi društva je v časopisju zaslediti dogodke, na katerih je sodelovalo ali jih celo organiziralo novoustanovljeno velenjsko moško pevsko društvo, večkrat tudi v sodelovanju s šoštanjskim moškim pevskim zborom, od t. i. valčkovega večera za družine (Familien- und Walzerabend) v Šoštanju, do božičnega praznovanja (Christbaumfeier) v Velenju, spomladanskih in poletnih pevskih nastopov ter gostovanj, do januarskega kmečkenga plesa itd.

³⁰ Deutsche Wacht, letnik 43, št. 44, 2. 11. 1918, str. 6. Maja istega leta je umrl tudi Franz Smodisch, še en član tako gasilskega kot tudi pevskega društva. Med člani pevskega društva se kot solisti na enem od nastopov leta 1912 omenjajo tudi gospodje Skasa, Kuranda in Rednak.

³¹ J. Hudales, I. Stropnik, Mlinškovo berilo, str. 229–230.

³² Prav tam, str. 259.

³³ Prav tam, str. 229.

tudi enaki notici v Jutru oziroma Slovencu, ki obveščata, da v nedeljo, 9. avgusta 1925, Velenjsko pevsko društvo obhaja petletnico svojega obstanka. Dogodek se je imel namen odviti – ponovno – na vrtu in v vseh prostorih hotela Ivana Raka v Velenju. Praznovanje je potekalo s sodelovanjem sosednjih pevskih društev in polnošteviline rudarske godbe iz Velenja, odbor pa je občinstvo poskušal pridobiti s priložnostnim 50-procentnim popustom na vseh železniških linijah.³⁴ Pravila Velenjskega pevskega društva (s sedežem v Velenju) pa nosijo letnico 1921. V pravilih z datumom 10. julij 1921 se kot namen društva navaja *gojenje petja*, za kar je bil ustanovljen moški pevski zbor, društvo pa naj bi skrbelo tudi za pevski pouk in sodelovalo ter tudi prirejalo produkcije ob različnih priložnostih. Pravila, predložena 25. oktobra 1921, so bila odobrena 2. novembra istega leta. Nekoliko spremenjena društvena pravila nosijo letnico 1930.³⁵

Znak slovenskega Pevskega društva Velenje (reprodukcija iz knjige Janeza J. Švajncerja Naše stare značke).

Pri Mlinšku o pevskem zboru zasledimo še dve notici; v začetku aprila leta 1931 so člani pevskega društva sodelovali pri gašenju gozdnega požara na Trebeličnikovem (današnje Trebeliško), 2. oktobra 1932 pa je bil koncert društva. Pri gašenju leta 1931 so pomagali člani društva, ker so se slučajno nahajali pri Pavlincu, veleposestniku in lesnem trgovcu

³⁴ Jutro. Dnevnik za gospodarstvo, prosveto in politiko, Leto VI, štev. 183, 8. avgust 1925, Dopisi, str. 7 in Slovenec 8. 8. 1925, Naznanila, str. 5.

³⁵ Pravila Velenjskega pevskega društva, 10. julij 1921 in 10 (19.?) julij 1930. Hrani Arhiv Republike Slovenije, Fond: Društva. Kopija v Muzeju Velenje.

Francu Skazi na Selu.³⁶

Društvo je bilo razpuščeno 15. novembra 1941 na osnovi odredbe šefa za civilno upravo z dne 16. 4. 1941. Dejansko pa je društvo, ki je bilo uradno ustanovljeno 2. novembra 1921 (s pravili z dne 10. 7. 1921), prenehalo delovati že skoraj deset let prej. Že od leta 1932 namreč naj ne bi več izvajalo nobenih društvenih dejavnosti. Prav tako je bilo društvo brez premoženja in imetja, pa tudi dolgà oziroma terjatev. V tistem času je bil predsednik društva Karel Potočnik, ki je stanoval na Velenjskem gradu in je bil zaposlen kot vratar pri državnem rudniku Velenje. Naloge tajnika je opravljal Mirko Skaza, sin velenjskega veleposestnika in nekdanji vojni ujetnik, blagajnik pa je bil gostilničar v Spodnjem Doliču Johann Hudowernig (Hudovernik).³⁷

Že v drugem mesecu okupacije je okupator ustanovil različne svoje organizacije, med katerimi je bilo tudi novo, seveda nemško pevsko društvo.³⁸ Po vojni pa so bila tako kot drugod tudi v Šaleški dolini obnovljena oziroma ustanovljena nova slovenska pevstva.

MOŠKI PEVSKI ZBOR KAJUH

(Damijan Kljajič)

V Velenju je glasbena tradicija že stara. Letopisec Šaleške doline, župnik Franc Saleški Cizej, je omenjal prve zборе, ki so delno kot cerkveni, delno kot posvetni zbori vznikli še v 19. stoletju, takrat še Nemcem prijateljsko usmerjeni in že tudi z določeno organizacijsko obliko.³⁹

---

³⁶ J. Hudales, I. Stropnik, Mlinškovo berilo, str. 230–231.

³⁷ Pevsko društvo Velenje: ukinitveni spis, 5. 11. 1941, Sig. PAM/0122/00530.

³⁸ J. Hudales, I. Stropnik, Mlinškovo berilo, str. 236.

³⁹ Kratka kronika moškega pevskega zboru v Velenju, Velenjski rudar, št. 13, leta 1956, str. 3, 4.

Znan je bil velenjski Männersangerchor, ki se je okoli leta 1900 odcepil od cerkvenega pevskega društva (Kirchlicher Sangerverein). V Pokrajinskem muzeju v Celju imajo shranjen trak o ustanovitvi Moškega pevskega društva Velenje z dne 17. julija 1910 ter trak Posvetitev in predaja zastave Moškemu pevskega društvu Velenje z dne 6. oktobra 1912. Traka sta oba z nemškim napisom, tako da gre verjetno za nemški pevski zbor.⁴⁰

Slovenske zборе zasledimo šele po 1. svetovni vojni. Leta 1919 je takratni organist v Šmartnem Ciril Venišnik začel sestavljati mešani pevski zbor Šaleški zvon. Pri tem mu je vneto pomagal ing. Viktor Šinkovec. Toda ta zbor ni dolgo živel. Leto kasneje, leta 1920, je v Velenju živeči slovenski skladatelj Franc Korun Koželjski ustanovil moški zbor. Dal mu je tudi ustrezno organizacijsko obliko kot Pevsko društvo Velenje, uvedel disciplino, s pomočjo nekaterih pevcev sestavil pravilnik društva in v kratkem času dosegel, da je bil velenjski pevski zbor znan daleč naokrog. Med ustanovitelji se omenjata tudi Karel Potočnik, ki je bil kasneje tudi predsednik društva, in Starčič.⁴¹ Pravilnik društva je iz leta 1921, njegova preureditev pa iz leta 1930.⁴²

Zbor je bil povečini sestavljen iz rudarjev in nameščencev na rudniku, pa tudi iz nekaterih obrtnikov in ljudi drugih poklicev. Po Korunovem odhodu je moški pevski zbor dve leti počival in šele sredi leta 1924 je vodstvo zbora prevzel

---

⁴⁰ Slavnostni trak v spomin na ustanovitev Moškega pevskega društva Velenje 17. julija 1910 (hrani Pokrajinski muzej Celje, inv. št. M/84); znak iz kartona, izdan ob posvetitvi in predaji zastave Moškega pevskega društva Velenje 6. oktobra 1912 (hrani Pokrajinski muzej Celje, inv. št. M/85).

⁴¹ 70 let moškega pevskega zbora Kajuh Titovo Velenje, Velenje, 1990. Starčiča, ki se samo enkrat omenja, ni bilo mogoče najti v nobenem dokumentu niti se ga nihče ne spominja.

⁴² Pravila Velenjskega pevskega društva, 10. julij 1921 in 10 (19.?) julij 1930. Hrani Arhiv Republike Slovenije, Fond: Društva. Kopija v Muzeju Velenje.

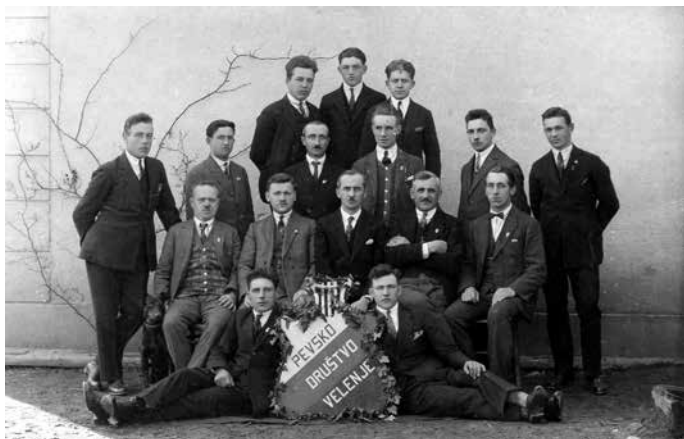
*Zbor ob ustanovitvi leta 1919, ko ga je vodil Franc Korun,
(fotografija last družine Grebenšek).*

rudniški uslužbenec Jože Banfič, in ta ga je vodil do junija leta 1926. Jože Banfič je poskušal ustanoviti tudi mešani zbor, kar mu je sicer uspelo, vendar je ta zbor po nekajmesečnem obstoju zaradi notranjih razprtij razpadel. Leta 1926 je zbor prevzel Ciril Rakuša, ki je vodil pevce do leta 1928.⁴³ V obdobju od leta 1920 pa do leta 1928 je bil prvi predsednik Pevskega društva Velenje Vinko Grebenšek.⁴⁴

⁴³ Verjetno gre za Cirila Rakuša, ki je izhajal iz učiteljske družine iz okolice Ormoža. Bil je gojenec vojaške šole na Dunaju in je aktivno sodeloval v 1. sv. v., po vojni pa bil uradno sprejet v vojsko Kraljevine SHS. Leta 1923, po 17 letih vojaške službe, je zaprosil za upokožitev, se nastanil najprej v Velenju, nato v Celju in si ustvaril družino. Ker je bil odličen glasbenik, zlasti harmonikar, se je tvorno vključil v celjsko kulturno sredino. Bil je odličen harmonikarski pedagog, vodil je harmonikarski orkester, uveljavil pa se je tudi kot komponist scenske glasbe. Bil je tudi dopisnik Celjskega tednika. Marca 1945 so Cirila zaprli gestapovci in ga poslali v Dachau. Po osvoboditvi je živel v Celju, nekaj časa pa tudi pri hčerki Teji v ZDA. Umril je l. 1962 in je pokopan v Celju. (po pripovedovanju Olge Grebenšek, glej tudi: <http://freeweb.t-2.net/Vojastvo/Z12-brata.html>; 10. 8. 2020).

⁴⁴ Kratka kronika moškega pevskega zbora v Velenju, Velenjski rudar, št. 13, leta 1956, str. 3, 4.

Pevsko društvo Velenje okoli leta 1927. Pevovodja je bil Ciril Rakuša, ki sedi v sredini, (fotografija last družine Grebenšek).

Pevsko društvo ob 10-letnici obstoja, leta 1929. Pevovodja je bil ponovno Franc Korun, (fotografija last družine Grebenšek).

Po Rakuševem odhodu iz Velenja je Pevsko društvo Velenje na prošnjo vseh starih pevcev še enkrat prevzel Franc Korun, ki je vodil zbor do leta 1932. Iz leta 1931 (11. 7. 1931)

imamo shranjen seznam pevcev, ki jih je bilo devetnajst. Tajnik Pevskega društva Velenje je bil Josip Obu.⁴⁵

Ko je Korun zbor zapustil, je delovanje moškega pevskega zbora v okviru Pevskega društva Velenje za več let zamrlo. Pač pa je v okviru Sokola takrat v Velenju živeči Rado Prelovec (bil je načelnik in tajnik velenjskega Sokola), brat skladatelja Zorka Prelovca, sestavil moški oktet, ki je deloval od leta 1932 do 1936.⁴⁶

Leta 1938 je za nekaj mesecev moški pevski zbor oživil dr. Antonij Korun, sin ustanovitelja Pevskega društva Velenje ter advokat v Slovenj Gradcu, potem pa je zbor znova zaspal. Do druge svetovne vojne razen cerkvenega pevskega zbora, ki ga je vodil Roman Zličar, v Velenju praktično ni bilo nobenega zbora. Med okupacijo delo zbora ni dolgo trajalo, vkljub temu da so ga Nemci na vse načine skušali oživiti, kar se jim pa ni posrečilo, kajti mnogo pevcev je odšlo v partizane. Imamo podatke o njegovi ukinitvi 15. novembra leta 1941.⁴⁷

Pevski zbor je od osvoboditve pa do leta 1946 zopet vodil Ciril Venišnik, za njim pa je mesto pevovodje prevzel Janko Lukman, uslužbenec na rudniku, in ga zadržal do leta 1954. Za njim je zbor prevzel Rihard Beuermann.

Že dejstvo, da je zbor tako pogosto menjaval svoje pevovodje, ni dobro vplivalo na njegovo kvaliteto. Poleg tega merodajne in poklicne organizacije niso vedno pokazale dovolj razumevanja za delo glasbenih skupin, posebno pevskega zbora, s čimer je padala tudi morala temu društvu. Tu in tam so bili krivi tudi posamezni člani, da ni bilo napredka.

---

⁴⁵ Arhiv Pevskega društva Kajuh Velenje.

⁴⁶ Kratka kronika moškega pevskega zbora v Velenju, Velenjski rudar, št. 13, leta 1956, str. 3, 4.

⁴⁷ Pevsko društvo Velenje: ukinitveni spis, 5. 11. 1941. Hrani Pokrajinski arhiv Maribor, Sig. PAM/0122/0053.

Nastop na Velenjskem jezeru ob dnevu rudarjev 3. julija 1955 pod taktirko Janka Lukmana, (fotografija last družine Grebenšek).

V letih po vojni je v Velenju deloval SKUD (Sindikalno kulturno-umetniško društvo) Ivan Cankar.⁴⁸

1. junija leta 1952 pa je bil ustanovni občni zbor Delavsko prosvetnega društva Svoboda Velenje, v okviru katere so delovali glasbena šola, kino, knjižnica in čitalnica, pevski zbor, dramska skupina in Ljudska univerza. Prvi predsednik DPD Svobode je postal direktor premogovnika Nestl Žgank, podpredsednik Rudi Mavsar, tajnik pa Karel Vrečko. Iz Delavsko prosvetnega društva se je preimenovalo v Kulturno prosvetno društvo Svoboda. 9. decembra leta 1954 so na občnem zboru izvolili nov odbor Svobode, ki so ga sestavljali predsednik Zdenko Furlan, podpredsednika Karel Vrečko in Franc Arlič, tajnik Maks Mavec in blagajnik Janko Borštner. Sporedi pesmi, ki jih je zbor prepeval, so sestavljeni večinoma iz delavskih in partizanskih pesmi. Manj pa je bilo na sporedu narodnih pesmi, kar je bila pomanjkljiva stran zbora.

⁴⁸ Damijan Kljajič, Velenje po letu 1945, od str. 359 do str. 413, Velenje, razprave o zgodovini mesta in okolice, Velenje 1999.

Pred samim koncertom si je pevski zbor izbral tudi novo ime, in sicer Svoboda (2. oktober 1952), izvolil je tudi svoj odbor, sestavil pravila in tako z zaupanjem zrl v prihodnost.⁴⁹

Eno najznačilnejših kriz pa je preživel tudi moški pevski zbor v letih od 1952 do 1955. Moški zbor je imel svoj zadnji koncert 14. junija 1952 pod vodstvom Janka Lukmana. Takrat je nastopilo samo še deset pevcev. Kmalu nato je bil ustanovljen mešani zbor, ki ga je vodila Boža Kmeclova. To nekaterim pevcem ni bilo po volji in so drug za drugim izstopali iz zbora, ker so želeli moški zbor. Izbrali so si novega pevovodjo Cirila Venišnika, prišli le dvakrat na vaje in zbor je zamrl.

Leta 1954 je določeno število dobrih pevcev ponovno začelo vaditi. Nekako jim je uspelo ustanoviti oktet, ki je prvič in zadnjič nastopil 17. aprila 1955 na festivalu rudarskih Svobod v Velenju. Upravičena je bila opazka člana ocenjevalne komisije na festivalu Radovana Gobca »izgleda, da si je Velenje nalovilo teh devet fantov za prvo silo kar po gostilnah.« Velenjski oktet na festivalu ni bil ocenjen, ker ga je komisija smatrala za komorni sestav in kot tak ni imel konkurence.

Takoj po festivalu se je začelo pravo novačenje pevcev med rudarji in rudarskimi uslužbenci. V prvem navdušenju se je prijavilo sto osem pevcev, od teh so nekateri samo enkrat ali pa nikoli prišli na vajo, toda ostalo je še vedno sedemdeset pevcev, ki so se prvič predstavili javnosti na rudarski praznik 3. julija 1955 s kratkim programom. Zbor je le zdržal, zahvaljujoč pomoči sindikalne podružnice na rudniku, podpori DPD Svoboda in drugih. Rudnik je iz kulturno prosvetnega fonda nabavil za pevce enotne srajce. Ludvik Glavnik, Janko Lukman in Hinko Dermol so pomagali pevovodji pri poučevanju posameznih glasov in tako se je s skupnimi močmi moški zbor pripravil na svoj prvi samostojni koncert že po treh mesecih obstoja.⁵⁰

---

⁴⁹ Damijan Kljajič, Velenje po letu 1945, od str. 359 do str. 413, Velenje, razprave o zgodovini mesta in okolice, Velenje 1999.

⁵⁰ Kratka kronika moškega pevskega zbora v Velenju, Velenjski rudar, št. 13, leta 1956, str. 3, 4.

Zbor se je z imenom Kajuh prvič pojavil na prvem koncertu 28. aprila 1962, ko je enaintrideset pevcev nastopilo tudi prvič z novimi uniformami in z 12 pesmimi. Verjetno so tak sklep o spremembi imena sprejeli na rednem občnem zboru pevskega društva 11. novembra 1961. V prvem članku DPD Svoboda vabi na svoj koncert ob prvomajskih prireditvah, v članku z naslovom Uspel koncert moškega pevskega zbora Kajuh Velenje pa zbor že omenjajo z imenom Kajuh.⁵¹

Pevski zbor Kajuh se v dokumentih prvič pojavlja 2. februarja leta 1962.⁵² Leta 1964 je bil v Velenju simpozij delavskih pesmi. Ob številnih nastopih pevskega zbora v različnih krajih po Sloveniji velja omeniti njegovo sodelovanje na proslavi 20. obletnice vstaje slovenskega ljudstva v Ljubljani. Leta 1969 je zbor dosegel pomemben uspeh in priznanje s tem, da je pripravil polurni televizijski nastop. 23. januarja 1969 je tako v oddaji Naši zbori na RTV Slovenija prvič nastopil Moški pevski zbor Karel Destovnik Kajuh iz Velenja. V tej oddaji je moški pevski zbor s pesmijo prikazal, kako rudar preživi dan od zore, ko vstopi v jamo, pa do mraka.⁵³

Zbor je takrat štel dvaindvajset pevcev, med katerimi je bilo največ rudarjev; bili pa so tudi železničarji, mizarji, trgovci in iz drugih poklicev. Vsi njihovi nastopi so pokazali, da je njihovo delo prežeto z ljubeznijo do preproste ljudske, umetniške ali revolucionarne pesmi, da vlagajo svoj trud za to, da bi lepo zapeli velenjskemu rudarju ali kmetu iz okolice.

Kajuhov zbor so posneli tudi na radijih Ljubljana, Celje, Maribor in Velenje, leta 1981 pa so Kajuhovci skupaj s pevskim zborom Gorenje in Rudarsko godbo posneli ploščo in kaseto z naslovom Stan rudarski, bodi nam pozdravljen. Že v začetku leta 2000 so Kajuhovci izdali samostojno avdio kaseto.

---

⁵¹ Rudar št. 7, 13. 4. 1962, v članku z naslovom Vesti ter Rudar št. 11, 11. 6. 1962, v članku z naslovom Uspel koncert moškega pevskega zbora »Kajuh« Velenje.

⁵² Arhiv Pevskega zbora Kajuh, 2. 2. 1962

⁵³ RTV Slovenija, 23. 1. 1969, Ljubljana

V teku let so se v zboru zvrstili številni pevovodje. Za Rihardom Bauermannom je zbor prevzel Ludvik Glavnik, ki je bil umetniški vodja oziroma pevovodja skoraj poldrugo desetletje. V sezoni 1961/63 je pevce zaradi Glavnikove bolezni vodil Marjan Kozmus, leta 1972 pa je mesto umetniškega vodje zboru za Glavnikom prevzel pevovodja Zmago Frankovič, ki ga je vodi do leta 1993. Njega je nasledila Alenka Mlinšek (od oktobra 1993 do oktobra 1994). Od leta 1994 do 2003 je zbor vodil Janez Kolerič, nasledil ga je maja 2003 Andrej Fišer (kot korepetitorica mu je pomagala Andreja Šmerc in včasih zbor tudi vodila) vse do leta 2012. Danes peje zbor pod taktirko Metke Smirnov.

*Dirigenti MoPZ Kajuh Velenje: Rihard Bauermann,
(sedi drugi z leve).*

Zbor je prejel tudi številne nagrade. Kajuhovo nagrado je Moški pevski zbor Kajuh Velenje prejel leta 1969, leta 1997 pa je Zveza kulturnih organizacij Slovenije zboru podelila Gallusovo listino za dolgoletno uspešno delo pri razvijanju ljubiteljske glasbene dejavnosti. Mestna občina Velenje je Moškemu pevskemu zboru Kajuh leta 2000 podelila najvišje

*Zgoraj z leve:
Alenka Mlinšek
Andrej Fišer
Janez Kolarič*

*Spodaj:
Ludvik Glavnik
Zmago Frankovič*

občinsko priznanje – zlati grb občine Velenje. Veliko članov je prejelo tudi bronasto, srebrno in zlato Gallusovo značko ter bronasto, srebrno in zlato Napotnikovo priznanje in plakete MoPZ Kajuh.

Pevci so zelo radi hodili na Pevski tabor v Šentvid pri Stični. Nastopali so na reviji pevskih zborov občine Velenje in na medobčinskih revijah peskih zborov in vsako leto na proslavi, posvečeni 1. maju na Graški gori. Velikokrat so nastopali na kresovanju na Kavčnikovi domačiji v Zavodnjah, na Žlebnikovi domačiji v Šentvidu pri Zavodnjah, imeli letne koncerte na Velenjskem gradu, peli so na pogrebih itn. Nastopali so tudi v tujini, 14. novembra leta 1964 v Gratkornu v Avstriji in od 6. do 9. 6. 1991 še v Kissleggu v Nemčiji. V zboru v Nemčiji poje Oto Vidic, ki je doma iz Velenja, in jim je s svojim zborom vrnil obisk v rodnem Velenju.

Moški pevski zbor Kajuh Velenje je nedvoumno pripeval svoj delež k razvoju kulturnega življenja naših krajev.

Zbor se je vedno spoprijemal z različnimi težavami, največja pa je bila zastopanost članov v zboru. »Kam so vsi ti možje šli?«, je bila misel, ki jih je vodila, ko so pisali plakate, ki so vabili v zbor nove člane. Upam, da se to nikoli ne uresniči!⁵⁴

MoPZ Kajuh s svojo dirigentko Metko Smirnov.

Statistika predsednikov moškega pevskega zboru Kajuh

1920–1928: Vinko Grebenšek, 1941: Karel Potočnik, 1945: Ciril Venišnik, 1954–1955: Stane Mlinar, 1956–1957: Franc Šterbenk, 1958–1959: Jože Pečnik, 1960–1961: Rudi Kortnik, 1962–1963: Ivan Novak, 1964–1965: Ivan Drev, 1966–1967: Karel Martinšek, 1968: Rudi Hudovernik, 1969: Karel Šilih, 1970: Fric Camlek, 1971–1972: Jože Zavratnik, 1974–1974: Bruno Trebičnik, 1975–1976: Stane Goršek, 1977–1986: Alojz Potrč, 1987–1988: Franc Kvartič, 1989–1995: Dominik Češek, 1995–1997: Friderik Camlek, 1997–2006: Adolf Flis, 2006–2012: Dominik Češek, 2012–2015: Adolf Flis, 2015 – : Marko Krenker.

---

⁵⁴ Arhiv pevskega zboru Kajuh

Tajniki društva so bili

Josip Obu, Mirko Skaza, Stane Mlinar, Edi Lipnik, Slavko Meža, Miran Hudovernik, Bruno Trebičnik, Ivan Likar, Alojz Potrč, Simon Klinc, Franc Kešpret, Marko Krenker in Adolf Flis.⁵⁵

Pevsko društvo Velenje 11. 7. 1931

Vinko Grebenšek, Anton Pernarčič, Josip Obu, Ivan Hudovernik, Karel Potočnik, Miha Melanšek, Mirko Skaza, Anton Korun, Ivan Lah, Edo Hudovernik, Rudolf Hudovernik, Franc Lah, Franc Kuranda, Franc Kurnada ml., Franc Rednak, Ferdo Lipnik, Vinko Stopar, Rudolf Obu, Ciril Tajnšek. Tajnik zбора: Josip Obu.

Člani zбора leta 1963

Pevovodja Ludvik Glavnik

Tenor I: Jože Ovník, Ivan Novak, Franc Meža, Ivan Caf, Ivan Meža.

Tenor II: Fric Camlek, Ferdo Chromy, Franc Kvaritič, Stane Bec. Ivan Forneci, Alojz Potrč, Anton Meža, Bruno Trebičnik, Jakob Dravšnik, Vili Končar. Ivan Majcen.

Bas I: Edo Lipnik, Franc Petek, Ludvik Kovač, Ciril Ržek, Slavko Meža, Ivan Drev, Slavko Štih, Edo Kodrun, Anton Tratnik.

Bas II: Ivan Vidovič, Jože Pečnik, Franc Pečnik, Slavko Pocajt. Franc Ževart, Karl Martinšek, Jože Zavratnik. Miha Miklavžina, Rudi Kortnik, Mirko Lešnik.

Člani zбора 1964

Tenor I: Jože Ovník, Ivan Novak, Franc Meža, Ivan Caf, Ivan Meža.

---

⁵⁵ Arhiv Pevskega zбора Kajuh.

Tenor II.: Fric Camlek, Ferdo Chromy, Franc Kvartič, Stane Bec, Ivan Forneci, Alojz Potrč,

Anton Meža, Jakob Dravšnik, Vili Končar, Ivan Majcen.

Bas I.: Franc Petek, Ludvik Kovač, Ciril Ržek, Slavko Meža, Ivan Drev, Slavko Štih, Edo Kodrun, Anton Tratnik.

Bas II.: Vinko Pilko, Edo Lipnik, Ivan Vidovič, Jože Pečnik, Franc Pečnik, Slavko Pocajt, Franc Ževart, Karl Martinšek, Jože Zavratnik, Miha Miklavžina, Mirko Lešnik.

Druga polovica leta 1964

Tenor I: Jože Ovnik, Ivan Novak, Franc Meža, Ivan Meža.

Tenor II: Fric Camlek, Ferdo Chromy, Franc Kvartič, Stane Bec, Ivan Forneci, Alojz Potrč, Anton Meža, Jakob Dravšnik, Vili Končar.

Bas I: Franc Petek, Ludvik Kovač, Ciril Ržek, Slavko Meža, Ivan Drev, Slavko Štih, Vinko Pilko, Edo Lipnik.

Bas II: Ivan Vidovič, Jože Pečnik, Franc Pečnik, Slavko Pocajt, Franc Ževart, Karl Martinšek, Jože Zavratnik, Miha Miklavžina, Mirko Lešnik.

Člani zbora leta 1990

Pevovodja Zmago Frankovič

Tenor I: Jože Oštir, Vinko Mraz, Boris Nigelhel, Adolf Flis.

Tenor II: Fric Camlek, Ivan Lipuš, Jože Repnik, Ivan Likar, Ivan Irnar, Alojz Potrč, Franc Blažič, Milan Marovšek, Milan Gorjup, Ivan Golež, Rado Založnik, Karel Kočnik.

Bas I: Viktor Črep, Leopold Avberšek, Franc Kvartič, Dominik Češek, Slavko Meža, Alojz Štih, Stane Goršek, Ivan Boček, Anton Praprotnik, Franc Kompare.

Bas II: Anton Šporin, Jože Zavratnik, Rudi German, Slavko Pocajt, Ludvik Kovač, Tine Podpečan, Tone Gorgranc, Albin Marinič, Maks Cigale.

Člani zbora leta 1990

Pod vodstvom Zmaga Frankoviča

Anton Šporin, Franc Petek (umrl), Jože Zavratnik, Fric Camlek, Vinko Mraz, Ivan Lipuš, Ivan Likar, Jože Repnik, Franc Avberšek, Jože Oštir, Ivan Irnar, Rudi German, Anton Praprotnik, Alojz Potrč, Alojz Štih, Slavko Meža, Slavko Pocajt, Dušan Rožič (odstopil), Zvone Kortnik (odstopil), Ludvik Kovač, Ivan Boček, Franc Kvartič, Adolf Flis, Stane Goršek, Franc Blažič, Milan Marošek, Milan Gorjup, Ivan Golež, Karel Kočnik, Tine Podpečan, Rado Založnik, Dominik Češek, Leopold Avberšek, Tone Gorjanc, Viktor Črep, Franc Kompare, Albin Marinič, Boris Niegelhel, Maks Cigale (st.), Maks Cigale (ml.).

Člani pevskega zbora Kajuh leta 2000

Pod vodstvom Janeza Koleriča

Anton Šporin, Fric Camlek, Ivan Lipuš, Slavko Gros, Ivan Likar, Ivan Irner, Rudi German, Milan Sovič, Alojz Potrč, Alojz Štih, Cveto Zupanc, Franc Kešpret, Ludvik Kovač, Franc Kvartič, Adolf Flis, Franc Blažič, Ivan Golež, Karel Končnik, Rado Založnik, Dominik Češek, Franc Kompare, Igor Klinc, Fran Sušec, Ivan Malovrh, Viktor Črep, Milan Gorjup.

Seznam pevcev Kajuha leta 2008

Pod vodstvom Andreja Fišerja

Anton Šporin, Zvone Kotnik, Janez Svetina, Roman Dvorjak, Ivan Lipuš, Jože Lenart, Rudi German, Andrej Barle, Alojz Potrč, Marko Barle, Adolf Flis, Franc Blažič, Karel Kočnik, Peter Hojan, Dominik Češek, Franc Sušeč, Viktor Črep.⁵⁶

---

⁵⁶ Arhiv Pevskega zbora Kajuh Velenje.

Moški pevski zbor Kajuh Velenje leta 2020

Zborovodkinja Metka Smirnov

Tenor I: Adolf Flis, Marjan Kozar, Gašper Lah.

Tenor II: Marko Krenker, Rudi Maze, Ivan Krenker, Ivan Lipuš.

Bariton: Jože Lenart, Miran Jerič, Stanko Lesjak, Peter Hojan.

Bas II: Rudi German, Branko Jerič, Franc Šilc.⁵⁷

Viri

Literatura – uvodni del:

- Igor Grdina, Joseph Marx (1882–1964), v: Pogled od zunanaj na slovenski jezik, prostor in kulturo v zgodovinski perspektivi, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2017.
- Franc Hribernik, Mesto Šoštanj: zgodovinski opis, Šoštanj: Občina, 1998.
- Jože Hudales, Šaleška dolina v 18. in 19. stoletju, v: Velenje. Razprave o zgodovini mesta in okolice, Velenje: Mestna občina, 1999.
- Jože Hudales, Ivo Stropnik, Mlinško berilo: (i)zbrani etnološki in slovstveni zapiski (dalje J. Hudales, I. Stropnik, Mlinškovo berilo), Šaleški razgledi 7, Velenje: Kulturni center Ivana Napotnika, 1991.
- Josef Andreas Janisch, Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark mit historischen Notizen und Anmerkungen, Graz: Leykam, 1885.
- Mateja Medved, Znaka šoštanjskega moškega pevskega društva Liederkranz, v: List: revija za kulturna in druga vprašanja občine Šoštanj in širše, 2. 7. 2013, Leto 18, št. 6–7.
- Lado Planko, Knjižnice v Šaleški dolini do leta 1960, v: Knjižnice na Šaleškem. Zbornik ob 75-letnici Knjižnice Velenje, Velenje: Knjižnica Velenje, 2009.

---

⁵⁷ Arhiv Pevskega zbora Kajuh Velenje.

- Janez J. Švajncar, Naše stare značke, Maribor: Pokrajinski muzej, 1983.
- Peter Vodopivec, Kulturno-duhovne razmere na Slovenskem v 19. stoletju, v: Bogoslovni vestnik, letnik 67, št. 1 / 2007.
- Damir Žerič, Čast in slava: odlikovanja, medalje, znaki in značke iz zbirk Pokrajinskega muzeja Celje, Celje: Pokrajinski muzej, 2019.

Viri - društva:

- Pravila Velenjskega pevskega društva, 10. julij 1921 in 10 (19.?) julij 1930. Hrani Arhiv Republike Slovenije, Fond: Društva. Kopija v Muzeju Velenje.
- Pevsko društvo Velenje: ukinitveni spis, 5. 11. 1941. Hrani Pokrajinski arhiv Maribor, Sig. PAM/0122/0053.

Časopisni viri:

- Deutsche Wacht, letnik 35, št. 58, 20. 7. 1910, št. 59, 23. 7. 1910; letnik 36, št. 77, 27. 9. 1911; letnik 37, št. 81, 9. 10. 1912; letnik 43, št. 44, 2. 11. 1918.
- Domovina, leto 15, št. 89, 10. 11. 1905.
- Jutro. Dnevnik za gospodarstvo, prosveto in politiko, Leto VI, številka 183, 8. avgust 1925.
- Marburger Zeitung, št. 152, 19. 12. 1907.
- Neues Grazer Tagblatt. Abendausgabe, letnik 32, št. 651, 16. oktober 1922.
- Slovenec, 8. 8. 1925.
- Slovenski gospodar, letnik 66, št. 36, 31. 8. 1932.
- Slovenski narod, leto XVII, št. 222, 26. 9. 1884.
- Literatura – MoPZ Kajuh:
- Franc Hribernik, Mesto Šoštanj: zgodovinski opis, Šoštanj: Občina, 1998.

- Jože Hudales, Ivo Stropnik, Mlinško berilo: (i)zbrani etnološki in slovstveni zapiski (dalje J. Hudales, I. Stropnik, Mlinškovo berilo), Šaleški razgledi 7, Velenje: Kulturni center Ivana Napotnika, 1991.
- Lado Planko, Knjižnice v Šaleški dolini do leta 1960, v: Knjižnice na Šaleškem. Zbornik ob 75-letnici Knjižnice Velenje, Velenje: Knjižnica Velenje, 2009.
- Velenjski rudar 1953–1957, Rudar 1960 1965, Šaleški Rudar 1965–1972, Naš čas od 1972 dalje.
- Damijan Kljajič, 45 let Našega časa, Tipkopis Muzej Velenje.
- Damijan Kljajič, Velenje po letu 1945, od str. 359 do str. 413, Velenje, razprave o zgodovini mesta in okolice, Velenje 1999.
- 70 let moškega pevskega zbora Kajuh Titovo Velenje, Velenje 1990.
- 90 let Kulturno društvo moški pevski zbor Kajuh, Velenje 2010.

Ambrož Kvartič

Dr. Ambrož Kvartič je leta 2014 doktoriral na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo na ljubljanski Filozofski fakulteti. Je avtor več znanstvenih in strokovnih razprav s področja folkloristike, leta 2017 pa je izšla njegova pregledna znanstvena monografija o sodobnih povedkah v Sloveniji. Danes dela kot avtor oddaj, scenarist in napovedovalec na Radioteleviziji Slovenija, sodeluje pri številnih umetniških in raziskovalnih projektih ter piše literaturo za otroke.

DOPOLNITEV ČLANKA »LOV NA ŠALEŠKE ZAKLADE«

V zborniku Šaleški razgledi 15 (leta 2017) sem objavil članek *Lov na šaleške zaklade: Lokalne manifestacije pripovedne ostenzije*. V njem sem raziskoval folklorne pripovedi o skritem zakladu, zakopanem na Šaleškem gradu, ter »podaljšek« teh zgodb v resnično življenje – iskalne »odprave«, ki so si prizadevale ta zaklad najti. Ob tem sem razmišljal, kako nam lahko tako zgodbe o zakladu kot dejansko brskanje za njim pomagajo razumeti tukajšnjo (šaleško) identiteto in prostor.

Eden od sklepov članka je bil, da je bilo iskanje zakladov na Šaleškem gradu živo vsaj na prehodu iz 19. v 20. stoletje. O tem časovnem okviru se je namreč dalo sklepati po primerjalni analizi najstarejših pisnih virov in nekaterih pripovedovanj, ki mi jih je za tisti članek uspelo zbrati

(predvsem dnevniških zapiskov Štefanije Prislan). Ob tem sem sicer vseskozi imel »raziskovalno slutnjo«, da gre gotovo še za starejšo prakso, vendar tega ni bilo mogoče potrditi z nobenim virom.

Tri leta po raziskavi in objavljenem članku pa mi je pod roke prišel nepričakovan nov vir – avtobiografska povest *Kako sem se jaz likal*, satiričnega pisca in časnikarja Jakoba Alešovca.¹ V njej avtor z ironičnim humorjem popisuje leta svojega šolanja v slovensko-nemškem kulturnem okolju. Eno od poglavij te povesti je sestavljeno iz vtisov z daljšega izleta, na katerega se je podal sam po (neuspešnem) zaključku enega od študijskih let na Alojzijevišču v Ljubljani. Na tem izletu je obiskal tudi Šaleško dolino in med drugim splezal na Šaleški grad:

»/.../ V Šoštanji sem si privoščil piva, Velenje sem le ogledal, v Škalcah pa vendar stopil v farovž, pa me je že kuharica ustavila. Jaz nisem maral preko nje naprej siliti, rajši sem šel in kmalu zagledal razvalino Šalek, do ktere sem splezal in zlezal celo v podrte line stolpa, čeravno se mi je spodej stoječi kmetič posmehoval, češ, da če tu »šacov« iščem, ne bom dobil nič, so jih že drugi pobrali.² On ni vedel, da sem jaz v stolp splezal le, da sem se od tod ozrl po šaleški dolini nazaj in videl, kako daleč sem že prišel. Razgled je tu lep, a motili so me sem ter tje švigajoči kušarji [*sic*], za katerimi sem kamenje metal, in ko slednjič leno prileze ob razbeljenem kamnji debela kača, vržem tudi za to kamen, pa se spustim po griču dol na cesto.« (Alešovec 1884: 448–9)

V tem kratkem Alešovčem odlomku sta torej omenjena tako zaklad na Šaleškem gradu kot tudi njegovo iskanje. »Šac« je namreč slovenska popačenka, prevzeta iz (pozno-srednjeveške) nemščine, v kateri *Schatz* pomeni zaklad, dobiček oziroma (materialno) bogastvo (glej npr.: Snoj 2014).

---

¹ Povest je kot podlistek izhajala v Slovincu od 30. 8. 1879 do 2. 3. 1880. Kot samostojna knjiga je nato izšla leta 1884 (z letnico 1886).

² Moj poudarek.

*Portret Jakoba
Alešovca
(1842–1901).*

*Foto: Fran
Vesel.*

*Zbirka
upodobitev
znanih
Slovencev
NUK.*

Jakob Alešovec je ljubljansko gimnazijo (Alojzijeviske) obiskoval v letih med 1856 in 1863, ko je šolanje predčasno zaključil (glej: Zajc 2013). To pomeni, da je 1863 tudi najpoznejša letnica, ko se je še lahko podal na opisani izlet. Tudi če je Šaleški grad obiskal že kakšno leto prej, lahko omembo iskanja tamkajšnjega zaklada v vsakem primeru umestimo na začetek šestdesetih let 19. stoletja. To pa je že skoraj pol stoletja pred »najstarejšo omembo«, ki jo je pokazala prejšnja raziskava.

Viri

- **Alešovec, Jakob**

1884 *Kako sem se jaz likal: Povest slovenskega trpina v poduk in zabavo.* Ljubljana: Samozaložba.

- **Kvartič, Ambrož**
2017 ‚Lov na Šaleške zaklade: Lokalne manife stacije pripovedne ostenzije‘. V: Šaleški razgledi 15. Silvo Grmovšek, Jože Hudales in Tone Ravnikar, ur. Velenje: Knjižnica Velenje: 103–36.
- **Snoj, Marko**
2014 *Slovar jezika Janeza Svetokriškega*, Spletni vir: www.fran.si, pregledano 26. 6. 2020.
- **Zajc, Neža**
2013 ‚Alešovec, Jakob (1842–1901)‘. *Slovenska biografija*, Spletni vir: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi127266/>, pregledano 26. 6. 2020.

Rok Poles

Arhitekt Rok Poles živi in dela v Šaleški dolini. Je (so)avtor knjig Sakralna dediščina Šaleške doline, Villa Bianca – zgodba o ponovnem rojstvu vile, Pozojeva grajska pot po Šaleški dolini, Velenje – sprehod skozi mesto moderne, Stopetkrat o Šoštanju v enem odstavku in rimanih knjig za otroke (O malem mastodontu, jamskem škratu, vili, grajskem duhu, jezerskem zelenjačku; Poskok po Šaleški dolini, Srečni dan prašička s Sončnega grička). Je avtor prenove vile Bianche, Trga svobode v Šoštanju in parka Velenjskega gradu, prireditvenega prostora z odrom ob Velenjskem jezeru ter postavitve muzejskih zbirk.

VELIKA LESENA STAVBA S SEDEMDESETIMI SOBAMI; PRISPEVEK K POZNAVANJU ŠOŠTANJSKEGA TRŠKEGA DVORCA

Uvod

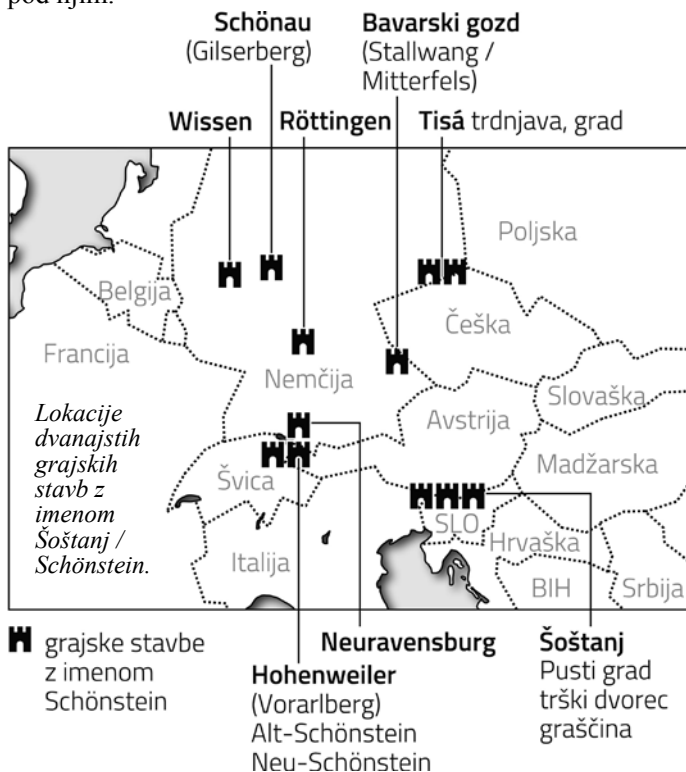
Izginuli trški dvorec je ena od ikoničnih stavb Šoštanja: čeprav je znan le s Vischerjeve grafike, bistveno zaznamuje predstavo o zgodovinski podobi Šoštanja.

Poimenovanja

„Trški dvorec“ je bil drugi sedež šoštanjskega gospostva. Stal je ob trgu Šoštanj, uničil ga je požar leta 1734. Prvi sedež gospostva je bil višinski

grad na hribu nad trgov¹ (ruševina ‚Pusti grad‘), tretji sedež pa ohranjeni dvorec Thurn, poimenovan tudi Vošnjakova graščina – ljudsko ime ohranjam za lažje ločevanje lokacij.

V evropskem prostoru obstaja oz. je obstajalo (vsaj) 12 grajskih stavb z imenom Šoštanj / Schönstein.² Izvirni grad prvotnih šoštanjskih vitezov naj bi bil na Bavarskem. Od tam naj bi preko Koroške prišli v Šaleško dolino in sem prinesli tudi ime Šoštanj za novozgrajeni grad in naselbino pod njim.³

¹ Dušan Kos, Vitez in grad, Ljubljana 2005, 377 ss.

² Rok Poles, »O dvanajstih gradovih z imenom Schönstein«, List, Šoštanj, 2020.

³ Tone Ravnikar, V primežu medplemiških prerivanj, Ljubljana 2010, 71 ss.

Nastanek trškega dvorca

Po Ravnikarju naj bi bil stari grad podrt med celjsko-habsburškimi vojnama 1439,⁴ »verjetno pa grad ni bil podrt do konca, saj se nato še omenjajo gradiščani«.⁵ Kosi piše, da so Celjski »porušili« (ali vsaj onesposobili) vrsto gradov /.../ nekaterih svojih – očitno nezvestih – vazalov, zlasti tiste v bližini Celja, ki so jim bili potencialno nevarni,⁶ mdr. Šoštanj. Po izumrtju Celjskih sta urada Kacenštajn in Šoštanj sodila pod upravo gradiščana na Forhteneku, zato Kosi sklepa, da sta bila objekta uničena. Kos navaja, da je zgornji grad Šoštanj dokončno propadel v začetku 16. stoletja.⁷ Tudi če so stari grad še popravili, da je lahko služil za sedež gospostva, pa se je najkasneje v začetku 16. stoletja morala uprava gospostva prenesti v novi sedež v dolini, ob trgu.

Po Hriberniku in Curku naj bi mlajši grad obstajal že leta 1372,⁸ ko so v opisu meje celjske grofije navedli, da meja poteka ,do hiše in gradu z imenom Šoštanj‘, vendar dr. Ravnikar opominja, da je težko nedvoumno zaključiti, ali sta bili res mišljeni dve stavbi (višinski grad in trški dvorec) ali pa sta dva izraza morda opredeljevala videz in pravni status iste stavbe.⁹

Za gradnjo (prenovo?) dvorca ob trgu je družina pl. Galler¹⁰ uvedla dodatno tlako, zabeleženo tudi v urbarju

⁴ Tone Ravnikar, opomba 32 na str. 46 v: Franc Hribernik, Mesto Šoštanj, Šoštanj 1998.

⁵ Tone Ravnikar, »Nekaj dopolnil k Hribernikovi zgodovini Šoštanja«, Mesto Šoštanj, Šoštanj 1998, 238.

⁶ Miha Kosi, »Grajska politika – primer grofov Celjskih«, Kronika 60, Ljubljana 2012, 481, 482.

⁷ Kos, Vitez in grad, 378.

⁸ Franc Hribernik, Mesto Šoštanj, Šoštanj 1998, 45. Jože Curk, Trgi in mesta na slovenskem Štajerskem, Maribor 1991.

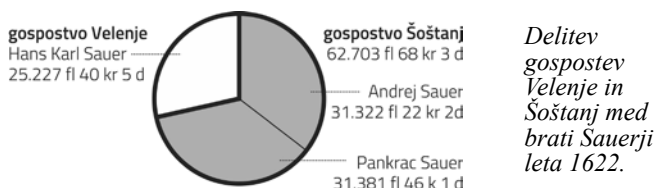
⁹ Ravnikar, opomba 28 na str. 45, v: Hribernik, Mesto Šoštanj.

¹⁰ Helfried Valentinitzsch, »Willkür und Widerstand, Die Wirtschaftliche und rechtliche Lage der Unterthanen der untersteirischen Herrschaft Schönstein in der früher Neuzeit«, Grafenauerjev zbornik, Ljubljana 1996, 471.

iz leta 1575, po katerem Ignaz Orožen povzema: »Uradi Šoštanj, Kacenštajn in Škofja vas (Bischofsдорff) imajo dve grajski stavbi (Burgstall), in sicer Šoštanj in Kacenštajn, od katerih nobena ni dograjena. Tačas so tudi začeli graditi nov grad v Šoštanju nad trgovom (ob des Marggts) za stanovanje, a tačas še ni bil izgotovljen.¹¹« Med 'tlako za gradnjo gradu' (ali če so potrebna popravila na gradu) urbar navaja, da morajo podložniki do dokončanja začelih grajskih stavb od vsake hube opraviti štiri dni vprežne in osem dni ročne tlake, podložniki polovičnih hub polovico,¹² kajzarji pa tri dni: za transport kamenja, lesa, apna in drugega gradbenega materiala.¹³

Dr. Ravnikar komentira, da to »govori o neprimernosti že takrat obstoječe stavbe ob trgu, ki je bila zaradi novih zahtev (vdor renesančnih gledanj na izgled in vlogo gradov) malo primerna, ter so zato dogradili stavbo v obliko, ki jo vidimo na grafiki iz l. 1681.«¹⁴ Možno pa je tudi, da je šlo za gradnjo stolpastega jedra današnje graščine, za katerega se je pokazalo, da je iz 16. stoletja.

Nadaljnje podatke prinaša listina o delitvi dediščine med brati Sauer iz 1622: po smrti Hansa Ludvika Sauerja so si njegovi trije sinovi (najstarejši Hans Karl, srednji Andrej in najmlajši Pankrac) razdelili očetovi gospodstvu Velenje in

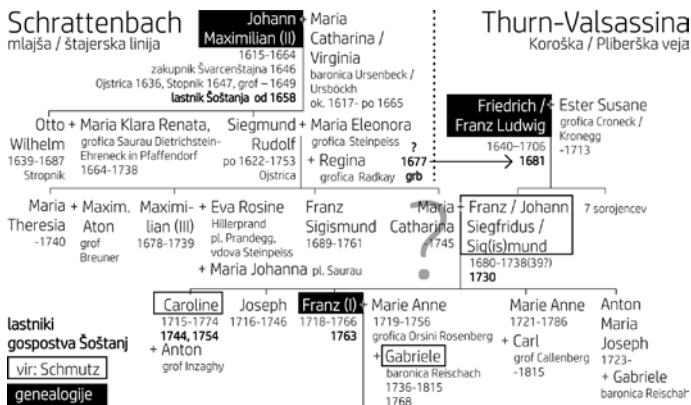

¹¹ Ignaz Orožen, Das Bisthum in die Diözese Lavant., 5. del Das Dekanat Schallthal, Graz 1884, 434.

¹² Orožen, Dekanat Schallthal, 428.

¹³ Valentinitisch, »Willkür«, 473: poročilo preiskovalne komisije glede pritožb podložnikov družine Galler, HK 61/6.

¹⁴ Ravnikar, opomba 32 na str. 46, v: Hribernik, Mesto Šoštanj.

Šoštanj:¹⁵ najstarejši je vzel Velenje, ostala sta si razdelila Šoštanj. Ker je bil Šoštanj tedaj več kot dvakrat toliko vreden kot Velenje, je dobil starejši brat še izplačilo v gotovini in si rezerviral šoštanjski lovski najem.

Pri opisu Šoštanjskih gradov Gadolla prepíše šoštanjski del delitvene listine, ki služi skoraj kot komentar Vischerjeve grafike: »V listini [datirani] Šoštanj 28. maja 1622 / kjer si trije bratje Sauer delijo dediščino, gospostvi Velenje in tukajšnje [gospostvo] / je Andrej pl. Sauer po očetu Hansu prevzel hišo z uradi [das Amtshaus] v trgu Šoštanj, skupaj s stavbami, posestvi, stari mlin za 1700 F / ta mlin leži tik izven trga na Paki / potem »Lafentalsko hišo« [Laffenthalische Haus] / sedaj penzijon [Penzische – gostišče s prenočišči]¹⁶ / s hlevi in vrtovi za 1400 F in pristavo [Meierhof] pri gradu, vključno s konjskimi hlevi za 300 F / kjer so sedanje gospodarske stavbe / mlin za 450 F, potem polja, travnike, gozdove,

¹⁵ Franz vitez Gadolla, Šaleški gradovi viteza Gadolle, Velenje 2015, 190.

¹⁶ Za razjasnitev prevoda na tem mestu se zahvaljujem dr. Tonetu Ravnikarju.

vinograd,¹⁷ polovico ribolova in lova tega gradu je bilo oddanega / najbrž pod grofi Thurni / ./.../ sedanji grad [= graščina] z impozantno fronto proti trgu /.../ je [leta] 1622 vzel Pankratz pl. Sauer in je bil opisan kot še ne izgrajen, skupaj s stražno hiško [Wachthäusel] / zdaj zapor / kozolcem in območji za gradnjo za 900 F – potem pristavo pri Lazišču [Mayerhof zu Lasischen] in hišo v Toplici [Topolšici?] / 300 F / – ki nista več del [gospodstva] Šoštanj –«

Po Hribniku urbarja iz let 1632 in 1658 omenjata, da delo na tršem dvorcu še vedno ni dokončano.¹⁸ Zaključek ene od gradbenih faz datira kamnita plošča z letnico 1677 in grubom grofov Schrattenbachov, ki so двореc torej še posedovali 1677.¹⁹ Leta 1681 je gospodstvo Šoštanj že v lasti Friedricha (Franca Ludwiga grofa Thurn-Valsassina, začetnika Koroške) Pliberške veje Thurnov, po katerem je gospodstvo prevzel sin Sigismund (1730).²⁰ Potem ko je двореc leta 1734 pogorel, so Thurni sedež gospodstva prenesli v kaščo (žitnico), po kateri je poimenovana »graščina Turn«.

Prehod gospodstva Šoštanj z grofov Schrattenbachov na grofe Thurne

Trški двореc je torej nastal v dveh fazah. Prva gradbena faza je omogočila delovanje gospodstva po poškodova-

---

¹⁷ Preveriti bi bilo potrebno, ali je Mlinarjeva zidanica, krašena z renesančnim grafitom, kjer je ohranjeno izročilo, da so v njej zbirali grajsko vinsko desetino, spadala k šoštanjskemu gospodstvu. Prim. Rok Poles in Špela Janežič, Kdor trikrat zvon v Šmartnem sliši, težko gre iz Šmartnega, Šmartno ob Paki, zbornik raziskovalnega tabora ERICA, 2001, 2002, 125.

¹⁸ Hribnik, Mesto Šoštanj, 46.

¹⁹ Prvi Schrattenbach, ki je imel v lasti gospodstvo Šoštanj, je bil Johann Maximilian (II.) leta 1658.

²⁰ Poročen naj bi bil z Mario Catharino grofico Schrattenbach, vnukinjo Maximiliana (II.). Christian Friedrich Jacobi, Europäisches Genealogisches Handbuch, 2. del, Leipzig 1800, 370. Tudi: Johann Hübner, Genealogische Tabellen, 3. del, Leipzig 1766, tab. 769. Genealogisches Reichs- und Staats-Handbuch, 1. del., Frankfurt na Maini 1801, 735 navaja drugo verzijo Frančevih prednikov.

nju oziroma porušenju zgornjega gradu. V tem času so bili lastniki gospostva Celjski, cesar Friderik (najemniki Kraig, Lamberg, Lichtenberg), cesar Maksimilijan (najemniki Mindorfer, Lamberger), Kacianar, ponovno cesar (zastavil Ivanu iz Rogatca in Lilgenbergu), Karel V., Ferdinand I., Kacianar.

Druga gradbena faza pa je dodala času ustrezno bivalno udobje in reprezentanco, morda se je začela že pred 1575, poseg je bil gotovo potreben tudi po kmečkem uporu 1635, ko naj bi kmetje dvorec zavzeli in razdejali²¹ oziroma ‚uničili‘.²² V tem času so bili lastniki družine Galler, Helfenberg, Moskon, Wagen, Sauer, Stadl Riegersburg, Schrattenbach in Thurn-Valsassina.²³

*Nagrobnik Ivana Kacijanarja, lastnika gospostva Šoštanj.*²⁴

²¹ Tone Ravnikar, »Še nekaj razmišljanj o uporu leta 1635«, Šaleški razgledi 2, Velenje 1989, 79.

²² Valentinitš, »Willkür«, 482.

²³ Lastniki po: Hribnik, Mesto Šoštanj, 51 ss.

²⁴ https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ivan_Kacijanar.jpg, katedrala v Gornjem Gradu.

*Franc
Ludvik grof
Thurn-
Valsassina,
lastnik
gospodstva
Šoštanj.²⁵*

Po tem ko je trški grad pogorel, je bila za sedež gospostva usposobljen graščina Turn, ki pa je bila po stoletju spet potrebna obnove: vitez Gadolla poroča, da je graščinski kompleks predeloval (dozidaval) Josef Mayer (lastnik 1834–1849), okolico pa uredil grof Rothkirch (1849–1872): »... je tudi dokazano, da je bil ta [sedanji grad = graščina] do časa, ko je Šoštanj kupil gospod Josef Mayer (okoli 1826) v slabem stanju, in slednji ima zasluge, da je v času njegovega lastništva storil zelo veliko za olepšanje in izboljšanje gradu, tako z izgradnjo nove pisarne, stanovanj, hlevov, kot tudi z ureditvijo sob, novega pokritega hodnika, lepega pokritega kegljišča, ureditvijo novega vrta; v tem smislu nadaljuje tudi

---

²⁵ Slika po: Miha Preinfalk, Grofje Thurn-Valsassina na Koroškem, Kronika 2/2008, 254, foto Barbara Žabota.

sedanji lastnik grof Rothkirch, ki je na kamnitem hribu za in nad gradom uredil lepe parke in območja.«²⁶

Upodobitev 1681

Likovna informacija o trškem dvorcu je grafika iz Vischerjeve Topografije vojvodine Štajerske.²⁷

²⁶ StLA HS-1385, Rok Poles, »Zaklad starega gradu varuje črni pes. Transkripcija in prevod zapiskov Franca viteza Gadolle o šoštanjskih gradovih sredi 19. Stoletja«, List 2020. Tudi Franciscejski kataster kaže na dozidave servisnega trakta graščine, bržčas celo z vstopnim portalom vred.

²⁷ Georg Matthäus Vischer, Topographia Ducatus Stiriae, Gradec 1681.

V središču je trški dvorec. Pred njim (proti vzhodu) je dvorišče, nato vrt, vse obdaja zid. V zidu sta severni in južni portal, kronana s piramidami: skoznju vodi pot od trga proti Lokovici. Ni videti, da bi portala zapirale vratnice, zid tudi ni višji od ene etaže in – razen dekorativnih cin nad portalom na vrt – nima obrambnih sestavin, ki jih je Vischer sicer natančno upodabljal pri drugih gradovih (strelne line, vogalni stolpiči, obrambni pomoli, dvižni mostovi ...) – torej gre pri tem »obzidju« za simbolno ločevanje prostora, za razmejevanje funkcij in pomenov, ne za obrambo.

Dvorišče je zamejeno nasproti dvorca s pritličnima stavbama, med njima sta vhod na vrt in dvoetažna stavba s stolpičem. Skozi servisno dvorišče ob dvorcu se skozi zahodni zid pride v sadovnjak.

Pod dvorcem je trg: nadstropne hiše, ki druga ob drugi sestavljajo trško fasado, so na trg obrnjene pravokotno s strešnimi slemeni, tj. na trg kažejo trikotna čela (zatrepe). Na levem delu se strogi red trške fronte rahlja: manjša lesena pritlična stavba na robu grafike stoji kar pravokotno na ostale – bržčas so to kajžarske hiše, zgrajene kasneje ob naselju.

Nad trškim dvorcem je hrib z ruševino starega gradu: obrambni stolp (bergfrid) se dviga nad nižjim bivalnim sklopom (palacijem). Čeprav grad nima več obrambne funkcije, je hrib še vedno povsem ogoljen.

Med gradom in dvorcem je nadstropna kvadratna stavba, ki jo pogodba Sauerjev imenuje Lafentalska hiša. Ime izhaja iz Laffenthall (ali Lavantthall – Lavantinska / Labotska dolina²⁸). Ali je bila to včasih hiša lavantinskih škofov, nekdanjih lastnikov Šoštanja (1318),²⁹ ali je šlo za kakšne druge povezave s Koroško?

Levo je široka kašča z devetimi okenskimi osmi in štiri etažami (današnja graščina), pod njo gre pot v Lokovico.

---

²⁸ Rok Poles, O »Bafentalski« hiši v Šoštanju, ki je bila v resnici Lafentalska oz. »Hiša Labotske doline«, List 6, Šoštanj 2020.

²⁹ Kos, Vitez in grad, 377.

Danes gre pot okoli graščine po drugi strani. Desno je trška cerkev: zunanji oporniki kažejo na gotško ladjo, ob zvoniku je zakristija, vse obdaja zid.

Levo od kašče (graščine) je stala stražna hišica (zapor), ki jo omenja že pogodba Sauerjev (dorišimo ga). Danes je ta stavba videti enako kot Lafentialska hiša pri Vischerju – čeprav njen nastanek umetnostnozgodovinska stroka postavlja po načinu obokanja notranjščine šele v začetek 18. stoletja,³⁰ so morda zidovi starejši. Jožefinski kaptaster jo navaja kot ‚stavba za pomiritev‘ (Beruchelstuben), po Franciscejskem katastru je ‚Arestanten gebaude‘ = ječa, ljudje so ji pravili ‚kajha‘.³¹

Lokacija (zapisi, pričevanja)

Opisovalci postavljajo trški dvorec na dve možni lokaciji:

- prva lokacija je južno od Levstikove (Primorske) ceste, torej nad današnji trgom,
- druga lokacija pa je točno na območju današnjega trga.

Preglejmo pričevanja o lokaciji dvorca:

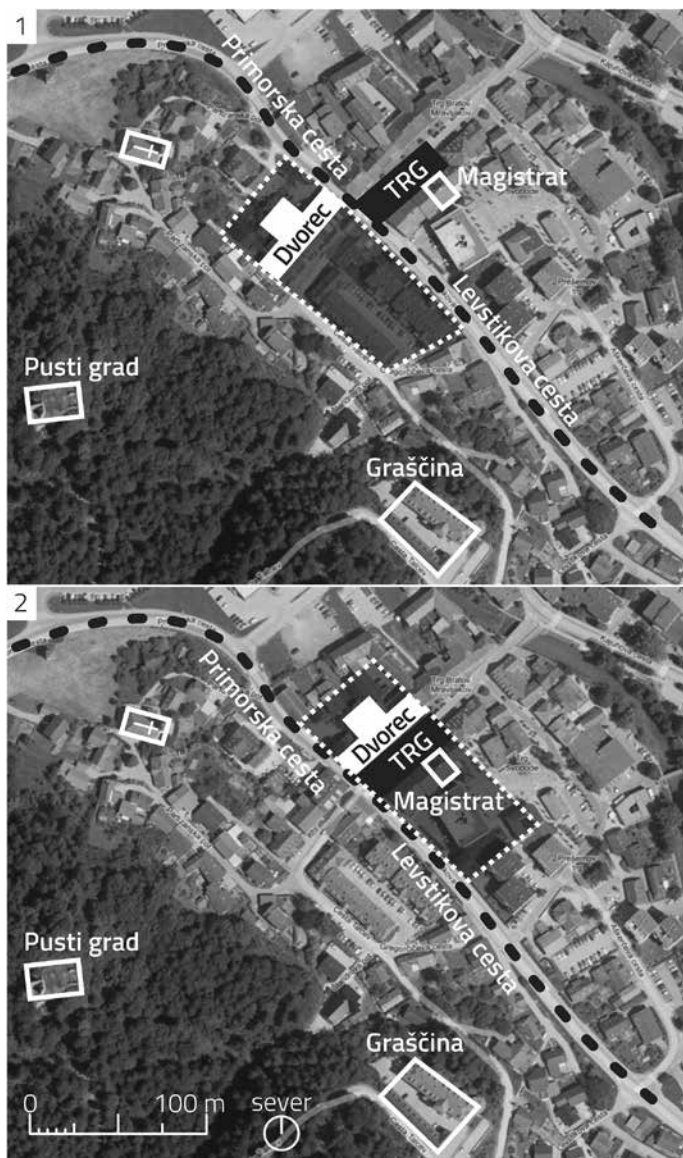
Peter Mussi (1846): šoštanjski učitelj Peter Musi (1799–1875) je v ljubljanskih Kmetijskih in rokodelskih novicah 27. maja 1846³² poročal o nenavadni najdbi pri gradnji kleti na mestu nekdanjega dvorca: »Iz Šoštanja na Štajerskim. V verti Šoštanjske grajšine kopljejo na seli stariga grada za novo klet seliše. V posipje kopaje najdejo bel, lepo izdelan

---

³⁰ Nastanek današnje stavbe postavlja umetnostnozgodovinska stroka v prvo polovico 18. stoletja. Register kulturne dediščine RKD, <https://gisportal.gov.si/rkd>, EŠD 16607, hiša cesta talcev 14.

³¹ Viktor Kojc, Mesto Šoštanj, osnovna šola Biba Röck in Napotnikova galerija, Šoštanj 1972.

³² Peter Musi, ž«Iz Šoštanja na Štajerskim«, Kmetijske in rokodelske novice, 27. 5. 1846, 84.

Dve domnevni lokaciji trškega dvorca.

marmor, v sredi kamna križic izsekan. Ko staro ozidje dalje rušijo, se prikaže deskica, verh nje dilica s pečati okovarjena, ki jo zidarji odtergajo. Cekine perčakaje, pa le dva papirčka najdejo; prvi je bil čisto preperel, le neke latinske besede vunder sostavimo in spoznamo molitev; na drugem papirčku pa je v nemškem jeziku celi evangelij sv. Jan[eza]. I. 1-14. natisnjen, ki se takole začne: ‚Im Anfang War das Wort unnd das Word War bei Gott und Gott war das Wort itd. [V začetku je bila beseda in beseda je bila pri Bogu in Bog je bil beseda]. Iz mnogih okoljšin sodimo, da je gomila ta zaklad okoli dve sto let zakrivala in vunder nespremenjeniga ohranila. Slabi papirčik me opomni na Jezusovi izek: ‚Nebo in zamlja boste prešle, moje besede pa ne bodo prešle‘. Luk[ov evangelij]. 21. 33. Musy.«

Musi je sredi 19. stoletja vedel, da je stari šoštanjski dvorec stal v vrtu šoštanjске graščine, torej nad trgom, ne v trgu. Sredi 19. stoletja so še rušili zidove tega starega dvorca.

Franz vitez Gadolla (ok. 1850³³): vitez Gadolla je bil lastnik gradu Turn v Škalah. V obsežnih domoznanskih rokopisih je opisal gradove v Šaleški dolini, mdr. v Šoštanju: »/.../ grad gospostva v samem trgu, na mestu, kjer sedaj stojijo hiše gospodov Atzl, Samonegg in Mayer. S Vischerjeve upodobitve gradov na Štajerskem lahko povzamemo, da je bil ta grad zelo velik in prostoren, pred njim je bilo grajsko dvorišče, v sredini je imel kapelo, obdan je bil z zidovi in pokrit s skodlami; za tem gradom so stali hlevi, ki se še vedno nahajajo tam – tudi sadni vrt je tam.«

Gadolla poda dve prostorski sidri za lokacijo trškega dvorca: 1.: hiše Atzl, Samonik, Mayer, ter 2.: še ohranjeni hlevi in sadni vrt gospostva.

Kje so imeli hiše trije navedeni gospodje? Ni jih v seznamu lastnikov parcel katastrske občine Šoštanj v Franciscejskem katastru (1825), ni jih v seznamu lastnikov v župnijski kroniki (1872) – prišli in odšli so v vmesnem času.

³³ StLA HS-1385. Poles, Zaklad.

Jožef Atzl, omenjan kot lastnik »Šaleškega kopa« železove rude, sredi 19. stol. lastnik premogovnih in rudokopnih pravic v Šaleški dolini (Škale, Pesje, Puharje, Hrastovec), posest je imel tudi v Zagorju. Jožef Mayer, lastnik šoštanjskega gradu od 1834 do 1849, potem se je družina preselila v Gradec. In Samonik, sloveči šoštanjski trgovec, o katerem piše dr. Vošnjak v Spominih na študentska leta (1850–58): »Največ smo študentje občevali z rodbinama zdravnika Srebreta in trgovca Samonika. Obe hiši sta si stali nasproti na zgornjem koncu trga«³⁴ in v povesti Navzgor, navzdol obširneje: »Od te trgovine sem že slišal, da je bila najbolj sloveča v Šaleški dolini /.../ Samonikova hiša je stala na gornjem koncu glavnega trga ob cesti, ki vodi navzgor v graščino. V tej hiši je bila od nekdanj trgovina, ki pa se je šele pod Samonikom tako razvila, da je slovela po vsej dolini in ga s časom obogatela. /.../ Samoniki pa so že zdavnaj trg zapustili. Ker se edini sin ni hotel lotiti trgovine, je stari gospod hišo in trgovino prodal in se preselil v Gradec«.³⁵ Rojstni list tega sina – znamenitega generala Ivana Samonigga – priča, da je bil leta 1839 rojen na naslovu Šoštanj 14³⁶ – to je sedanji Trg bratov Mravljakov 16 (od leta 2020 Glavni trg, op. ur.), Strojnikova ali Gusičeva hiša, ki zapira trg na zgornji strani. Za nas je bistveno, da je stala Samonikova hiša nad trgom ob cesti h graščini – tja postavlja Gadolla trški grad.

Gadolla pravi tudi, da hlevi, ki so stali za trškim gradom, še vedno stojijo. Hlev vidimo na Franciscejskem katastru (1825), na drugi (1806–1869) in tretji vojaški izmeri (1869–1887). Na upodobitvi usnjarne (po letu 1893, ko je bila ustanovljena družba Franz Woschnagg & Söhne) na mestu hlevov že stoji vila Franza Woschnagga starejšega (Pri-

³⁴ Vošnjak dr. J., Spomini, prvi del, Ljubljana 1905, 34.

³⁵ dr. J. Vošnjak: Navzgor, navzdol, Povest iz polminole dobe, 62. zvezek Slovenskih večernic, Celovec 1909, 102-108.

³⁶ Rojstna knjiga župnije sv. Mihaela pri Šoštanju, hrani Nadškofijski arhiv Maribor. Rok Poles, »Znameniti sin znamenitega šoštanjskega trgovca Samo(v)nika - feldcojgmajster Ivan baron Samonigg«.

morska cesta 3).³⁷ Torej so stare hleve šoštanjskega gospodstva porušili nekje prav na koncu 19. stoletja.

Lavrencij Vošnjak (1872): šoštanjski kaplan Vošnjak je sestavil župnijsko kroniko.³⁸ Na str. 354 piše: *»Pred časom naj bi – po govoricah – na kraju, kjer zdaj stoji Neckermanova hiša, in navzgor od nje, kakor tudi navzdol, namreč v vogalu med cesto, ki vodi tako proti gradu kot proti trški cerkvi, stala velika lesena stavba – ljudje trdijo, da staro gospostvo – s sedemdesetimi sobami. Od tu naj bi vodil podzemni hodnik do starega gradu. – Sedanje gospostvo naj bi služilo za žitno kaščo. / Po požaru v letu 1734 naj bi ostali le še temeljni zidovi, tam so bile kasneje postavljene druge stavbe, med gradnjo katerih so – kot se stari ljudje še spominjajo – našli in izkopali veliko starih zidov. / Prav tako naj bi na mestu, kjer je zdaj grajski vrt, pred tem požarom stalo več lesenih kajž, ki jih niso več ponovno postavili.«*

Prerešetajmo kroniški zapis:

»Pred časom naj bi – po govoricah /.../« – Vošnjak je pisal kroniko leta 1872, pred tem časom. Po ljudskem izročilu.

»/.../ na kraju, kjer zdaj stoji Neckermanova hiša in navzgor od nje, kakor tudi navzdol /.../« – V seznamu šoštanjskih hiš v kroniki³⁹ je Franz Nekerman naveden kot lastnik hiše z naslovom Trg Šoštanj, hišna številka 88, po domače se je reklo »Pader« (padar = zdravnik), saj je bil Neckerman tisti med Šoštanjčani zelo priljubljeni kirurg, ki je bil huda konkurenca dr. Josipu Vošnjaku, ko se je ta kot mladi zdravnik po zaključenem študiju vrnil v Šoštanj.⁴⁰ Na identifikacijski mapi Franciscejskega katastra (1875) je razvidno, da

---

³⁷ Miran Aplinc, »Stanovati v Šoštanju«, Šaleški razgledi 14, Velenje 2012, 10.

³⁸ Kopijo hrani Muzej Velenje.

³⁹ Vošnjak, Župnijska kronika, 234.

⁴⁰ Borko Elko, »Dr. Josip Vošnjak, zdravnik, pisatelj in narodni buditelj«, ISIS 2012, št. 12, 54.

je to hiša na današnjem naslovu Cesta talcev 2. Na osnovni mapi katastra (1825) hiš na tem območju še ni, kakor tudi ni Neckermana navedenega med lastniki v Šoštanju v tekstualnem delu katastra. Torej je bila Nekermanova hiša zgrajena v času 1825–1875. Stara izginula stavba se je širila še od Neckermanove hiše navzgor proti gozdu in navzdol proti trgu.

»/.../ namreč v vogalu med cesto, ki vodi tako proti gradu [Graščini] kot proti trški cerkvi, /.../« Danes je to del Ceste talcev in Partizanske poti. Območje od te ceste proti trgu (do današnje Levstikove ceste) je bilo leta 1825 dominikalna (pridvorna) posest gospostva Šoštanj.

»/.../ stala velika lesena stavba – ljudje trdijo, da staro gospostvo /.../« Izrecna lokacija starega trškega gradu: po Vischerjevi upodobitvi je bil ta v prostorskem kontekstu res velik. Z dvema nadstropjema je bil vsaj za eno etaži višji kot hiše v trgu, njegova glavna fasada je bila dolga kot polovica trške fasadne fronte. Poleg tega so bile hiše v trgu vsaka zase različne, zato je trška fasada delovala razdrobljeno, grajska fasada pa je bila enotna, monolitna. Da pa bi bil trški grad lesen, je nov podatek, ki pojasni, kako je lahko grad po požaru leta 1734 dobesedno izginil.

»/.../ s sedemdesetimi sobami./.../« Kaj je veljalo za sobo? Po izročilu naj bi imel npr. grad Šalek 36 sob.⁴¹ Janisch pri opisu šoštanjske graščine piše, da ima 12 sob (samo 12?!), vendar dalje našteva še shrambo, kuhinjo, pralnico, mlečno shrambo in kapelo, pa tudi zelo velike prostorne vinske kleti in pripominja, da drugo nadstropje še ni dokončano. Kakorkoli – sedemdeset sob je zelo veliko.

»/.../ Od tu naj bi vodil podzemni hodnik do starega gradu./.../« Podzemne povezave so »klasična« sestavina ljudskega imaginarija o gradovih, a le redko s tvorno osnovo, kakršna je npr. skriti prehod skozi vodnjak na Ljubljanskem gradu.

---

⁴¹ Gadolla, Šaleški gradovi, 168.

»/.../ Sedanje gospostvo naj bi služilo za žitno kaščo. /.../« Graščina.⁴²

»/.../ Po požaru v letu 1734 naj bi ostali le še temeljni zidovi, tam so bile kasneje postavljene druge stavbe, med gradnjo katerih so – kot se stari ljudje še spominjajo – našli in izkopali veliko starih zidov. /.../ Prav tako naj bi na mestu, kjer je zdaj grajski vrt, pred tem požarom stalo več lesenih kajž, ki jih niso več ponovno postavili./.../« Kje je bil »zdaj«, tj. leta 1872 grajski vrt? Janisch⁴³ poroča: »Na vznožju grajskega hriba leži lovska hiša, dalje zelenjavni vrt s steklenjakom in vrtnarjevo hišo.«

Jože Hribernik (1932⁴⁴): šoštanjski učitelj v zgodovini mesta o trškem dvorcu pravi: »Ta gradič je stal pod Pustim gradom do ceste, ki prihaja iz Penka in se v ravni smeri preko Kralja Petra trga nadaljuje proti vzhodu. Obdajalo ga je obzidje z vhodom med današnjima hišama lastnikov Mravlag in Stroinigg. Del zidu je vzhodno od Stroiniggove hiše viden še danes.«

Dr. Tone Ravnikar v opombah k Hribernikovemu besedilu⁴⁵ pojasni, da stojita na mestu hiš Mravlag in Stroinigg hiši z naslovom Trg bratov Mravljakov 16 (od l. 2020 Glavni trg, op. a.) in Primorska cesta 1, glede zidu pa pravi »Ta del zidu z grbom družine Schrottenbach je še danes ohranjen. Sicer pa obstajata dve teoriji o tem, kje naj bi ležal izginuli Amtshaus. Dr. Ivan Stopar zagovarja mnenje, da je stala stavba na zgornjem delu današnjega trga bratov Mravljakov, kjer se le-ta razširi, in da je razširitev ravno posledica tlorisa grajskih stavb, ki je povsem razviden še na Vischerjevi

---

⁴² Da je graščina prvotno služila za shrambo desetine, povzema Hribernik (Mesto, 46) sicer po Janischu (Josef Andreas Janisch, Lexikon von Steiermark mit historischen Notizen und Anmerkungen, III. Band, Graz, 1885, 850: Zehentfruchtkasten).

⁴³ Janisch, Lexikon, 850.

⁴⁴ Hribernik, Mesto Šoštanj, izdaja iz 1932, 38.

⁴⁵ Hribernik, Mesto Šoštanj 1998, 45.

litografski upodobitvi,⁴⁶ medtem ko Hribernik, kot vidimo, postavlja lego gradu nad trg.»

Tone Ravnikar (2012): *»Opozorim naj še na razširjeno, a napačno domnevo, da je trški grad stal na razširjenem področju današnjega Trga bratov Mravljakov. Proti temu govorita najmanj dva podatka, ki ju prinaša ravno Vischerjeva slika. Prvi je napis na spodnjem robu slike, ki označuje začetek trga in kjer se vidi, da je bil ta južno od samega grajskega kompleksa. Poleg tega pa vidimo na sliki, da je bil grad obdan z obzidjem. V kolikor bi enačili lego gradu z lego samega trga, bi moral torej biti z obzidjem obdan tudi sam trg, kar pa se nikoli ni zgodilo. Stavba s strešnim stolpičem na levi strani slike torej ni, kot se to napačno domneva, današnja stavba z naslovom Trg bratov Mravljakov 5 («upokojenci»), temveč gre v tem primeru za neko drugo stavbo (prvotno špitalsko kapelo?), ki je danes seveda ni več.«⁴⁷*

K povzetku dr. Ravnikarja lahko dodamo še dva argumenta:

Požar

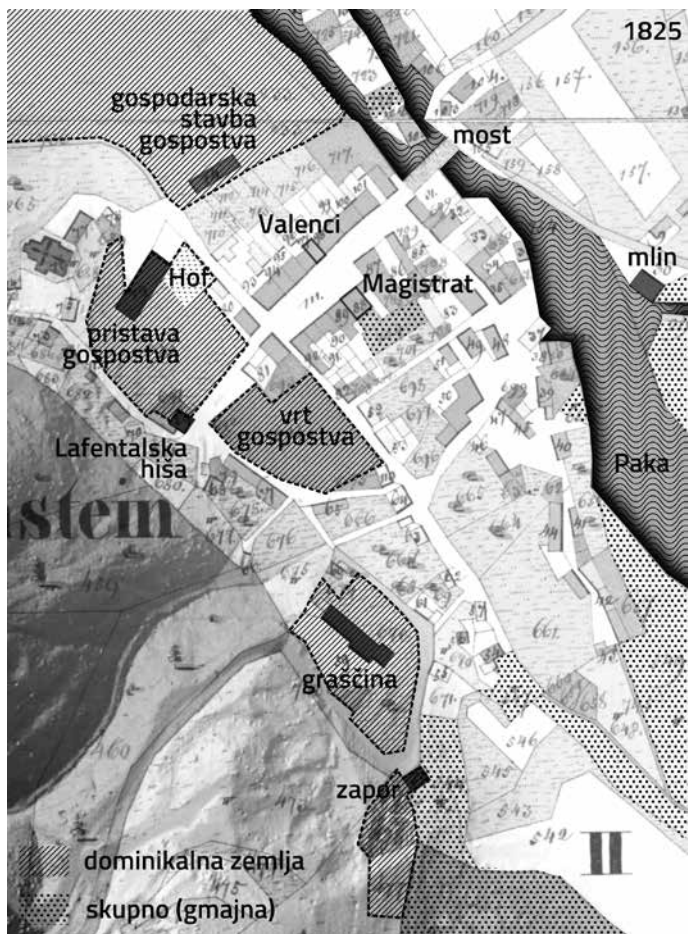
Hribernik⁴⁸ piše: *»Dne 28. maja l. 1734 je izbruhnil pri tržanu Valenciju ogenj, in ker se je razširil, ni uničil le gradu, temveč tudi kapelo, hleve, pod in kozolec, skratka vse, kar je h gradu pripadalo. Najbrž zaradi tega gradu niso več pozidali, saj bi bilo treba začeti pri tleh, do katerih je vse pogorelo.»*

---

⁴⁶ *»Graščina Šoštanj [= trški dvorec] je s tlorisno razvrstitvijo svojih stavb determinirala urbanistično podobo današnjega mestnega jedra.« Ivan Stopar, »Šoštanj (Schönstein), trška graščina. Grajske stavbe v Šaleški dolini«, Naš čas 34, Velenje 1980. Isto: Ivan Stopar, »Šoštanj (Schönstein), trški dvorec«, Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji, Med Solčavskim in Kobanskim, Ljubljana 1993, 100.*

⁴⁷ Tone Ravnikar, »Grbovna plošča na glavnem trgu v Šoštanju, Drobtinice iz preteklosti Šaleške doline«, Šaleški razgledi 14, Velenje 2012.

⁴⁸ Hribernik, Mesto, 45. Hribernik ne navede vira opisa požara.

Šoštanj na Franciscejskem katastru.

Kje točno je izbruhnil požar? V Seznamu stavbnih parcel Franciscejskega katastra v k. o. Šoštanj⁴⁹ (1825) je navedeno, da je bil Valenzy Johann lastnik stanovanjskega poslopja (Wohngebäude) na gradbeni parceli št. 97 s hišno

⁴⁹ SIAS 177/C/F/C411/s/PT.

številko 57½.⁵⁰ Hiša je stala nasproti magistrata. V starejšem Jožefinskem katastru (1789/90)⁵¹ je v opisu ledine ‚trg Šoštanj‘ na naslovu Šoštanj 57½ naveden lastnik Vallenty Johann, raba pa je opisana kot ‚pogorišče‘ (Brandstadt), enako sosednja parcela Antona Lorgerja.⁵² Je pri obeh pogoriščih šlo še po pol stoletja za ostanke požara iz leta 1734? Kakorkoli: Valencijeva hiša je stala na trgu, na mestu, kjer naj bi stal trški grad. To pa ni mogoče, ker bi morala biti vmes cesta.

Posestna struktura

Tudi posestna struktura območja kaže, da je bil trški dvorec lociran nad trgom: tam je bilo še v času Franciscejskega katastra veliko območje sklenjene pridvorne zemlje, medtem ko v trgu dominikalne zemlje ni bilo – bil pa je kos skupne zemlje tržanov (gmajne) za magistratom. Ko se je dominikalna zemlja kasneje, sredi 19. stoletja, parcelirala za zasebne hiše nad trgom, tu niso nastale dolge ozke parcele s staknjenimi hišami kot v trgu, ampak širše parcele z razmaknjenimi hišami – vzorec parcelacije in raba prostora sta drugačna.

Arhitektura dvorca

Oglejmo si zdaj podrobno sam dvorec. Nobene sledi ni več o obrambnih sestavinah, gre za renesančno palačo s pritličjem in nadstropjema. Likovni vtis dvorca je zgoščen na eno samo fasado, obrnjeno proti dvorišču in vrtu oz. proti komunikaciji (poti): ta fasada je zelo široka – ima kar 10 okenskih osi, in nenavadno plitva – stranska fasada ima eno samo okensko os. Fasada je strogo geometrično urejena: je simetrična, obe stranski okenski osi sta malo bolj razmaknjeni,

---

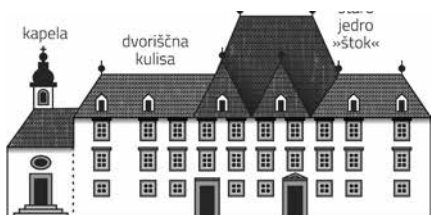
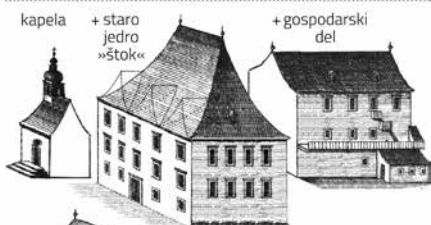
⁵⁰ Nenavadno hišno številko 57½ so zamenjali: indikacijska mapa ima tam številko 78, medtem ko druge številke ohranja.

⁵¹ SIAS 1110.

⁵² Rok Poles, »O dveh šoštanjskih otokih, kasarni in še čem, Sprehod skozi Šoštanj med letoma 1789/90 in 1825«, List.

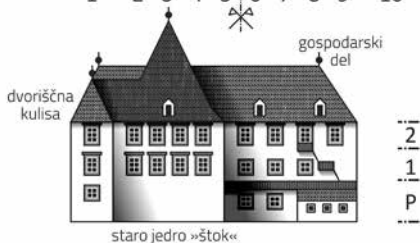

Trški dvorec in njegovi sestavni deli (izrez iz grafike G. M. Vischerja).

Fasadi trškega dvorca.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

le od vratnih portalov ima desni dodano še trikotno čelo. Okna pritličja so kvadratna, okna nadstropij pa višja in s profiliranimi okvirji – kamnitimi ali naslikanimi.

Ta fasada je kulisa, ki predvsem ustvari vtis, da je stavba večja, kot je v resnici: za to široko plitvo kuliso je približno za pol ožje dejansko stavbno jedro – dr. Stopar domneva, da bi to utegnil biti starejši ‚štok‘ (prva gradbena faza trškega dvorca) z visoko štirikapno streho. Za ‚štokom‘ je še ožji trakt, pri katerem niso več pazili na reprezentanco in vtis reda: ta del stavbe ima zunanje odprte komunikacijske balkone in zunanja stopnišča ali lestve med nadstropji – najbrž gre za servisni oz. gospodarski del stavbe. Podstrešje dvorca je bilo osvetljeno skozi poenotene majhne frčade, strešna slemenena so bila okrašena s krogliami.

Ob kulisni fasadi je na zgornji strani dodana pritlična stavba z zvonikom, bržčas kapela.

Po podatkih Franciscejskega katastra (1825) so imeli lastniki šoštanjskega gospostva v trgu dve veliki gospodarski poslopji: prvo, zidano, pod cerkvijo (na območju tik ob dvorcu), in drugo, leseno, na travniku severno od trških parcel. Starejši Jožefinski kataster navaja prvo stavbo⁵³ kot ‚Herrschafts Mayerhof‘ (pristava gospostva). Identifikacijska mapa ob njem prikaže razsežno dvorišče, označeno kot Hof. Dalje je bil po Jožefinskem katastru ‚travnik pri ledenici‘ (Wiese bey Eisgrube) tudi v lasti gospostva.

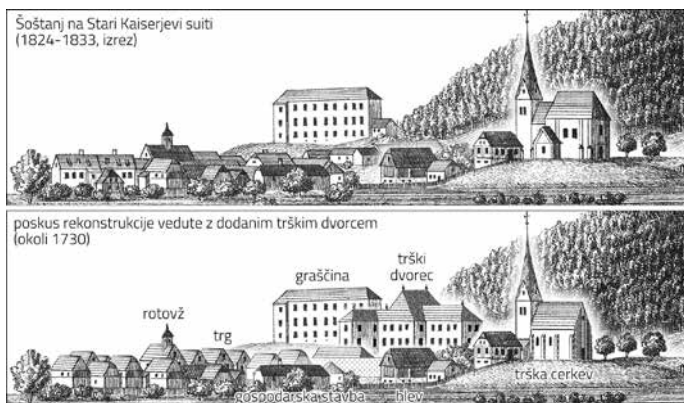
Obe gospodarski stavbi iz Franciscejskega katastra sta tudi narisani na grafiki ‚trga in gradu Šoštanj‘ iz Stare Kaiserjeve suite: prva kot marof z zidanim pritličjem in nadstropjem z zidanimi slopi ter lesenim polnilom med njimi, stavba na travniku pa je pritlična in ima dimnik (bivališče poslov ali kuhinja za prašiče?).

---

⁵³ Na parceli 266 po tedanjem številčenju, ki ni enako kot na Franciscejskem katastru.

Kaiserjeva grafika je priročna osnova, iz katere lahko poskusimo rekonstruirati podobo trga pred požarom. Trški dvorec se s te strani plasti v treh stopnjah: na levi je ozka dvoriščna kulisa, na sredi štok in desno servisni del. Strešna slemena trških hiše so obrnjena – trikotna čela gledajo na trg. Ladja trške cerkve je zmanjšana na velikost gotske prednice. Ruševine starega gradu so na hribu zunaj izreza grafike. Vidi se, kakšna praznina je nastala v prostoru po odstranitvi dvorca.

Upodobitev trga na Kaiserjevi suiti in poskus rekonstrukcije starejše faze prostora.

Vrt

Čeprav dvorec ni stal povsem na ravnini, ampak na plitvem pobočju, je bilo naokoli veliko prostora: dvorcu so lahko po sodobnih vzorih dodali precej razsežen vrt. Za kaj takega pri starejših gradovih na obrambnih legah na strmih vzpetinah ni bilo prostora. Ponekod so vrtove sicer dodajali v bližino gradov, čeprav nanje niso bili organsko navezani,⁵⁴ ali na umetne terase in obzidja. Vrt šoštanjskega trškega dvorca

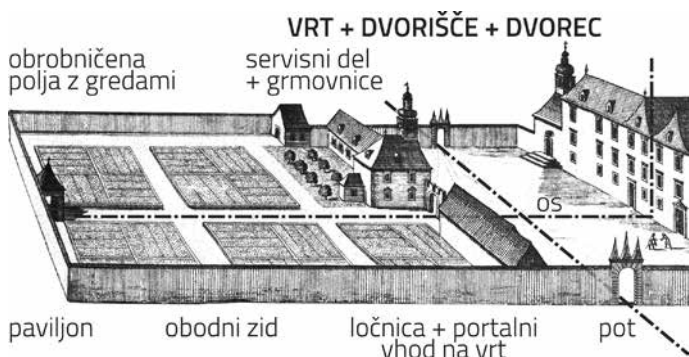
⁵⁴ Npr. vrt gradu Borl ob vznožju grajske vzpetine. Ines Unetič: Gradovi in njihovo okrasno zelenje. https://zimk.zrc-sazu.si/sl/strani/grad_pano-19#v.

pa lahko primerjamo z vrtovi drugih novoveških dvorcev v ravnini (Begunje, Slovenska Bistrica, baročni park dvorca Dornava). Vrt v Šoštanju je bil še vedno predvsem uporaben, namenjen gojenju zelenjave, a že z dekorativnimi elementi. Zasnova prostora je bila že osna, poravnana s sredino glavne fasade dvorca. Vrt je bil ločen od utrjenega dvorišča, vanj se je vstopalo skozi širok polkrožni portal v zidu s cinami na vrhu. Cine so element iz vojaške arhitekture in naj bi varovale vojake na vrhu zidu, vendar tu za cinami ni nobenega obrambnega hodnika in so le dekor. Vrt je obsegal šest polj: pet polj je bilo kvadratnih in obrobničenih, razmejenih s širokimi potmi, na enem polju (ob stavbah pri dvorišču) pa so na trati rasle stebelne grmovnice. V nizkih stavbah tega vrtnega vogala, ki se z okni in vrati odpirajo na vrt, morda gledamo bivališče vrtnarja in njegovo lopo. Kvadratna polja vrta so bile razdeljene na četrtine in vsaka četrtina dalje na štiri vzporedne grede; grede v sosednjih poljih so si bile pravokotne. Tako je nastal značilen dekorativni vzorec, ki daje vtis vrtenja – poznamo ga tudi iz drugih vrtov ali parkov. Čisto na koncu poti od dvorca skozi vrt je stal kvadraten vrtni paviljon, naslonjen na obodni zid. Stranice paviljona so bile na široko odprte z ločnimi prehodi, skozenj se je lahko šlo (in skoraj gotovo v njem tudi posedalo). Vzhodni del vrta s paviljonom je bil povsem osno simetričen. Paviljon je bil neutilitarna arhitekturna kaprica, prestižno znamenje novega odnosa do preživljanja prostega časa, kar so si plemiči lahko privoščili – znamenje najiminitnejšega bivalnega sloga. Časa pa niso preživljali le na umetno ustvarjenem in brezhibno urejenem geometričnem vrtu, ampak tudi v naravi – na lovu v okoliških gozdovih.⁵⁵ Pred glavno fasado dvorca se je torej razvil ‚prospekt‘, zavestno ustvarjen lep pogled, ki se je plastil v več zaporednih planih (dvorišče, ločnica, vrt,

---

⁵⁵ Leta 1605 je nadvojvodov pooblaščenec Abraham Tabenshofer poročal o stanju gozdov, divjadi in čapelj. Stanje se ne more popraviti, ker nekateri plemiči preveč streljajo. Tako delajo: Ivan Sigmud Wagen, deželnoknežji oskrbnik Šoštanja ... Grof Wagensberg bi kupil celo lov v vseh deželnoknežjih gozdovih celjske četrti. Janko Orožen, »Prispevek k zgodovini gozdov v Celjski pokrajini«, Gozdarski vestnik 1969, 106, 107.

paviljon, zid, narava), in ta lep pogled so lahko uživali z višjih etaž dvorca. Vrt je zasedel vsaj toliko prostora kot sam zidani dvorec s servisnimi, tj. gospodarskimi dvorišči – bil je njegov protipol znotraj obodnega zidu, ki je vrt, dvorišče in dvorec povezoval v celoto. Zid je bil ohranjen še sredi 19. stoletja, ko vitez Gadolla piše: »Tam ležeči veliki vrt je še v lasti gospostva in zdaj g[ospoda] grofa Rothkircha – Je povsem obdan z zelo starim zidom.«⁵⁶

Elementi vrta pred šoštanjskim trškim dvorcem.

Dvorec z dvoriščem in vrtom je torej obdajal zid, trg pa ni imel obzidja, kot tudi ni dokazov za zapis Janischa:⁵⁷ »Sedanji grad [Graščina], stolp Pusti grad (Pustihrad) in stari grad spodaj [Amtshaus] so bili svojčas povezani s krožnim zidom.«⁵⁸

Posestna upravna struktura

Ko govorimo o ‚trškem dvorcu‘, pridevnik ‚trški‘ opredeljuje predvsem geografsko povezavo s trgom – gre za

⁵⁶ Franz vitez Gadolla, Območje trga Šoštanj, StLA HS-1385.

⁵⁷ Janisch, Lexikon, 851.

⁵⁸ Prim.: Koren Božiček, Umetnostnozgodovinski oris, 135.

grajsko stavbo kot sedež gospostva – upravne funkcije trga pa je prevzemal magistrat v trgu. Gospostvo in trg sta bili dve entiteti v prostoru, z različnim naborom zemljišč in različnim statusom ali upravnim mehanizmom (ki se je sicer deloma prekrival).

Ločiti moramo tri plasti ali območja:

- kje vse so bila zemljišča prebivalcev trga,
- kaj vse je obsegalo gospostvo Šoštanj,
- kje je potekala meja trškega pomirja.

1. Zemljišča prebivalcev⁵⁹ trga Šoštanj so bila v večini zaobjeta s kasnejšo katastrsko občino Šoštanj, kot jo začrta Franciscejski kataster 1825.⁶⁰ Kot ugotavlja Pleterski za Blejski kot, velja tudi pri Šoštanju, da se meje katastrske občine ujemajo s tedanjim gospodarskim območjem trga in da so meje katastrske občine hkrati njegov okoljski maksimum.⁶¹ Preko meje katastrske občine so imeli prebivalci Šoštanja razmeroma le malo zemljišč.

2. Pri gospostvu Šoštanj⁶² pa je bilo ravno obratno: večina dominikalne posesti gospostva, kot jo še lahko razberemo iz Franciscejskega katastra, je bila zunaj območja k. o. Šoštanj in zunaj trškega pomirja – sploh obsežni gozdovi: v Skornem (še danes imenovani Grajska planina), v Topolšici (na Lomu), v Ravnah (Lajše), tudi vinogradi gospostva so bili v Šmartnem ob Paki.

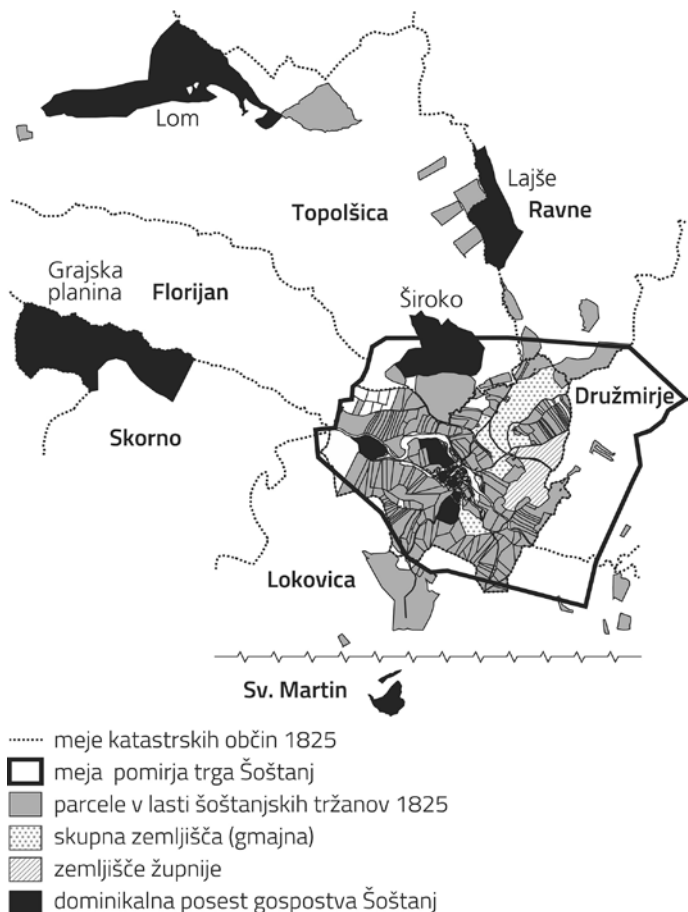
---

⁵⁹ »Prebivalce Šoštanja« kataster po statusu ločuje na tržane (Burger), ki so v večini, in kajžarje (Häusler), posebej zapiše zdravnika (Chyruurg), pisarja (Amtschreiber) in babico (Hebanie), nekaterim pa statusa ne določi.

⁶⁰ Rok Poles, O hrastu s tremi preraslimi križi oziroma še o šoštanjski trški meji (pomirju), List.

⁶¹ Andrej Pleterski, Nevidna srednjeveška Evropa, župa Bled, Ljubljana 2011, 13.

⁶² Gre pravzaprav za posest gospostev Šoštanj in Kacenštajn, združeno v 16. stoletju. Ravnikar, Nekaj dopolnil, 234.

Posest gospostva Šoštanj in tržanov Šoštanja.

3. Pomirje trga Šoštanj je na vzhodni strani obsegalo širok pas, v katerem šoštanjski tržani niso imeli svojih posesti: Družmirje kot matično vas, v bližini katere je bil ustanovljen trg, pa tudi kos Lokovice. Očitno pri pomirju ni šlo samo za očrtanje meje posesti v lasti tržanov – z vključitvijo Družmirja so mdr. znatno povečali naborno območje in tako zmanjšali pritisk na trg.

- ..... meje katastrskih občin 1825
- pomirje trga Šoštanj / trška / naborna meja
- 5 mejni kamni z napisom GMS (Gemeiner Markt Schönstein)
- velenjski del doline
- naselbini trg Šoštanj in vas Družmirje
- ⊕ župnijska cerkev sv. Mihaela

Pomirje trga Šoštanj je obsegalo tudi jedro vasi Družmirje.

Odnosi med trgom Šoštanj in gradom (gospodvom) Šoštanj so bili občasno tudi napeti: morda je trg zato poudaril svoj deželnoknežji, tj. od lokalnega gospodstva ločeni status, tudi s tem, da je ob prvotne tri 'lepe kamne', ki govorijo o imenu trga, v trški grb dodal imperialnega orla deželnih knezov Habsburžanov.⁶³

⁶³ Rok Poles, »Od srčastega ščita do srčastih kamnov, Prispevek k poznavanju šoštanjskega grba«, Kronika 68, Ljubljana 2020.

Fizični in »bajevni« ostanki trškega dvorca

Kamnito ploščo z grbom Schrottenbachov smo že omenili: plošča ima zgoraj izstopajoč rob in bi po obliki sodeč lahko bila prvotno preklada portala. Danes jo lahko vidi vsak, ki pride v Šoštanj, vitez Gadolla pa izrecno piše: »O Schrottenbachih /.../ ne najdem nobene sledi, da bi imeli Šoštanj«. Je možno, da Gadolla sredi 19. stoletja tega grba ne bi videl? Hiša na tem mestu je narisana na Franciscejskem katastru iz leta 1825, torej je sredi 19. stoletja stala, ni pa ob hiši narisane kakšnega zidu ali prehoda ob njej. Je bil grb vzdan na sedanje mesto sekundarno – tako pozno, da ga Gadolla še ni videl? Tudi Vischerjeva grafika na tem mestu ne kaže nobenega prehoda v zidu.

Kamnita plošča z grbom Schrottenbachov.

Polovica stebra, morda del trškega dvorca.

Leta 2019 je bil na parceli št. 708 k. o. Šoštanj najden kos stebra (zdaj v depaju Muzeja usnjarstva), ki bi utegnil biti ostanek trškega dvorca.

V kleti hiš Cesta talcev 2 je obokan hodnik (začetek ‚rova‘?), zaprt z zloženim kamenjem, po sredi kleti pa poteka debel zid z ločno odprtino, drugačno od siceršnje geometrije kletnih prehodov in obokov; je pa ta zid vzporeden z daljšo stranico hiše in bi utegnil biti ostanek kleti starega dvorca. Zasuti zidovi so bili vidni tudi pri zemeljskih delih ob tej hiši.

Šoštanjčan Danilo Čebul⁶⁴ pravi: *»Očitno je zgodba o tem rovu [ki naj bi povezoval Pusti grad s spodnjim gradom] prisotna skozi vse generacije Šoštanjčanov. Tudi mi smo v mladosti iskali in kopali po grajskem hribu. O obstoju rova mi je govoril Turk Martin, rojen leta 1900, ki je omenjal rove v kletnem delu hiše, imenovane pri Trimelu. Tudi Samoborjeva Beba (Marija), roj. 1927, je omenjala otroško raziskovanje v kletih te hiše. Sam sem imel priložnost leta 1990 raziskati kletne prostore te hiše in sem si takrat ogledal zanimiv obokan prehod, ki je zaprt z zloženim kamenjem.«*

Literarizirano izročilo je vključeno v ‚mladinsko povest‘ Jelarjevi čuvarji, v Šoštanju rojenega publicista Davorina Ravljena: *»V ozadju za trgov visoko štrli izmed gostega smrečja zapuščena razvalina. To je ostanek stolpa nekdanjega mogočnega gradu, v katerem so prebivali srednjeveški vitezi. Mnogo pripovedk je ostalo iz tistih davnih časov in ustna sporočila še danes pravijo: Turki so grad razdejali, toda graščak se je z družino vred rešil po podzemskem hodniku, ki vodi globoko doli v hrib. In tam so še danes zakladi rujnega zlata.«*

Gadolla pripominja, da zaklad čuva črni pes.⁶⁵

---

⁶⁴ Elektronsko sporočilo Danila Čebula Špeli Poles, 6. 9. 2019.

⁶⁵ StLA HS-1385, Poles, Zaklad.

Razvoj prostora

Domnevno se je prostor Šoštanja razvijal takole:

1. Zaradi različnega dviganja zemljišča ob prelomnicah na stiku tektonskih plošč nastane dolina z 8 kilometrom dolgim in 2 kilometra širokim dnom. Skoznjo teče reka Paka. Relief doline je asimetričen – južni rob je strm, severni položen, zato priteka večina potokov v dolino s severa in z nasutji, ki jih nosijo s sabo, potisnejo Pako ob južni rob doline. Eden redkih pritokov Pake z juga je potok, ki priteka iz Lokoviških hribov, iz ‚Pustega grabna‘: nasutja tega potoka so na koncu grabna oblikovala vršaj, ki je reko Pako lokalno odmaknil stran od hriba – nastala je polica, na kateri se bo lahko razvil trg. Bržčas je bilo mogoče Pako na tem mestu tudi prebresti; ob potoku se spusti v dolino stara pot čez hribe v Lokovico in dalje v dolino spodnjega toka reke Pake in Mislinjsko dolino. Hrib ima ime Hoja (Hojaberg), kar najbrž kaže na nekdanjo poraslost s hojami – jelkami. Dolinsko dno je na tem mestu zelo ozko: med hribom Hojo in gričevnatim hrbtom Gorice je kakšnih 600 metrov, in skozi ta prehod je vodila stara cesta na Koroško. Preden je cesta prečkala potok Velunjo, se je ob njej razvila slovanska naselbina – vas Družmirje. Blizu so se cepile tudi poti v Savinjsko in Mislinjsko dolino. Na rahli vzpetini zahodno od Velunje, kamor so kasneje postavili cerkev sv. Mihaela, lahko predvidevamo star simbolni prostor (slovansko grobišče?, antika?).

2. S kolonizacijsko gesto vitezov z Bavarskega nastaneta v prostoru grad Šoštanj in pod njim naselbina. Pri gradnji gradu najprej zaradi obrambe podrejo gozd in vsekajo v skalni pomol jarek, da nastane skalni otok, na katerem zgradijo grad. Naselbino pa zasnujejo na vršaju – na terasi nad dolino, kamor se spusti pot po prelazu – klancu iz Lokovice mimo grajskega hriba. Za tržni prostor razširijo del poti zunaj območja dominikalne zemlje na jugu in pred rečnim prehodom na severu.⁶⁶ Vzporedni stranici naselbine tvorijo hiše,

---

⁶⁶ Jože Curk domneva, da je nekdanj segal lečasto oblikovan trški prostor vse do vznožja hriba in je bil z gradnjo trškega dvorca trg skrajšan. Curk, Trgi.

postavljene pravilno – strogo v vrsti, za hišami so dvorišča s servisnimi stavbami, nato travniki in vrtovi. Parcele so trakaste – vzporedne, ozke (približno 8 metrov) in dolge 50–70 metrov. Slemena hiš so obrnjena pravokotno na skupni prostor, hiše se ne držijo skupaj – med njimi so ozki prehodi. Še leta 1872 so bile mnoge trške hiše lesene, krite s slamo in skodlami.⁶⁷ Jedro naselbine se drži nekoliko stran od reke, da je varno pred poplavami. Ponovno razdelijo obdelovalno zemljo: na tisto, ki bo še naprej pripadala vasi Družmirje, in tisto, ki bo pripadala novi naselbini (ki tedaj še nima statusa trga): ločnica poteka točno preko domnevnega starega kulturnega prostora, ki je pokristjanjen s tem, da tja postavijo cerkev sv. Mihaela (nadangela, ki premaga hudobca, zmaja). Ob cerkvi je tudi pokopališče obeh naselij. Robni, mejni prostor med dvema naseljema je tudi prostor prehoda med tostranskim in onostranskim življenjem. Del prostora ostane v skupni rabi (gmajna). Grajski gospodje si nad naselbino postavijo kapelo oz. lastniško cerkev sv. Mohorja in Fortunata (v 13. stol.).

3. Stari grad na visoki obrambni legi izgubi svojo funkcijo: poškodovan je v času medplemiških spopadov in vpadov Turkov; sčasoma tudi ne ustreza več ideji o tem, kaj je sodobno bivanje; njegova lokacija ne omogoča širitve z dozidavami, kot je bilo to npr. pri gradovih Velenje in Turn. Sedež gospodstva se prenese v čokato stavbo pod gradom. Nastane tudi jedro današnje graščine Turn: večetažni stolp, ki bržčas sprejme še kakšne druge funkcije, kot da služi samo za desetinsko shrambo oz. žitno kaščo. Naselbina dobi trške pravice, mdr. redne sejme in da mora promet obvezno potekati skozi njo. Župnijsko cerkev utrdijo v močan protiturški tabor (po letu 1473). Leta 1572 je v trgu 29 hiš, zavezanih k plačevanju davka.⁶⁸

---

⁶⁷ Curk, Trgi, 135.

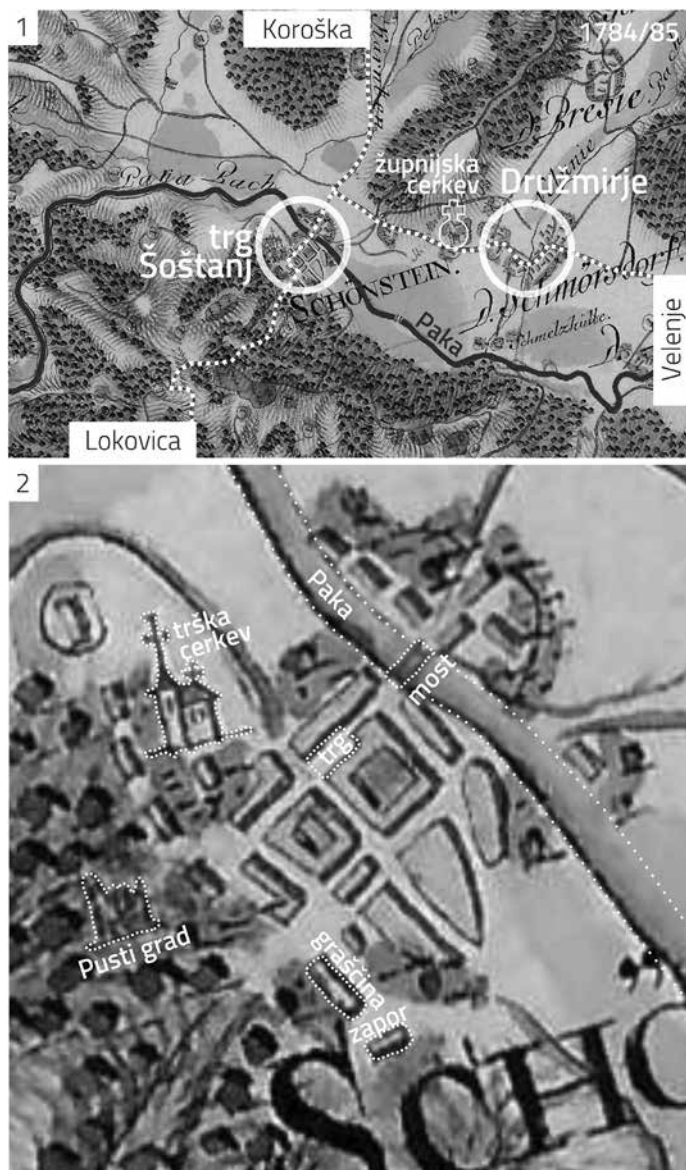
⁶⁸ Valentinitisch, Willkür, 470 navaja HK 61/5: 1572, Rauchgeld-Register Markt Schönstein.

4. V želji po udobnejšem bivanju grajski razširijo trški dvorec: starejšemu jedru dodajo ozek, renesančno fasadiran obcestni trakt: široko, simetrično zasnovano kuliso. Zgrajena je iz lesa, kar pomeni hitreje in ceneje, kot če bi bila kamnita, na zunaj pa je ometana, da se razlika v gradnji ne vidi in je ustvarjen impozanten vtis novega gosposkega sedeža. Oblikujejo široko dvorišče in geometrični vrt, vse obdajo z zidom, prehod poti preko grajskega dvorišča kanalizirajo z reprezentančnima portaloma. Zgradijo mlin na Paki. Tudi ob drugem stolpu (jedru graščine) postavijo dodatne prostore in ločen zapor. Nad trškim dvorcem stoji Lafentialska hiša. Ob trgu se pojavljajo dodatne stavbe za območjem primarne trške linije in ob vodi ter kajže pod gozdom. Onkraj Pake, ob cesti na Koroško pod Goricami, stojijo vislice – še eno vidno znamenje oblasti.

5. Trški dvorec leta 1734 pogori. Ker je lesen, je najbrž res dobesedno »upepeljen« (ostanejo le zidovi kleti in temelji, na katere naletijo stoletja kasneje, ko gradijo stavbe na tem območju). Sedež gospodstva se prenese v graščino. Trg na stranici, kjer je bil nekdanj dvorec, »zaceli« vrzel – zapre trški prostor z novima hišama. Od trškega dvorca ostanejo samo nekatera gospodarska poslopja; sicer je prostor južno od trga izpraznjen še leta 1825, ko snemajo Franciscejski kataster. Hkrati z dvorcem leta 1734 pogori tudi trg, ki je gorel že tudi v preteklih stoletjih. Trg leta 1754 šteje 60 hiš, od tega 19 obrtnikov, 12 posestnikov, 4 gostače in 25 kočarjev.⁶⁹ Ob renesančno baročnih obnovah spremenijo usmerjenost trških streh (slemena obrnejo vzporedno s trgom), stavbe se povežejo med seboj v sklenjen niz, nekatere stavbe sežejo preko dveh ali več nekdanjih ozkih trakastih parcel. Stari (Pusti) grad povsem izgubi pomen – ob izdelavi Franciscejskega katastra (1825) mu ne namenijo ne lastne zemljiške parcele ne zaznambe na karti – gozdna parcela št. 458 z ruševinami gradu je v lasti Johanna Poglatscha, Šoštanj 65, ki nima niti statusa tržana. Nekdanj redno krčeni grajski hrib se spet zarašča z gozdom.

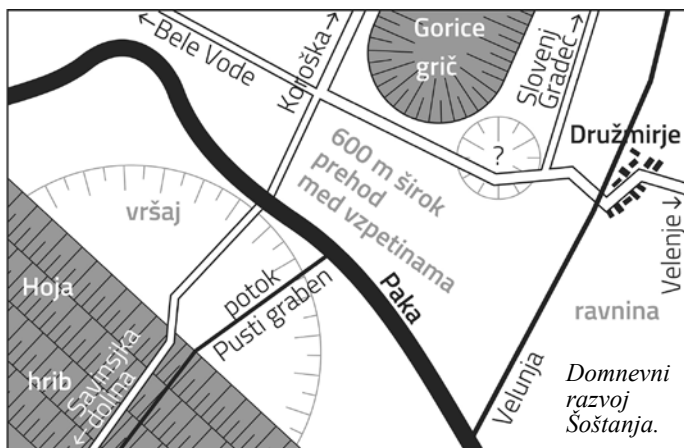
---

⁶⁹ Curk, Trgi, 135, 63.

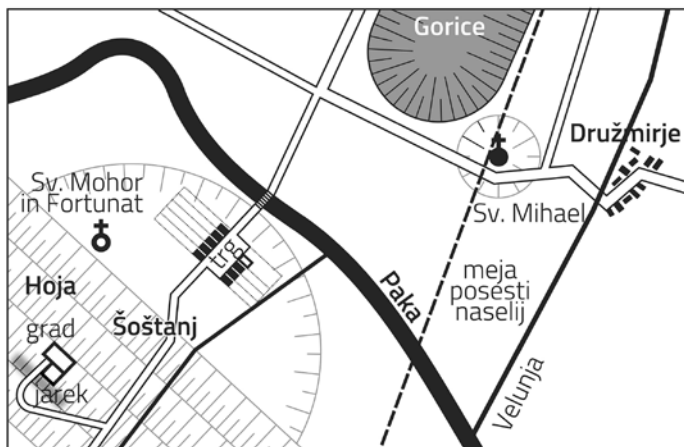

Šoštanj na prvi vojaški karti.

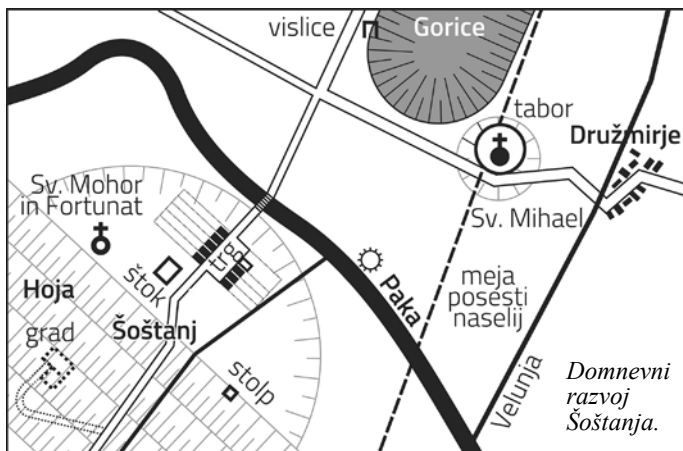
6. Sredi 19. stoletja ob cesti v trg zgradijo vrsto novih hiš, približno vzporednih z linijo nekdanjega trškega gradu, a bolj ob cesti (hišne številke 88, 92). Nekdanji grajski vrt ostaja prazen. Cesta ob reki Paki skozi Penk nadomesti nekdanjo cesto v Savinjsko dolino preko hriba. S trga odstranijo stari pranger.

1. Pred ustanovitvijo trga
(geografska matrika + slovanska naselitev)

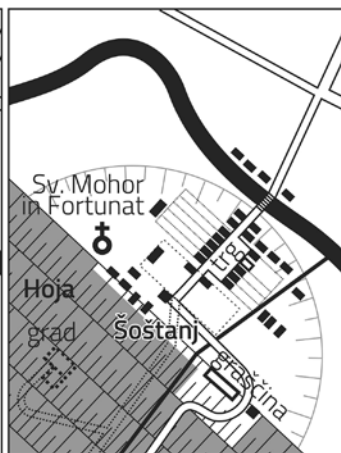
2. Postavljen grad, ustanovljen trg, trška cerkev (romanika)

3. Opuščen grad, postavljeni: stolp (jedro graščine) in štok (jedro trškega dvorca), mlin (16. stol.), protiturški tabor

4. Trški dvorec, kašča, zapor, magistrat v trgu (17. stol.)

5. Trški dvorec izgine, sedež gospostva v graščini (druga polovica 18. stol.)

7. Na mestu hlevov gospostva in hiše na vogalu trga zgradijo Voschnaggi svoji dve mestni vili (konec 19., začetek 20. stoletja). Pozidava se širi na vrt gospostva. Na mestu

starega križa na trgu postavijo Marijin steber.⁷⁰

8. Danes sta na mestu nekdanjega vrta pred trškim dvorcem stanovanjska bloka.

Viri in literatura:

- **Aplinc, Miran**, »Stanovati v Šoštanju«, Šaleški razgledi 14, Velenje 2012.
- Beiträge zur Erforschung steirischer Geschichtsquellen, Historische Verein für Steiermark, Graz 1908.
- Borko, Elko, »Dr. Josip Vošnjak, zdravnik, pisatelj in narodni buditelj«, ISIS 2012, št. 12.
- Curk, Jože, Trgi in mesta na slovenskem Štajerskem, Maribor 1991.
- Gadolla, Franz vitez, Grad Šoštanj in Območje trga Šoštanj, StLA HS-1385.
- Gadolla, Franz vitez, Šaleški gradovi viteza Gadolle, Velenje 2015.
- Genealogisches Reichs- und Staats-Handbuch, 1. del., Frankfurt na Maini 1801.
- Holzhausen, A., Jahrbuch kunsthistorischen Sammlungen in Wien, Dunaj 1899.
- Hribernik, Franc, Mesto Šoštanj, Šoštanj 1998.
- Hudales, Jože, »Le vkup, le vkul uboga gmajna«, Šaleški razgledi 2, Velenje 1989.
- Hübner, Johann, Genealogische Tabellen, 3. del, Leipzig 1766.
- Jacobi, Christian Friedrich, Europäisches Genealogisches Handbuch, 2. del, Leipzig 1800.
- Janisch, Josef Andreas, Lexikon von Steiermark mit historischen Notizen und Anmerkungen, III. Band, Graz, 1885.

---

⁷⁰ Rok Poles, »Birna in Marijin kip«, List 12, Šoštanj 2016.

- Kojc, Viktor, Mesto Šoštanj, osnovna šola Biba Röck in Napotnikova galerija, Šoštanj 1972.
- Kos, Dušan, Vitez in grad, Ljubljana 2005.
- Kosi, Miha, »Grajska politika – primer grofov Celjskih«, Kronika 60, Ljubljana 2012.
- Musi, Peter, »Iz Šoštanja na Štajerskim«, Kmetijske in rokodelske novice, Ljubljana, 27. 5. 1846.
- Orožen, Ignaz, Das Bisthum in die Diözese Lavant., 5. del Das Dekanat Schallthal, Graz 1884.
- Orožen, Janko, »Prispevek k zgodovini gozdov v Celjski pokrajini«, Gozdarski vestnik, 1969.
- Pettenegg, Eduard Gaston grof, Die Urkunden des Deutsch- Ordens- Central archives zu Wien, Dunaj 1887.
- Pleterski, Andrej, Nevidna srednjeveška Evropa: Župa Bled, Ljubljana 2011.
- Podlipnik, France (Davorin Ravljen), »Jelarjevi čuvaji«, Mlado jutro, 8. in 15. 5. 1932.
- Poles, Rok in Špela Janežič, Kdor trikrat zvon v Šmartnem sliši, težko gre iz Šmartnega, Šmartno ob Paki ???
- Poles, Rok, »Birna in Marijin kip«, List 12, Šoštanj 2016.
- Poles, Rok, »Z računalnikom po Trški poti okoli Šoštanja«, List 4, Šoštanj 2019.
- Poles, Rok, »O hrastu s tremi preraslimi križi oziroma še o šoštanjski trški meji (pomirju)«, List 5, Šoštanj 2019.
- Poles, Rok, »O lesenem trškem gradu«, List 7/8, Šoštanj 2019.
- Poles, Rok, »Zaklad starega gradu varuje črni pes. Transkripcija in prevod zapiskov Franca viteza Gadolle o šoštanjskih gradovih sredi 19. Stoletja«, List, Šoštanj 2020.
- Poles Rok, »O dveh šoštanjskih otokih, kasarni in še čem, Sprehod skozi Šoštanj med letoma 1789/90 in 1825«, List, Šoštanj ???.
- Poles, Rok, »O dvanajstih gradovih z imenom Schönstein«, List, Šoštanj 2020.

- Poles, Rok, O »Bafentalski« hiši v Šoštanju, ki je bila v resnici Lafentalska oz. Hiša Labotske doline«, List 6, Šoštanj 2020.
- Poles, Rok, »Znameniti sin znamenitega šoštanjskega trgovca Samo(v)nika – feldcojgmajster Ivan baron Samonigg«. Čaka na objavo v Listu.
- Poles, Rok, »Od srčastega ščita do srčastih kamnov, Prispevek k poznavanju šoštanjskega grba«, Kronika 68, Ljubljana 2020.
- Preinfalk, Miha, »Grofje Thurn-Valsassina na Koroškem«, Kronika 2, Ljubljana 2008.
- Ravnikar, Tone, »Še nekaj razmišljanj o uporu leta 1635«, Šaleški razgledi 2, Velenje 1989
- Ravnikar, Tone, »Nekaj dopolnil k Hribernikovi zgodovini Šoštanja«, Mesto Šoštanj, Šoštanj 1998.
- Ravnikar, Tone, V primežu medplemiških prerivanj, Ljubljana 2010.
- Ravnikar, Tone, »Grbovna plošča na glavnem trgu v Šoštanju, Drobtinice iz preteklosti Šaleške doline«, Šaleški razgledi 14, Velenje 2012.
- Stopar, Ivan, »Šoštanj (Schönstein), trška graščina. Grajske stavbe v Šaleški dolini«, Naš čas 34, Velenje 1980.
- Stopar, Ivan, »Šoštanj (Schönstein), trški dvorec«, Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji, Med Solčavskim in Kobanskim, Ljubljana 1993.
- Valentinitich, Helfried, »Willkür und Widerstand, Die Wirtschaftliche und rechtliche Lage der Unterthanen der untersteirischen Herrschaft Schönstein in der früherer Neuzeit«, Grafenauerjev zbornik, Ljubljana 1996.
- Vischer, Georg Matthäus, *Topographia Ducatus Stiriae*, Gradec 1681.
- Vošnjak, dr. J., Spomini, prvi del, Ljubljana 1905.
- *Vošnjak, dr. J., Navzgor; navzdol. Povest iz polminole dobe, 62. zvezek Slovenskih večernic, Celovec 1909.*

- Vošnak, Laurentius, (Župnijska kronika) Liber memorabilium parochiae s. Michaelis prope Schönstein, 1872 (kopija v Muzeju Velenje).

Elektronski vir:

- Register enot nepremične dediščine: <http://giskd2s.situla.org/rkd/Opis.asp?ESD=4320>.

Miran Aplinc

*Dr. Miran Aplinc je diplomiral na Pedagoški fakulteti Univerze v Mariboru. Leta 2017 je uspešno zagovarjal doktorsko disertacijo z naslovom *Gospodarski in socialni razvoj Šoštanja od konca 19. stoletja do druge svetovne vojne*. Od leta 2009 je zaposlen na Muzeju Velenje kot muzejski svetovalec.*

SOTESKA PENK

Uvod

Penk je soteska, ki jo je Paka med Gorenjem in Šoštanjem vrezala v odporne triasne dolomite in oligocenski andezitni tuf Skornskega hribovja na zahodni ter Ložniškega gričevja na vzhodni strani. Skupnega imena za hriboviti predel med Šmartnim ob Paki in Šoštanjem nimamo. Hribe nad Paško vasjo ljudje imenujejo Paški vrhi.¹ Nad sotesko se na desni strani dviga hrib Skorno,² na levi pa Lokovica,³ obe področji razloženih naselij po

¹ Mali in Veliki vrh (640 m).

² Vrh Skorna na 723 m; Skorno (=de Schorlinge, 1264); Ravnikar, Tone: Prispevek k srednjeveški topografiji Šaleške doline. V: ČZN, Koropčev zbornik, Maribor 1999, str. 55.

³ Veniški vrh (528 m).

slemenih. Skorno je poraščeno z gozdovi, ki so nekdaj dajali les številnim žagam na Paki.⁴ Tesni Pevniški graben – Penk, kot je v *Spominih* zapisal Josip Vošnjak, je na prelomu v 20. stoletje že premogel cesto in železniško progo, a o tem več v nadaljevanju.⁵

Penk se začne v bližini Šoštanja pri Puharskem mostu čez Pako (Puharje), ob sotočju Pake, Toplice in Florjanščice, konča pa se pri Penšku na izhodu in priključku na cesto Velenje–Gorenje. Ta prostorska zamejitev pa po mnenju domačinov ne drži povsem, soteska naj bi namreč segala vse do Glasenčnika pred Gorenjem. Kot drugo zanimivost izpostavljamo trditev domačinov, da je Penk le na desnem bregu Pake, na levi je že Lokovica, kar potrjuje tudi zemljiški kataster.

Avtor ob uporabi relevantnih dosegljivih virov in literature predstavlja manj znane posebnosti zahodnega dela Šaleške doline, sotesko Penk. V Uvodu so predstavljena razmišljanja o izvoru imena soteske Penk in umestitev začetka soteske na meje nekdanje trške občine Šoštanj. Predstavljen je potek komunikacij (ceste in železnice), ki se prebijajo skozi Penk, neagrarnih dejavnosti (rudnik, topilnica svinca in cinka, nezgrajene HE Penk, žag, mlinov) in agrarne dejavnosti v tej prehodni soteski.

Omembe imena Penk

Po *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*, pènk: »posnema visok glas pri udarcu, trku ob trdo snov: penk, je udaril

---

⁴ Sore, Anton: Velenjska kotlina včeraj in danes. Celje, 1963, str. 21 in 52–53;

https://sl.wikipedia.org/wiki/Marko_Snoj (dostop 6. april 2020).

Po jezikoslovcu Marku Snoju je izvor imena iz slovanske besede *páka* (*voda*) = v nasprotno smer tekoča voda, kar vsebuje po njegovem mnenju žensko obliko slovanskega pridevnika *pákъ* = obrnjena v nasprotno smer. Njegova razlaga izhaja iz dejstva, da, gledano iz Dravske doline, Paka dejansko teče v nasprotno stran od npr. Mislinje; tudi občno ime *páka* (= vzpetina), s katere teče voda v nasprotno smer.

⁵ Vošnjak, Josip: *Spomini*. Ljubljana: Slovenska matica, 1982, str. 591.

kamen, ki je priletel s skale; pritisnil je na petelina in sprožil: penk; pènk /.../.⁶ Morda je poimenovanje soteske Penk posledica rudarske dejavnosti v Puharju, vendar v *Etimološkem slovarju Slovenskih zemljepisnih imen* ne najdemo krajevnega imena Penk,⁷ zaradi tega ga je mogoče beležiti kot ledinsko ime. Poglejmo, katera poimenovanja so morda blizu temu raziskovalnemu vprašanju.

Izvor imena soteske Penk je nejasen, prve omembe pa segajo vsaj v 16. stoletje. Penk je termin, ki se po Blazniku v srednjem veku na ozemlju slovenske Štajerske pojavlja kot: Penek; Pencken; Penikgeschies; Penkchen; Penken; Pennkh; Penykgeschies, vendar kot Penkovo selo.⁸ Ignacij Orožen v *Dioceze Schallthal* omeni, da sta bila leta 1542 med podložniki gospostva Turn tudi Primož v Peneku (Penk?) in Jernej v Peneku.⁹ Kot je zapisal Tone Ravnikar, omemba Penka v najstarejšem urbarju gospostva Turn vendarle dopušča primerjavo z mlajšimi sezname in ledinskimi imeni, ki se pojavljajo od 16. stoletja do današnjih dni.¹⁰ In res, v Šoštanjskem urbarju je najti zapis, da je imel grad 1623 »/.../ mlin v Penku /.../.«¹¹ Tudi Andreas Janisch med opisom gradu v trgu Šoštanj omeni: »Ob glavni cesti proti Penku, ki je speljana vzporedno z gradom /.../.«¹²

⁶ Slovenski pravopis, www.fran.si (dostop 3. april 2020).

⁷ Snoj, Marko: *Etimološki slovar Slovenskih zemljepisnih imen*. Modrijan: Ljubljana, 2009.

⁸ Blaznik, Pavle; Mihelič, Darja: *Historična topografija Slovenske Štajerske in jugoslovenskega dela Koroške do leta 1500*. Seznam oblik krajevnih imen v srednjeveških virih. Maribor, 1989, str. 121.

⁹ Orožen, Ignacij: *Das Bisthum und die Dioceze Lavant, V. Theil, Das Dekanat Schallthal*, str. 59–60. Penek (=Penk): Kljajič, Damijan: *Geografski oris Šaleške doline in Škal*. V: *Zbornik Škale, Šaleški razgledi 3*, KcIN, Titovo Velenje, 1989, str. 25.

¹⁰ Ravnikar, Tone: *Oris starejše zgodovine naselja Škale*. V: *Škale, Šaleški razgledi 3*, KcIN, Titovo Velenje, 1989, str. 25.

¹¹ Hribernik, Franc: *Mesto Šoštanj – zgodovinski opis*. Šoštanj: Občina Šoštanj 1998, str. 58.

¹² Janisch, Josef Andreas: *Topografisch Statistisches Lexikon von Steiermark, III.*, Graz 1878, str. 849.

Naslednja omemba je v urbarju iz leta 1575, po katerem je ležalo trško ozemlje med črto od Zorka preko izliva Toplice, Sraleta, vrha Širokega, vrha Goric do Belunje (Velunje) ter od tod preko Lokovice do Zorka.¹³ V župnijski kroniki, ki jo je 1872 pisal takratni kaplan Lavrencij Vošnjak, najdemo opis obhoda trške meje, v katerem je omenjena tudi soteska Penk, vendar o tem več v nadaljevanju.¹⁴ Dosedanje navedbe nakazujejo kontinuirano rabo imena Penk vsaj od 16. stoletja, vsekakor pa bo za raziskovalce poznega srednjega veka izziv pregled Celjske fevdne knjige.

Nekaj stoletij kasneje so v *Franciscejskem zemljiškem katastru* iz 1825 navedena krajevna imena, reke, domača hišna imena in nekatera ledinska imena, ki jih deloma vsebujejo tudi Jožefinski vojaški zemljevidi, ki pa kot prvi zemljevidi ozemlja na Slovenskem¹⁵ vendarle prinašajo le nekatere osnovne podatke.¹⁶ Splošna podoba Skorna in s tem območja Penka prikazuje povsem agrarno in gozdnato pokrajino. Mostovi in ceste so opisane zaradi premikov vojaštva. Posebno težavo predstavljajo tudi nedosledno zapisana zemljepisna imena.¹⁷

Drug pomemben vir za poznavanje topografske podobe slovenskih dežel je Franciscejski kataster. Ob spremembah v drugi polovici 18. stoletja so deželo zaradi boljše

---

¹³ Hribernik, Mesto Šoštanj – zgodovinski opis, str. 173.

¹⁴ Muzej Velenje: Župnijska kronika Šoštanj.

¹⁵ Grabnar, Marija; Rajšp, Vincenc: Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787, Karte, 5. zvezek. Ljubljana: Znanstveno raziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti in Arhivi Republike Slovenije, 1999;

AS_SI: arsq.gov.si/Query/bild.aspx?VEID=221650&DEID=10&SQNZNR=1 (dostop 10. februar 2020)

¹⁶ Nastali so po ukazu Marije Terezije 1763, vendar so poimenovani po Jožefu II., ki je od 1765 prevzel vodstvo nad vojsko. Zemljevide so risali vojaški kartografi.

¹⁷ Grabnar in Rajšp, Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787, str. 41–60.

uprave razdelili na okrožja – kresije,¹⁸ ki so imela upravno in sodno funkcijo, znotraj pa so delovali tudi zemljiški uradi. V duhu razsvetljenstva in modernizacije habsburških dednih dežel je bil prvi poskus narejen s *Terezijanskim katastrom*, kasneje z *Jožefinskim katastrom*. Zaradi neobjektivnosti Terezijanskega katastra, ki je še vedno ločeval dominikalno in rustikalno zemljo, je Jožef II. s patentom ukazal uvedbo enotnega davčnega sistema.¹⁹ *Franc I. je po modificiranem davčnem sistemu Leopolda II. želel skupen in stabilen katastrski sistem, kot je bil to pred tem že namen Jožefa II. Dela so začeli 1810. Franciscejski kataster*²⁰ je bil izdelan po temeljnih pripravah, zato je tudi najbolj dodelan in predstavlja izjemen rezultat takratnega avstrijskega zemljemerstva.²¹ Mape so davčni dokument z natančno vrisanimi mejami katastrskih občin, stavbnih in zemljiških parcel in ne predstavljajo konfiguracije zemljišča, kljub temu pa so vrisane ceste, stavbe, cerkve in pokopališča itn. V barvnih mapah so z barvami kategorizirane stavbe, ceste, zemljišča itn. Po legendi predstavlja zidano hišo karmin rdeča barva, lesena je bila obarvana rumeno, stavbišča, na katerih so stale stavbe, so označene s črnimi številkami, zemljiške parcele pa z rdečimi številkami. Nadalje so bili travniki označeni z zeleno, vrtovi s temno zeleno, njive z rumeno, gozdne površine pa s temno sivo barvo. Geografska imena so zapisana v deželnem jeziku (ledinska imena). Ohranjena so imena davčnih zavezancev, imena

¹⁸ Štajerska je bila deljena med Mariborsko in Celjsko kresijo.

¹⁹ Korošec, Branko: Naš prostor v času in projekciji: oris razvoja zemljemerstva, kartografije in prostorskega urejanja na osrednjem Slovenskem. Ljubljana: Geodetski zavod SR Slovenije: Geodetska uprava SRS, 1978, str. 149; Patent Jožefa II. 1785. Sledila je katastrska izmera celotne monarhije. Rezultat: Jožefinski kataster.

²⁰ AS_Sl 177 Franciscejski kataster za Štajersko, 1823–1869, Skorno pri Šoštanju.

²¹ Kataster je urejen po deželah, kresijah in leta 1785 določenih katastrskih občinah. Sestavljen je iz dveh delov: opisni z zapisniki in s sezname posestnikov, popisi dohodkov zemljiških parcel, opisom mej katastrske občine itn. drugi del je grafični in vsebuje katastrske mape, kopije map, skice in mape s kasnejšimi popravki.

zemljišč, naselij, hribov, vod, pokrajine, cest in znamenj. Spremembe so kasneje vnašali v rektifikacijske mape. Katastrske občine so bile osnova upravne občine, uveljavljene po letu 1848. *Franciscejski kataster* je bil za Štajersko izdelan v letih med 1818–1828 in je začel veljati 1847.²² V naslednjih letih so bile izvedene reambulacije, vendar hišnih številk niso spreminjali.²³

V obeh omenjenih starejših grafičnih opisih slovenskega ozemlja ni najti zaznambe Penk, pojavlja pa se ledinsko ime Puharje na vstopu v sotesko in Rude kot območje nad Puharjem, kjer je kmetija Pušnik.²⁴

Josip Vošnjak je v svojih *Spominih* omenjal pot, ki jo je 1858. opravil peš »/.../ po Savinjski dolini skozi Pevniški graben, /.../.«²⁵ Za kasnejši čas na prehodu v 20. stoletje je zapisal: »Zdaj pa vodi železnica iz Celja po Savinjski dolini in se zasuče v Šaleško ob Paki po tesnem Pevniškem grabnu (Penku), še skozi kratek predor in pred tabo se razširja Šaleška dolina, /.../.«²⁶ Ob izidu *Spominov* leta 1906 je Karel Verstovšek to poimenovanje kritiziral takole: »Docela neupravičen izraz je pa Pevniški graben, v spodnji Šaleški dolini, tj. okoli Šoštanja, pravijo ljudje, da gredo v Penk ali da so bili v Penku, iz zgornje Šaleške doline pa vozarijo plohe v Piuniku in nalagajo deske v Piuniku /.../.«²⁷

---

²² Patent Franca I., 23. decembra 1817.

²³ Vilfan, Sergij: Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije. Ljubljana: Slovenska matica, 1961, str. 371–380; Golec, Boris: Zemljiški katastri 18. in 19. stoletja kot vir za stavbno, gradbeno in urbanistično zgodovino slovenskega ozemlja, del 2, Arhivi, l. 33, št. 2 (2010), str. 339–396, 366.

²⁴ Pripomba avtorja.

²⁵ Vošnjak, Josip: Spomini, Prvi in drugi del 1840–1867, prvi zvezek. Ljubljana, 1905, str. 61.

²⁶ Vošnjak, Spomini, str. 591.

²⁷ Verstovšek, Karel: Ocena Vošnjakovih spominov. V: Šaleški razgledi 11, Zbornik 1994/1995, KcIN, Velenje, str. 229.

Glede na različne zapise krajevnega imena – Penk, Pevnik, Penek, Piunik itn. – je treba sklepe, ki sledijo omenjeni razpravi, postaviti zelo previdno. Na to nas opozori poimenovanje najvišjega vrha Lokovice, to je Veniški vrh.²⁸ Lokacijsko blizu odkrijemo še eno poimenovanje, to je domače hišno ime kmetije Penšek (Benschegg),²⁹ ki leži na izhodu iz soteske ob vpadnici ceste iz Velenja proti Gorenju. Pri tem ne vemo, ali je soteska Penk dobila ime po kmetiji Penšek ali je bilo obratno.³⁰ Morda pa ima krajevno ime Penk vendarle izvor v razpenjenih vodah odtekajočega jezera skozi »peniško sotesko«, opisano v dolinski bajki Gustava Šiliha.³¹

Ustreznega odgovora na vprašanje o izvoru krajevnega imena Penk v dosegljivih virih ne zasledimo, zato naj predstavljajo izziv raziskovalcem v prihodnosti.

Trško ozemlje GMS in Penk

Penk je omenjen v župnijski kroniki, ki jo je spisal Lavrencij Vošnjak, službujoči kaplan v Šoštanju od 1868 do 1872. V njej je opisan znameniti obhod trškega ozemlja. Pri tem je potrebno poudariti, da je trško ozemlje obsegalo širše območje kot sam trg. Franc Hribernik je zapisal, da je 1575 trško ozemlje potekalo med črto od Zorka v Penku preko izliva Toplice, Sraleta, preko vrhov Široko in Gorice do Velunje ter od tod preko Lokovice spet do Zorka (danes Turinek in cerkev sv. Mihaela)³². Območje zadnjega dela poti do Zorka, kjer stoji kmetija Pušnik, je na starejšem vojaškem zemljevidu iz druge polovice 18. stoletja označeno kot Rude.³³

²⁸ Sore, Velenjska kotlina včeraj in danes, str. 21 in 52–53.

²⁹ AS_Sl 177 Franciscejski kataster za Štajersko, 1823–1869, Skorno pri Šoštanju.

³⁰ Pripomba avtorja

³¹ Šilih, Gustav: Nekoč je bilo jezero, dolinska bajka. Velenje: Pozoj, 1999, str. 80, 226, 229 in 254.

³² Pripomba avtorja.

³³ Grabnar in Rajšp, Slovenija na Vojaškem zemljevidu 1763–1787, 5. zvezek, sekcija 163.

Ozemlje trške poti je bilo označeno z mejniki, ki so imeli tri črke – GMS, kar pomeni Gemeinde Markt Schonstein. O trškem ozemlju je v župnijski kroniki 1872 Lavrencij Vošnjak zapisal, da so pred 1848 obhod opravili vsako sedmo leto na 1. maja. Za ta namen so se iz trga odpravili sodnik in asistenca z zastavo in helebardo do Podhrastnika (prvi mejnik), mimo Sraleta in Poštajnerja (drugi mejnik, Ravne), skozi kovačnico marovškega kovača, mimo Lepa in skozi gozd pod Plešejem (tretji mejnik), v Družmirje (četrti mejnik pri Miklavu) in naprej čez Tamšetov travnik do Pake (peti mejnik). Pot so nadaljevali proti Klancjurju, Hlišu, Ostrožniku, Vrhovniku, Pušniku in v Penk, vse do Podhrastnikovega kozolca, kjer jih je čakalo okrepcilo. Trško ozemlje je bilo večje, kot je bilo ozemlje občine v drugi polovici 19. stoletja (181 hektarov), in večje od ozemlja katastrske občine (282 hektarov).³⁴ Omenjeni obhod je Josip Vošnjak v *Spominih* opisal takole: »Da se meja ohrani v živem spominu, je bil vsake tri leta slovesen obhod z godbo na čelu. Za njo je stopal Marktrichter s sindikom, svetovalci, odborniki, drugi tržani, ženstvo in otroci. Ko smo prišli do kakega mejnika, pograbili so možje nas dečke in vsakega po trikrat prav trdno postavili na mejnik, da bi si ga dobro zapomnili. Tudi mene so tako brez usmiljenja pritiskavali na trde kamne, mejo pa bi jaz danes zastonj iskal.«³⁵

Cesta

Šoštanj je bil do začetka 19. stoletja povezan s cesto skozi Velenje, Šmiklavž, Podgorje s Slovenj Gradcem; cesto skozi Zavodnje in Šentvid s Črno; s cesto preko Lokovice skozi Šmartno ob Paki z Braslovčami in cesto skozi Velenje in Šentjanž s Celjem. Cesta proti Slovenj Gradcu je obstajala že v Rimskih časih in cesta proti Črni od 14. ali 15. stoletja. Skrb za ceste je bila zaupana zemljiškim gosposkam, ki pa jim ni posvečala posebne pozornosti. Iz tega razloga so bile ceste slabe in nedodelane. Z vzpostavitvijo okrožnih uradov

³⁴ Hribernik, Mesto Šoštanj – zgodovinski opis, str. 173–175.

³⁵ Vošnjak, Spomini, str. 28–29.

v drugi polovici 18. stoletja se je stanje izboljšalo. Ena od njihovih nalog je bila skrb za ceste.³⁶ Ob pregledu Jožefinskih vojaških zemljevidov 1763–1787 ne najdemo ceste skozi Penk, ki bi bila uporabna za vojaške namene.³⁷ Okrožnica celjskega okrožnega urada zemljiškim gosposkam leta 1783 je določala vzdrževanje. Kljub navodilom pa ceste niso bile vzdrževane. Šoštanjski učitelj Franc Hribernik je pred drugo svetovno vojno zapisal, da je to posebej veljalo za cesti proti Slovenj Gradcu in Braslovčam. Leta 1829 je prišlo do izgradnje ceste skozi Hudo luknjo, deset let kasneje pa še ceste skozi Penk.³⁸ Od srede 19. stoletja je tako mimo Šoštanja skozi Penk vodila pomembna prometna povezava v Savinjsko dolino.³⁹

Po pregledu *Franciscejskega katastra* 1825 za Skorno in Lokovico naletimo na manj znano zanimivost. Takratna cesta iz smeri Šoštanja v Penk je potekala mimo Puharske hiše (tudi Berghaus) po levi ozki strani Pake vse do rečnega ovinka, kjer je bil kasneje (1891) na desni strani Pake zgrajen tunnel in železnica. Iz digitalnega arhiva Geodetske uprave republike Slovenije ni razvidno, kdaj je bila cesta evidentirana, zagotovo pa po letu 1825, saj je vrisana v rdeči barvi, tako kot vse spremembe po izdelavi originalnega načrta. Takoj za takratnim lesenim mostom čez Pako je sledil levi ovinek in cesta je od tu naprej potekala po desni strani Pake proti Zorkovi žagi (danes Mešič), kot poteka še danes, vendar nižje, v višini današnje Mešičeve sušilnice za les.⁴⁰ To spoznaje vnaša novo dimenzijo v razumevanju urejanja prostora v tej ozki soteski. Kasneje je bila namreč cesta pri Puharju speljana čez Pako na desno stran, kot je še danes. Razlog za

³⁶ Hribernik, Mesto Šoštanj – zgodovinski opis, str. 194–195.

³⁷ Grabnar in Rajšp, Slovenija na Vojaškem zemljevidu 1763–1787, 5. zvezek, sekcija 163.

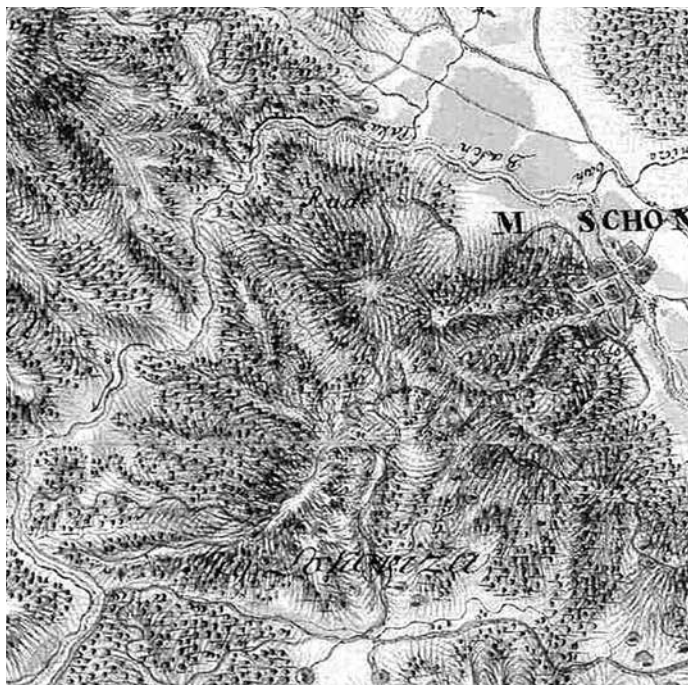
³⁸ Hribernik, Mesto Šoštanj – zgodovinski opis, str. 194–195.

³⁹ Curk, Jože: Trgi in mesta na slovenskem Štajerskem: urbano gradbeni ris do začetka 20. stoletja. Maribor: Založba Obzorja, 1991, str. 135.

⁴⁰ AS_SI: arsq.gov.si/Query/bild.aspx?VEID=221650&DEID=10&SQNZNR=1 (dostop 10. februar 2020).

prestavitve ceste je bila nizka trasa ceste, ki jo je Paka redno poplavljala. Ta sprememba je najverjetneje nastala leta 1839 ob izgradnji ceste skozi Penk. Ob izgradnji železnice leta 1891 je bil najverjetneje cestni nadvoz pri tunelu dvignjen.

Makadamska cesta skozi sotesko Penk je bila glavna prometna povezava Šaleške in Savinjske doline kot banska cesta tudi med obema vojnoma, po drugi svetovni vojni je imela status državne ceste. Asfaltno prevleko je dobila septembra leta 1968.⁴¹ Leta 1980 je z izgradnjo Šaleške magistrale izgubila značaj državne ceste.

Jožefinski vojaški zemljevid 1763–1787.⁴²

⁴¹ Ustni vir: Rozalija Rotovnik, 17. februar 2020, zapis hrani avtor.

⁴² Grabnar in Rajšp, Slovenija na Vojaškem zemljevidu 1763–1787, 5. zvezek, sekcija 163.

*Franciscejski kataster 1825.*⁴³

Rudnik in topilnica svinca in cinka

Glavni vir preživetja prebivalstva zahodnega dela Šaleške doline je bila vse do srede 19. stoletja agrarna dejavnost, v trgu Šoštanj pa mala obrt in trgovina. Ob rasti in pomenu usnjarstva za Šoštanj je bilo pomembno tudi rudarstvo in seveda premogovništvo, ki je ob koncu 19. stoletja že dobilo prvenstvo.

Zgodovina šoštanskega rudišča sega skoraj štiri stoletja v preteklost. Že v 17. stoletju je bil omenjan rudnik cinka v Puharjih pri Šoštanju v lasti grofa Tattenbacha. Omemba dveh rudarjev morda kaže na rudnik svinca in cinka v Puharju,⁴⁴ vendar na rudarstvo opozarja že omemba v štetju 1754.⁴⁵

⁴³ AS_Sl 177 Franciscejski kataster za Štajersko, 1823-1869, Skorno pri Šoštanju.

⁴⁴ Valenčič, Vlado: Starostna in družbena struktura prebivalstva v predjožefinski ljubljanski škofiji po štetju leta 1754. V: Zgodovinski časopis, l. XVII, (1963), str. 127–154.

⁴⁵ Hribernik, Mesto Šoštanj – zgodovinski opis, str. 205, 172 in 187.

Omenjenega grofa Tattenbacha omenja tudi Mohorič,⁴⁶ vendar vemo, da v tem času v Šaleški dolini niso imeli posesti, ali pa so to vendarle bili grofje Turn, ki pa so ravno v tistem času posedovali šoštanjsko gosposčino.⁴⁷ Po usmrtni Tattenbacha zaradi veleizdaje leta 1671 so bile njegove posesti zaplenjene in rudniki so prenehali delovati. Kasneje so rudišče prevzeli kartuzijanski redovniki žičkega samostana, ki so ga zaradi nerentabilnosti podarili baronu Adelsteinu. Slednji kljub trudu ni dosegel pomembnejšega uspeha. 1676. leta so obrat obnovili in ustanovili družbo za izkoriščanje šoštanjskih rud. Pridobivanje rude je bilo težavno, saj se je ta pojavljala le naključno in v majhnih količinah. Rude so se slabo talile in izkupiček je bil majhen, rudnik pa je bil tudi prezadolžen.⁴⁸ Po smrti Adelsteina 1784 je obrat deloval pod okriljem države kot »Blei-Silber-und Galmai Untersuchungsbau zu Schönstein«, vendar le v okviru raziskav.⁴⁹ Po rudarskih kartah iz 1791 je bil v Lokoviškem hribu aktiven Jožefov rov (danes je dostopnih še 400 m), dnevni kop, Ignacijev rov (85 m), 4–5 vhodnih šahtov, separacija v hribu itn.⁵⁰

Od leta 1794 so pridobivali svinčevo belico, ruda je bila izčrpana in obrat je prišel na dražbo. Rudarjenje so v 19. stoletju večkrat poskušali obuditi, vendar z izgubami. V glavnem so kopali cinkovo rudo na obeh bregovih Pake v ziljskem apnencu. Na vzhodni strani Pake se je pojavljal srebronosni svinčevi sijajnik v nepravilnih manjših in večjih lečah in kepah. Glavni obrat je bil na vzhodni strani Pake.

---

⁴⁶ Ravnikar, Tone: Drobčinice iz preteklosti Šaleške doline. V: Planko, Lado (ur.): Zbornik 2011–2012, Šaleški razgledi 14. Velenje: Knjižnica Velenje, 2017, str. 199.

⁴⁷ Ravnikar, Tone: Drobčinice iz preteklosti Šaleške doline. V: Planko, Lado (ur.): Zbornik 2011–2012, Šaleški razgledi 14. Velenje: Knjižnica Velenje, 2017, str. 199.

⁴⁸ Mohorič, Ivan: Problemi in dosežki rudarjenja na Slovenskem: zgodovina rudarstva in topilništva v stoletju tehnične revolucije. 1. knjiga. Maribor: Založba Obzorja, 1978, str. 182–183.

⁴⁹ Mohorič, Problemi in dosežki rudarjenja na Slovenskem, str. 182–183.

⁵⁰ Muzej Velenje: Zbirka kart in zemljevidov: Haupt Mappe über den K.K. Silber-Blei-und galmeiberg bau in Schönstein 1791.

Po vpisu v rudarsko knjigo je obstajal kop svinca in cinka na območju šoštanjske zemljiške gosposke v fari sv. Mihaela, dovoljen po cesarskem patentu z dne 21. junija 1819. Okrog 1840 je bil lastnik rudnika Viktor Ruard, ki je imel v lasti številne rudnike na Slovenskem. S fevdnim pismom 20. marca 1845 je pripadal rudarski družbi v Zagorju. Rudišče je zajemalo šest fevdov, dve separaciji in premogovnik Pesje. Rudnik je obsegal Jožefov rov, Barbarin jašek, Ignacijev rov, rov Ana, Piroška in Atzman. Anin rov na levi strani Pake je obsegal štiri mere, Pirošek pa je obsegal eno jamsko mero in je ležal na travniški parceli usnjarja Piroška na hribu Skorno. Atzmanov rov je bil na travniku Julija Atzmana, tik ob cesti. Jožefov rov je bil na parceli kmeta Pušnika Vermola v bližini ceste proti Ponikvam,⁵¹ torej tik ob stari trasi ceste skozi Penk.⁵² Drobilna naprava na desni strani Pake je obsegala dvajset stop, štiri tresalne mize in drobilni stroj. Koncesija za *prebiralnico* (separacijo) in drobilnico je datirana s 15. februarjem 1877.⁵³ Položaj rogov na levi strani Pake je tako do neke mere jasen, drugače je z rudišči na desni strani Pake. Položaj travnika Julija Atzmana je mogoče slediti v katastru 1825,⁵⁴ v katerem najdemo parcelno št. 122, ter v vpisu v zapisnik duš za Skorno 1869–1878. V omenjenem zapisniku duš najdemo na številki 37 Zorkovo žago, katere posestnik v tem času je bil Štefan Pusovnik, ofer pa je bil Julij Acman.⁵⁵ Kje je bila travniška parcela »usnjarja Piroška na hribu Skorno«, ne vemo, morda pa lahko priimek Pirošek

⁵¹ Mohorič, Problemi in dosežki rudarjenja na Slovenskem, str. 182–183.

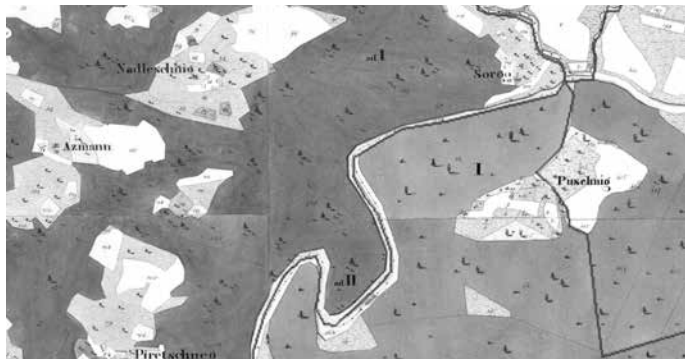
⁵² Pripomba avtorja.

⁵³ Mohorič, Problemi in dosežki rudarjenja na Slovenskem, str. 182–183.

⁵⁴ AS_Sl 177 Franciscejski kataster za Štajersko, 1823-1869, Skorno pri Šoštanju.

⁵⁵ Zapisniki duš za župnijo Sv. Mihaela Šoštanj: Zapisnik duš, Šoštanj (1846–1852); Zapisnik duš, Sv. Mihael pri Šoštanju za leto 1868 (1868–1880); Zapisnik duš, Sv. Mihael pri Šoštanju, Družmirje, Gaberke, Skorno, Florjan (1881–1895); Zapisnik duš, Sv. Mihael pri Šoštanju – cela fara (1889–1915); Zapisnik duš, Šoštanj, Topolšica, Florjan, Skorno (1916–1924); Zapisnik duš, Družmirje, Gaberke, Ravne, Lokovica (1916–1924).

izpeljemo v *Pireški* oziroma *Pirečnik*.⁵⁶ Glede na kataster 1825 je ena od parcel kmetije *Pirečnik* v *Skornem*, gozdna parcela št. 160, segala vse do *Penka*. V *Penku* pa je parcela segala od *Hofbauerja* (danes h. št. 12 pri *kamolomu*) vse do pomožnega rova, ki naj bi bil zgrajen leta 1890 ob gradnji železniškega tunela, ki pa je bil že na parceli št. 122, ki je sodila h kmetiji *Acman*.⁵⁷

*Obseg kmetij Pirečnik in Acman v Skornem 1825.*⁵⁸

Vrnimo se spet k lastnikom rudnika cinka. Leta 1854 sta rudnik z vsemi napravami prevzela *Josip Atzl* (*Zagorska družba* v *Zagorju ob Savi*) in žena *Ana* (rojena *Ruard*). Družba z razvojem rudarskih posesti v *Šaleški dolini* ni bila zadovoljna, zato je v petdesetih letih rudarske pravice za 5200 goldinarjev prodala šoštanjskemu davkarju *Francu Pavliču* in *Venclju Pavliču*.⁵⁹ Omenjeni so poleg premogovnika v *Pesju* in premogovnika v *Škalah* pridobili še rudnik svinca in cinka

⁵⁶ Pripomba avtorja.

⁵⁷ AS_Sl 177 Franciscejski kataster za Štajersko, 1823–1869, Skorno pri Šoštanju. Navedek o pomožnem rovu ni nedvoumno potrjen.

⁵⁸ AS_Sl 177 Franciscejski kataster za Štajersko, 1823–1869, Skorno pri Šoštanju.

⁵⁹ *Seher, Anton: Od raziskav do 4.000.000 ton lignita letno. V: Mali, Ludvik (ur.), Pipuš, Dušan (ur.), Seher, Anton (ur.): 100 let rudnika lignita Velenje. Velenje: REK, 1975, str. 8–10.*

v Puharjih v bližini Šoštanja.⁶⁰ 1853 sta bila znova kot lastnika vpisana Josef Atzl in njegova žena Ana.⁶¹ Leta 1855 sta imela Atzla v Šoštanju dve talilni peči za cink, 20 stop in zaposlovala 23 delavcev, ki sta jim plačala 5000 goldinarjev mezd. Rudarska posest je obsegala 27 hektarov. Leta 1857 je rudnik proizvedel 7619 centov rude, iz katere so pridobili 192 centov kalamine. Leta 1860 sta postala lastnika rudnika Herman Schotik in Artur Stürmer. Leta 1867 je prišel rudnik v roke učitelja Jožefa Toplaka. Dve leti kasneje je postala lastnica Marija Miller.

Proizvodnja je upadala in lastniki so se stalno menjavali. Ob slabih rezultatih je rudnik 3. junija 1874 prevzel državni erar. Država je poskusila obnoviti delovanje rudnika, a so 1877. že ugotovili, da je delo nerentabilno, saj je bilo v rudi premalo svinca in kalamine. Pridobivanje svinca so ustavili in začeli pridobivati cink iz sfalerita. Rudišče je bilo aktivno do konca 19. stoletja v proizvodnji cinka. Leta 1894 so proizvedli 400 centov cinka.

Leta 1877 so na desnem bregu Pake zgradili cinkarno.⁶² Na *Terenski in jamski karti starega svinčevega rudnika v Puharju* je na desni strani Pake vrisan tudi dnevni kop z manjšo stavbo,⁶³ ki je stala na mestu današnje hiše Skorno pri Šoštanju 3.⁶⁴ V zapisnikih duš za Skorno je pod hišno številko 40 vodena »podrtija fabrika«.⁶⁵ Po pripovedovanju

⁶⁰ Hudales, Jože: Škale v 19. stoletju. V: Ravnikar, Tone (ur.): Škale: zbornik. Šaleški razgledi 3. Titovo Velenje: Kulturni center Ivan Napotnik, 1989, str. 68.

⁶¹ Seher, 100 let rudnika lignita Velenje, str. 8–10.

⁶² Mohorič, Problemi in dosežki rudarjenja na Slovenskem, str. 182–183.

⁶³ Muzej Velenje: Zbirka kart in zemljevidov: Terenska in jamska karta starega svinčevega rudnika v Puharju.

⁶⁴ Pripomba avtorja.

⁶⁵ Zapisniki duš za župnijo Sv. Mihaela Šoštanj: Zapisnik duš, Šoštanj (1846–1852); Zapisnik duš, Sv. Mihael pri Šoštanju za leto 1868 (1868–1880); Zapisnik duš, Sv. Mihael pri Šoštanju, Družmirje, Gaberke, Skorno, Florjan (1881–1895); Zapisnik duš, Sv. Mihael pri Šoštanju – cela fara (1889–1915); Zapisnik duš, Šoštanj, Topolšica, Florjan, Skorno (1916–1924); Zapisnik duš, Družmirje, Gaberke, Ravne, Lokovica (1916–1924).

domačinov naj bi stavba stala v nekdanjem opuščnem kamnolomu,⁶⁶ ki pa je najverjetneje opuščeni dnevni kop.⁶⁷ V tem »kamnolomu« je Franc Kumer pred 2. svetovno vojno kopal kamenje in ga več vozov prodal v Šoštanj in kasneje v delu kopa postavil manjšo hišo. Že Kumer je ob gradnji hiše v skalah našel vhod v podzemno jamo, vendar je vhod takrat zasul.⁶⁸

Kot že povedano, je bila pod dnevnim kopom ob sedanji cesti talilnica, katere ostanke so domačini našli ob urejanju okolice leta 1990.⁶⁹ Sledovi te dejavnosti so pozorne- mu opazovalcu vidni še danes, pod cesto ob Paki so namreč večje količine žlindre in drugih ostankov, saj naj bi tam bila rudniška separacija.⁷⁰ Navedeno potrjujejo podatki iz zapi- snikov duš za Skorno, v katerih najdemo pod številko 40 za- pis »podrtija fabrika«, v kateri so prebivali stanovalci, sama stavba pa je bila v posesti Franca Zupana,⁷¹ kar potrjujejo tudi podatki iz stare zemljiške knjige. Posest je ostala v la- sti Zupanov do 1919, ko se je Jožef Mešič poročil z eno od Zupanovih hčera. Omenjeno zemljišče in hišna številka 40 pa je kasneje prešla v druge roke.⁷² Dnevni kop je bil ne- koliko višje nad talilnico. Zemljišče je bilo leta 1871 v la- sti Petra Klančnika,⁷³ po domače Slaničarja, na hišni št. 1.⁷⁴

---

⁶⁶ Ustni vir: Rozalija Rotovnik, 12. februar 2020, zapis hrani avtor.

⁶⁷ Pripomba avtorja.

⁶⁸ Ustni vir: Rozalija Rotovnik, 17. februar 2020, zapis hrani avtor.

⁶⁹ Ustni vir: Rozalija Rotovnik, 17. februar 2020, zapis hrani avtor.

⁷⁰ Pripomba avtorja.

⁷¹ Zapisniki duš za župnijo Sv. Mihaela Šoštanj: Zapisnik duš, Šoštanj (1846–1852); Zapisnik duš, Sv. Mihael pri Šoštanju za leto 1868 (1868–1880); Zapisnik duš, Sv. Mihael pri Šoštanju, Družmirje, Gaberke, Skorno, Florjan (1881–1895); Zapisnik duš, Sv. Mihael pri Šoštanju – cela fara (1889–1915); Zapisnik duš, Šoštanj, Topolšica, Florjan, Skorno (1916–1924); Zapisnik duš, Družmirje, Gaberke, Ravne, Lokovica (1916–1924).

⁷² Okrajno sodišče v Velenju: Zemljiška knjiga, zgodovinski izpis 164/2020.

⁷³ Okrajno sodišče v Velenju: Zemljiška knjiga, zgodovinski izpis 164/2020.

⁷⁴ Zapisniki duš za župnijo Sv. Mihaela Šoštanj: Zapisnik duš, Šoštanj (1846–1852); Zapisnik duš, Sv. Mihael pri Šoštanju za leto 1868 (1868–1880); Zapisnik duš, Sv. Mihael pri Šoštanju, Družmirje,

V katastru 1825 je za to hišo še veljalo hišno ime Zorko (Sorgo).⁷⁵ Posest je prehajala v druge roke, leta 1928 pa je prišla v last Martina Polovšaka. Danes je to kmetija Turinek. Zemljišče, kjer je bil dnevni kop, je danes v drugih rokah.

Če nadaljujemo prej začeto zgodbo: med 1. svetovno vojno so dela v rudniku na levi strani Pake nadaljevali, po vojni pa je rudnik zaradi pomanjkanja rude prenehal obratovati. Z letom 1919 je postala lastnica rudnika Kraljevina Jugoslavija in rudnik je postal rudna baza cinkarne v Celju.⁷⁶ Zadnje raziskave po 2. svetovni vojni leta 1974 je opravil Geološki zavod iz Ljubljane. Po končanih geoloških raziskovalnih delih v Puharju pri Šoštanju so bili v letu 1974/75 izvedeni poskusi oplemenitenja, ki so uspeli glede kvalitete in izkoristka koncentrata, a z vprašanjem ekonomičnosti.⁷⁷ Veliko rovov je do danes zrušenih, Jožefov rov je ohranjen v dolžini 400 m, Ignacijev rov 80 m in še en manjši rov.⁷⁸ Rudnik svinca in cinka v Puharju je ob skromni eksploataciji dajal možnost dela manjšemu številu rudarjev, vendar se v drugi polovici 19. stoletja zaradi majhne vsebnosti rude ni razvil na industrijsko raven.

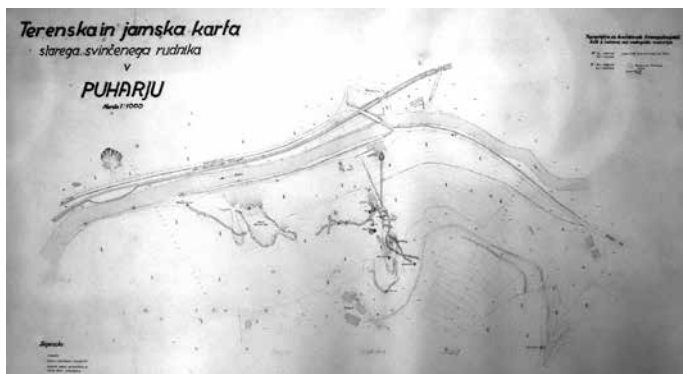
Gaberke, Skorno, Florjan (1881–1895); Zapisnik duš, Sv. Mihael pri Šoštanju – cela fara (1889–1915); Zapisnik duš, Šoštanj, Topolšica, Florjan, Skorno (1916–1924); Zapisnik duš, Družmirje, Gaberke, Ravne, Lokovica (1916–1924).

⁷⁵ AS_SI: arsq.gov.si/Query/bild.aspx?VEID=221650&DEID=10&SQNZNR=1 (dostop 10. februar 2020)

⁷⁶ Mohorič, Problemi in dosežki rudarjenja na Slovenskem, str. 182–183.

⁷⁷ Iskra, Miran; Drovenik, Franc; Štrucl, Ivo: Geološki zavod Ljubljana in Rudnik svinca in topilnica Mežica. V: https://webmail.arnes.si/?task=mail&_frame=1&_mbox=INBOX&_uid=49432&_part=2&_action=get&_extwin=1 (dostop 17. februar 2020)

⁷⁸ Preisinger, Davorin: Spletne društvene novice. Društvo prijateljev mineralov in fosilov Slovenije, marec 2013, št. 8, str. 6; Mohorič, Problemi in dosežki rudarjenja na Slovenskem, str. 182–183; Sore, Velenjska kotlina včeraj in danes, str. 22 in 52–53.

Terenska in jamska karta rudnika svinca in cinka v Puharju.⁷⁹

Železna cesta!

V 19. stoletju se je z modernizacijo transporta in proizvodnje spremenilo domala vse. Uporaba parnega stroja in izgradnja železniškega omrežja je mnogim krajem na Slovenskem omogočila povezavo s svetom ali pa izključenost, kot je bil primer Slovenske Bistrice. Izgradnja južne železnice je bila velik premik v modernizaciji transporta in potovanja, vendar takrat (1848) še ne za Šaleško dolino, ki je bila relativno odmaknjena od glavnih prometnih poti. V 60. letih 19. stoletja je podjetnik Klemensiewicz starejši začel načrtovati progo od Celja skozi Šoštanj in naprej. Pri tem je že sodeloval takrat še mlad tehnik, šoštanjski rojak Mihael Vošnjak. Nov poskus za gradnjo železnice je bil leta 1871, ko je Vošnjak znova preučil traso od Celja do Dravograda, vendar državni zbor tri leta kasneje gradnje znova ni dovolil.⁸⁰ Leta

⁷⁹ Muzej Velenje: Zbirka kart in zemljevidov: Terenska in jamska karta starega svinčevega rudnika v Puharju.

⁸⁰ Resnik, Jože; Stepic, Štefan: Proga Celje–Velenje–Dravograd. Ljubljana: Železniško gospodarstvo: Železniški muzej, 1991, str. 8–15; Cvefhar, Bojan: V Šaleško dolino je prišla železna cesta. V: Cvirn, Janez (ur.): Slovenska kronika XIX. stoletja.- Knj. 3: 1884–1899. Ljubljana: Nova revija, 2003, 170–171; Hribernik, Mesto Šoštanj – zgodovinski opis, str. 195–196.

1882 je Vošnjak v Šoštanj sklical interesente in stopil v stik z ravnateljstvom Južne železnice, vendar odobritve še vedno ni bilo. Končno se je Vošnjak povezal s podjetnikom Klemensiewiczem in mu svetoval progo iz Celja skozi Šoštanj. Pogajanja so bila uspešna in dovoljenje za gradnjo sta dobila Daniel Lapp in Eduard Klemensiewicz ter tako ustanovila skupno gradbeno podjetje. Sredstva za gradnjo je prispevala Štajerska deželna uprava in občine, skozi katere je tekla trasa železnice. Po desetletjih naporov za izgradnjo proge do Šaleške doline so gradnjo pri predoru v Penku začeli 22. decembra leta 1889. Delo na celotni trasi od Celja do Velenja je trajalo dve leti. Pred predorom Skorno je bil zgrajen predalčni most, ki je bil zamenjan leta 1970. Predor je dolg 145 metrov in ni bil obzidan vse do pred nekaj leti, razen obeh vhodov. Na severni strani je bil postavljen cestni nadvoz, na južni strani pa podvoz. Pri gradnji je bil postavljen tudi začasni most za odvoz odpadnega materiala proti Paški vasi. Dela so trajala le 203 delovne dneve. Potreben les za pragove sta dobavili podjetji Skaza in Rak iz Velenja in Negri iz Celja, tirnice pa valjarna Južne železnice iz Gradca; vzpostavljena je bila tudi telegrafska linija.⁸¹ Železniška povezava iz Celja do Velenja je bila odprta 27. decembra 1891, nadaljnja povezava do Slovenj Gradca pa 20. decembra 1899. Železnica in cesta sta bili v zemljiški kataster evidentirani 1894.⁸² Proga se je kmalu pokazala za zelo uporabno, saj je velenjski lignit našel odjemalce (Cinkarna v Celju, železnica itn.). S tem je prišlo do razmaha razvijajoče se industrije, ki je s pridom izkoriščala možnosti transporta, med njimi tudi Šoštanjska usnjarna,⁸³ ki je za ta namen leta 1917 zgradila industrijski tir.⁸⁴

⁸¹ Mohorič, Ivan: Zgodovina železnic na Slovenskem. Ljubljana: Slovenska matica, 1968, str. 130–132, 136–139; Resnik in Stepic, Tiri in čas, str. 8–15; Hribernik, Mesto Šoštanj – zgodovinski opis, str. 195–196.

⁸² Digitalni arhiv elaboratov zemljiškega katastra GURS. (št. 35311-103/2020-2552-3)

⁸³ Resnik in Stepic, Tiri in čas, str. 8–15; Hribernik, Mesto Šoštanj – zgodovinski opis, str. 195–196.

⁸⁴ Aplinc, Miran: Vošnjaki: industrialci iz Šoštanja. Šoštanj: Zavod za kulturo, 2005, str. 66.

Sam Penk pa je dobil železniško postajališče leta 1989.⁸⁵ Sogovorniki so ob odkrivanju spominov na življenje v Penku povedali, da so tunel uporabljali posamezniki in tudi otroci za pot v šolo, ki je bila v Šoštanju. Tako je nekoč Briški mlinar na poti iz gostilne v tunelu padel in tam zaspal, nakar je prišlo do tragične nesreče.⁸⁶

Gradnja železniškega predora Skorno v Penku 1890.⁸⁷

Hidroelektrarna v Penku?

Penk je znan tudi po zanimivem poskusu lastnikov šoštanjske usnjarne, da bi zagotovili potrebne količine električne energije za svojo tovarno. V K.K. Privat Blankleder-Fabrik Franz Woschnagg je že od devetdesetih let 19. stoletja delovala manjša elektrarna,⁸⁸ del potreb pa je zagotavljala

⁸⁵ Ustni vir: Rozalija Rotovnik, 17. februar 2020, zapis hrani avtor.

⁸⁶ Ustni vir: Ivan Zaveršnik, 13. februar 2020, zapis hrani avtor.

⁸⁷ Zasebni arhiv Vlado Kojc, Šoštanj

⁸⁸ ZAC_SI, Die Gross-Industrie Oesterreichs: Festaussgabe zum glorreichen fünfzigjährigen Regierungsjubiläums S.M. des Kaisers Franz Josef I., str. 380–381.

kombinirana elektrarna, ki je stala ob reki Paki pri Naraksovem jezcu, kjer danes stoji del Termoelektrarne Šoštanj. To je bila Tovarna za usnje in elektrarna, ki jo je leta 1902 postavil Ivan Vošnjak (vodna turbina 80 KM, parni stroj s 35 KM, dinamo 60 kW, napetost 2 x 150 V). Elektrarna je bila velik dosežek takratne tehnologije, saj je imela kombinirano uporabo vodnega in parnega pogona. Elektrarna pa ni proizvajala električnega toka le za potrebe tovarne usnja, ampak je že od vsega začetka z električnim tokom oskrbovala tudi trg Šoštanj. Šoštanjčani so tako prvič dobili električno razsvetljavo na silvestrovo 1902, kar je bil za tisti čas velik dogodek, o katerem je pisal tudi časopis *Domovina*: »Električno razsvetljavo v Šoštanju so slovesno otvorili Šoštanjčani na Silvestrov večer. Nagovor je imel gospod deželni poslanec Ivan Vošnjak.«⁸⁹

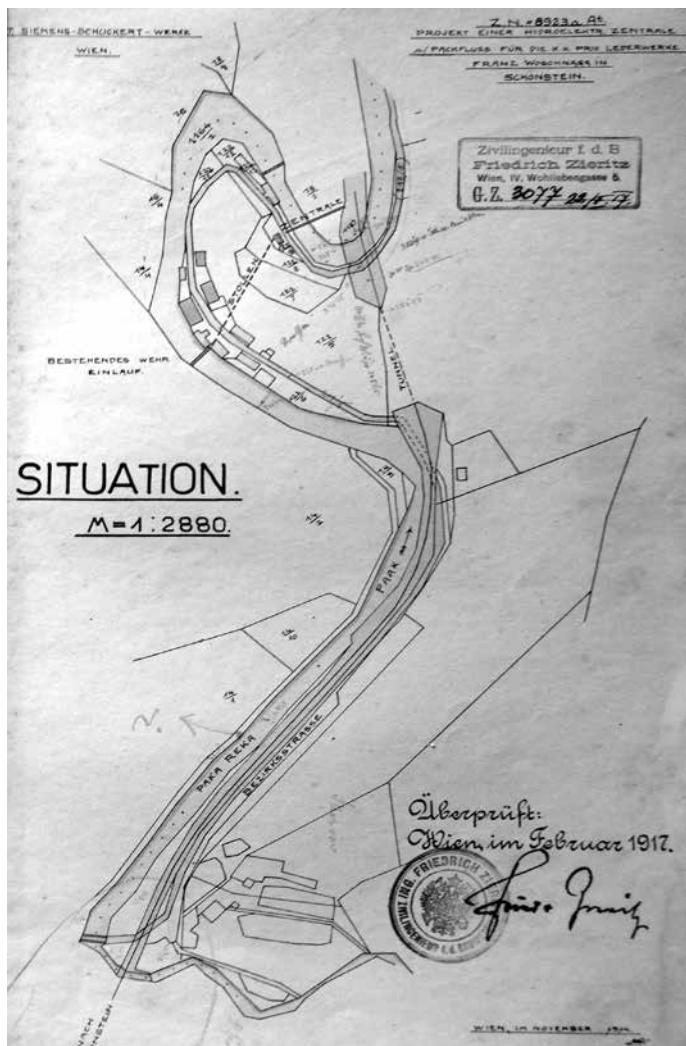
Po besedah šoštanjskega kronista Franca Hribernika pa elektrarna ni zadovoljivo opravljala svoje naloge, saj so žarnice po Šoštanju bolj brlele kot svetile.⁹⁰ Da bi Woschnaggovi tovarni zagotovili potrebne količine energije, so nameravali v Penku pri tunelu postaviti manjšo hidroelektrarno na reki Paki. Februarja leta 1914 so na Dunaju za naročnika izdelali projekt za hidroelektrarno. Iz načrta je razvidno, da so načrtovali moč 500 kW, kanal s padcem enega metra in pretokom 3 m³/s. Tri leta kasneje, februarja 1917, je bil projekt na Dunaju potrjen, vendar do uresničitve zamisli ni prišlo. V tem času so namreč v tovarni usnja zgradili večjo termoelektrarno, prav gotovo pa je na to vplivala tudi vojna in kasnejši razpad Avstro-Ogrske monarhije.⁹¹ Da bi Šoštanju in okolici zagotovili ustrezno oskrbo z električnim tokom, je občina uredila vse potrebno, da je odjemalce leta 1927 priklopila na novo elektrarno v Velenju.⁹²

⁸⁹ Domovina, Šoštanj, 6. januar 1903.

⁹⁰ Hribernik, Mesto Šoštanj – zgodovinski opis, str. 179.

⁹¹ Aplinc, Vošnjaki: industrialci iz Šoštanja, str. 64; Muzej Velenje: Muzej usnjarstva na Slovenskem, AŠ 2, Načrti; Ustni vir: Ana in Maks Dvornik, 2002.

⁹² Hribernik, Mesto Šoštanj – zgodovinski opis, str. 179.

Situacijska karta HE Penk.⁹³

⁹³ Muzej Velenje: Muzej usnjarstva na Slovenskem, Arhiv TUŠ, AŠ 2, m. HE Penk.

Domačije v Penku

V Šaleški dolini so bile tudi zaradi naravnih danosti mnoge možnosti za razvoj obrtne dejavnosti v industrijo. Do konca 19. stoletja je premogovništvo in usnjarstvo že predstavljalo stalen vir prihodkov dolinskega in okoliškega prebivalstva, prišlo je do razvoja lesne industrije (mlini in žage so sredi stoletja že skoraj prenehali delovati), razvoja novih obrti, trgovine itn. Pri tem prebivalstvu kmetijstvo ni več predstavljalo najpomembnejšega in edinega vira preživetja.⁹⁴ Tak primer je raba vodne sile na rekah Paki, Velunji, Lepeni in Sopot. Tovrstnih obratov (žag, stop in mlinov) je bilo leta 1822 skupaj 19, kar kaže na veliko razširjenost in razvito lesno trgovino. Po Schmutzu je bilo na celotnem porečju Pake 13 mlinov, 6 hišnih mlinov, 9 žag in 10 stop.⁹⁵ Po Janischu se je v drugi polovici 19. stoletja število teh obratov povečalo.⁹⁶ O tem je Josip Vošnjak v *Spominih* zapisal: »V Pevniškem grabnu ob potoku stoje žage druga za drugo, morda 15 jih je ali še več. Leta 1850, ko še niso izvažali lesa v tuje kraje, sta bili le dve žagi in še ti nista bili preobloženi z delom«. ⁹⁷ Na Paki (celotno porečje) je bilo 17 velikih mlinov, močno se je povečalo število hišnih mlinov (17), žag (10) in stop (15).⁹⁸ Vendar se je v 20. stoletju tudi to spremenilo in pred 2. svetovno vojno na porečju Pake ni bilo več mlinov, hišnih mlinov, žag in stop.⁹⁹ Razloge za to je najti v modernizaciji transporta in uporabi električnega toka v proizvodnji.

⁹⁴ Vošnjak, *Spomini*, str. 11–12.

⁹⁵ Schmutz, Carl: *Historisch Topografische Lexicon von Steyermark*, III. Theil. Bd. Graz, 1822, str. 250, 251, 510, 511.

⁹⁶ Janisch, *Topografisch-statistisches Lexikon von Steiermark*, str. 848–851.

⁹⁷ Vošnjak, *Spomini*, str. 589–594. *Soteska Penk*.

⁹⁸ Janisch, *Topografisch-statistisches Lexikon von Steiermark*, str. 848–851.

⁹⁹ Hudales, Jože, Kljajič, Damijan, in Ravnikar, Tone: *Šaleška dolina v XIX. in XX. stoletju: raziskovalna naloga*. Velenje: Kulturni center Ivan Napotnik – Muzej: Občinska raziskovalna skupnost, 1990, str. 216.

Tabela 1: Hišne številke, Skorno pri Šoštanj. ¹⁰⁰

Zapisnik duš Skorno pri Šoštanju 1881 - 1895			Zapisnik duš Skorno pri Šoštanju 1896 - 1915		
H. št.	1881-1895 Domače ime	Posestnik	H. št.	1896-1915 Domače ime	Posestnik
1	Slaničar	Peter Klančnik	1	Slaničar	Antonija Podlesnik
2	Madlešnik	Jožef Stropnik	2	Madlešnik	Jožef Stropnik
3	Kortnikova koča	k 17, kasneje			
4	Acman	Jože Hrastnik	4	Acman	Lorenc Navodnik
5	Pirečnik	Franc Pirečnik	5	Pirečnik	Jože in Neža Vrabič
6	Anzek	Janez Pirečnik	6	Anzek	Janez Pirečnik
7	Kalčnik	Lovro Navodnik	7	zg. Kalčnik	Jernej Navodnik
8	Reberčnik	Jernej Turinek	8	Reberčnik	Jože Turinek
9	zg. Turinek	Jože Turinek	9	zg. Turinek	Jože Turinek
10	sp. Turinek	Matevž Turinek	10	sp. Turinek	Martin Turinek
11	Končnik	Janez Kugonič	11	Končnik	Janez Kugonič
12	Mežnarija	cerkev sv. Antona	12	Mežnarija	cerkev sv. Antona
13	Mežnarija	mežnar			
14	Močilnik	Jože Navodnik	14	zg. Močevnik	Jože Napotnik
15	sp. Skornšek	Andrej Zupan	15	sp. Skornšek	Anton Zupan
16	zg. Skornšek	Jernej Skornšek	16	zg. Skornšek	Janez Lekše
17	Kortnik	Ančka Navodnik	17	Kortnik	Janez Hudej
18	Planinšek	Marko Tajnik	18	Planinšek	Janez, Marija Hrastnik
19	Tomaž pod Acmanom	Franc Pirečnik	19	Tomaž pod Acmanom	Franc Pirečnik
20	Zorko	Franc Zupan	20	Zorko	Vitko Neža
21	sp. Kalšnik	Franc Lep	21	sp. Kalšnik	Franc Lep
22	Kalšnik žaga	Janez Lep	22		Marija Ledinek

¹⁰⁰ Zapisniki duš za župnijo Sv. Mihaela Šoštanj: Zapisnik duš, Šoštanj (1846–1852); Zapisnik duš, Sv. Mihael pri Šoštanju za leto 1868 (1868–1880); Zapisnik duš, Sv. Mihael pri Šoštanju, Družmirje, Gaberke, Skorno, Florjan (1881–1895); Zapisnik duš, Sv. Mihael pri Šoštanju – cela fara (1889–1915); Zapisnik duš, Šoštanj, Topolšica, Florjan, Skorno (1916–1924); Zapisnik duš, Družmirje, Gaberke, Ravne, Lokovica (1916–1924).

Zapisnik duš Skorno pri Šoštanju 1915 - 1924		
H. št.	1915-1924 Domače ime	Posestnik
1	Slaničar	Antonija Podlesnik
2	Madlešnik	Jožef Stropnik
3	zgorelo	Kortnikova koč
4	Acman	Lorenc Navodnik
5	Pirečnik	Jože in Neža Vrabič
6	Anzek	Janez Pirečnik
7	zg. Kalčnik	Jernej Navodnik
8	Reberčnik	Jože Turinek
9	zg. Turinek	Jože Turinek
10	sp. Turinek	Martin Turinek
11	Končnik	Janez Kugonič
12	Mežnarija	cerkev sv. Antona
13	Krčma	Soseska Skorno
14	zg. Močevnik	Jožef Navodnik
15	sp. Skornšek	Anton Zupan
16	zg. Skornšek	Janez Lekše
17	Kortnik	Janez Hudej
18	Planinšek	Janez, Marija Hrastnik
19	Tomaž pod Acmanom	Franc Pirečnik
20	Zorko	Neža Vitko
21	sp. Kalšnik	Franc Lep
22		Marija Ledinek

Zapisnik duš za obdobje 1869–1878 je nepopoln, saj se konča pri hišni številki 26. Jasno je, da so v tistem času na Paki že bile žage in mlini oziroma je v Penku na desni strani reke Pake stala tovarna (fabrika). Tabela zajema le hišne številke v k. o. Skorno pri Šoštanju.

Poglejmo, kje naj bi bili ti gospodarski objekti. Ob pregledu *Franciscejskega katastra* in *Zapisnikov duš župnije sv. Mihaela* ugotovimo, da v prvi polovici 19. stoletja v ozki soteski ob Paki ni bilo veliko hiš in prebivalcev, pa še ti so večinoma živeli v hišah, grajenih iz lesa. Po kategorizaciji stavb v zapisnikih duš je bilo v Skornu (podatek velja za celo Skorno pri Šoštanju) v gospodinjstvih tretjega razreda skoraj polovica hiš (47,2 %) oziroma kar 70,8 % gospodinjstev tretjega in četrtega razreda in le 29,2 % v hišah prvega in drugega razreda, kar govori o slabem gospodarskem stanju. Veliko število gospodinjstev četrtega razreda je bilo ob reki Paki,

23	Bogner	Juraj Polovšak	23	Gorički Jakl	Juri Acman
24	Jakl	Šnicerjeva žaga	24	Matija	Anton Golob
25	Bognar	Matija Fece	25	Bognar	Marija Ledinek
	Pirečka oferija	Jurij Fece			
26	Redkovec	Anton Berložnik	26	Redkovec	Jože Venek
27	prazno	Franc Lep	27	prazno	Franc Lep
			30	Slivnikov Jaka	Jakob Potočnik
31	Vidmar	Anton Vidmer	31	Vidmar	Anton Hliš
32	Zabrezovnikova žaga	Jože Strmšek	32	Zabrezovnikova žaga	Juri Stropnik
33	Kortnik	Lovro Navodnik	33	pri Blažetu	Blaž Zaleznik
34	Rumlnova žaga				
36	Turinekova oferija		36	Matevž	Terezija Oblak
	Matevž				
37	Zorkova žaga	Štefan Pusovnik	37	Kalška žaga	Hofbauer Janez
38	Kalška žaga	Andrej Ribar	38	Janez Hofbauer	
39	Tomaževa žaga, zdaj Kormanšek	Luka pušnik Franc Grolnik			
40	Hofbauerjeva žaga	Zupanovo iz Pake			
40	Podrtija fabrika				
41	Tonek	Anton Melanšek	41	Tonek	Anton Melanšek
			42		Juri Hofbauer
43	Vidmarjeva žaga	Franc Rajšter			
44	Močevski ofer	Janez Fece	44		Janez Fece
	Acman baraka				
			45	Golob	

23	Gorički Jakl PriPolovšaku	Juri Acman
24	Matija Gola- všek	Anton Golob
25	Bognar	Martin Polovšak
26	Redkovec	Jože Venek
27	prazno	Franc Lep
28	sp. Hiša	Janez Lekše
29	ob cesti	Franc Woschnagg
30	Slivnikov Jaka	Jakob Potočnik
31	Vidmar	Jože Hliš v Ameriko
32	Zabreznikova žaga	Juri Stropnik
33	pri Blažetu	Blaž Zaleznik
34	Rumlnova žaga	Anton Golob
35	Polževa žaga	Valentin Rajšter
36	Matevž	Terezija Oblak
37	Žaga	Franc Woschnagg
38	Kalška žaga	
39	Tomaževa žaga	brez lastnika
40	stari Zupan	Valentin Kugovnič najemnik
41	Tonek	Anton Melanšek
42		Marija Hofbauer
43	Marovška žaga	Franc Woschnagg
44	nad Močev- nikom	Janez Fece
45	pri cerkvi sv. Florjana zgorelo	

kjer so stali mlini in žage. Hiše tretjega in četrtega razreda so bile večinoma lesene.¹⁰¹

V obdobju 1869–1880 so osrednja naselja dolinskega dna beležila povečanje števila prebivalstva: Družmirje (15,4 %), Gamberke (13,3 %), Šoštanj (14,3 %). Povečanje števila prebivalstva v Skornem je bilo povezano z rudarsko dejavnostjo v Puharjih, ki je v obdobju 1869–1880 dosegla višek in nato pričela naglo upadati. Ob vходу v sotesko Pake, pod izlivom Toplice in Florjanščice, so namreč kopali svinec in cink različni zasebniki. Nekaj časa je delo dobro napredovalo, dokler teh nahajališč ni kupila država in se z utemeljitvijo, da se delo ne poplača, nehala zanimati zanje. Zmanjšanje rudarske dejavnosti po letu 1880 se je odrazilo tudi v nižjem povečanju števila

¹⁰¹ Aplinc, Miran: Gospodarski in socialni razvoj Šoštanja od konca 19. stoletja do druge svetovne vojne. Doktorska disertacija. Ljubljana: FF Ljubljana, 2016, str. 309–310.

46		Drobnič	46		Franc Rajšter
47		Andrej Vranker	47		Martin Koželjnik
48	Spodnji Močovnik		48	Spodnji Močovnik	Pirečnik Janez
			49	Skorska oferiija	Gostečnik Marija

prebivalstva v Skornem kljub razvoju industrije v bližnjem Šoštanju in Velenju. Med naselji dolinskega dna je v obdobju 1880–1890 najbolj opazen upad števila prebivalstva v obrobem in hribovitem naselju Skorno (–2,5 %) kot posledica opuščanja rudarske dejavnosti v rudniku cinka v Puharju, o čemer je že bilo govora. V zadnjem desetletju 19. stoletja je bilo povečanje števila prebivalcev Skorna 17,4 %, medtem ko je bilo v naslednjem desetletju komaj omembe vredno (0,4 %). Do leta 1931 je nato število prebivalcev zraslo za 9,1 %, do 1948 pa kar za 37,5 %.¹⁰²

Predstavljamo si lahko stalno poplavljanje Pake in premajhna zemljišča, ki bi mogla prehraniti posameznika in njegovo družino. Slednji so živeli ob Paki kot delavci na žagah in mlinih, ki so bili v lasti kmetij z gozdovi iz Skorna.¹⁰³ Večje kmetije v Skornem pri Šoštanju tega časa so bile: Zorko (stara h. št. 17, 18), Madlešnik (h. št. 15), Acman (h. št. 20, 21), Kortnik (h. št. 12), Planinšek (h. št. 11), zg. Skornšek (h. št. 7,8), Skornšek (h. št. 9), Močovnik (h. št. 4), Pirečnik (h. št. 24), Kalšnik (h. št. 25), Videnšek (h. št. 26), Klančnik (h. št. 27), zg. Turinek (h. št. 28), sp. Turinek (h. št. 31) in v Skornem Penšek (h. št. 61, 62).¹⁰⁴ Domača hišna imena se večinoma ohranjajo pri večjih kmetijah v Skornem, v Penku je bilo drugače.

¹⁰² Aplinc, *Gospodarski in socialni razvoj Šoštanja od konca 19. stoletja do druge svetovne vojne*, str. 39.

¹⁰³ Ustni vir: Danilo Čebul, 14. februar 2020, zapis hrani avtor.

¹⁰⁴ AS_SI: arsq.gov.si/Query/bild.aspx?VEID=221650&DEID=10&SQNZNR=1 (dostop 10. februar 2020)

46		Občina Šoštanj
47		Martin Koželjnik
48	Spodnji Močovnik	Pirečnik Janez
49	Skornska oferiija	Gostečnik Marija

Za prevoz lesa do žag so uporabljali zdaj že opuščeno cesto, ki je povezovala Penk in je potekala mimo Justinove hiše po pobočju Skorna do Brezovca pri Pirečniku. V tem času je bila to edina pove-

zava Skorna z dolino, nova cesta iz Florjana v Skorno je bila zgrajena veliko kasneje.¹⁰⁵

V uporabi so bile tudi druge poti, ki so jih posamezniki opravili peš. Po ozki in strmi mlinarski poti so kmetje iz Skorna v mehovih nosili žito do mlina ob Paki. Še danes domačini poznajo mlinarsko stezo od Skornška nad Penkom do Mešičevega mlina ob Paki.¹⁰⁶ Preživetje posameznika je bilo odvisno od gospodarskih možnosti kraja bivanja, pred koncem 19. stoletja pa je marsikdo že našel delo v Šoštanjski *fabriki*, Velenjskem premogovniku, v tridesetih letih 20. stoletja v tovarni lesne volne v Šoštanju in drugih obratih. Na delo so večinoma hodili peš, tudi iz oddaljene Lepe Njive.¹⁰⁷

Vedejeva hiša pri Puharskem mostu pravzaprav še ni del Penka, saj stoji na nekakšnem »otočku« med Florjanščico, Toplico in Pako, na eni strani pa je zamejena še z železniško progo. Na tem mestu je nekdanja hiša **Puharskega kovača**, ki je bil menda zelo iznajdljiv, saj si je izdelal *kufraste pantofle* in poseben *bicikel*, s katerim je nekoč celo pretkano zmagal na lokalni kolesarski dirki.¹⁰⁸

Na levi strani Pake pred mostom, še v k. o. Šoštanj, je stala rudniška stavba **Puharska hiša** (Berghaus), ki danes še stoji na Primorski cesti 15 (Tomic). Takoj za Puharsko hišo je v Lokoviški hrib potekal Jožefov rov, mimo hiše po levi strani Pake pa je potekala stara cesta skozi Penk. Naprej ob tej

¹⁰⁵ Ustni vir: Danilo Čebul, 14. februar 2020, zapis hrani avtor.

¹⁰⁶ Ustni vir: Vlado Melanšek, 10. februar 2020, zapis hrani avtor.

¹⁰⁷ Ustni vir: Ivan Zaveršnik, 13. februar 2020, zapis hrani avtor.

¹⁰⁸ Ustni vir: Ivan Zaveršnik, 13. februar 2020, zapis hrani avtor.

cesti je bil vhod v Ignacijev rov, višje v hribu je bil še odprti dnevni kop. Na vrhu hriba Skorno, v predelu Rude, je kmetija **Pušnik** (Puschnig, Lokovica, h. št. 1 in 2).

Na desni strani Pake ob vstopu v sotesko je bila kmetija **Zorko** (Sorgo, Skorno pri Šoštanju, stara h. št. 17 in 18, lesena hiša),¹⁰⁹ kasneje Slaničar in Polovšak, (danes Skorno pri Šoštanju št. 1), in župnijska cerkev sv. Mihaela (Skorno pri Šoštanju št. 1a).¹¹⁰ Po *Franciscejskem katastru* 1825 za Skorno na desni strani Pake na območju od **Puharskega mostu** do tunela ne zasledimo stanovanjskih stavb, razen rudniških objektov.¹¹¹ Ob izgradnji železniške proge leta 1891 je bila tik pred tunelom prva zgrajena **Tonekova hiša** (danes h. št. 7), ki pa je bila leta 2014 porušena zaradi naravne ujme. Od tridesetih let 20. stoletja beležimo nova hišna imena: **Kumer** 1937 (kasneje Tomazin, danes h. št. 3); **Plankelj** 1938 (h. št. 5 in 6a); **Lipek** 1939 (Mežnar, danes h. št. 2); **Kurnik** 1938 in **Vodovnik** 1938 (h. št. 4, tudi Tajnik) in **Zaleznik** 1950 (h. št. 6 in 6b).

Ker v tem delu Penka ni drugih vodnih virov, so pod hišno številko 3, pod železnico tik ob Paki, uporabljali studenec, ki so ga uporabljali Rotovniki, Lipeki in Vodovniki. Leta 1968 so studenec uredili in vodo prečrpavali v zbiralnik na hribu. Ta vodni vir so uporabljali vse do izgradnje javnega vodovoda leta 1980.¹¹² V tem predelu Penka je še ena zanimivost, veliko bolj znana širši javnosti. Pri Rotovniku so leta 1978 ob urejanju temeljev za stanovanjsko hišo odkrili rov v podzemlje. Po raziskavah Jamarskega kluba Podlasica Topolšica je Jurij Rotovnik leta 1986 jamo uredil za turistični ogled. Jama leži v hribu Skorno, ki je 70 % kraškega in 30

¹⁰⁹ AS_SI 177 Franciscejski kataster za Štajersko, 1823–1869, Skorno pri Šoštanju.

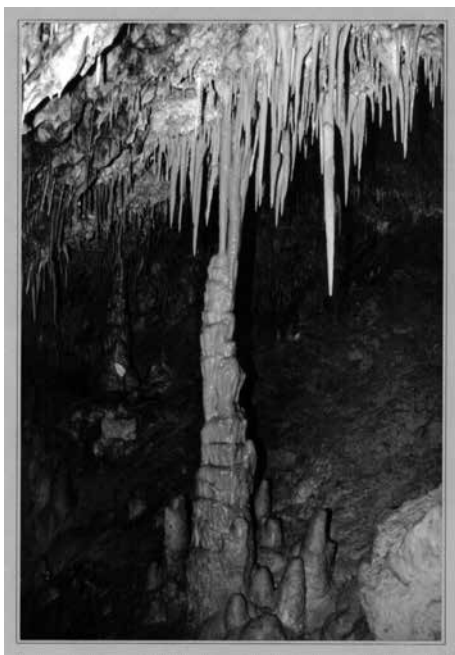
¹¹⁰ Katastrska občina Skorno pri Šoštanju v soteski Penk sega po hišnih številkah do št. 23 (Kugovnič). Od tu naprej do konca soteske je katastrska občina Skorno.

¹¹¹ AS_SI 177 Franciscejski kataster za Štajersko, 1823–1869, Skorno pri Šoštanju.

¹¹² Ustni vir: Rozalija Rotovnik, 17. februar 2020, zapis hrani avtor.

% vulkanskega izvora. Dolžina jame je 60 metrov, vhod v jamo pa je iz urejenega predjamskega prostora stanovanjske hiše. Pot je speljana po kapniškem rovu do kamina višine 9 metrov do kapniške Aragonitne dvorane in rova, kjer se jama konča. Mineral aragonit v igličasti obliki je največja in redka posebnost ter zanimivost te jame.¹¹³

*Rotovnikova jama, dvorana.*¹¹⁴

Če sledimo cesti od tunela preko nadvoza, pridemo do Mešiča (h. št. 8, 9 in 10). V prvotnem *Franciscejskem katastru* 1825 na tem mestu ni bilo objektov, v kasnejših kartah sta vrisana dva večja zidana objekta,¹¹⁵ v zapisniku duš **Zorkova žaga**.¹¹⁶ Po zgodovinskem izpisu iz zemlji-

ške knjige je bila od srede 19. stoletja posest v lasti družine

¹¹³ Kovač, Matjaž: Rotovnikova jama. Topolšica: Šaleški jamarski klub Podlasica Topolšica, 1988, tipkopolis hrani avtor.

¹¹⁴ Zasebni arhiv avtorja: razglednica, Rotovnikova jama, 1989.

¹¹⁵ AS_SI 177 Franciscejski kataster za Štajersko, 1823-1869, Skorno pri Šoštanju;

AS_SI: arsq.gov.si/Query/bild.aspx?VEID=221650&DEID=10&SQNZNR=1

(dostop 10. februar 2020).

¹¹⁶ Glej Zapisnike duš za Skorno pri Šoštanju.

Zupan, leta 1919 pa se je Antonija Zupan poročila z Jožefom Mešičem.¹¹⁷ Po pričevanju domačinov je bil na posesti tudi mlin, pridobivali so olje in imeli kovačijo ter apnenico.¹¹⁸

Skoraj kilometer naprej ob Paki je bila **Matevžkova žaga** (danes h. št. 11), na nasprotni strani ceste je danes **Ignac** (nova h. št. 12), malo naprej pa gostilna **Vidmar** (zidana stavba, stara h. št. 31),¹¹⁹ ki je bila v lasti **Pirečnika** iz Skorna (nato Urgines – 1931,¹²⁰ kasneje Kumer, nova h. št. 13). V gostilni so se ustavljali ribiči, furmani so oskrbeli konjske vprege, s katerimi so vozili »štice – dolge prekle za hmeljarje v Savinjsko«.¹²¹

Za cestnim ovinkom, kjer se soteska razširi, je ob Paki stala **Slivnikova žaga** (danes h. št. 14), malo naprej je bila **Zabreznikova žaga** (Raztočnik, danes h. št. 15).¹²² Po besedah informatorjev naj bi bile ta in druge žage ob Paki pred koncem 19. stoletja v lasti Franca Rajšterja, lesnega trgovca, ki je v Šoštanju pred koncem 19. stoletja med drugim zgradil tudi znameniti hotel Avstrija (danes Kajuhov dom).¹²³ O tem priča naslednji zapis. Zalka Rajšter Zalar je v spominih na mladost in očeta zapisala. »V hlevu sta stala dva, včasih tudi trije pari konj. Težji par je bil po večini na razpolago očetovi lesni trgovini, obenem pa je bil zaposlen pri sezonskih delih v gospodarstvu (seno, hmelj). V Penku sta sedaj dve žagi delali za očeta in deloma so hlode tja pripeljali domači konji ter vozili od tod deske na postajo. Skrb za lesno trgovino je bila pri očetu vedno živa, vse do njegove smrti. Še zadnji dan, preden je umrl, je dal poklicati k sebi žagarja iz Penka, bil pa

---

¹¹⁷ Okrajno sodišče v Velenju: Zemljiška knjiga, zgodovinski izpis 164/2020.

¹¹⁸ Ustni vir: Ivan Zaveršnik, 13. februar 2020, zapis hrani avtor.

¹¹⁹ Muzej Velenje: Kažipot skozi Šoštanj, 1903.

¹²⁰ ZAC_SI, Občina Šoštanj, AŠ 3, m. 1931, Splošne zadeve, Meroiskusni urad, 425.

¹²¹ Ustni vir: Ivan Zaveršnik, 13. februar 2020, zapis hrani avtor.

¹²² Ustni vir: Ivan Zaveršnik, 13. februar 2020, zapis hrani avtor.

¹²³ Ustni vir: Ivan Zaveršnik, 13. februar 2020, zapis hrani avtor.

je že preslab, da bi se lahko z njim razgovarjal.«¹²⁴ Ob gozdu je danes **novejša** hiša št. 13a. Za kamnolomom je na desni strani ceste danes h. št. 16, Hofbauer (**Sršen**).

Pri kamnolomu se cesta in Paka povsem zbližata in na ravnem delu, nekaj sto metrov naprej, sta bili nekdanje dve žagi, ki naj bi bili v lasti Woschnaggov iz Šoštanja.¹²⁵ Kasneje je na tem mestu stala Pirtovškova hiša, ki pa je bila pred nekaj leti zaradi nevarnosti plazu odstranjena.¹²⁶ V hribu je bila domačija **sp. Kalšnek**, некоč Zupan, kasneje Juvan in danes kot h. št. 18.¹²⁷

Na ostrem ovinku pri Bačovniku (h. št. 20) sta bili **Kešpretova** (v njej so nekdanje stanovali Pepelniki) in Škofova žaga. Nad ovinkom je bil **Matevžek**, kasneje Jurjevec (h. št. 19). Pri Jurjevcu so se na kmetiji ukvarjali tudi s hmeljem. Naprej ob cesti na zgornji strani je **Redkovec** (stara h. št. 26), prej Golob, danes nova h. št. 22. Nekaj sto metrov naprej, na mestu, kjer se železnica in cesta povsem približata, je bila **Tinčeva**, tudi **Tevževa žaga** (Turinek, danes h. št. 23). Više v hribu je domačija spodnji **Turinek** (stara h. št. 31).¹²⁸

Od tu naprej se začne katastrska občina Skorno. Ob cesti nekaj sto metrov naprej je bil **Lukov kovač** (Skorno, h. št. 12). Na koncu soteske, kjer se ta razširi, je bila domačija **Penšek** (Skorno, h. št. 11).¹²⁹ Po Franciscejskem katastru 1825 je kmetija Benschegg označena z rumeno barvo, kar označuje zidane hiše s hišnimi številkami 61, 62 in 63.¹³⁰ Pri Penšekcu so bili gospodarji Šumlaki, nato Klančniki in drugi.

¹²⁴ Rajšter Zalar, Zalka: Spomini na preteklo dobo. Velenje: Muzej Velenje, 2016, str. 64.

¹²⁵ Ustni vir: Martina Kugovnič, 6. marec 2020, zapis hrani avtor.

¹²⁶ Pripomba avtorja.

¹²⁷ Ustni vir: Martina Kugovnič, 6. marec 2020, zapis hrani avtor.

¹²⁸ AS_SI 177 Franciscejski kataster za Štajersko, 1823–1869, Skorno pri Šoštanju.

¹²⁹ Ustni vir: Ivan Zaveršnik, 13. februar 2020, zapis hrani avtor.

¹³⁰ AS_SI 177 Franciscejski kataster za Štajersko, 1823–1869, Skorno pri Šoštanju.

Po mnenju domačinov se Pri Penšku reče zato, ker je bila to včasih Mazejeva kmetija v celoti in so tako imenovali spodnjo polovico kmetije. Tudi pri Penšku je bil mlin, v njem so stanovali Tajniki, oziroma Feliks Tajnik ki je potem nekaj časa z družino stanoval pri Navodnikih, nato pa gradil pri Tajniku.¹³¹ Na kmetiji so se nekdam med drugim ukvarjali tudi s hmeljem, izgradnja lokoviške obvoznice pa je njihovo kmetijo razdelila in spremenila. Prej je bilo po besedah informatorjev vse eno – Mazejevo,¹³² na desni strani v križišču cest sta hišni številki 9 in 10. Naprej ob cesti proti Gorenju sta na desni ob novi cesti proti Gorenju še hišni številki 7a in 8. Na tem območju, kjer je bila nekdam Penšekova kmetija, je bila ob Paki še **Miklavčeva žaga**,¹³³ v bližini sedanjega Cementarstva Polak (brez h. št.), in **Tinčeva žaga**.¹³⁴ Penk pa se konča s **Pečovnikovo žago**, ki pa danes deluje na električni pogon.¹³⁵ Poplava leta 1952 je podrla skoraj vse žage in jezove, ki so omogočali njihovo delovanje. Jezov in žag seveda niso več popravljali, saj je modernizacija prodrla tudi na to območje.

Hiše v Penku v bližini predora (z leve): Tonekova hiša, Zaleznik, Plankelj, Kurnik, Vodovnik.¹³⁶

¹³¹ Ustni vir: Martina Kugovnič, 6. marec 2020, zapis hrani avtor.

¹³² Ustni vir: Milojka Komprej, 6. marec 2020, zapis hrani avtor.

¹³³ Ustni vir: Ivan Zaveršnik, 13. februar 2020, zapis hrani avtor.

¹³⁴ Ustni vir: Martina Kugovnič, 6. marec 2020, zapis hrani avtor.

¹³⁵ Ustni vir: Andrej Volk, 8. april 2020, zapis hrani avtor.

¹³⁶ Zasebni rahiv: Srečko Plankelj, Šoštanj.

Še nekaj paberkov iz Penka

Puščavnik Marko

Morda še naslednja zanimivost iz konca Penka, kjer je na drugi strani Pake v Zidaretovih pečinah v votlini živel domačinom znani Marko Puščavnik. V votlini je imel posteljo, v bližini pa je bila še gugalnica, na kateri so se menda smeli gugati tudi okoliški otroci.¹³⁷ Niso pa se gugali samo otroci, »mama od Mije Žerjav in pa Klančnik (oba pokojna) sta povedala, da so se hodili gugat iz Celja, z vlakom ob nedeljah.«¹³⁸ Gugalnica je bila v obliki čolna, njeno zmogljivost pa so testirali orožniki. Puščavniku so pravili tudi Cigan Marko, bil pa je sin kmeta iz Paške vasi, ki je svojo dediščino zapravil za izdelavo letala in nato še za perpetuum mobile, a mu ni uspelo. Ker je bil razočaran nad življenjem, je odšel v Zidaretove pečine. Da ne bi prosjačil, si je nad jamo omislil gugalnico, veliko kot čoln za dvanajst oseb. Menda se je k njemu hodila gugat gospoda in celo sam Vošnjak ga je obiskal. Ob nedeljah, preden so začeli prihajati obiskovalci, so se pri njem oglasili žandarji in okoliški otroci so morali naložiti kamenja v gugalnico ter jo pognati, da so ugotovili vzdržnost klinov, ki mu jih je skoval kovač Lukov Franc iz Penka. Marko je lovil polhe, s seboj je menda vodil jazbeca, družbo mu je delala tudi lisica. Obiskovalcem je čas krajšal z igranjem na improviziran klavir, seveda ne zastonj, vstopnina je bila 1 dinar. V svoji votlini je preživel tri leta, med vojno pa je izginil neznan kam.¹³⁹

Anton Martin Slomšek

Kmetija Zorko je po spominu nekaterih vredna posebne pozornosti. »Oče Marko Slomšek iz Sloma se je leta 1800 poročil z Marijo Zorko. Slomšek sam je zapisal, da njegova

---

¹³⁷ Ustni vir: Ivan Zaveršnik, 13. februar 2020, zapis hrani avtor.

¹³⁸ Ustni vir: Milojka Kompnej, 6. marec 2020, zapis hrani avtor.

¹³⁹ List, Puščavnik, 23. maj 1997, l. 3, št. 5, str. 4; ustni vir: Milojka Kompnej, 6. marec 2020, zapis hrani avtor.

mati izhaja iz Črešnjic. Po drugi strani pa dr. Medved trdi, da je bila Slomeškova mati iz *Šoštanja*. Dr. Medved je bil v mladih letih kaplan v Šoštanju in tam je lahko slišal še do danes ohranjeno izročilo, da je Slomšekova mati v mladih letih *živela v Šoštanju*. Dejstvo je, da je imela Zorkova družina tam sorodnike, in sicer v Skornem. Hiša, v kateri je po izročilu stanovala mati Slomšekova, ne stoji več, namesto stare hiše sta postavljeni dve novi, ostalo je pa še domače ime Pri Zorkovih. V šoštanjskih matičnih knjigah se ne omenjajo ne Gregor Zorko ne kdo drug od njegove družine. Zdi se, da je Gregor Zorko s svojo družino živel v bolj skromnih razmerah. /.../ Zanimivo je, do so imeli tudi ponikovski Slomšeki sorodnike okoli Šoštanja, zlasti v Družmirju. Žal, tudi v Šoštanju manjkajo matice od l. 1673 do 1770; prav v tem razdobju so se Slomšeki priselili v šoštanjsko župnijo. Kot najstarejši šoštanjski Slomšek je znan Pankracij Slomšek, oženjen z Nežo Brišnik. Ta Pankracij bo pač istoveten z onim, ki je v škalski krstni knjigi zabeležen 6. maja 1751 kot sin Gašparja Slomšeka, ki je bil najbrž kak uslužbenec v limbarski graščini (davčna občina Pesje, politična občina Velenje). Prebivala sta v Družmirju šte. 27 in sta imela sina Simona in hčer Marijo. Kosar, ki so mu bile razmere Slomšekove rodbine znane, pripoveduje, da je bil Slomšekov oče Marko izučen usnjar. V Šoštanju je bila stara usnjarna Vošnjakova, tam se je Marko utegnil izučiti usnjarstva in je stanoval pri sorodnikih. V Šoštanju pa je tudi lahko spoznal Marijo Zorkovo, ki jo je potem vzel za ženo.«¹⁴⁰

Penški slap

Ob koncu omenjamo še eno od naravnih znamenitosti soteske Penk. Pred naseljem Gorenje, pod kmetijo Letonja, najdemo zelo lepe slapove. Desni pritok Pake je na svoji poti izdolbel slikovito sotesko s slapovi z 8 m visoko stopnjo. Spodnja polovica slapa je vertikalna, nad njim je še

¹⁴⁰ Kovačič, Fran: Služabnik božji Anton Martin Slomšek, knezoškof lavantinski. Celje: Družba sv. Mohorja v Celju, 1934, str. 15–16.

štirimetrsko stopnja.¹⁴¹

Zaključek

Ob pregledu zapisov vojaških zemljevidov, *Franciscejskega katastra*, zapisnikov duš in drugih virov ne najdemo pravega odgovora o poimenovanju soteske Penk. Značaj te prehodne soteske zaznavamo iz uspešnih izvedb infrastrukture v preteklosti. Modernizacija življenja je v 19. stoletju ponudila možnost razvoja cestne in železniške povezave Šaleške doline skozi sotesko Penk v svet. Ob reki Paki je prostora le za cesto in železniško progo, le na nekaterih mestih pa se soteska razširi in ponuja prebivalcem širitev življenjskega prostora. Slednji so prebivali večinoma v lesenih objektih, saj so bili le redki med njimi, sodeč po zemljiškem katastru in zapisnikih duš, zidani. Leseni objekti predstavljajo večinoma žage, redkeje mline, oferiije večjih kmetij iz Skorna. Stara hišna imena se le izjemoma ohranjajo v 20. stoletje. Ozka soteska zaradi naravnih danosti prebivalcem ni ponujala veliko možnosti za preživetje. V drugi polovici 19. stoletja je prišlo do razvoja žagarstva, saj je les ob industrializaciji postajal tržno blago, kar so kmetije v Skornem s pridom izkoriščale. Drugi vir prihodkov pa so že od 18. stoletja prebivalci Penka in okolice iskali v rudniku cinka in svinca v Puharju, ki je največji razvoj dosegel v 70. letih 19. stoletja, nato pa je zaradi slabše vsebnosti cinka v rudi do konca stoletja skoraj prenehal delovati. V tem času je v prišlo do razvoja premogovništva v Velenju in usnjarstva v Šoštanju. V obeh industrijskih obratih je našel delo tudi marsikateri prebivalec zahodnega dela Šaleške doline. Da bi Woschnaggova usnjarna v Šoštanju zagotovila za potrebe tovarne električno energijo, se je leta 1914 lotila izvedbe ambicioznega projekta – hidroelektrarne Penk, ki pa zaradi vojne in razpada monarhije ni bil uresničen.

¹⁴¹ Velenje, Šoštanj, Šmartno ob Paki: turistični vodnik. Velenje : Studio Rebernik, 1996, str. 34.

Kljub tesni soteski pa na teh nekaj kilometrih najdemo nekaj naravnih znamenitost, kot sta Penški slap in Rotovnikova jama, ali pa morda zgodba o Puščavniku Marku, morda tudi razmišljanje duhovnika dr. Antona Medveda, ki je pred koncem 19. stoletja služboval v Šoštanju, da naj bi mati škofa Antona Slomška izhajala s kmetije Zorko iz Skorna pri Šoštanju.

Viri in literatura:

Literatura:

- Aplinc, Miran: Gospodarski in socialni razvoj Šoštanja od konca 19. stoletja do druge svetovne vojne. Doktorska disertacija. Ljubljana: FF Ljubljana, 2016.
- Aplinc, Miran: Vošnjaki: industrialci iz Šoštanja. Šoštanj: Zavod za kulturo, 2005.
- Blaznik, Pavle; Mihelič, Darja: Historična topografija Slovenske Štajerske in Jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500. Seznam oblik krajevnih imen v srednjeveških virih. Maribor, 1989.
- Curk, Jože: Trgi in mesta na slovenskem Štajerskem: urbano gradbeni oris do začetka 20. stoletja. Maribor: Založba Obzorja, 1991.
- Cvelfar, Bojan: V Šaleško dolino je prišla železna cesta. V: Cvirn, Janez (ur.): Slovenska kronika XIX. stoletja. – Knj. 3: 1884–1899. Ljubljana: Nova revija, 2003.
- Golec, Boris: Zemljiški katastri 18. in 19. stoletja kot vir za stavbno, gradbeno in urbanistično zgodovino slovenskega ozemlja, del 2, Arhivi, l. 33, št. 2 (2010).
- Grabnar, Marija; Rajšp, Vincenc: Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787, Karte, 5. zvezek. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti in Arhivi Republike Slovenije, 1999.
- Hribernik, Franc: Mesto Šoštanj – zgodovinski opis. Šoštanj: Občina Šoštanj, 1998.

- Hudales, Jože in Kljajič, Damijan in Ravnikar, Tone: Šaleška dolina v XIX. in XX. stoletju: raziskovalna naloga. Velenje: Kulturni center Ivan Napotnik – Muzej: Občinska raziskovalna skupnost, 1990.
- Hudales, Jože: Škale v 19. stoletju. V: Ravnikar, Tone (ur.): Škale: zbornik. Šaleški razgledi 3. Titovo Velenje: Kulturni center Ivan Napotnik, 1989.
- Iskra, Miran; Drovenik, Franc; Štrucl, Ivo: Geološki zavod Ljubljana in Rudnik svinca in topilnica Mežica. V: https://webmail.arnes.si/?_task=mail&_frame=1&_mbox=INBOX&_uid=49432&_part=2&_action=get&_extwin=1 (dostop 17. februar 2020)
- Janisch, Josef Andreas: Topografisch Statistisches Lexikon von Steiermark, III., Graz 1878.
- Kljajič, Damijan: Geografski oris Šaleške doline in Škal. V: Zbornik Škale, Šaleški razgledi 3, KcIN, Titovo Velenje, 1989.
- Korošec, Branko: Naš prostor v času in projekciji: oris razvoja zemljemerstva, kartografije in prostorskega urejanja na osrednjem Slovenskem. Ljubljana: Geodetski zavod SR Slovenije: Geodetska uprava SRS, 1978.
- Kovač, Matjaž: Rotovnikova jama. Topolšica: Šaleški jamarski klub Podlasica Topolšica, 1988.
- Kovačič, Fran: Služabnik božji Anton Martin Slomšek, knezoškof lavantinski. Celje: Družba sv. Mohorja v Celju, 1934.
- Mohorič, Ivan: Problemi in dosežki rudarjenja na Slovenskem: zgodovina rudarstva in topilništva v stoletju tehnične revolucije. 1. knjiga. Maribor: Založba Obzorja, 1978.
- Mohorič, Ivan: Zgodovina železnic na Slovenskem. Ljubljana: Slovenska matica, 1968.
- Orožen, Ignacij: Das Bisthum und die Dioceze Lavant, V. Theil, Das Dekanat Schallthal.
- Preisinger, Davorin: Spletne društvene novičke. Društvo prijateljev mineralov in fosilov Slovenije, marec 2013, št. 8, str. 6.

- Rajšter Zalar, Zalka: Spomini na preteklo dobo. Velenje: Muzej Velenje, 2016.
- Ravnikar, Tone: Oris starejše zgodovine naselja Škale. V: Škale, Šaleški razgledi 3, KCIN, Titovo Velenje, 1989.
- Ravnikar, Tone: Prispevek k srednjeveški topografiji Šaleške doline. V: ČZN, Koropčev zbornik, Maribor, 1999.
- Resnik, Jože; Stepic, Štefan: Proga Celje–Velenje–Dra­vograd. Ljubljana: Železniško gospodarstvo: Železniški muzej, 1991.
- Schmutz, Carl: Historisch Topografische Lexicon von Steyermark, III. Theil. Bd. Graz, 1822.
- Seher, Anton: Od raziskav do 4.000.000 ton lignita letno. V: Mali, Ludvik (ur.), Pipuš, Dušan (ur.), Seher, Anton (ur.): 100 let rudnika lignita Velenje. Velenje: REK, 1975.
- Snoj, Marko: Etimološki slovar Slovenskih zemljepisnih imen. Modrijan: Ljubljana, 2009.
- Sore, Anton: Velenjska kotlina včeraj in danes. Celje, 1963.
- Šilih, Gustav: Nekoč je bilo jezero, dolinska bajka. Velenje: Pozoj, 1999.
- Valenčič, Vlado: Starostna in družbena struktura prebi­valstva v predjožefinski ljubljanski škofiji po štetju leta 1754. V: Zgodovinski časopis, I. XVII, (1963).
- Velenje, Šoštanj, Šmartno ob Paki: turistični vodnik. Velenje: Studio Rebernik, 1996.
- Verstovšek, Karel: Ocena Vošnjakovih spominov. V: Šaleški razgledi 11, Zbornik 1994/1995, KcIN, Velenje.
- Vilfan, Sergij: Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije. Ljubljana: Slovenska matica, 1961.
- Vošnjak, Josip: Spomini, Prvi in drugi del 1840–1867, prvi zvezek. Ljubljana, 1905.
- Vošnjak, Josip: Spomini. Ljubljana: Slovenska matica, 1982.

Viri:

Ustni viri:

- Ustni vir: Čebul, Danilo.
- Ustni vir: Dvornik, Ana in Maks.
- Ustni vir: Komprej, Milojka.
- Ustni vir: Kugovnič, Martina.
- Ustni vir: Melanšek, Vlado.
- Ustni vir: Rotovnik, Rozalija.
- Ustni vir: Volk, Andrej.
- Ustni vir: Zaveršnik, Ivan.

Serijske publikacije:

- Domovina, Šoštanj, 6. januar 1903.
- List, 23. maj 1997, l. 3, št. 5.

Arhivski viri:

- AS_SI 177 Franciscejski kataster za Štajersko, 1823–1869, Skorno pri Šoštanju.
- AS_SI: arsq.gov.si/Query/bild.aspx?VEID=221650&DEID=10&SQNZNR=1 (dostop 10. februar 2020)
- Digitalni arhiv elaboratov zemljiškega katastra GURS. (št. 35311-103/2020-2552-3)
- Muzej Velenje: Kažipot skozi Šoštanj, 1903.
- Muzej Velenje: Muzej usnjarstva na Slovenskem, Arhiv TUŠ, AŠ 2, m. HE Penk.
- Muzej Velenje: Muzej usnjarstva na Slovenskem, AŠ 2, Načrti.
- Muzej Velenje: Zbirka kart in zemljevidov: Haupt Mappe über den K.K. Silber-Blei-und galmeiberg bau in Schönstein 1791.
- Muzej Velenje: Zbirka kart in zemljevidov: Terenska in jamska karta starega svinčevega rudnika v Puharju.

- Muzej Velenje: Župnijska kronika Šoštanj.
- Okrajno sodišče v Velenju: Zemljiška knjiga, zgodovinski izpis 164/2020.
- ZAC_SI, Die Gross-Industrie Oesterreichs: Festausgabe zum glorreichen fünfzigjährigen Regierungsjubiläums S.M. des Kaisers Franz Josef I., str. 380–381.
- ZAC_SI, Občina Šoštanj, AŠ 3, m. 1931, Splošne zadeve, Meroiskusni urad, 425.
- Zapisniki duš za župnijo Sv. Mihaela Šoštanj: Zapisnik duš, Šoštanj (1846–1852); Zapisnik duš, Sv. Mihael pri Šoštanju za leto 1868 (1868–1880); Zapisnik duš, Sv. Mihael pri Šoštanju, Družmirje, Gaberke, Skorno, Florjan (1881–1895); Zapisnik duš, Sv. Mihael pri Šoštanju – cela fara (1889–1915); Zapisnik duš, Šoštanj, Topolšica, Florjan, Skorno (1916–1924); Zapisnik duš, Družmirje, Gaberke, Ravne, Lokovica (1916–1924).

Zasebni viri:

- Zasebni arhiv avtorja: Rotovnikova jama, 1989.
- Zasebni arhiv: Vlado Kojc, Šoštanj.
- Zasebni arhiv: Srečko Plankelj.

David Vidmar Čeru

Rojen je leta 1997 v Slovenj Gradcu, Obiskoval je OŠ KDK Šoštanj in nato Gimnazijo Velenje ŠCV. Od leta 2016 do 2019 je doštudiral prvostopenjski program zgodovina in nemcistika na Filozofski Fakulteti Unverze v Ljubljani. Od leta 2020 je študent na magistrskem študiju starejše zgodovine.

VALVASORJEVE OMEMBE ŠALEŠKE DOLINE V SLAVI VOJVODINE KRANJSKE

Uvod

Obdobje zgodnjega novega veka je prva epoha, v kateri se za Šaleško dolino pojavijo viri, ki niso le statistične, temveč tudi narativne narave.¹ Tomaž Hren,² protireformacijski ljubljanski škof, tako podaja dokaj zanimivo poročilo o topolškem vrelcu in njegovi uporabi. Pojavljajo se tudi prve instance virov, ki so povezane s tematiko protestantizma v Šaleški dolini in tematiko turških vpadov. Obenem so nastajali viri, ki nam razodevajo podrobnosti večjih faktografskih in strukturnih

¹ Eno prvih del, ki obsežno opisuje življenje v Šaleški dolini, je opus Baltazarja Hacqueta. Glej: Hacquet, Balthasar. *Oryctographia Carniolica oder Physikalische Erdbeschreibung des Herzogthums Krain, Istrien und zum Theil der benachbarten Länder*. K.K. Landwirthschafts. Gesellschaft in Krain: Johann Gottlob Immanuel Breitkopf 3, I–XX, 1184, Leipzig. 1784. Za nekatere starejše narativne vire glej npr.: Hudales, Jože, »Gradivo k zgodovini zdravstva v Šaleški dolini,« str. 275–296.

² Glej: Orožen, Ignaz. *Das Bisthum und Diozesse Lavant. Das Dekanat Schallthal*. Graded. 1885.

sprememb, ki so vplivale na življenje na tem območju.³

Zanimiva je primerjava raziskovanja antične in srednjeveške zgodovine Šaleške doline ter raziskovanje istega območja, postavljenega v le malenkost mlajši čas. Prva sloni na dokaj skopih arheoloških najdbah in posamičnih listinah in je podrejena interpretativnemu zgodovinopisju ali pa zanašanju na kontekstualno zgodovinopisje, v katerem zgodovinski razvoj večjih in bolje poznanih enot pogojuje védenje o manjših. Medtem se ob vstopu v zgodnji novi vek krajevno zgodovinopisje zaradi pojava tiska in splošnega sprotnega izboljšanja tako ekonomskega kot tudi izobraževalnega standarda nenehno večajoče se skupine protomeščanstva spremeni. Seveda se še vedno upoštevajo večje enote, ki pogojujejo življenje v manjših – navsezadnje je tako tudi smiselno, a prvič se pojavi možnost, da deluje krajevna zgodovina kot celovit prikaz in kot zgodba, ki je vsebinsko dovolj obširna, da lahko pogojuje sama sebe. Zgodovinopisje se ob prehodu v mlajša obdobja spremeni v mozaik nešteti in mnogokrat minimalističnih virov. Lahko se poustvari vsaj navidezno celovita zgodba kraja, v katerem je virov prvič dovolj.

Namen tega članka je, da se predstavijo redke omembe Šaleške doline v Valvasorjevi *Slavi Vojvodini Kranjske*, delu, ki je vplivalo na mnoge slovenske zgodovinarje in je

³ Virov za to obdobje, vsaj v primerjavi s prejšnjimi epohami, v katerih so glavno vodilo zgodovinskega raziskovanja ali arheološka odkritja ali pa posamične listine, ki jih je potrebno postaviti v obširnejši kontekst, je ogromno, tako da je tematika Šaleške doline v obdobju zgodnjega novega veka dokaj obširna. Za krajši pregled tematike Šoštanj (in Šaleške doline v celoti v manjšem obsegu) v obdobju zgodnjega novega veka, tj. od konca Celjsko-Habsburške »fajde« in inkorporacije tega območja pod celovito (nad)oblastno sfero hiše Habsburške ter do začetka industrijsko-manufakturne dobe in od ustalitve večjega protoindustrijskega obrata družine Vošnjak glej: Vidmar Čeru, David. Kratek oris zgodovine Šoštanj v zgodnjem novem veku. Šaleški razgledi 16. Velenje: Knjižnica Velenje, 2019, str. 9–37, in Vidmar Čeru, David. Trg Šoštanj v času zgodnjega novega veka. *Klio*, let. XVII, št. 1. Ljubljana: ISHA Ljubljana, 2018. str. 65–73. Za obči pregled zgodovine mesta glej: Hribernik, Franc, *Mesto Šoštanj: Zgodovinski opis*. Komentar, spremno besedo in opombe ob ponatisu napisal Ravnikar, Tone, Prvi ponatis iz leta 1998. Šoštanj: Krajevna skupnost Šoštanj, 1930.

še dandanes pomemben vir za razumevanje zgodovine zgodnjega novega veka slovenskega prostora. Že samo ime Valvasorjevega *magnum opusa* nekako razodeva, da nikakor ni katerokoli (pod)poglavje izrecno namenjeno dokaj majhnemu provincialnemu mestu oziroma v našem primeru Šaleški dolini, po Valvasorjevem pogledu obskurnemu kraju v njemu sosednjeležeči provinci. A vendarle je moč zaslediti nekaj zelo kratkih omemb, ki so lahko dokaj zanimivi viri za ta čas in ki razodevajo nekaj novega ali še dodatno potrjujejo že znano. *Slava Vojvodine Kranjske* je tako pomemben in predvsem natančen vir, saj ni bila napisana *ad hoc*, temveč je zahtevala natančno in večletno načrtovanje in izvedbo. Na več mestih je izredno natančna in lahko služi kot pomemben pripomoček za razumevanje nekaterih vidikov slovenske zgodovine. A kot bomo videli v nadaljevanju, nas avtoritete ne sme prepričati, da jemljemo Valvasorja kot pričevalca, ki je vedno upošteval vse podrobnosti. Tudi njega in njegovo delo moramo jemati *cum grano salis*.

Omembe Šaleške doline v sklopu cerkvenoupravne razdelitve

Raziskovanje zgodovine od zgodnjega novega veka naprej je mozaik, ki deluje analitično po svoji vsebnosti. Virov je mnogo in velikokrat se zgodi, da ravno tisti viri, ki neko stvar, osebo ali kraj le bežno omenjajo, podajajo najbolj zanimive podatke. Tako je tudi z Valvasorjem. Šaleško dolino v *Slavi Vojvodine Kranjske* omenja le nekajkrat, in sicer v drugem⁴ in četrtem zvezku.⁵

⁴ Glej: Valvasor, *Die Ehre des Herzogtums Crain*, Band 2, Buch 8, Der III. Abschnitt »Von den Bischöfen in Crain,« str. 677.

⁵ Glej: Valvasor, *Die Ehre des Herzogtums Crain*, Band 4, Buch 15, Kapitel V. »Von der Belagerung unterschiedlicher Städte in Crain durch Grafen Ulrich von Cilly und Ertzhertzog Albrechten re.,« 337. in Valvasor, *Die Ehre des Herzogtums Crain*, Band 4, Buch 15, Kapitel IX. »Von Hinrichtung deß Andrene Baumkirchers und unterschiedlichen Türkischen Einfällen,« str. 374.

V drugem zvezku je v sklopu osme knjige opisana cerkvena organizacija na Kranjskem. Orisane so tudi posamične fare in ostale večje cerkvene enote, ki so jurisdiktivno spadale v ljubljansko škofijo. Potrebno se je zavedati, da za upravopolitično in cerkveno zgodovino ne le na Slovenskem, temveč povsod po Evropi velja, da so meje državnih struktur in cerkvenih organizacij različne, četudi med sabo prepletajoče se. Takšno pravilo velja že vse od začetka razvoja cerkvene in upravne mreže tako na današnjem Slovenskem kot drugod že od zgodnjega srednjega veka naprej.⁶ To je veljalo tudi za čas Valvasorja. Tako niso le vse kranjske, temveč tudi velik del župnij na današnjem slovenskem Štajerskem sodile v jurisdikcijo Ljubljane, kar med drugim potrjuje tudi Valvasorjevo pričevanje.⁷ Šaleška dolina je tako vezana na Ljubljano, njej pa je načeloval cerkveni komisariat v Škalah, pod katerega so sodile fare v Škalah s cerkvijo sv. Jurija, Švarcenštajn (Gradič v Lazah pri Velenju) s cerkvijo sv. Egidija, Šoštanj s cerkvijo sv. Mihaela, Vinska Gora s cerkvijo sv. Janeza Krstnika in Šalek s cerkvijo sv. Martina, oziroma če tukaj direktno povzamemo še Valvasorja:⁸

Das Commissariat zu Stallie, (Commissariatus Skalensis) hat folgende Pfarren unter sich:

1. Die Pfarr St. Georgii, zu Stallie.

---

⁶ Za obrazložitev razvoja cerkvene mreže na Slovenskem glej: Štih in Simoniti, *Na stičišču svetov*, str. 134–139. in Štih, *Ozemlje Slovenije v zgodnjem srednjem veku*, str. 45–48 in str. 53–58.

⁷ Valvasor, *Die Ehre des Herzogtums Crain*, Band 2, Buch 8, Der III. Abschnitt »Von den Bischöfen in Crain,« str. 676–677. Valvasor tukaj konkretno navaja poseben spisek z naslovom na strani: »Was für Commisarriaten und Pfarren außer Crain zum Bischthum Laybach gehören.«

⁸ Kakor mnoga območja Slovenije ima tudi Šaleška dolina dolgo in kompleksno zgodbo, navezano na ustanovitev in razvoj cerkvene mreže. Šaleška dolina je tako eno od območij Slovenije, kjer je na zelo majhnem prostoru najti izjemno veliko število cerkva in drugih sakralnih objektov. Zgodba sakralne dediščine je tako prekompleksna, da bi bila tukaj le na kratko obrazložena, za obširen in natančen pregled glej: Poles, Rok. *Sakralna dediščina Šaleške doline*. Velenje: Pozoj, 1998.

2. Die Pfarr St. Aegidii, bey Schwartzenstein.
3. Die Pfarr St. Michaelis, bey Schönstein.
4. Die Pfarr St. Joannis Baptistae, in Weinberg.
5. Die Pfarr St. Martini, bey Schälleck.⁹

Na Slovenskem je prišlo v zgodnjem novem veku do korenitih sprememb cerkvenoupravne podobe, ko je bila v letu 1461/1462 ustanovljena Ljubljanska škofija. V času od 1749 do 1752 je bil ukinjen oglejski patriarhat in ustanovljena nadškofija v Gorici, leta 1777 pa so bile vse župnije v Prekmurju priključene v škofijo Sombotel. Te odločitve niso bile sklenjene samo za dušnopastirsko bazo, temveč so reflektirale obširnejše geopolitično dogajanje. V zgodnjem novem veku so se istočasno načrtovale ustanovitve novih škofij, obenem ustanovitve večjih škofijskih enot, predvsem pa manjših župnij, kar je razvidno tudi iz Valvasorjevega popisa. A želja o poenotenju prostora v cerkvenopolitičnem smislu ni uspela, saj je bil do konca 18. stoletja slovenski prostor razdeljen med nadškofije v Ljubljani, Ogleju (kasneje Gorica), Salzburgu, Št. Andražu v Labotski dolini, Trstu, Kopru, Györu in celo Zagrebu. Do podobnih določitev je z radikalnimi cesarjevimi posegi v škofijske meje prišlo tudi na ravni metropolij.¹⁰ A vrnimo se k Šaleški dolini, ki je temu »realpolitičnemu« boju za oblast zaradi svoje majhnosti, nenavadnosti kot tudi oddaljenosti od drugih večjih središč ostala neprizadeta. Tako njeno zgodovino dokaj lahko razumemo in to ponovno potrjuje, da jo je Valvasor pravilno umestil v sklop župnij ljubljanske cerkve, saj je mdr. tudi kasneje Ignacij Orožen v svoji *Das Bisthum und Diözesse Lavant, Das Dekanat Schallthal*, izrecno navedel, da je do leta 1461 sodila Škalska

⁹ Valvasor, *Die Ehre des Herzogtums Crain*, Band 2, Buch 8, Der III. Abschnitt »Von den Bischöfen in Crain,« str. 677.

¹⁰ Za pregled tematike cerkvene mreže na Slovenskem v zgodnjem novem veku in postopne tranzicije iz srednjeveške v moderno cerkveno mrežo pri nas glej: Žnidaršič Golec, Lilijana. *Cerkvene ustanove in službe v zgodnjem novem veku na Slovenskem: Škofovstvo, arhidiakonastvo, župništvo*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2015.

fara z vikariati v sklop ozemlja gornjegrajskega samostana,¹¹ zagotovo pa je vse od ustalitve ljubljanske škofije 1461 sodila Šaleška dolina in vsa samostanska ter prvenstveno cerkvena posest pod Ljubljano, dokler ni bila 1786 predana v dušnopastirske roke Lavantinske nadškofije.¹² Razvidno je, da je Valvasor direktno citiral že takrat natančne popise dušnopastirske mreže Ljubljane, ki pa so nam znani že dolgo časa in iz drugih virov. Tako je prva od treh omemb Šaleške doline v *Slavi Vojvodine Kranjske* edina, ki ne odpira ničesar novega, niti ne razodeva novih vprašanj niti novih spoznanj. A to se ob drugi omembi kar hitro spremeni.

Valvasorjevo poročilo o uničenju gradov v Šaleški dolini

Naslednja omemba v Valvasorjevem opusu je dokaj kratka, a ne nepomembna. Nahaja se v petem poglavju XV. knjige četrtega zvezka z naslovom »Von der Belagerung unterschiedlicher Städte in Crain durch Grafen Ulrich von Cilly und Ertzhertzog Albrechten re,« v katerem Valvasor navaja, da je Šaleška dolina občutila gnev, ki ga je sprožil leta 1435 nastali veliki celjsko-habsburški konflikt. Ta naj bi v obdobju siceršnjega miru na Kranjskem na sosednjem Štajerskem povzročil mnogo tegob.¹³ Če sedaj ponovno direktno povzamemo še Valvasorjeve besede:

Es brach auch der Graf von Cilly in diesem Kriege etliche seiner eigenen Schlösser Selber ab, nemlich Hoheneck

---

¹¹ Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja I*, str. 121.

¹² Orožen, *Das Bisthum und Diözesse Lavant. Das Dekanat Schallthal*, str. 24. »Skalis unter den Bischöfen von Laibach nnd dann von Lauant. Im Jahre 1461 kam die Pfarre Skalis mit dem Stifte Oberbnra. an das damals nen errichtete Bisthum Laibach nnd verblieb bei der Diözese Laibach bis sie 1786 der Diözese Lavant einverleibt wurde.«

¹³ Valvasor, *Die Ehre des Herzogtums Crain*, Band 4, Buch 15, Kapitel V. »Von der Belagerung unterschiedlicher Städte in Crain durch Grafen Ulrich von Cilly und Ertzhertzog Albrechten re,« str. 334. »Im Jahr 1435 ward das Land Crain so wol, als dessen Nachbarn Steyer und Kärndten von einer neuen Kriegs-Flamm ergriffen, deren Entzündung Ursach wir gründlich wollen erklären.«

unweit von Cilly, dazu auch **Schönstein und Katzenstein im Kalchthal** gelegen.¹⁴

Zgornja pasaža je zanimiva v dveh aspektih. Iz vsebinskega vidika nam razodeva nekatere možne značilnosti dežele in nasprotuje nekaterim znanim tezam o gospodarstvu in pomenu doline v tem obdobju. Lingvistično pa bi bilo s pomočjo etimološke razlage moč ustvariti nova védenja o življenju v dolini ter o pomenu le-te v srednjeveških in zgodnjih novoveških časih.

Glede na vsebino je zgornji opis del obširnejšega opisa celjsko-habsburške »fajde« in daje tako zanimive podatke o nekaterih markantnejših dogodkih, ki so se pripetili v dolini. Valvasorjevo poročilo je konfliktno z izjavo, ki jo je podal Simoniti v svojem delu *Turki so v deželi že*, saj je pri Valvasorju direktno navedeno, da so bili Celjani tisti – in ne Turki –¹⁵ ki so uničili nekatere pomembnejše gradove v Šaleški dolini, tudi gradova Šoštanj in Kacenštajn (oba sta bila v tistem trenutku tako ali tako v lasti iste družine).¹⁶ Valvasor v sklopu več strani dolgega opisa konflikta med Celjskimi grofi in Habsburžani navaja, da so Celjani še posebej v kasnejših fazah bojev, ko so njihove sile doživele več porazov, začeli uničevati gradove, da ti ne bi postali pomemben člen habsburške konsolidacije oblasti. Valvasor tako razdeli obdobje »fajde« deloma po načinu, kako so bile te strateško

---

¹⁴ Valvasor, *Die Ehre des Herzogtums Crain*, Band 4, Buch 15, Kapitel V. »Von der Belagerung unterschiedlicher Städte in Crain durch Grafen Ulrich von Cilly und Ertzhertzog Albrechten re.,« str. 337.

¹⁵ O vzroku za to zmoto glej naslednje poglavje.

¹⁶ Glej: Simoniti, *Turki so v deželi že*, str. 42–82. Poleg uničenja Šoštanjskega in Kacenštanjkega gradu naj bi med »fajdo« prišlo do uničenja še dveh drugih gradov oziroma postojank, ki naj bi bili del Celjske posesti, in sicer »Pakenstein« (stolp na Paki) in »stolp v Šaleški dolini« ter še nekateri drugi objekti. Posebej poimensko omenjena dva sta zanimiva, saj sta glede na zgodovinske in arheološke vire danes popolna neznanka. Za omenjena »gradova« glej: Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja I.*, str. 118. O tem, zakaj je Simoniti tukaj zamešal nekatere minimalne, a pomembne podrobnosti, v naslednjem poglavju.

pomembne točke zavzete: v zgodnejših fazah so bile le napadene in deloma uničene, kasneje pa je prihajalo do popolnega uničenja gradov, gradičev, utrjenih objektov in drugih strateško pomembnih objektov.¹⁷ To pomeni, da je umestitev uničenja gradov v leto 1439 smiselna, saj je potekala v tej, kasnejši fazi.¹⁸ Gradova sta bila namreč popolnoma uničena. Usoda gradu Kacenštajn ni bila nikoli tako izpričana, vprašanje, kdo je uničil grad Šoštanj, pa je prisotno že dolgo.¹⁹ Valvasorja je pri tem vendarle potrebno vzeti za avtoriteto, ki je tem dogodkom časovno dokaj blizu. Obenem Valvasorjevo pisanje potrjuje podatke, ki so nam na voljo iz drugih virov. Ob upoštevanju celotnega opisa celjsko-habsburškega konflikta je ta podatek verodostojen, in vsaj kar se uničenja gradov tiče, natančen vir. Vsaj v tem aspektu je Valvasorjevo

¹⁷ Valvasor poda dokaj dolg in natančen opis večletnih vojnih spopadov, a ker se ti ne dotikajo te teme, se jih v tem članku ne bo opisalo podrobneje. Za pregled celjsko-habsburškega konflikta glej: Valvasor, *Die Ehre des Herzogtums Crain*, Band 4, Buch 15, Kapitel V. »Von der Belagerung unterschiedlicher Städte in Crain durch Grafen Ulrich von Cilly und Ertzhertzog Albrechten re.,« str. 334–341. Za natančnejši pregled grofov Celjskih v tem obdobju glej mdr. tudi monografijo: Fugger Germadnik, Rolanda. *Groffe Celjski med zgodovino in mitom*. Celje: Zgodovinsko društvo Celje, 2013. Za pregled, kako je ta prehod iz oblastne sfere Celjskih grofov pod Habsburžane vplival na Šaleško dolino, glej: Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja I*, str. 118–130.

¹⁸ Glej: Vidmar Čeru, *Kratek oris zgodovine Šoštanja v zgodnjem novem veku*, str. 16.

¹⁹ Za tako geografsko omejeno področje, kot je Šaleška dolina, ostaja odprtih veliko zanimivih vprašanj, nekatera od njih manj pomembna, spet druga odločilna za razumevanje zgodbe lokalnega okolja. V zadnjih desetletjih se je zanimanje za posamična in obskurna vprašanja povečalo, posebej od objave Ravnikarjevega članka naprej (za sam članek glej: Ravnikar, »Razmišljanja ob nekaterih odprtih vprašanjih iz preteklosti Šaleške doline,« str. 13–41. in Ravnikar, Tone, Drobotnice iz preteklosti Šaleške doline (članek na spletu)). Od takrat naprej je nastalo že kar nekaj del, ki so prikazala tako znane kot manj znane prigode in zgodovinske fakte, povezane z dolino, mdr. tudi Polesova knjiga o posamičnih znamenitostih Šoštanja. (Glej: Poles, Špela. *Stopetkrat o Šoštanju v enem odstavku: Ob 20. obletnici ustanovitve nove Občine Šoštanj, ob 660. obletnici prve omembe trga Šoštanj in v pričakovanju 105. obletnice pridobitve mestnih pravic*. Šoštanj: Občina Šoštanj, 2015.)

pisanje lahko pomembna avtoriteta za razumevanje posledic celjsko-habsburškega konflikta in kako je ta vplival na gospodarstvo in upravo v Šaleški dolini.

A bolj zanimiva in za zgodovinarje pomembnejša je sama forma citata. Valvasor imenuje dolino, v kateri se nahajata v 15. stoletju uničena gradova Šoštanj in Kacenštajn, »Kalchthal« oziroma (če ob tem uporabimo dobesedni prevod) »apnena dolina« ali pa »dolina apnenca«. Se pravi, da Valvasor v *Slavi Vojvodine Kranjske* uporabi predpono »Kalch«, ki je inačica moderne nemške besede »Kalk«, kar pomeni apno.²⁰ Kaj pa to pove?

Glede na formulacijo, kakršno podaja Valvasor v svojem opusu, bi se dalo na prvi pogled sklepati, da je bila Šaleška dolina takrat tako pomemben pridelovalec apna, da je dobila za tisti čas obširna geografska enota poimenovanje po prvenstveni gospodarski panogi na tem območju. To bi pomenilo, da bi morala biti Šaleška dolina dokaj pomemben člen pri obširnejšem gospodarstvu Štajerske, mogoče je imela celo vezi s Kranjsko. A takšna razlaga je problematična, celo odkrito napačna iz več aspektov.

²⁰ Glej: »Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm.« Lfg. 1 (1864), Bd. V (1873), Sp. 61, Z. 10. »KALK, KALCH, m. calx, aus dem lat. wort nach den casus obliqui, mit der sache von den Römern gelernt; ahd. chalch, chalh, mhd. calc kalkes, nd. nl. (f.) dän. schwed. kalk, ags. cealc (engl. chalk ist aber kreide); auch kelt., ir. cailc f. (wie nl.), korn. calc, welsch calch m., und litt. kalkes pl., lett. kalkis, wend. kalk. Die form kalch, die jetzt in der schrift nicht mehr geduldet wird, ist doch völlig berechtigt, so gut wie kelch (s. *AK* 2, e), es haben sie noch Klinger 6, 188, mahler Müller 3, 211, Göthe brieflich 1784 (an Carl August, 28. oct.), J. v. Müller 24, 111. 181, Pestalozzi 1, 65, Lichtenberg (1800) 2, 357 verkalcht. von den wbb. haben nur kalch voc. inc. teut., Dasyp., Maaler, Schönsleder, Denzler, kalk und kalch Stieler, Steinbach, Frisch. die mundarten, ober- und mitteledeutsche, halten fast durchaus an kalch fest. doch geben vocabb. des 15. 16. jh auch kalk, so bei Diefenb. 111^b. 92^a, auch die Leipz. gemma 1501. 1) gebrannter kalkstein, wie er im gewerbsleben gebraucht ist, bes. bei maurern, tünchern, gerbern. a) maurerkalk u. dgl.: soltu grosze steine aufrichten und sie mit kalk tünchen. 5 Mos. 27, 2; ...«

Prvič je potrebno omeniti, da leži večji del Slovenije na dokaj apnenčasti podlagi, kar pomeni, da je v geološkem oziru sestava tal Šaleške doline dokaj pogost pojav. Tako ni smiselno, da bi imelo ravno to pod-območje Štajerske nekakšen monopol nad proizvodnjo. Obenem je to sporno na osnovi zgodovinskih virov, prvenstveno listin. Šaleška dolina je bila namreč v času pred Valvasorjem in v času njegovega pisanja dokaj nenavadna in širši okolici nepoznana, čeravno ne čisto nepomembna tvorba. Dominat (v gospodarskem smislu) je imel Šoštanj, a ne takšnega, kot bi človek pričakoval pri modernejših industrijskih centrih. Velenje je zaradi množice razlogov, med drugim nenehnega dedovanja in spreminjanja lastništva nad gradom in tamkajšnjo okolico, ostalo na ravni vaške naselbine, v kateri je bilo poljedelstvo ne le pravilo, temveč edina panoga, s katero se je lahko ukvarjalo tamkajšnje prebivalstvo. Velenje je ostalo majhna naselbina, ki je postopoma, predvsem zaradi dobrih in pomembnih prometnih povezav, dobilo podobo ruralno usmerjene trške naselbine. Tako urejeni sta bili tudi naselbini Škale in Šalek, vendar v oziru na gospodarstvo še bolj omejeni. Podoba Šoštanja je bila malo drugačna – tudi tukaj so se pojavljale spremembe lastništva in več naravnih ter zazrati človeka zadanih nesreč, ki so omejevale rast naselbine, a Šoštanj se je počasi vendarle spreminjal v tipičen provincialni zgodnjenovoveški trg. Poljedelstvo je še vedno imelo primat za večino prebivalstva, vendar so se začele postopoma razvijati tudi druge panoge.²¹ Iz tega je smiselno sklepati, da bi morala biti kakršnakoli produkcija apnenca zaradi logističnih potreb omejena na zahodni del Šaleške doline, torej na okolico Šoštanja, a dokazov za to ni. Ne obstajajo niti arheološki, še manj pa zgodovinski dokazi, ki bi takšno tezo potrdili. Listine, povezane s Šaleško dolino za ta čas, mnogokrat vsebujejo tudi trške pravice ter davčne in ostale dolžnosti, ki so jih tržani morali dajati. Tlaka je bila natančno določena, vendar niti v enem samem urbarju ni omenjena kakršnakoli tlaka na apno, ki bi jo, če bi bila produkcija res tako velika, da bi bila celotna dolina znana po

---

²¹ Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja I.*, str. 88–93 in str. 112–124.

tem, tamkajšnji graščak²² zagotovo zaračunal.²³ Zaradi tega poimenovanje »Kalchthal« v gospodarskem oziru ni smiselno.

Mogoče je predvidevati, da se je ime »Kalchthal« uporabljalo, preden je postala »Schallthal«, in so bili derivati iz tega norma, vendar zopet ni tako. Valvasorjevo pisanje je tako edini vir, ki uporablja za dolino takšen termin. Drugi, starejši viri, pa vse od 12. stoletja naprej dokaj uniformirano uporabljajo formulacijo »Schallthal« oziroma nekaj temu podobnega.²⁴ Če vzamemo za vir npr. *Zahnovno Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter*, vidimo, da se je od leta 1333 zagotovo za imenovanje Šaleške doline uporabljala nemška zloženska »Schalthal« oziroma eden od mnogih izpeljav le-te (gl. sprotno opombo za celoten seznam). To bi pomenilo, da se je nekje pred 14. stoletjem kot norma za imenovanje doline (verjetno že vsaj od 1154 naprej, ko se prvič omenja kot »Skalach«) uporabljal kompozit »Schallthal« (ali derivat le-tega), ki bi ga nato le za zelo kratek čas (po 1600) zamenjal »Kalchthal«, potem pa kar naenkrat po Valvasorjevem času ponovno »Schallthal«. Za natančnejši pregled razvoja imena Šalek, ki glede na letnice prve omembe tukaj odigra

²² Posamezni predeli Šaleške doline so imeli v srednjem veku na ducate raznih nižjih in pomembnejših plemiških družin, ki so jim vladale posredno ali neposredno. Vse od Ptujskih do Celjskih, od Turnskih do Habsburžanov in mnogih drugih. A pri nobenem ni moč zaslediti neke specifične tlake na apno ali pa vsaj na izkopavanje apnenca, kar potrjuje, da nekega velikega gospodarskega obrata ni bilo.

²³ Za pregled posamičnih listin in urbarjev glej: Ravnikar, Tone, Šaleška dolina med 10. in 17. stoletjem. Velenje: Muzej Velenje, 2015. in Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja I.* str. 98–103.

²⁴ Zahn, *Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter*, str. 417. »Schalthal, das –, nw. Cilli, zw. Schönstein u. s. Johann a Weinbg. (zuweilen werden auh Orte i. Gbge Schaelachtal, U.= 1333 Sche–, U.1335 Schaelech–, U. 1369 Schalach–, Sta.=1371 Schalech–, U.1399 Schalach–, U.=1436 Shelch–, Leh.C 1, 84=1441 Schelech, Leh.C 1, 105=c. 1460 Schalkh–, Leh. C. 1, 75=1460 Schalich–, Ch. 2, 3807=1477 Schalach, U.« Opomba k izpisanemu viru: kot U. je tukaj mišljeno Urbar, pomišljaj nakazuje, da osnova ostaja pri vseh oblikah enaka, in sicer »-thal«.

pomembno vlogo, glej sprotno opombo.²⁵ Očitno je, da takšna razlaga ne more obroditi sadov in je tako potrebno upoštevati banalno, a obenem kontekstualno gledano najbolj verjetno možnost, da je pri Valvasorju prišlo do napake.

Edina smiselna razlaga imena Šaleške doline je ta, da se že od samega začetka, vsaj od leta 1154 naprej, uporablja ime »Schallthal«. Šalek je namreč najstarejša dolgo časa obstoječa in za »realpolitiko« celotne doline pomembna naselbina. Šoštanj se tako omenja »šele« okoli 1200,²⁶ Velenje 1250,²⁷ druge naselbine pa stvarno niso imele ali lokacijske, ali finančne, ali gospodarske osnove, ali pa mešanico vseh teh

²⁵ Zahn, *Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter*, str. 418. »Schaleck, Df. n. Welan i Schalthl., 1154 Scalach, U.=1174-, U.PN.=1187 Schalake, U.PN.=1305 -ekk, Pau. 3, 188=1323 Scharlach!, Bt. 7, 96=1350 Salech, Btr. 7, 126=1424 Schallekch, Obg. 165=1444 s. Andre, U. 1477 Schallek, U.=Burg: 1287 haus Schalekke, U.=1334 ---ek in dem Schelachtal, U.1370 vest Schallek, Sta.=1379 Schalek, Sta.=1441 - Schellek, Leh.C. 1, 118. Shalek,...« in »Skalis, Df. nō Schönstein, 1154 (plebs) Scalach, U.=1243 Schelach, U.=c. 1250 s. Georgius de Schelach, U.=1261 Scilach!, Schal-, Schol-, U.=1264 Schaeleke, U.=1329 Xahalach (ital. Kanzlei), U.=1334 s. Jörgen, U.=1335 -- in dem Schaelachtal, U.=1350 s. Georgius in Salech, Btr. 7, 126=1352 s. Jörgen in dem Schälechtal, U.=1404 s. Georgius im Schalach, U.=1424 -- in Schell-, Obg. 159=1436 s. Jörgen, Leh.C. 1 84=1460 s. Jorgen im Schalachtal, U.=c. 1480.«

²⁶ Zahn, *Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter*, str. 429. »Schönstein, Mkt. i. Schallthal. Nw. Cilli, c. 1200 Schonenstein, Pau.98. PN.=1213 Sonen-, U.PN.=1221 Sconestein, U.PN.=1236 Schöninstain, U.PN.=1268 chonen-, U.=1354 markt Schonstain, U.=1362 -stein in der Mark, U.=1424 Schon-, Obg. 136=c. 1490 Schon-, Schö. 73=1491 Schen-, Sta.=Burg: 1311 Suenenstain, Schonen-, U.=1318 purch Schonstain, U.=1342 Schon-, U.=1355 haus-, U.=1362 vest Schen-, U.=1372 geslos Schon- in dem Sental, Sta.=Rieden: c.1480 die Kärnerwisen, die Grafenwisen, Ci. 105=1332 am Rain, U.«

²⁷ Zahn, *Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter*, str. 490. »Welan (gew. Wöllan), Mkt. nw. Cilli i. Schalthl., c. 1250 Weln, U.=1270 Welan, U.=1296 Balen, U.=1340 Welen in dem Schaelachtal, Sta.=1348 Belen, I.=1444 marcht-, U.1459 - Belan, U.=Burg: 1322 vest Welen, -B-, U. u. Sta.=1362 - Wele, Wellen, U.=1393 vest Welem (-lein?), Sta.=1437 vest zum Welein, U.« in »Welan, Alt- Df. w. Welan i. Schalthl., 1374 Alten Welein, U.=1424 - Wellen, U.=1459 Alt Belan, W-, U.=c 1480 - Welan, Ci. 114.«

faktorjev, da bi lahko postale v tem času pomembne naselbine v Šaleški dolini.

Potrebno se je vprašati, zakaj je Valvasor Šaleško dolino imenoval napačno in kako je do tega sploh prišlo. Pojav napačnega poimenovanja pri Valvasorju spet ni tako presenetljiv. Če bi natančno pregledali vseh štiri tisoč petsto strani, bi precej hitro naleteli na mnoge napake, nedoslednosti in pomanjkljivosti. Potrebno se je zavedati, da je Valvasor deloval v času, ko je bilo na voljo znatno manj virov. Viri, ki so obstajali, so bili slabše obdelani. Valvasor se je moral, kakor ostali starejši zgodovinarji, zanašati tudi na ustne vire, prigode, legende in nenatančne popise, ki so v njegovem času veljali za pravilne. A popolnoma apologetska podoba Valvasorja vendarle ne sme obveljati. V *Slavi Vojvodine Kranjske* se pojavljajo mesta, na katerih je Valvasor sam zavestno prikril določena dejstva ali jih obrnil svojemu življenjskemu pogledu v prid.²⁸ To pa tudi ne pomeni, da je smiselno trditi, da si je Valvasor takšen podatek, kot je ime neke njemu neznanе doline, kar izmislil. Vsebinsko se to ne sklada z njegovim načinom pisanja. Podatki so bili načrtno prikriti ali pa nalašč izmišljeni samo v politično obarvanih pasażah. Preprosta in dokaj kratka omemba Valvasorju neznanе doline tem kriterijem ne ustreza. Tako nam ostaneta dve možnosti. Možno je, da je Valvasor ravno ta podatek o poimenovanju dobil preko ustnega, še verjetnejše pa, da je do njega prišel preko pisnega vira (konflikt med grofi Celjskimi in Habsburžani je bil že takrat dobro poznana zgodba. Obstajali so pisni viri, da sta bila gradova Šoštanj in Kacenštajn porušena.).

²⁸ Pri tem je za primer recimo zanimiv Valvasorjev opis tematike zasužnjevanja v Vojni krajini, v katerem je na več mestih izpostavil, kako so Turki jemali v suženjstvo krščanske ujetnike, obenem pa je načrtno spregledal dejstvo, da so osmanski vojni ujetniki praviloma ali morali delati kot »neuradna« suženjska sila na velikih posestvih ali pa so bili celo odpeljani na razne italijanske suženjske trge. A takšno relativiziranje je bilo v tem obdobju dokaj pogost pojav, tako da je nesmiselno biti v sodbi Valvasorja prestrog. Glej npr. Valvasor, *Die Ehre des Herzogtums Crain*, Band 3, Buch 12, Kapitel II. »Von den Krabatischen Meer-Grentzen, wie auch stetiger Unsicherheit in Kroatien,« str. 9. (Omemb osmanskega zasužnjevanja je seveda pri Valvasorju v tem poglavju mnogo.).

Možno je, da se je med pisanjem ali pa tiskanjem *Slave Vojvodine Kranjske* pojavil tiskarski škrat. Če upoštevamo, da je ta od vseh možnosti najbolj verjetna, je moč ugotoviti, kako je prišlo do same napake. Za obdobje od petnajstega stoletja naprej, če upoštevamo Zahnov kronolški zapis razvoja imena Šaleške doline,²⁹ vidimo, da je prevladoval zapis »Schalchthal«, ki je fonetično zelo podoben formulaciji »Kalchthal«. To je že prvi indic na to, da je celotna anomalija mogoče posledica fonetičnega lapsusa oziroma *lapsus linguae*. Obenem postane jasno, glede na kompleksnost nemške srednjeveške kurzivne gotice, da je sama fizična podoba formulacije »Schalchthal« in »Kalchthal« skoraj identična, kar pomeni da gre tukaj za *lapsus calami* oziroma napako v pisanju. Možno je, da je Valvasor med pisanjem te pasaže naletel na poimenovanje doline v obliki »Schalchthal« (ali pa v neki obliki, ki je tej podobna). Zaradi enega od zgoraj naštetih vzrokov jo je verjetno napačno prebral in zapisal kot »Kalchthal«. Na prvi pogled bi lahko obstajala tudi možnost, da je v viru, ki ga je uporabil Valvasor, pač obstajalo takšno (kontekstualno napačno) poimenovanje. A ta teorija se ne obdrži, saj ni od nikoder znano in je le malo verjetno, da bi v viru poimensko neznanega avtorja, navezanega na Štajersko, prišlo do tako očitne napake. Prav tako to pomeni, da bi morala biti kot posledica tega formulacija »Kalchthal« vsaj v strokovnih virih dokaj pogost pojav za 17., mogoče celo 18. stoletje. A *Slava Vojvodine Kranjske* je edina znana instanca, v kateri se takšna formulacija sploh pojavlja.

Druga možnost je, da so med tiskanjem Valvasorjeve zapiske narobe prebrali in naredili enako zamenjavo, le da je po tej interpretaciji sodeč bil tiskar in ne Valvasor tisti, ki je zadevo prebral napačno. Naslednja možnost je ta, da je Valvasor dobil podatek o uničenju dveh gradov v tej dolini iz ustnega vira in je ta vseboval napačno ime doline. Vendar je veliko verjetnejša možnost ta, da je napaka povezana s pisnim in ne ustnim virom. Navsezadnje se v drugih omembah Šaleške doline pri Valvasorju pojavljajo pravilni zapisi ime-

²⁹ Zahn, *Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter*, str. 418.

na, kar bi pomenilo, da je morala obstajati neka pisna osnova. Smiselno je trditi, da sta slednji dve interpretaciji nemogoči. Ustni vir ne zato, ker se je Valvasor zanašal poglavitno na pisne vire. Možnosti, da je prišlo do napake pri viru, ki ga je uporabljal Valvasor, pa ni, saj se poimenovanje »Kalchthal« pojavlja izključno pri Valvasorju in nikjer drugje. Tako sta edini dve možnosti, da je prišlo ali do *lapsus calami* ali pa *lapsus language* pri Valvasorju ali pa tiskarju, ki je to stiskal. A tudi pri tem je možno s komparativno metodo sklepati, da je napaka prej Valvasorjeva kot tiskarjeva. V *Slavi Vojvodine Kranjske* se sicer pojavljajo nedoslednosti, a te niso posledica tiskarske delavnice. Če se pojavljajo napake, so te gramatične in ne vsebinske. Tiskarska delavnica se je vestno držala izpiskov, ki jih je zanje pripravil Valvasor. Tako krajevna kot osebna lastna imena, ki se pojavljajo v delu, so zelo točna. Malo verjetno je, da bi ravno na tem mestu prišlo do lapsusa. Lahko trdimo, da je bil majhen lingvistični lapsus po vsej verjetnosti pri Valvasorju samem, nastal pa je ali med pisanjem ali pa med branjem.³⁰

Valvasorjevo pričevanje o turških vpadih v Šaleški dolini

Zadnja Valvasorjeva omemba se navezuje na tematiko turških vpadov v Šaleško dolino, predvsem o umiku turških čet po velikem vdoru na Koroško. Valvasor je tako mdr. zapisal, kako so notranjeavstrijske dežele v sedemdesetih letih petnajstega stoletja pestile mnoge tegobe. Omenja tudi leta 1478 nastali kmečki upor na Koroškem in veliko notranjepolitično nesložnost, ki jo je ustvaril Andreas Baumkirchner.³¹

³⁰ Ponovno je potrebno omeniti, da je to interpretacija – čeravno glede na vso dokazno gradivo, ki nam je na voljo, najbolj mogoča in po vsej verjetnosti pravilna, a še vedno interpretacija, ki jo je potrebno vzeti z zdravo mero skepse.

³¹ Andreas Baumkirchner je bil nemški vojaški poveljnik, ki je leta 1469 na spodbudo ogrskega kralja Matije Korvina organiziral t. i. »fajdo štajerskega plemstva« s cesarjem. Povod so bili njegovi dolgovi tako najemniških vojakov kot poveljnikov. Plemiška vojska, ki ji je poveljeval Baumkirchner, je zasedla vrsto štajerskih mest, med njimi Hartberg,

Vendar je največjo od mnogih ovir Habsburški centralni oblasti še vedno predstavljala turška nevarnost. Valvasor je tako izrecno navedel, da je bilo desetletje od 1469 do 1476 doba, v kateri je bilo mnogih takšnih vpadov.³² Za nas je pomemben predvsem turški vpad iz leta 1473, ki je Šaleško dolino prizadel neposredno,³³ obenem pa bil prvi od dveh napadov, ki sta prizadela to območje.³⁴ Povzeto po Valvasorju:

Am Mitwochen, als am St. Michaelis-Tage, feytt die Türcken biß den Gutenstein gezogen zu der Pfarrkirchen, und alldaüber Nacht geblieben. Damals hat der Schuldhautzinger Pfleger bey S. Wolfgang an der Polan einen Scharmützel mit ihnen gehalten, aber den Kürtzen gezogen und etliche Leute eingebüsst. Am Donnerstage verliessen sie Kärndten gäntzlich und hielten ihr Nachtlager bey Windischgrätz. Folgenden Freytags³⁵ theilten sie sich voneinander.

Fürstenfeld, Maribor (1469/70) in Slovensko Bistrico. Po zmagoviti bitki pri Fürstenfeldu in 21. 7. 1469 je bil cesar celo prisiljen podpisati premirje in nato obljubiti amnestijo ter poplačilo svojih dolgov. A ker ta ni plačal, je Baumkircher jeseni leta 1470 obnovil upor, ki se je končal še z njegovo aretacijo in obglavljenjem v Gradcu (1471), kamor je sicer z zagotovilom proste poti prišel na pogajanja s cesarjem. Glej: »Baumkircher, Andreas Freiherr von Schlaining (seit 1463).«

³² 1469, 1471, 1472, 1473, 1474, 1476. Glej: Valvasor, *Die Ehre des Herzogtums Crain*, Band 4, Buch 15, Kapitel IX. »Von Hinrichtung deß Andrene Baumkirchers und unterschiedlichen Türckischen Einfällen,« str. 368–376.

³³ Valvasor, *Die Ehre des Herzogtums Crain*, Band 4, Buch 15, Kapitel IX. »Von Hinrichtung deß Andrene Baumkirchers und unterschiedlichen Türckischen Einfällen,« str. 368–376.

³⁴ Prvemu napadu naj bi sledil še eden, in sicer leta 1532, ko se je pripetila podobna zgodba kot pri prvemu vpadu. Šoštanj je postal tarča Turkov, ko so se ti vračali s svojega pohoda na sever. Tudi leta 1532 Turki, kakor nekaj desetletij prej, niso naleteli na močno obrambo, saj se je prebivalstva skrilo za zidove protiturškega tabora. V Šoštanju je bila oz. naj bi bila utrjena cerkev v Družmirju. Glej: Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 26–27, in Ravnikar, *Drobtinice*, str. 14.

³⁵ Dokaj nenavadna formulacija, ki lahko na prvi pogled povzroči zmešnjavo v datumih, a mišljen je naslednji dan, ki je bil petek, in ne petek naslednjega tedna.

Ein Theil zoch hinab vor Weitenstein und von dannen gen Gonaviz, allda sie im Pfarrhofe gemahlzeitet. **Der andre Theil gieng mit den Gefangenen neben dem Welan über einen hohen Berg auf Schelck und Schönstein zu.**

Am Samstag sähe man sie mit achttausend Mann samt den Gefangenen zu Cilly vorbey ziehen; welcher Vorüberzug von acht Uhr Morgends biß vier Nachmittags gewährt. Unterdessen haben etliche Christliche Partheyen, darunter vermutlich auch Crainerische gewest, mit ihnen den gantzen Tag gescharmützelt. Darnach seynd sie die Nacht über gelegen zu S . Jörgen in der Panckler Pfarr und daselbst grosse Brandschäden durch sie gestiftet.

Also hat man die Wölffe mit geraubten Schafen davon ziehen lassen müssen; weil man ihrer grossen Menge zu begegnen und auf ihren Hellen Haussen einen Angriff zu thun, bey so unversehener Überfallung keine gnugsame Mannschaft beysammen gehabt, und durch schwache Ansätze sich selbst nur in Unglück gesetzt, oder je wenig wider sie ausgerichtet.³⁶

Iz Valvasorjevega poročila je razvidno, da je bil turški vpad leta 1473 velik, a glede na število udeleženih dokaj tipičen za to dobo. Z južne meje z Vojno krajino naj bi krenilo okoli devet tisoč vojščakov, večina od tega jezdecev, ki so v hitri akciji prešli gorovje, ki je mejilo med Kranjsko in Koroško, ter 25. septembra prestopili deželno mejo. Temu je sledil krajši plenilski pohod po južnem Koroškem, nato se je začela vojska pomikati proti vzhodu, kjer so dosegli Bleiburg (Pliberk). Vojska se je nato razdelila na tri skupine. Dve manjši, ki sta bili sestavljeni iz nekaj sto konjenikov, sta imeli nalogo motenja preskrbe in plenjenja po manjših naselbinah na podeželju, glavnina sil, velika okoli šest tisoč mož, pa je odšla proti Celovcu. Turške čete so si v okolici Celovca dokaj

³⁶ Valvasor, *Die Ehre des Herzogtums Crain*, Band 4, Buch 15, Kapitel IX. »Von Hinrichtung deß Andrene Baumkirchers und unterschiedlichen Türkischen Einfällen,« str. 374.

z lahkoto pokorile tamkajšnja obrambo ter onemogočile avstrijski protinapad. Kljub temu je bila avstrijska deželna vojska zmožna v presenetljivo hitrem času (kar izpostavlja tudi Valvasor sam in dvomi o točnosti števil) ³⁷ zbrati vojsko, ki je omogočila efektivno obrambo deželne prestolnice. Tako so se začele turške sile počasi pomikati proti zavetju osmanske države, kar je imelo za Šaleško dolino posledice.

Turki so ob novicah o zbiranju habsburških čet pričeli postopen, a hitro izpeljan umik, tako da so dospeli v Slovenj Gradec 30. septembra 1473. ³⁸ Nato so naslednji dan, to je 1. oktobra 1473, preko Graške gore in ob Velunji prispeli v vzhodni del Šaleške doline, ³⁹ prišli preko hribovja, ki zao kroža dolino z vzhoda (»über einen hohen Berg«), do Velenja (»Welan«) in Šaleka (»Schelk«) ter se nato pomaknili proti Šoštanju (»Schönstein«). ⁴⁰ V Šaleški dolini ni bila prisotna

³⁷ Valvasor, *Die Ehre des Herzogtums Crain*, Band 4, Buch 15, Kapitel IX. »Von Hinrichtung deß Andrene Baumkirchers und unterschiedlichen Türckischen Einfällen,« str. 373–374.

³⁸ Valvasor, *Die Ehre des Herzogtums Crain*, Band 4, Buch 15, Kapitel IX. »Von Hinrichtung deß Andrene Baumkirchers und unterschiedlichen Türckischen Einfällen,« str. 374. »Am Mitwochen, als am St. Michaelis-Tage, feytdt die Türcken biß den Gutenstein gezogen zu der Pfarrkirchen, und alldaüber Nacht geblieben. Damals hat der Schuldhautzinger Pfleger bey S. Wolfgang an der Polan einen Scharmützel mit ihnen gehalten, aber den Kürtzen gezogen und etliche Leute eingebüsst. Am Donnerstage verliessen sie Kärndten gänzlich und hielten ihr Nachtlager bey Windischgrätz. Folgenden Freytags theilten sie sich voneinander.« Valvasor navaja, da so se Turki začeli umikati in dospeli do Štajerske meje. Naslednji dan, se pravi 30. septembra, glede na to, da poročilo navaja »St. Michaels Tage«, kar je 29. september, kot izhodiščno točko, ko so morali dospeti v Slovenj Gradec.

³⁹ Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja I.*, 123.

⁴⁰ Valvasor, *Die Ehre des Herzogtums Crain*, Band 4, Buch 15, Kapitel IX. »Von Hinrichtung deß Andrene Baumkirchers und unterschiedlichen Türckischen Einfällen,« str. 374. »Am Donnerstage verliessen sie Kärndten gänzlich und hielten ihr Nachtlager bey Windischgrätz. Folgenden Freytags theilten sie sich voneinander.

Ein Theil zoch hinab vor Weitenstein und von dannen gen Gonaviz, allda sie im Pfarrhofe gemahlzeitet. Der andre Theil gieng mit den Gefangenen neben dem Welan über einen hohen Berg auf Schelck und Schönstein zu.«

celotna turška vojska, temveč le en njen del. To je bila po vsej verjetnosti ena od že prej omenjenih hitrih konjeniških enot, ki je imela nalogo povzročati kaos v zaledju. S tem kaosom so Turki onemogočili hiter in učinkovit odgovor deželne oblasti. Ta enota je v času umika delovala tudi kot zaščitnica za vojne ujetnike. Je pa vprašanje, kako dolgo so se zadrževali v Šaleški dolini, saj Valvasor navaja, da je bila velika turška sila, ki je imela osem tisoč mož, videna naslednji dan, se pravi 2. oktobra, pri Celju ter da je s sabo imela vojne ujetnike.⁴¹ Iz slednjega je razvidno, da se Turki v Šaleški dolini niso zadrževali več kot dva dni, mogoče so celotno dolino prehodili v enem dnevu in se pridružili glavnini turških sil, ki je bila videna naslednji dan pri Celju. To se sklada s poročilom, da je bila sila, ki je dospela v Šaleško dolino, sestavljena ne le iz osmanskih konjenikov, temveč tudi iz velike množice zaslužjenih (*»Der andre Theil gieng mit den Gefangenen neben dem Welan über einen hohen Berg auf Schelck und Schönstein zu«*). Njena prvenstvena naloga je bila, da se je povezala z glavnino vojske, ki ji je nudila zaščito med zadnjo etapo umika. Dejstvo je, da Valvasor v zapiskih omenja, da so imeli Turki tisoč jezdecev manj kot pa na začetku tega roparskega pohoda (namesto devet tisoč sedaj »le« osem tisoč). To bi lahko pomenilo dvojje: da so imeli Turki izjemno velike izgube, kar pa je za ta čas dokaj redek pojav, ali da se je 2. oktobra, ko je glavnina turških sil že bila pred Celjem, del njihovih enot z ujetniki še vedno nahajal na območju Šaleške doline. To se sklada z Orožnovim poročilom, da naj bi bili prav Turki tisti, ki so uničili grad v Šoštanju. Kljub slabemu stanju pa so potrebovali kar nekaj časa (vsaj nekaj ur ali pa kakšen dan), da so ga lahko popolnoma zavzeli in izropali.

⁴¹ O tem poroču tudi Orožen. Glej: Orožen, *Das Bisthum und Diozesse Lavant. Das Dekanat Schallthal*, str. 24. »Im Jahre 1473 war eine Abtheilung der auf ihrem Rückzuge aus Kärnten begriffenen Türcken in das Schallthal eingedrungen, verheerte basselbe und zerstörte angeblich das Schloß Schönstein. Da die Türcken am Sonntag den 2. Oktober 1473 von Cilli über St. Georgen abgezogen sind, so düften sie am 30. September oder 1. Oktober desselben Jahres im Schallthale gewüther haben.«

Tako se ponovno pojavlja že navedeno vprašanje, kdo je grad v resnici uničil – Celjani, kakor poroča Valvasor, ali Turki, kakor poroča Orožen. A naj se sliši še tako nenavadno, sta oba odgovora do neke mere pravilna.

Že kar nekaj časa poteka polemika o krivcu za uničenje »šoštanjskega« gradu. Potrebno je pojasniti, da je vprašanje tako historično kot lingvistično in v tem, da »grad Šoštanj« v takšni obliki, kot si ga ljudje predstavljajo, ne obstaja. Ljudske legende v Šaleški dolini so v zvezi s tem povzročile pravo zmedo. Šoštanj je imel v svoji zgodovini več gradov,⁴² a za nas sta pomembna dva. Prvi grad, ki je bil na območju Šoštanja in je bil uničen leta 1439, je bil Valvasorjev »Schloss Schönstein«, se pravi grad, katerega razvaline se dandanes imenujejo Pusti grad. Tega so uničili grofje Celjski v sklopu svoje »fajde« s Habsburžani. Po uničenju prvega gradu »Šoštanj« so na območju samega trga Šoštanja postavili nov grad, ki se je imenoval »Trški grad« oziroma »*Amtshaus*« in od katerega danes razen ene arkade z grbom ni ostalo nič, saj je bil leta 1734 uničen v požaru. Posledica tega je bila, da se je sedež gospostva prestavil na tretji »grad«, današnjo graščino Turn. *Amtshaus* je grad, ki ga omenja Orožen, ko govori o uničenju v času turškega vpada v Šaleško dolino, a ga kljub temu imenuje »Schloss Schönstein«. Tako postane razumljivo, od kod izvira nesoglasje o uničenju »šoštanjskega« gradu. Nikakor ni možno, da bi lahko Turki uničili grad na pečini, ampak so uničili grad sredi trga. To je tudi (deloma) smiselno, saj se Turki nikakor niso mogli zadrževati v Šaleški dolini dlje časa. Napad na dobro lociran grad na vrhu pečine bi zahteval več dni, posebej če upoštevamo, da so bili Turki, ki so prišli v Šaleško dolino, prvenstveno hitra mobilna enota in niso imeli oblegovalnih priprav, ki bi olajšale napad na takšen grad. To je navsezadnje tudi razlog, da nimamo poročila o uničenju gradu v Velenju in Šaleku – Turki preprosto zaradi pomanjkanja časa, organizacije in pripomočkov niso mogli v

---

⁴² Že Pusti grad, Trški grad in graščina Turn so trije »gradovom podobni« objekti na lokacijsko zelo majhnem območju.

kratkem času uničiti dobro lociranega in utrjenega gradu Popolnoma drugačna je zgodba trškega gradu, ki je bil bolj kot ne nekakšna proto-vila, ali bolje rečeno graščina (*Château*), z minimalno obrambno vlogo. Ležal je v nižini in mejil na šoštanjski trg, kjer razen enega samega, bolj kot ne okrasnega zidu okoli graščine ni bilo zaščite. To pomeni, da bi lahko bil lahka tarča za mobilne turške enote, ki so morale hitro oditi s plenom proti Celju, kjer so se 2. oktobra po vsej verjetnosti pridružile glavnini svoje sile. A ponovno je potrebno omeniti, da je to le teorija, ki jo je mogoče razbrati iz redkih ohranjenih virov, ki pa o tem ne poročajo neposredno. Kakorkoli je že bilo, dejstvo ostaja, da se je turška vojska zadrževala v Šaleški dolini zelo kratek čas, in sicer le en, mogoče največ dva dni. Tako je malo verjetno (četudi takšna možnost ostaja), da so si Turki vzeli čas in osvojili trg Šoštanj ter porušili graščino v njem. Takšen podvig je kljub vsemu zahteval določen trud, načrtovanje in predvsem čas. Zaradi vsega tega je potrebno poročilo o turškem uničenju gradu v Šoštanju vzeti *cum grano salis*: možno je, a je le ena od verjetnih možnosti v zvezi z uničenjem gradu.

Turška vojska je dosegla zavetje svoje države le nekaj dni kasneje, saj sta bili kranjsko in južnoštajersko plemstvo ter deželna vojska v tako kratkem času nezmožni organizirati zadostno silo, ki bi se lahko v frontalni bitki spopadla z večinoma konjeniško turško silo. Turkom, ki jih Valvasor zaradi plenilskih pohodov na tem mestu označi z »Wölfe«, tj. »volkovi«, je tako uspelo odpeljati več tisoč zaslužjenih kristjanov ter naplenjenega bogastva v imperij, za sabo pa zapustiti uničenje, ki ga je mdr. (ne glede na to, ali je prišlo do uničenja trškega gradu ali ne) občutila tudi Šaleška dolina.⁴³

⁴³ Valvasor, *Die Ehre des Herzogtums Crain*, Band 4, Buch 15, Kapitel IX. »Von Hinrichtung deß Andrene Baumkirchers und unterschiedlichen Türkischen Einfällen,« str. 374. »Also hat man die Wölffe mit geraubten Schafen davon ziehen lassen müssen; weil man ihrer grossen Menge zu begegnen und auf ihren Hellen Haussen einen Angriff zu thun, bey so unversehener Ueberfällung keine gnugsame Mannschafft beysammen gehabt, und durch schwache Ansätze sich selbst nur in Unglück

Na žalost niti Valvasor niti Orožen ter ostali pripovedni viri, ki so nam dandanes še na voljo, ne omenjajo ostalih podrobnosti, ki so se dogajale tik pred turškim vpadom leta 1473, med njim in po njem. Statistični podatki so skopi in preveč razpršeni, da bi z njimi lahko pregledovali zmanjšanje števila prebivalstva in velikost kmetijske in rokodelske produkcije ter na osnovi tega sklepali o obsegu turškega razdejavanja v Šaleški dolini. Nedostopna so nam tudi nešteta nam zanimiva, a takratnemu prebivalstvu strah vzbujajoča poročila o ubitih in zaslužjenih.

Zaključek

Valvasorjeve omembe Šaleške doline iz *Slave Vojvodine Kranjske* so po obsegu izjemno kratke – po pravici rečeno, bi bilo napačno trditi, da gre za karkoli drugega kot sprotne *ad hoc* omembe, a vendarle lahko služijo kot člen pri boljšem razumevanju preteklosti Šaleške doline. Te omembe so potrpitev mnogim drugim virom in jim dajejo večjo verodostojnost. To je v zgodovinisju lahko mnogokrat ključnega pomena. Čeravno se nam v Valvasorjevem pisanju ne razodeva o Šaleški dolini nič zares novega, so pasaže – posebej druga – pomembne za razumevanje Valvasorja samega. Napačno je misliti, da je Valvasor kot avtoriteta nezmotljiv. Ravno takšne natančne, a obenem vsebinsko zelo ‚pikolovske‘ analize posamičnih odsekov velikih del nam lahko pokažejo, kako hitro je mogoče narediti napako. A Valvasorjev »Kalchthal« nikakor ne sme biti razumljen kot slabonamerna napaka niti ni odraz njegove nenatančnosti. Prej kot vse to je odraz neverjetnega obsega njegovega magnum opusa, kakršnega se danes ne upa lotevati skoraj nihče in v katerih se praviloma zmeraj nahajajo napake, pretiravanja, izpusti. Kar pogledjmo si npr. Herodotove *Zgodbe* ali pa opus Ibn Battute in Marca

---

gesetzt, oder je wenig wider sie ausgerichtet.«. Valvasorjev antagonizem do turških plenilskih pohodov je še posebej prisotna v 12. knjigi *Slave Vojvodine Kranjske*, kjer prikazuje podobno tematiko, a na veliko večjem obsegu za Vojno krajino. Glej: Valvasor, *Die Ehre des Herzogtums Crain*, Band 3, Buch 12.

Pola, pri katerih se pojavljajo podobne napake, čeravno so pri njih te mnogokrat načrtne. Valvasorjeva gromozanska zbirka nam daje številne in ključne informacije za razumevanje zgodnjenovoveške zgodovine celotnega slovenskega ozemlja. Daje nam vpogled, kako se je pričel postopen razvoj iz na fevdalni red navajene, a obenem deželno razdeljene družbe v moderno narodno identiteto, kar se naposled začne dokončno razvijati v devetnajstem stoletju. Valvasorju so tako – če potegnemo črto – minimalistične poimenske napake dovoljene. Je izredno pomembna osebnost pri izgradnji slovenske narodne identitete, kljub temu da je pri mnogih – zaradi jezikovne ovire pri branju – zastavljen vir.

Viri in literatura

- »Baumkircher, Andreas Freiherr von Schlaining (seit 1463).« *Deutsche Biographie* (spletna stran). Dostop: 03. 05. 2020. <https://www.deutsche-biographie.de/>.
- *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache* (spletna stran). Digitalisierte Version im Digitalen Wörterbuch der deutschen Sprache. Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm. Lfg. 1 (1864), Bd. V (1873), Sp. 61, Z. 10. Dostop: 18. 04. 2020. URL: <https://www.dwds.de/wb/dwb/kalch>.
- Fugger Germadnik, Rolanda. *Grofje Celjski med zgodovino in mitom*. Celje: Zgodovinsko društvo Celje, 2013.
- Hribernik, Franc, *Mesto Šoštanj: Zgodovinski opis*. Komentar, spremno besedo in opombe ob ponatisu napisal Ravnikar, Tone. Prvi ponatis iz leta 1998. Šoštanj: Krajevna skupnost Šoštanj, 1930.
- Hudales, Jože, *Gradivo k zgodovini zdravstva v Šaleški dolini. Razprave, presoje, akcenti: zbornik 1995–1996*. Velenje: Kulturni center Ivana Napotnika Velenje, založništvo Pozoj, 1996, str. 275–296.
- Orožen, Ignaz. *Das Bisthum und Diözesse Lavant. Das Dekanat Schallthal*. Gradec. 1885.

- Poles, Rok. *Sakralna dediščina Šaleške doline*. Velenje: Pozoj, 1998.
- Poles, Špela. *Stopetkrat o Šoštanju v enem odstavku: Ob 20. obletnici ustanovitve nove Občine Šoštanj, ob 660. obletnici prve omembe trga Šoštanj in v pričakovanju 105. obletnice pridobitve mestnih pravic*. Šoštanj: Občina Šoštanj, 2015.
- Ravnikar, Tone, *Drobtinice iz preteklosti Šaleške doline*. URL pridobljen 12.09.2017: http://www.knjiznica-vele-nje.si/filelib/2010_knjiznica/domoznanstvo/saleski_razgledi/ravnikar_drobtinice.pdf.
- Ravnikar, Tone, Razmišljanja ob nekaterih odprtih vprašanjih iz preteklosti Šaleške doline. *Prispevki k zgodovini Šaleške doline*; zbornik. Velenje: Kulturni center Ivan Natopnik Velenje, 1989, str. 13–41.
- Ravnikar, Tone, Šaleška dolina med 10. in 17. stoletjem. Velenje: Muzej Velenje, 2015.
- Ravnikar, Tone. *Zgodovina Šoštanja I – znanstvena monografija*. Šoštanj: Krajevna skupnost Šoštanj, 2011.
- Simoniti, Vasko. *Turki so v deželi že: turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju*. Celje: Mohorjeva družba, 1990.
- Štih, Peter, in Simoniti, Vasko. *Na stičišču svetov: Slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja*. Ljubljana: Modrijan založba, d. o. o., 2010.
- Štih, Peter. *Ozemlje Slovenije v zgodnjem srednjem veku: Osnovne poteze zgodovinskega razvoja od začetka 6. do konca 9. stoletja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, 2001.
- Valvasor, Janez Vajkard, Francisci, Erasmus, Sisentschelli, Jožef, Dolničar, Janez Gregor, Vitezović-Ritter, Pavao. *Die Ehre dess Hertzogthums Crain: das ist, Wahre, gründliche, und recht eigentliche Belegen- und Beschaffenheit dieses ... Römisch-Keyserlichen herrlichen Erblandes*. Laibach, Nürnberg: zu finden bey Wolfgang Moritz Endter ..., 1689. Dostop: 31. 3. 2020. <http://www.dlib.si>.

- Vidmar Čeru, David. Kratek oris zgodovine Šoštanja v zgodnjem novem veku. Šaleški razgledi 16. Velenje: Knjižnica Velenje, 2019, str. 9–37.
- Vidmar Čeru, David. Trg Šoštanj v času zgodnjega novega veka. *Klio*, let. XVII, št. 1. Ljubljana: ISHA Ljubljana, 2018. str. 65–73.
- Zahn, Joseph von. *Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter*. Wien: Höldern, 1893.
- Žnidaršič Golec, Lilijana. *Cerkvene ustanove in službe v zgodnjem novem veku na Slovenskem: Škofovstvo, arhidiaconatstvo, župništvo*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2015.

Interjúk

Interjúk

Sivo Grmovšek
Spomini, pričevanja, tujstvo ...

NOMEN EST OMEN
EMIL HOFINGER ALI ERICH
THORWALD:
Danec, Nemec, Slovenec, Velenjčan

V novi rubriki intervjujev bomo obujali spomine na osebno in kolektivno preteklost ter tudi sedanjost, kot so jo doživeli naši intervjujanci. Teme pogovorov bodo različne, narekovali jih bodo sogovorniki, nekatere pa bodo vnaprej določene. Pričeli bom s slednjimi.

Tema našega prvega intervjuja pod skupnim naslovom *Nomen est omen je tujstvo*. V njej bomo poskušali v pogovorih s Šalečani, ki niso slovenske narodnosti, obravnavati njihove osebne izkušnje z vidika tujstva. Odgovoriti bomo poskušali na vprašanje kaj je bilo tujstvo nekoč in kaj je danes, ali je to zgolj ena od številnih identitet ali pa je več kot to. Na osnovi osebnih izkušenj intervjujancev bomo med drugim preverjali uradno in že skoraj legendarno resnico o velenjskem sožitju multinarodnosti in multikulturalnosti.

Rubriko pričanja intervjuja z Emilom Hofingerjem, ki ima danske, nemške in slovenske korenine.

Tujstvo nekoč v Velenju ni bilo enako današnjemu ali polpreteklemu iz druge polovice 20. stoletja. Pred tem je namreč Velenje bilo manjši trg, ki je štel manj kot tisoč prebivalcev, in večina, če ne v prejšnjih kolenih pa vsaj v zadnjem, je imela prednike, ki so bili rojeni v Velenju. Danes ima večina Velenjčanov srednje in starejše generacije nevelenjske prednike iz ostalih delov Slovenije in nekdanje skupne države Jugoslavije ali pa iz drugih evropskih ali tudi neevropskih držav.

Kaj je pomenilo biti tujec v Velenju pred velikim gospodarskim bumom v šestdesetih letih prejšnjega stoletja, ki je povzročilo množično preseljevanje delovne sile v Velenje? Kaj je pomenilo tujstvo takrat in kaj pomeni danes? Ali je to le ena od številnih identitet? Kdaj se tujstvo na osebni ravni neha? Ali se sploh neha? Prav danes je kljub globalizaciji in zapovedani "korektnosti," na drugi strani pa populistični sovražnosti do tujcev, primerno glasno govoriti o razlikah med državljanstvom in narodno oz. etnično pripadnostjo.

Kje na lestvici, ki označuje "korektnost in nekorektnost," se kaže odnos do Neslovencev, ne le slovenskih staroselcev in nasploh Slovencev, ampak tudi institucij, državne aparata in tega, kar imenujemo socialno in institucionalno okolje? Ali je že kar legendarno velenjsko sožitje multikulturalnosti in multinarodnosti uradna resnica, ki ustreza tudi temu, kar so Neslovenci izkusili na svoji koži?

Posredno ali neposredno se bomo poskušali prebiti do odgovorov na ta vprašanja v pogovorih s tistimi, ki nosijo na ramenih večjo ali manjšo težo tujstva.

Emil Hofinger, rojen leta 1942, je kot elektrotehnik vse do upokojitve delal v Premogovniku Velenje in ima razgiban izvor prednikov. Prtljaga njegovega rodu je ne le nevelenjska in neslovenska, ampak tudi nejugoslovanska. Mati je sicer slovenskega porekla, po očetovi strani pa je Nemeč in Danec. Kolikor je lahko segel v preteklost, je ugotovil, da je iz začetka 19. stoletja njegov prednik Wilhelm Madsen iz Horsensa na Danskem. Po družinski tradiciji se je v Københavnu

Emil Hofinger

ukvarjal z draguljarstvom, pred prvo polovico 19. stoletja pa se mu je rodil sin Johann Thorwald, ki se je poročil z Nemko Agnes Wangenheim iz Berlina.

Iz Københavna sta se po sledih zlatokopov ob Dravi preselila v Avstrijo, kjer sta v bližini St. Paula kupila rudnik. Povila sta štiri otroke, eden od njih je bila Alma, ki se je poročila z Johannom Hofingerjem. Almo in Johanna, sogovornikova stara starša, je v začetku 20. stoletja pot v iskanju kruha pripeljala v Velenje. Johann je bil frizer in je iskal primeren kraj, kjer bi lahko odprl obrt. Velenje takrat ni imelo frizerja ali brivca, zato je bil Johann Hofinger dobrodošel, dobil je vso podporo velenjske skupnosti, med drugim tudi velenjskega graščaka.

Vaši predniki so bili pravzaprav dvojni tujci. Najprej so kot Danci prišli v Avstrijo, nato pa še v Slovenijo. Kako je v vašem družinskem spominu zapisano Velenje?

To se je zgodilo v času Avstro-Ogrske, ko sta Avstrija in Slovenija bili v isti državi. Moji predniki so že nekaj časa živel v St. Paulu in mojemu dedu in babici verjetno Velenje ni bilo tujina. Tukajšnja skupnost ju je dobro sprejela, in ko je stari oče na svojo vlogo za pridobitev pravice za izvajanje obrti prejel soglasje pristojnega državnega organa, je frizerski salon odprl na osrednjem trgu v Starem Velenju, v stavbi, kjer je danes Hiša mineralov. Tik za njo, pravzaprav ob njej, je s soprogo živel v manjši starejši družinski hiši, v kateri se jima je od leta 1903 dalje v nekajletnem zamiku rodilo šest otrok. Torej po pripovedovanju sklepam, da so se v Velenju uspešno udomačili in da jih je Velenje sprejelo. Ne nazadnje o tem priča dejstvo, da je babica, čeprav evangeličanka, pela v katoliškem cerkvenem zboru. Sicer pa so vsi tudi v novem katoliškem okolju ohranili svojo vero, izvajali so evangeličanske obrede in se držali njihovih postav.

V ospredju je hiša, kjer je živela družina Hofinger. Za njo je današnja hiša mineralov, v kateri je imel Emilov stari oče frizerski salon

Kako so živeli stari starši?

Zaslužek od *frizeraja* ni bil obilen, ne nazadnje je bilo treba poskrbeti za številno družino, zato so živeli izjemno skromno. Bili so zelo varčni, če se je le dalo, so si hrano sami pridelali. Eno njivo so imeli na Selah, drugo v bližini

Fišerjeve kapele v Velenju, opravljali pa so tudi priložnostna dela na bližnjih kmetijah. Sicer pa so se kot evangeličani držali verskih postav, ki so zapovedovale skromnost.

Velenje je takrat bilo majhno, vsi so se med seboj poznali in tudi družili, pri čemer moji predniki niso delali razlik in niso gledali na narodno pripadnost. Torej se niso družili le z Nemci ali pa kakorkoli izpostavljali svojo nemškost. Niso pa se sramovali svojih nemških korenin in jih niso skrivali. Gustav Šilih je nekje zapisal, da je v Velenju živel brivec, ki je ponemčeval, seveda je mislil na mojega starega očeta. S tem se ne strinjam, v družini so bili le dvojezični. Doma so govorili nemško, sicer pa so moji strici in tete v Velenju hodili v slovensko šolo in so odlično govorili slovensko.

Emil Hofinger v materinem naročju, za njima je oče.

O družinski zavezanosti velenjski skupnosti veliko pove odziv starega očeta na poziv, naj velenjske družine pozimi zaradi visokega snega začasno sprejmejo na svoje domove šolarje iz okolice. Nekateri premožnejši so ponudili zavetje po enemu otroku, le moj dedek je bil kljub polni hiši svojih otrok in skromnim prihodkom pripravljen sprejeti tri šolarje.

Kaj pa vaši strici in tete, kako so se oni znašli v državi, ki ni bila več Avstro-Ogrska, temveč Jugoslavija.

Oni se s tem niso obremenjevali; saj so bili še otroci. Ko so odrasli, je bilo treba od hiše s trebuhom za kruhom. Moj oče Franz in njegov brat Alfonz sta se odločila, da bosta sledila poklicni poti starega očeta. Oče je šel v uk v Sunjo pri Sisku k frizerju Stjepanu Brozu, stricu Josipa Broza Tita. Z mojim očetom je ravnal zelo dobro in ga je ščitil pred mojstrovo ženo, ki je želela vajence kot sužnje izkoristiti za hišna dela. Ko se je izučil, je odprl frizerski salon v Žalcu. Vendar je posel prekinila vojna in oče je bil mobiliziran v nemško vojsko.

Najprej je bil namenjen v Rommelov Afriški korpus. Bil je že na Siciliji v poletni uniformi, tik pred vkrcanjem na ladjo za Afriko pa so ga premestili v Bosno, kjer je ostal vse do umika nemške vojske. Vmes je bil nekajkrat na dopustu, nazadnje leta 1944, ko sta z mamu ugotovila, da ima še največ možnosti ohraniti živo glavo, če do konca ostane v nemški vojski. Razmišljal je sicer o tem, da bi dezertiral, vendar je bil prepričan, da bi ga kot pripadnika nemške narodnosti in nemškega vojaka partizani likvidirali. Nazadnje se je pokazalo, da se je pravilno odločil, ko se je z nemško vojsko skozi Gorenjsko umaknil v Avstrijo.

Ali so drugi člani velenjske družine Hofinger ostali v domačem kraju?

Stari oče je imel med vojno odprt *frizeraj*; slišal sem različne zgodbe o tem, da naj bi bril tudi partizane. Kolikor vem, je tudi med vojno ostal nevtralen.

*Emilov ded
in velenjski
frizer Johann
Hofinger.*

Kljub temu ga je tik pred koncem vojne, bilo je zadnje dni aprila ali prve dni maja, obiskal partizanski kurir z ukazom, naj se v dveh urah izseli čez mejo. Sporočilo ga je popolnoma zbegalo, blodil je po hiši in ni bil sposoben izbrati najbolj nujnih stvari za selitev. O tem, kako je bil zmeden, kaže dejstvo, da ni vzel niti električnega aparata za striženje, ki mu ga je v Ameriki kupil brat. Bil je prvi frizer daleč naokoli, ki je imel ta takrat zelo dragoceni aparat.

Povsem drugačna je zgodba njegove sestre Hilde, ki je med okupacijo delala na velenjski občini in se je torej opredelila kot pristašinja okupatorskega režima. Zadolžena je bila za živilske karte, in kot je pripovedovala, je vse do zadnjih dni sistem preskrbe deloval. Bila je torej kompromitirana, kot sodelavka okupatorja najbrž ne bi dobro končala po vojni,

zato se je pred koncem vojne s petmesečno hčerko v otroškem vozičku peš odpravila čez mejo.

Velenjska veja vaše družine je torej razpadla.

Pravzaprav se jih je večina najprej zbrala v avstrijskem St. Paulu, kjer so živeli sorodniki, le dve teti sta ostali v Jugoslaviji. Očeta so z nemškimi enotami v Celovcu ujeli zavezniki, vendar mu ni bilo hudega, kajti za Angleže je delal kot tolmač za ustaške ujetnike in se je lahko svobodno gibal. Po koncu ujetništva sta z bratom za preživetje najprej švercala cigarete in konzerve, nato je Alfonz odprl frizerski salon v St. Paulu, moj oče pa v Moosburgu ob Vrbskem jezeru, nedaleč od Celovca. Z njim sta živela tudi njegova starša in teta Hilda s hčerko in tako je ta kraj postal zatočišče in občasno zbirališče rodbine Hofinger.

Po medvojni mobilizaciji očeta se je mama najprej preselila v Velenje k njegovim staršem, nato pa k svoji materi v Škale. Po vojni se je zaposlila v bolnišnici Topolšica, nato je nekaj časa kot medicinska sestra delala v rudniški bolnici v Pesju, končala pa je kot laborantka v velenjskem zdravstvenem domu.

Ločeno življenje mame in očeta je terjalo svoj davek. Mati je spoznala novega partnerja, dobil sem polsestri in leta 1954 se je tudi uradno ločila od očeta.

Ali je vaše nemško poreklo in priimek tudi kako drugače vplivalo na vaše življenje?

Ko sem se leta 1942 rodil, so me na žalski občini po nacističnem obredu krstili za Thorwalda Ericha, torej kot nemškega otroka. To je bilo nekaj čisto drugega kot cerkveni krst.

Že zelo zgodaj me je zaznamoval moj nemški priimek, zaradi njega me denimo mati ni upala prijaviti na počitniško kolonijo na morju. Po vojni sem kot otrok nekaj časa živel pri babici po materini strani, ki je dejala, da v hiši ne bo imela

pogana, in so me pri štirih letih starosti z imenom Emil krstili v škalski cerkvi. Krstno ime Emil je z mojim priimkom Hofinger postalo tudi uradno in sem ga imel v vseh dokumentih.

Sicer pa me je samo okolje sililo k zadržanosti zaradi mojega nemškega porekla. Razumljivo je, da je bila neposredno po vojni protinemška drža še bolj očitna. To se je kazalo v šoli v odnosu učiteljev in sošolcev, tudi zunaj šole, najpogosteje kot drobne zlonamerne pripombe o mojem poreklu, nemškem imenu ipd. Zaradi tega sem se umaknil vase, v družbo se nisem vključeval neobremenjeno in spontano. Vendar to ni bilo tako očitno in izstopajoče. Ko se ozrem na svoje preteklo življenje, vidim, da sem bil aktiven na različnih področjih, od glasbe do športa. Tudi sprejemali so me, pri čemer pa sem bil vedno nekje v sivem povprečju.

V osemdesetih letih prejšnjega stoletja, ko so v državno upravo uvedli računalnike, so hoteli imeti moje pravo ime iz rojstnega lista. V žalski občini sem dobil potrdilo, da sem Erich Thorwald Hofinger. Takrat sem moral zamenjati dokumente in sem se odločil, da bom ime in priimek poslovenil v Eriha Torvalda. Želel sem si olajšati življenje, kajti izvirna nemška verzija mojega imena in priimka bi mi v tistih časih še povzročala sitnosti. Vendar sem s tem svoje izvirno ime popačil, kar še danes obžalujem.

Kaj pa vaša druga identiteta? Vseskozi živite v Velenju: ali vam je pomembno biti Velenjčan ali celo Staroveleljčan?

Čutim močno pripadnost Velenju, ki je rasla tudi z mojim navdušenim sodelovanjem pri izgradnji novega mesta.

Takrat sem bil še otrok, živeli smo v »Perkhuasusu«, to je bila stavba v bližini današnjih objektov Konjeniškega kluba pri Škalskem jezeru. S prijateljema smo se radovedno smukali okoli tabora delovne brigade, ki je bil v šotorih nad jezerom. Nekoč smo zbrali pogum in vprašali komandanta, če se lahko pridružimo brigadirjem. Za prijatelja je dejal, da bosta že zmogla voziti samokolnico, zame pa je rekel, da sem

preveč slaboten. Ulile so se mi solze, končno se je omehčal in tako sem postal brigadir. Zgodaj zjutraj so pričeli delati, najina naloga s prijateljem pa je bila, da sva za brigadirje pripravila malico: na kruh sva mazala marmelado, zraven pa pripravila za vsakega brigadirja še kos ameriškega sira. Vse skupaj sva naložila v košare in odnesla na gradbišče. Nato so me uporabili pri podajanju zidakov, za fizično težja dela pa sem bil preslaboten.

Ko so gradili kinodvorano, sem bil premajhen in sem bil le opazovalec, sodeloval pa sem že pri izgradnji letnega kina pri jezeru in potem je bilo udarniško delo čedalje bolj prepleteno z mojim življenjem. Namesto telovadbe smo gradili šolsko dvorišče, nato skakalnice, dela ni nikoli zmanjkalo.

Z intenzivno izgradnjo Velenja v drugi polovici petdesetih let prejšnjega stoletja je povezana tudi moja poklicna pot. Bilo je veliko povpraševanje po tišlerjih, šlosarjih, varilcih, vodovodarjih, električarjih in v osnovni šoli so marsikomu spregledali slab učni uspeh, če se je odločil za katerega od teh iskanih poklicev.

Tudi v mojih učnih letih smo vajenci delali udarniško, od inštalacij v kulturnem domu, Delavskem klubu in drugih objektih.

Vse te izkušnje, ko pomemben del svojega življenja nameniš prostovoljnemu delu, utrjujejo pripadnost skupnosti in Velenju. Tudi zato sem bil in bom ostal Velenjčan z vsem srcem.

Povzetki

Intervju z ekonomistom Bogomirjem Kovačem

OD PROLETARSKÉ DO KITAJSKE ZVEZDE

Intervjuju z ekonomistom Bogomirjem Kovačem o razvoju in vzponu Gorenja govori o družbenih in ekonomskih okoliščinah, ki so temu botrovale, ter o njegovih vzponih in padcih, ki so ga pripeljali pod okrilje kitajske multinacionalke Hisense. Kot dober poznavalec Gorenja je kritično osvetlil sedemdesetletno pot tega podjetja, ki je v pogojih socialističnega gospodarstva in njegove kontinuirane gospodarske recesije uspešno krmarilo in celo doživljalo ekspanzijo. Ustavila se je, ko so se ekonomskim zablodam socializma pridružile tvegane poslovne odločitve vodstva Gorenja. Podjetje je sicer v turbulentnih časih po koncu socializma preživelo in ostalo samostojno, vendar so ga vse bolj načenjale sodobne ekonomske krize in poslovna globalizacija. Medtem ko se je ukvarjalo samo s seboj, ni imelo pravega odgovora na vprašanje razvojne strategije, konkurenčnih proizvodov in obvladovanja tržnih niš. Težave so se stopnjevale po letu 2009, ko Gorenje ni imelo odgovora, kako premagati zunanjo finančno in ekonomsko krizo in notranja protislovja, ki so se kopičila, namesto razreševala. Zato tudi iskanje tujega partnerja ni bila več strateško razvojna usmeritev, temveč vprašanje poslovnega preživetja, edini možni izhod za ohranitev Gorenja, zlasti na lokaciji v Velenju.

David Bole, Jani Kozina, Jernej Tiran

**INDUSTRIJA IN SOCIALIZEM:
OVIRI ALI GONILI PRIHODNJEGA
RAZVOJA VELENJA**

Tradicionalna industrijska mesta po svetu družijo sorodne razvojne težnje. V Evropi so postala živi spomeniki, ki se težko vklaplajo v sedanje razvojne paradigme. V prispevku raziskujemo Velenje, v katerem skušamo razkriti kulturno-družbene dimenzije industrijske in socialistične dediščine ter njun vpliv na bodoči razvoj. Raziskava je sestavljena iz treh delov. Prvi del je raziskava vidnih simbolov industrije in socializma v mestu. Popis snovnih in nesnovnih simbolov kaže, da v mestu obstajata dve glavni pripovedi: prvo pripoved poimenujemo „socialistična nostalgija“, drugo pa „ponosna drža do pretekle in sedanje industrijske dediščine.“ Drugi del je analiza 23 zgodb o pretekli in današnji vlogi industrije in socializma v mestu. Rezultati kažejo, da so v mestu ponosni na dosežke socializma in industrijske tradicije, ki bi jih bilo mogoče uporabiti za razvoj tehnoloških in družbenih inovacij. Obenem obstajajo tudi pripovedi, ki predstavljajo negativne vidike izgradnje mesta v obdobju pred osamosvojitvijo ter klientelizma gospodarsko-političnih elit. V tretjem delu raziskujemo družbene inovacije v mestu, ki zadovoljujejo družbene potrebe ter ustvarjajo nove družbene odnose in oblike sodelovanja. Skupaj z lokalnimi udeleženi smo prepoznali 21 novih storitev, ki vsebujejo elemente družbenih inovacij. Nazadnje smo za tri najbolj pereča vprašanja v mestu predlagali tri možne družbene inovacije: ribogojnico na območju jezer, profesionalizacijo nevladnega sektorja in mentorsko shemo. Iz vseh raziskav sklepamo, da mesto označuje izrazita dvojnost, saj krmari med negativnim učinkom zaklepanja na eni in iskanjem novih poti na drugi strani. Predlagamo široko razpravo o prihodnjem razvoju Velenja in ponovnem ovrednotenju njegovega največjega notranjega vira, to je industrijske tradicije in z njo povezanih pozitivnih vrednot lokalnega prebivalstva.

Saša Piano, Aleksandra Gojević Dolenc

POGOVARJAMO SE O VELENJU

Izhodišče članka je dogodek ob šestdesetletnici Velenja Pogovarjajmo se o Velenju. V pogovoru, ki sta ga v organizaciji Kluba arhitektov Saša regije, KASR, vodili avtorici članka, smo želeli odpreti razpravo o mestu: kaj so njegove vrednote, kako jih lahko posameznik s svojim strokovnim delom neguje in nadgrajuje ter kakšna bi lahko bila vizija mesta. V njem so sodelovali gostje različnih strokovnih usmeritev: arheologinja Danijela Brišnik, arhitekti Gregor Gojević, Nande Korpnik in Rok Poles, krajinski arhitektki Darja Matjašec in Tina Trampuš, pisatelj, pesnik in dramatik Peter Rezman, politik in pravnik Iztok Mori, umetnostna zgodovinarica Mateja Neža Sitar, zgodovinarica in geografinja Mojca Ževart ter zgodovinarica in sociologinja kulture Andreja Ažber. Njihova razmišljanja so povzeta, jedro pa tvorijo teme, ki so se pojavile v razpravi, nekatere pogosteje, nekatere le kot medklic, intenzivno dogajanje v času med pogovorom in člankom pa jim je dalo novo težo. Pristop k povedanemu je načrtovalski, zazrt v prihodnost, pa vendar temelječ na sedanosti in preteklosti: kako s tem, kar je izpostavljenega, dobrega in slabega, v prihodnje? Članek v sklepnem delu ne ponuja receptov, ampak prebivalce Šaleške doline, načrtovalce in odločevalce poziva k drži in aktivnostim, ki jih po ocenah avtoric ta čas potrebuje in ki lahko nadgradijo prepoznane vrednote, ne da bi ustavile prepotreben nadaljnji razvoj mesta in doline.

Peter Rezman

(NE)ORGANIZIRANOST EKOLOŠKIH PROTESTNIH GIBANJ

*(pričevanje opazovalca in nekdanjega aktivista
ekoloških gibanj v Velenjski kotlini 1985–2020)*

Ekoloških gibanj v Velenjski kotlini ne bi bilo brez pridobivanja lignita, ekoloških protestov pa ne brez okoljskih degradacij zemlje, zraka in vode, ki so posledica kurjenja lignita v velenjski elektrarni za proizvodnjo električne energije od leta 1930, kasneje pa v bistveno večjem obsegu po letu 1956, ko je pričela obratovati Termo elektrarna Šoštanj (TEŠ). Ekološko gibanje Velenjske kotline še čaka na celostno, večdisciplinarno raziskovanje. Za takšen namen bi ga lahko razdelili na sedem obdobj.

Prvo od začetka 20. stoletja do zagona blokov 1, 2 in 3 TEŠ, *drugo* do zagonov blokov 4 in 5 TEŠ, *tretje* od leta 1977 do 1985 (obdobje največjega onesnaževanja iz energetskih objektov), *četrto* od leta 1985 do 1991 (obdobje ekoloških protestov) ter po letu 1991 *peto* obdobje ekološke sanacije Velenjske kotline. Od pričetkov ekološke sanacije po letu 1990 pa nekako do leta 2005 so tako civilna kot politična ekološka gibanja v Velenjski kotlini zamrla in zaobšla tudi gradnjo TEŠ 6, ki je bila v lokalnem okolju sprejeta pozitivno, tako da niti ni bilo pričakovati kakršne koli CI proti gradnji TEŠ 6. V *šesto* obdobje gibanj lahko umestimo pojav CI proti trasi hitre ceste Velenje–Slovenj Gradec, ki jo je vlada RS potrdila leta 2013. Hkrati sta župan in direktorica občinske uprave MO Velenje ustanovila t. i. »civilno iniciativo za« hitro cesto. Po grožnji s kazensko ovadbo je ta hitro ugasnila. Leto 2019 lahko pogojno označimo za *sedmo* (aktualno) obdobje delovanja okoljevarstvenih civilnih iniciativ. Organizirala se je strokovna skupina intelektualcev iz Velenjske kotline, ki so si zadali za cilj preprečiti nameravani sosežig odpadkov v TEŠ. Ta CI si je nadela ime Šaleško EKO gibanje in le-to bi bilo mogoče prepoznati kot dediča ekoloških gibanj iz osemdesetih let v Velenjski kotlini oz. Šaleški dolini.

Maja Pan

SREČANJE PIONIRJEV TITOVIH MEST

Leta 1981 je Velenje z odlokom postalo eno od jugoslovanskih Titovih mest. Neznano kje, kako in kdo je leta 1983 sprejel odločitev, da bo vsako leto v enem od Titovih mest organizirano srečanje delegacije pionirjev iz vseh ostalih Titovih mest. Prvo srečanje je bilo v Titovem Velesu leta 1984, drugo v Titogradu leta 1985, tretje v Titovem Užicu leta 1986, četrto v Titovem Vrbasu leta 1987, peto v Titovem Velenju leta 1988 in zadnje, šesto, leta 1989 v Titovem Drvarju. Nameni srečanj so bili jasni, manj pa je bilo jasno to, kakšen je bil njihov rezultat; to je, kako danes nekateri gledamo na duha bratstva in enotnosti, kako za nazaj vidimo in vrednotimo svoje otroške in mladostne izkušnje. V pričujočem prispevku me torej zanima povezovanje mladih, ki ga osvetljujem iz spominske perspektive otrok, udeležencev teh srečanj (poleg svojih predstavljam spomine in razmisleke vrstnic Irene Jakopanec, Klavdije Dovečar, Darje Regvat in Marka Mandića), ene spremljevalke (Tince Kovač) ter ene občinske funkcionarke (Marije Kuzman). Enemu od srečanj, petemu srečanju v Titovem Vrbasu leta 1987, sem prisostvovala tudi sama kot ena od trinajstih učenk in učencev Osnovne šole Antona Aškerca. Med udeleženkami iz moje šole je bila tudi Katja Skornšek, ki ji to spominsko refleksijo posvečam.

Andreja Ažber

INKARNACIJE VELENJSKE KUNIGUNDE

V Inkarnacijah Kunigunde sem želela osvetliti okoliščine nastanka izmišljene konstrukcije legende o grajski gospodični Kunigundi. Sodobni velenjski ‚graščaki‘, njeni idejni očetje, so arhetipsko grajsko čarovnico ustvarili na osnovi dejanskih materialnih označevalcev – napisa imena in datuma na pečnici, steklene krogle v vodnjaku in najdenega šopa las. Z brkljarijo dejstev in izmišljij so sprožili promocijske učinke in ostenzijske reakcije, Kunigundo pa so nato veliko-odušno podelili z mladimi iz Mladinskega centra, ki so lepo čarovnico preoblikovali po svoje. Skrivnostna in izmuzljiva igra fantazem ohranja Kunigundo večno lepo in mlado, ker pa je neizbrisen pečat vtisnila v identiteto mladinskih kultur, pooseblja tudi vrednote ustvarjalnega in odprtega mesta.

Mateja Kumer

**PAUL SCHMIDTBAUER – ISKALEC ZVEZD
DUNAJSKA DVORNA KRALJEVA TOVARNA
»IG. GRIDL« IN NJENA ZAPUŠČINA V VRTNI
ARHITEKTURI DVORCA GUTENBUHEL**

Dva prispevka, ki sta povezana z zapuščino družine Woschnagg v Šoštanju, pripovedujeta, da se z novimi raziskovanji in odstiranjem odkrivajo nepoznane in še neraziskane zgodbe ter vsebine, ki dajejo težo in pomen umetniški in tehnični dediščini mesta Šoštanj. Hkrati nam omogočajo preslikavo v pretekli prostor in duha takratnega časa.

Skrit in zapuščen v zaraščenem vrtu dvorca Gutenbuchel še vedno ponosno stoji steklenjak, ki so ga izdelali v tovarni »Ig. Gridl« na Dunaju.

Prav tako tiho, skrito in z nekakšno subtilno željo po reanimaciji čaka opus slikarske zapuščine graškega umetnika Paula Schmidbauerja, da ga ponovno osvetlimo z dnevno svetlobo in ga spoštljivo prebudimo iz spečega zaprtega prostora.

Aleksandra Gačič

**ODZIVI ŠALEŠKE DOLINE NA KOROŠKI
PLEBISCIT IN USODO PRIMORSKE**

Pričujoči članek osvetli dogodke na predvečer Koroškega plebiscita in usodo slovenskih Primorcev. V uvodu so pojasnjena dejstva o zgodovinskem ozadju koroškega in primorskega vprašanja, nato razprava poseže na domače ozemlje – v Šaleško dolino, ki je bila z usodo rojakov seznanjena. Na osnovi lokalnega časopisja, Nove dobe in Domovine, so predstavljeni dogodki, ki so se v dolini zvrstili v podporo Koroščem in Primorcem.

Mateja Medved

O PROSVETNEM DRUŠTVU ŠMARTNO PRI VELENJU IN DRUŠTVENEM PRAPORU

Ob slovenskem kulturnem prazniku leta 2017 smo v Muzeju Velenje 10. februarja odprli priložnostno razstavo z naslovom Prosvetno društvo Šmartno pri Velenju. Razstava je nastala z namenom javnosti predstaviti knjige, ki so nekoč stale na policah društvene knjižnice.

Med drugo svetovno vojno je okupator tudi v Šaleški dolini sistematično uničeval knjižnice in na spisku za uničenje se je znašla tudi knjižnica Prosvetnega društva v Šmartnem pri Velenju. Zaradi močne narodne zavesti in poguma posameznikov – v primeru društvene knjižnice v Šmartnem sta bila to predvsem Karel Šilih in Janko Ževart – pa je bil vsaj del knjig, ki so bile zapisane uničenju, rešen. Pri družini Janka Ževarta se je tako ohranilo okoli 70 knjig, ki so v bolj ali manj dobrem stanju srečno preživele viharni čas druge svetovne vojne. Družina Ževart iz Celja jih je v začetku leta 2017 prepustila v hrambo Muzeju Velenje in tako se je po njihovi zaslugi del knjig iz nekdanje knjižnice Prosvetnega društva v Šmartnem pri Velenju vrnilo domov v Šaleško dolino. Razstava ohranjenih knjig skupaj z društveno zgodovino pa je vodila do še ene pridobitve Muzeja Velenje. Med njenimi obiskovalci je bil tudi Zdravko Čas iz Gaberk pri Šoštanju, ki je razkril, da hrani doma društveni prapor. Po več kot letu dni so naša dogovarjanja obrodila sadove in junija 2019 se je ohranjeni knjižni zbirki Prosvetnega društva Šmartno pri Velenju v hrambi Muzeja Velenje s pomočjo Ministrstva za kulturo RS pridružil še društveni prapor.

Pričujoči članek tako predstavlja pestro zgodovino Prosvetnega društva Šmartno pri Velenju ter društveni prapor, izdelan ob 50-letnici delovanja društva.

Mateja Medved, Damijan Kljajič

KULTURNO DRUŠTVO MOŠKI PEVSKI ZBOR KAJUH VELENJE: 100 LET DELOVANJA

Tudi v Velenju se je društvena dejavnost močno razmahnila, zlasti v devetdesetih letih 19. stoletja, ko je bilo nastajanje društev že povezano z vprašanjem politične orientacije Velenjčanov. Leta 1910 je svoje delovanje pričelo Moško pevsko društvo Velenje. Izšlo je iz pevske skupine velenjskega gasilskega društva in je bilo nemško usmerjeno. Ustanovna slovesnost velenjskega moškega pevskega društva je potekala 17. julija 1910. Ob priložnosti ustanovitve je bil izdan slavnostni znak – belo-zeleni trak s kovinskimi resicami ter spominskim zapisom. Leta 1912 je društvo dobilo svojo zastavo. Posvetitev je potekala 6. oktobra 1912.

Slovenske zборе zasledimo šele po 1. svetovni vojni. Leta 1919 je takratni organist v Šmartnem Ciril Venišnik začel sestavljati mešani pevski zbor Šaleški zvon. Leto kasneje, leta 1920, je v Velenju živeči slovenski skladatelj Fran Korun Koželjski obnovil moški zbor. Dal mu je tudi ustrezno organizacijsko obliko kot »Pevsko društvo Velenje«. Pravilnik društva je iz leta 1921, njegova preureditev pa iz leta 1931.

Zelo malo je znanega o obstoju in delovanju zbora med 2. svetovno vojno. Po vojni pa se je hkrati z razvojem skromnega trga Velenje v eno najmodernejših slovenskih mest razvijala in rasla tudi pevska tradicija velenjskega pevskega društva, k čemur so pripomogli vsi dirigenti društva. V vseh letih obstoja se v zboru niso menjali le pevovodje, v njem so peli in se zamenjali mnogi pevci. Spreminjalo se je tudi ime zbora. V letih po vojni je v Velenju deloval SKUD (Sindikalno kulturno-umetniško društvo) Ivan Cankar, 2. oktobra 1952 pa si je pevski zbor nadel novo ime, in sicer KPD Svoboda.

V začetku šestdesetih let se je društvo poimenovalo po šaleškem rojaku Karlu Destovniku Kajuhu. Moški pevski zbor Kajuh v letošnjem letu praznuje 100-letnico delovanja.

Ambrož Kvartič

**DOPOLNITEV ČLANKA »LOV NA ŠALEŠKE
ZAKLADE«**

Avtor je dopolnil članek, ki je bil objavljen v 15. zvezku Šaleških razgledov pred tremi leti. Naletel je namreč na podatek, da so šaleške zaklade iskali pol stoletja prej, torej v šestdesetih letih 19. stoletja.

Rok Poles

**VELIKA LESENA STAVBA S SEDEMDESETIMI
SOBAMI; PRISPEVEK K POZNAVANJU
ŠOŠTANJSKEGA TRŠKEGA DVORCA**

V prispevku so obdelani viri, ki postavljajo šoštanjski trški dvorec na lokacijo južno od trga. Dvorec je bil v pretežnem delu lesena kulisa, kar pojasni njegovo izginotje po požaru leta 1734. Dvorec je kontekstualno umeščen v razvoj prostora na območju Šoštanja.

Miran Aplinc

SOTESKA PENK

V pričujočem prispevku avtor ob uporabi relevantnih dosegljivih virov in literature predstavlja manj znane posebnosti zahodnega dela Šaleške doline, sotesko Penk. V Uvodu so predstavljena razmišljanja o izvoru imena soteske Penk in umestitev začetka soteske na meje nekdanje trške občine Šoštanj, v nadaljevanju pa potek ceste in železnice, umestitev rudnika, topilnice svinca in cinka, nesojene HE Penk ter žag, mlinov in domačij v tej prehodni soteski.

David Vidmar Čeru

**VALVASORJVE OMEMBE ŠALEŠKE DOLINE
V SLAVI VOJVODINE KRANJSKE**

V pričujočem članku je narejen pregled in vsebinska ter stilistična analiza omemb Šaleške doline v Valvasorjevi Slavi vojvodine Kranjske. Šaleška dolina se v Valvasorjevem opusu omenja le bežno, a to nikakor ne pomeni, da omembe niso pomembne. Postavljene v obširnejši kontekst krajevne zgodovine Šaleške doline lahko služijo kot potrdilo k že obstoječim podatkom, lahko razširijo znanje o Šaleški dolini, mogoče celo odprejo nekatera nova vprašanja. Ne glede na njihovo vrednost so Valvasorjeve omembe Šaleške doline eden pomembnejših členov za historiografijo našega okoliša v zgodnjem novem veku, dobi, ki je prinesla mnoge zelo pomembne spremembe v upravi, gospodarstvu, pravu in gospodarskem ustroju slovenskih dežel.

Silvo Grmovšek

**EMIL HOFINGER ALI ERICH THORWALD
DANEC, NEMEC, SLOVENEK, VELENJČAN**

V novi rubriki intervjujev bomo obujali spomine na osebno in kolektivno preteklost ter tudi sedanost kot so jo doživeli naši intervjujanci. Teme pogovorov bodo različne, narekovali jih bodo sogovorniki, nekatere pa bodo vnaprej določene. Pričeli bom s slednjimi.

Tema našega prvega intervjuja s skupnim naslovom *Nomen est omen* je tujstvo. V tej temi bomo poskušali iz pogovorov s Šalečani, ki niso slovenske narodnosti, obravnavati njihove osebne izkušnje s fenomenom tujstva. Rubriko pričinja intervju z Emilom Hofingerjem, ki ima danske, nemške in slovenske korenine.

*Doslej
izšlo*

Šaleški razgledi 1 (1988)

ZBORNİK MUZEJA VELENJE

Zbornik dokumentov, člankov in razprav
ob 30-letnici Muzeja KC Ivana Napotnika Velenje.

Uredil Jože Hudales. 175 str.

Šaleški razgledi 2 (1989)

PRISPEVKI K ZGODOVINI ŠALEŠKE DOLINE

Zbornik razprav. Več avtorjev.

Uredil Tone Ravnikar. 308 str.

Šaleški razgledi 2 (1989), separadni odtis.

Ivo Stopar: VELENJSKI GRAD,

Uredil Tone Ravnikar. 308 str.

Šaleški razgledi 3 (1989)

ŠKALE. Zbornik. Več avtorjev.

Uredil Tone Ravnikar. 124 str.

Šaleški razgledi 4 (1989)

Vane Gošnik, Peter Rezman: DVIGNJEN ZASTOR.

Zbornik člankov.

Uredil Vane Gošnik. 243 str.

Šaleški razgledi 5 (1990)

Ivo Stropnik (ur.): ŠALEŠKI IBIDEM I.

Antologija pesnjenja na Šaleškem. 426 str.

Šaleški razgledi 6 (1990)

HOTENJA 10. Literarni almanah.

Več avtorjev.

Uredil Ivo Stropnik. 178 str.

Šaleški razgledi 7 (1991)

Jože Hudales, Ivo Stropnik:

MLINŠKOVO BERILO. Izbrani etnološki in slovstveni zapisi.

Uredila avtorja. 345 str.

Šaleški razgledi 8 (1992)

ŠALEŠKI ZBORNİK. Več avtorjev.

Uredil Tone Ravnikar. 176 str.

Šaleški razgledi 9 (1992)

HOTENJA 11 Literarni almanah.

Več avtorjev.

Uredila Marjan Kukovec in Matjaž Šalej. 138 str.

Šaleški razgledi 10 (1993)

Ivo Stropnik: SKRIVALNICA V OČESU
(Asimilacija Grka). Pesniška zbirka.
Spremnio besedo napisal Tadej Čater. 120 str.

Šaleški razgledi 11 (1994)

ZBORNIK 1994–1995.
Ob 140-letnici organiziranega knjižničarstva na Šaleškem.
Več avtorjev. Uredil Ivo Stropnik. 271 str.

Šaleški razgledi 12 (1996)

RAZPRAVE, PRESOJE, AKCENTI. Zbornik 1995–1996.
Ob 20-letnici KC Ivana Napotnika Velenje.
Uredil Ivo Stropnik. 551 str.

Šaleški razgledi 13 (1912)

PERSPEKTIVA SOVE, Šaleški študentski klub včeraj, danes, jutri.
Zbrala in uredila Ana Kladnik in Aleš Črnič. 311 str.

Šaleški razgledi 14 (2012) digitalna oblika

ZBORNIK 2011–2012.
Več avtorjev.
Uredil Lado Planko.

Šaleški razgledi 14 (2017)

ZBORNIK 2011–2012.
Več avtorjev.
Uredil Lado Planko. 280 str.

Šaleški razgledi 15 (2017)

ZBORNIK 2016–2017.
Več avtorjev.
Uredili Silvo Grmovšek, Jože Hudales, Tone Ravnikar. 432 str.

Šaleški razgledi 16 (2018–2019)

ZBORNIK 2018–2019.
Več avtorjev.
Uredili Silvo Grmovšek, Jože Hudales, Tone Ravnikar. 416 str.

Šaleški razgledi 17 (2020)

ZBORNIK 2020.
Več avtorjev.
Uredil Silvo Grmovšek. 452 str.

ZBIRKA ŠALEŠKI RAZGLEDI

Sedemnajsti zvezek

ZBORNİK 2020

© Knjižnica Velenje

IZDAJATELJ

Knjižnica Velenje

Zanj: **Vlado Vrbič**

UREDNIK ZBIRKE

Silvo Grmovšek

UREDNIK SEDEMNAJSTEGA ZVEZKA

Silvo Grmovšek

RECENZIJE

Jože Hudales, Tone Ravnikar

LEKTURA

Alenka Šalej

OBLIKOVANJE

Peter Stanislav Hafner

TISK

**SIJ ZIP Center, d. o. o.,
Ravne na Koroškem**

NAKLADA

400 izvodov

CENA

15 evrov

Velenje 2020